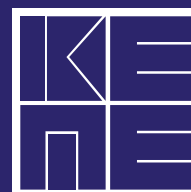

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις
- Δημόσια οικονομικά
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνη Σύνταξης:

Ελευθερία Παναγιώτου

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Έρση Αθανασίου
Βασίλης Λυχνάρης
Γεωργία Σκίντζη
Ιωάννης Χολέζας

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Βούλα Δαφνιά
Τηλ.: 210 3676360

Παραγωγή:

[βιβλιοτεχνία]

Παππάς Φώτιος-Δούβου Σεβαστή Ο.Ε.

Copyright 2018

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,

Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350

Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136

Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

Editorial	3
1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις	4
1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης, Έρση Αθανασίου	4
1.2. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, Γιάννης Παναγόπουλος	11
1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ, Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα	14
1.4. Διεθνές περιβάλλον: Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας, Αριστοτέλης Κουτρούλης	17
2. Δημόσια οικονομικά	23
2.1. Εξέλιξη των μεγεθών των Προϋπολογισμών 2017-2018, Ελισάβετ Ι. Νίτση	23
2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους, Χρήστος Τριαντόπουλος	27
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	31
3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας, Ιωάννης Χολέζας	31
3.2. Η εκπαίδευση των προσφυγόπουλων στην Ελλάδα, Ιωάννης Χολέζας	41

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι	47
4.1. Ανάλυση των τουριστικών εισπράξεων στην Ελλάδα, <i>Νίκος Βαγιονής</i>	47
4.2. Οικογενειακές δαπάνες για μετακινήσεις στην Ελλάδα, <i>Θεόδωρος Τσέκερης</i>	52
4.3. Εξελίξεις στην ελληνική κεφαλαιαγορά, <i>Φωτεινή Οικονόμου</i>	59
4.4. Εξελίξεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, <i>Αθανάσιος Χύμης</i>	64
Ειδικά Θέματα	67
Η προσφορά εργασίας των γυναικών στην Ελλάδα πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης, <i>Ιωάννης Χολέζας</i>	67
Πλαίσιο χρηματοπιστωτικής εποπτείας στην Ευρώπη: Εξελίξεις και προοπτικές, <i>Χρήστος Τριαντόπουλος</i>	79
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Ελλάδα την περίοδο 2015-2017: Μια περιγραφική καταγραφή, <i>Ευαγγελία Κασιμάτη, Ρόη Παναγιωτοπούλου</i>	92

Στις 15 Ιανουαρίου 2018 εγκρίθηκε από την Ολομέλεια της Βουλής το Πολυνομοσχέδιο με τα προαπαιτούμενα για το κλείσιμο της τρίτης αξιολόγησης. Το Πολυνομοσχέδιο περιλαμβάνει μεταξύ άλλων διατάξεις για συνέχιση των ηλεκτρονικών πλειστηριασμών ακινήτων (e-auctions) για χρέη προς τις τράπεζες, αλλαγές στην προκήρυξη απεργιών από τα πρωτοβάθμια σωματεία, αλλαγές στα οικογενειακά επιδόματα, υλοποίηση χρονοδιαγράμματος των αποκρτικοποιήσεων (που αφορούν σε Ελληνικό, ΕΛΠΕ, ΔΕΠΑ, Εγνατία οδό, ΟΛΘ, αεροδρόμιο Ελευθέριος Βενιζέλος, ΔΕΗ, αλλά και ΟΤΕ), εξάλειψη των εξαιρέσεων από τον ΦΠΑ, εναρμόνιση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα του καθεστώτος των βαρέων και ανθυγιεινών επιδομάτων στο Δημόσιο και κατάθεση τον Μάιο 2018 του νέου Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος για την περίοδο 2019-2022 (που θα συγκρατεί τις κρατικές δαπάνες στα όρια που προβλέπει η συμφωνία με τον ESM και θα επιτυγχάνει υψηλά πρωτογενή πλεονάσματα άνω του 3,5% του ΑΕΠ ετησίως).

Στις 22 Ιανουαρίου ολοκληρώθηκε η συνεδρίαση του Eurogroup στις Βρυξέλλες, η οποία έδωσε το «πράσινο φως» για το κλείσιμο της τρίτης αξιολόγησης και την έγκριση της δόσης για τη στήριξη της ελληνικής οικονομίας. Από τα 6,7 δισ. ευρώ εκτιμάται ότι εντός του Φεβρουαρίου θα εκταμιευτούν τα 5,7 δισ. ευρώ, ενώ τον Απρίλιο θα εκταμιευτεί το υπόλοιπο 1 δισ. ευρώ. Ωστόσο, η Κομισιόν συνέδεσε τους ηλεκτρονικούς πλειστηριασμούς με την απελευθέρωση της δόσης των 6,7 δισ. ευρώ, ενώ παράλληλα ζητά την άμεση ολοκλήρωση όλων των προαπαιτούμενων. Επί της ουσίας, η απόφαση του Eurogroup ανοίγει τον δρόμο για την έναρξη της τέταρτης αξιολόγησης του ελληνικού προγράμματος –όπου το βάρος θα δοθεί στην εφαρμογή βασικών μεταρρυθμίσεων που έχουν ήδη θεσμοθετηθεί– και η οποία θα ολοκληρώσει το τρίτο Πρόγραμμα Προσαρμογής.

Στον διεθνή χώρο, η πιο σημαντική και άμεση πρόκληση αφορά τη σχέση της Ελλάδας με την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) και την προοπτική επίλυσης του μακροχρόνιου αδιέξοδου στο θέμα της ονομασίας. Βασικό μέλημα της ελ-

ληνικής κυβέρνησης είναι να διασφαλιστούν πλήρως τα συμφέροντα της Ελλάδας, και να απαλειφθούν οι όποιες πρόνοιες στο Σύνταγμα της ΠΓΔΜ που μιλούν για αλυτρωτισμό ή υποδεικνύουν τις όποιες εδαφικές διεκδικήσεις κατά της Ελλάδας. Ωστόσο, η λαϊκή αντίδραση και τα συλλαλητήρια σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα έχουν ανεβάσει τους τόνους και ασκούν σημαντική πίεση στην κυβέρνηση, οδηγώντας σε μια εν δυνάμει αποσταθεροποίηση στις διαπραγματεύσεις.

Το 35ο τεύχος του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις* περιλαμβάνει δύο μέρη. Στα άρθρα του πρώτου μέρους παρουσιάζονται οι πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης, του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη, και του διεθνούς μακροοικονομικού περιβάλλοντος. Επίσης παρουσιάζονται οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ. Η πορεία των δημοσιοικονομικών μεγεθών εξετάζεται με την ανάλυση της εκτέλεσης του Κρατικού Προϋπολογισμού και της εξέλιξης και διάρθρωσης του δημόσιου χρέους. Εξετάζονται, επίσης, οι εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας καθώς και το θέμα της εκπαίδευσης των προσφυγόπουλων στην Ελλάδα. Σε ό,τι αφορά τον τομέα των αναπτυξιακών και κλαδικών πολιτικών, αναλύονται οι τάσεις του τουρισμού στην Ελλάδα, οι οικογενειακές δαπάνες για μετακινήσεις στην Ελλάδα, καθώς και οι εξελίξεις στην ελληνική κεφαλαιαγορά και στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Το δεύτερο μέρος του περιοδικού φιλοξενεί τρία άρθρα. Στο πρώτο άρθρο αναλύεται «Η προσφορά εργασίας των γυναικών στην Ελλάδα πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης». Στο δεύτερο παρουσιάζεται το «Πλαίσιο Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας στην Ευρώπη: Εξελίξεις και προοπτικές», ενώ στο τρίτο οι «Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Ελλάδα την περίοδο 2015-2017: Μια περιγραφική καταγραφή».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Υπεύθυνη Σύνταξης

1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις

1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης

Έρση Αθανασίου

Τα πλέον πρόσφατα εποχικά διορθωμένα δεδομένα των τριμηνιαίων *Εθνικών Λογαριασμών* (ΕΛΣΤΑΤ, προσωρινά στοιχεία σε εποχικά διορθωμένη βάση, Δεκέμβριος 2017) αποτυπώνουν συνέχιση της ανόδου του ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους, με ρυθμό μεταβολής της τάξεως του 1,3% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016 (Πίνακας 1.1.1). Παράλληλα, τα συγκεκριμένα στοιχεία εμπερι-

έχουν μία σημαντική προς τα πάνω αναθεώρηση του ΑΕΠ για το δεύτερο τρίμηνο του 2017, προσδιορίζοντας τον σχετικό ρυθμό μεταβολής στο 1,6% (έναντι αρχικής εκτίμησης για ρυθμό 0,8%).

Λαμβανομένης υπόψη και της θετικής μεταβολής του ΑΕΠ στο πρώτο τρίμηνο του 2017, η σταθεροποίηση του ΑΕΠ σε τροχιά ανάκαμψης για τρία συναπτά τρίμηνα αποτελεί σημαντική ένδειξη βελτίωσης των συνθηκών στην ελληνική οικονομία. Ωστόσο, σε επίπεδο επιμέρους βασικών μακροοικονομικών μεγεθών εξακολουθούν να παρατηρούνται φαινόμενα αστάθειας, κυρίως ως προς την εξέλιξη των βασικών συνιστωσών της εγχώριας ζήτησης. Ειδικότερα, στο τρίτο τρίμηνο του 2017, σημειώθηκε κάμψη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, αλλά και ανάσχεση της ανόδου της ιδιωτικής κατανάλωσης, σε συνδυασμό με συνέχιση της περιστολής της δημόσιας κατανάλωσης στο πλαίσιο

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

% ρυθμοί μεταβολής ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε σταθερές τιμές)

	2016Q1	2016Q2	2016Q3	2016Q4	2017Q1	2017Q2	2017Q3	Εννιάμηνο Ιαν. – Σεπτ.	
								2017	2016
Ιδιωτική κατανάλωση	-1,4	-2,1	3,7	0,2	0,9	1,0	0,0	0,6	0,0
Δημόσια κατανάλωση	-1,4	-0,4	0,8	-4,5	-3,5	-2,1	-2,2	-2,6	-0,3
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	-9,6	12,9	13,5	-7,4	17,0	1,0	-8,5	2,6	5,0
Εγχώρια ζήτηση*	-2,2	-0,3	3,5	-1,4	2,1	0,5	-1,9	1,3	-1,3
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-9,5	-10,2	9,4	4,6	5,2	9,8	7,8	7,6	-4,0
Εξαγωγές αγαθών	3,1	4,0	8,3	-0,4	3,3	8,9	2,8	5,0	5,1
Εξαγωγές υπηρεσιών	-21,4	-24,0	10,4	11,6	7,9	12,4	12,6	11,0	-13,5
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-9,5	-1,9	14,0	5,2	11,1	5,0	9,3	8,5	-0,1
Εισαγωγές αγαθών	-3,0	5,7	10,4	4,0	11,6	3,0	9,2	7,8	4,1
Εισαγωγές υπηρεσιών	-31,9	-29,7	35,4	9,8	11,5	15,5	6,9	11,1	-16,4
Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών	-8,7	192,8	-292,2	11,1	73,3	-29,7	68,3	12,2	54,2
ΑΕΠ	-0,4	-1,0	1,2	-0,9	0,4	1,6	1,3	1,1	-0,1

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, Δεκέμβριος 2017, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

του Προγράμματος Δημοσιονομικής Προσαρμογής. Έτσι, η εγχώρια ζήτηση παρουσίασε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο κάμψη κατά -1,9% ως προς το τρίτο τρίμηνο του 2016, με αποτέλεσμα μία αντίστοιχη αρνητική συνεισφορά στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ της τάξεως των -1,9 ποσοστιαίων μονάδων (Διάγραμμα 1.1.1).

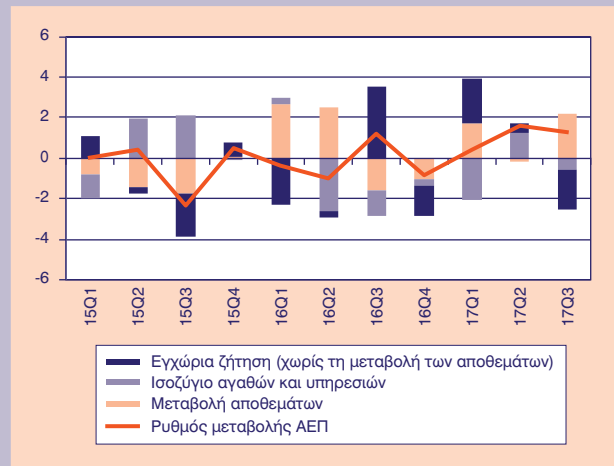
Αναφορικά με την πορεία του εξωτερικού τομέα στο τρίτο τρίμηνο του 2017, η βελτίωση των εγχώριων οικονομικών συνθηκών, σε συνδυασμό με μία σειρά ευνοϊκών εξωγενών παραγόντων, εξακολούθησαν να επηρεάζουν θετικά τις εξαγωγές, οι οποίες παρουσίασαν σημαντική αύξηση για πέμπτο συνεχές τρίμηνο. Παράλληλα, παρά την παρατηρούμενη κάμψη της εγχώριας ζήτησης, οι γενικότερες θετικές προσδοκίες για την πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης και των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου φαίνεται να συνέτειναν στη διατήρηση των ανοδικών πιέσεων στις εισαγωγές. Συνολικά, η αρνητική συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ από την αύξηση των εισαγωγών υπερίσχυσε της αντίστοιχης θετικής συμβολής από την ενίσχυση των εξαγωγών, με αποτέλεσμα ο εξωτερικός τομέας να συνεισφέρει εν τέλει αρνητικά στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017 (-0,6 ποσοστιαίες μονάδες).

Από τις παραπάνω εξελίξεις στα μεγέθη της εγχώριας ζήτησης και του εξωτερικού τομέα, γίνεται αντιληπτό ότι καθοριστικό παράγοντα για τη θετική εξέλιξη του ΑΕΠ κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017 αποτέλεσε η σχετική πορεία των αποθεμάτων. Όπως φαίνεται, η συνεισφορά της μεταβολής των αποθεμάτων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ διαμορφώθηκε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο σε σημαντικό θετικό επίπεδο (2,2 ποσοστιαίες μονάδες), γεγονός που πιθανόν συνδέεται με την εξασθένηση της εγχώριας ζήτησης και τη συνεπαγόμενη αδυναμία επαρκούς απορρόφησης παραγόμενων και εισαγόμενων προϊόντων.

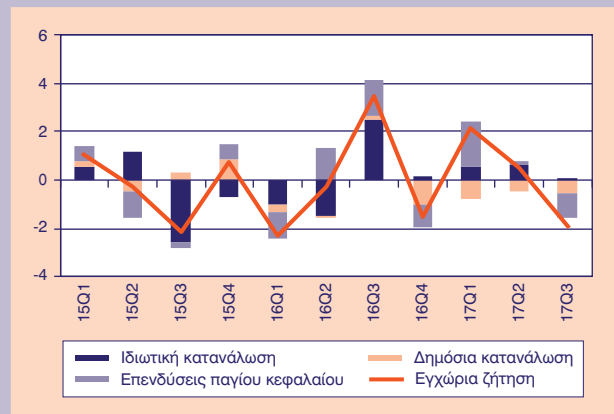
Εστιάζοντας στα διαθέσιμα στοιχεία για την πορεία της οικονομικής δραστηριότητας κατά την πιο πρόσφατη περίοδο, ο δείκτης οικονομικού κλίματος παρουσίασε σημαντική βελτίωση στη διάρκεια του τρίτου τριμήνου του 2017, σημειώνοντας εν συνεχεία κάμψη τον μήνα Οκτώβριο, οριακή αύξηση τον Νοέμβριο και αξιοσημείωτη άνοδο τον μήνα Δεκέμβριο (Διάγραμμα 1.1.2). Η τελευταία αυτή εξέλιξη, η οποία πιθανότατα συνδέεται με την περαιτέρω υποχώρηση της αβεβαιότητας ενόψει της επερχόμενης ολοκλήρωσης της γ' αξιολόγησης του Προγράμματος Στήριξης, ενισχύει τις ενδείξεις για ανάκαμψη και περαιτέρω βελτίωση των γενικότερων οικονομικών συνθηκών στη χώρα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ

Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση

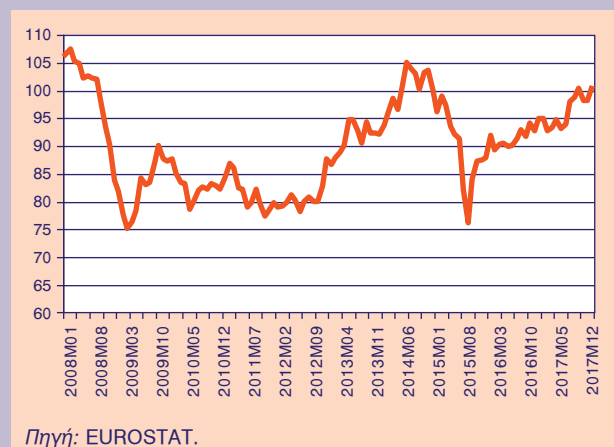

Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2
Δείκτης οικονομικού κλίματος

Πηγή: EUROSTAT.

Σχετικά με τους κύριους παράγοντες που διαμόρφωσαν τις προαναφερόμενες εξελίξεις στο ΑΕΠ και τις βασικές του συνιστώσες, ακολουθεί λεπτομερέστερη διερεύνηση της πορείας και των προοπτικών τους με βάση τα εθνικολογιστικά στοιχεία και ορισμένους επιλεγμένους βραχυχρόνιους δείκτες.

1.1.1. Ιδιωτική κατανάλωση

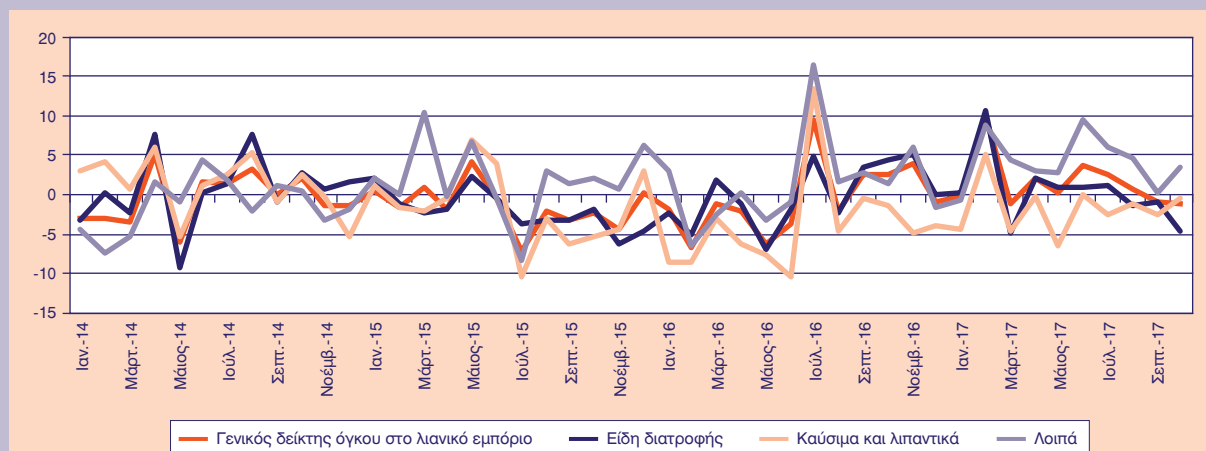
Σύμφωνα με τα δεδομένα των *Εθνικών Λογαριασμών*, η ανοδική τάση την οποία ακολούθησε η ιδιωτική κατανάλωση κατά τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2017 φαίνεται να ανακόπηκε στο τρίτο τρίμηνο του έτους, με το μέγεθος της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης να παραμένει στάσιμο ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016. Επιπρόσθετες ενδείξεις για την πρόσφατη πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης προκύπτουν με βάση την εξέλιξη του μηνιαίου δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο κατά τους μήνες Ιούλιο-Οκτώβριο¹ του 2017. Ειδικότερα, σε συνέχεια της ανοδικής τάσης που επικράτησε κατά το δεύτερο τρίμηνο του έτους, ο γενικός δείκτης παρουσίασε θετικές ποσοστιαίες μεταβολές τους μήνες Ιούλιο (2,5%) και Αύγουστο (0,8%) και αρνητικές μεταβολές τους μήνες Σεπτέμβριο (-0,8%) και Οκτώβριο του 2017 (-1,1%). Αναφορικά με τις εξελίξεις στις τρεις κύριες κατηγορίες καταστημάτων λιανικής, δηλαδή στα *καταστήματα ειδών διατροφής*, τα *καταστήματα καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων* και τα *λοιπά καταστήματα*, οι τάσεις που επικράτησαν στον σχετικό δείκτη κατά το διάστημα

Ιουλίου-Οκτωβρίου 2017 ήταν αμιγώς ανοδικές στην περίπτωση των *λοιπών καταστημάτων* και αμιγώς πτωτικές στην περίπτωση των *καταστημάτων καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων*. Στην περίπτωση του δείκτη στην κατηγορία των *καταστημάτων ειδών διατροφής*, παρατηρήθηκε αύξηση κατά τον μήνα Ιούλιο και κάμψη στη συνέχεια. (Διάγραμμα 1.1.3).

Οι ανωτέρω ανάμεικτες τάσεις στο λιανικό εμπόριο αντικατοπτρίζονται και στην πορεία των δεικτών όγκου στις επιμέρους υποκατηγορίες καταστημάτων λιανικής. Πιο συγκεκριμένα, κατά την περίοδο Ιουλίου-Οκτωβρίου του 2017 οι υποκατηγορίες που αφορούν τα *φαρμακευτικά-καλλυντικά*, την *ένδυση-υπόδηση*, τα *έπιπλα-ηλεκτρικά είδη-οικιακός εξοπλισμός*, καθώς τα *βιβλία-χαρτικά-λοιπά είδη δώρων* κατέγραψαν θετικές ποσοστιαίες μεταβολές σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2016 (της τάξεως του 2,2%, 2,0%, 5,3% και 5,8%, αντίστοιχα). Αντίθετα, οριακά αρνητική υπήρξε στο ίδιο διάστημα η πορεία του δείκτη στην υποκατηγορία των *μεγάλων καταστημάτων τροφίμων* (-0,1%), ενώ κάμψη σημειώθηκε και στις υποκατηγορίες των *πολυκαταστημάτων*, των *καυσίμων και λιπαντικών* και των *τροφίμων, ποτών και καπνού* (μεταβολές της τάξεως του -0,6%, -1,6% και -3,1%, αντίστοιχα). Αξίζει να επισημανθεί ότι τον Ιούλιο του 2017 οι σχετικοί δείκτες κατέγραψαν θετικούς ρυθμούς μεταβολής στις επτά από τις οκτώ επιμέρους κατηγορίες, ενώ στη συνέχεια παρατηρήθηκαν, ως επί το πλείστον, είτε ηπιότερες αυξήσεις, είτε μεταστροφή σε αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

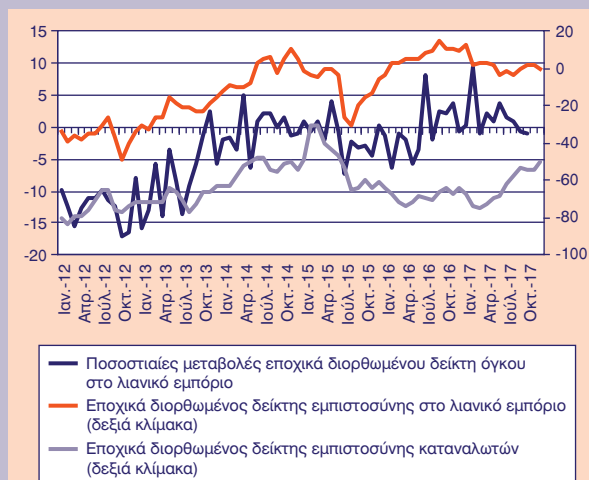

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

1. Τα στοιχεία του μηνός Οκτωβρίου είναι προσωρινά.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4

Δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο και δείκτες εμπιστοσύνης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, είναι εμφανές ότι η ιδιωτική κατανάλωση βρίσκεται υπό την επήρεια αντίρροπων δυνάμεων, οι οποίες μπορεί να επικρατούν η μία της άλλης ανάλογα με τη συγκυρία αλλά και ανάλογα με την εκάστοτε κατηγορία καταναλωτικών αγαθών. Από τη μία πλευρά, η περαιτέρω σταθεροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος, η αργή αλλά συνεχιζόμενη βελτίωση των βασικών μεγεθών της αγοράς και η συνδεόμενη ανάκαμψη στις αμοιβές εξαρτημένης εργασίας (2,0% κατά μέσον όρο κατά το εννεάμηνο Ιανουαρίου-Σεπτεμβρίου του 2017 ως προς την αντίστοιχη περίοδο του έτους 2016, σε τρέχουσες τιμές) αναστέλλουν σταδιακά την επιφυλακτικότητα των καταναλωτών και δημιουργούν ευνοϊκότερες συνθήκες για την ανάκαμψη της καταναλωτικής δαπάνης. Από την άλλη πλευρά, οι δυνατότητες των νοικοκυριών να καταναλώσουν εξακολουθούν να επηρεάζονται αρνητικά από τις συνεχιζόμενες πιέσεις στο διαθέσιμο εισόδημά τους, στο πλαίσιο της εφαρμογής μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής.

Σε σχέση με τις προοπτικές της ιδιωτικής κατανάλωσης, οι τάσεις αναφορικά με την πορεία της καταναλωτικής δαπάνης στη διάρκεια του έτους 2017, αλλά και οι γενικότερες προοπτικές ανάκαμψης της οικονομίας, συγκλίνουν σε μία εκτίμηση για θετική εξέλιξη της ιδιωτικής κατανάλωσης σε βραχυχρόνιο ορίζοντα. Η εκτίμηση αυτή συμβαδίζει με τις βελτιούμενες προσδοκίες εκ μέρους των καταναλωτών αναφορικά με τη μελλοντική πορεία της καταναλωτικής τους δαπάνης, όπως αυτές αντανακλώνται στη σημαντική άνοδο που σημείωσε ο δείκτης εμπιστοσύνης

καταναλωτών κατά την περίοδο Ιουλίου-Δεκεμβρίου του 2017 (Διάγραμμα 1.1.4). Ωστόσο, περισσότερο επιφυλακτικοί σε σχέση με τις προοπτικές της κατανάλωσης παραμένουν οι λιανέμποροι, με τον δείκτη εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο να παρουσιάζει κατά την ίδια περίοδο διακυμάνσεις. Επομένως, μία κάποια αβεβαιότητα αναφορικά με τις προοπτικές της κατανάλωσης φαίνεται ότι εξακολουθεί να παραμένει, βαίνοντας όμως πιθανότατα μειούμενη κατά το τρέχον έτος, σε άμεση συνάρτηση με τις προσδοκώμενες εξελίξεις αναφορικά με την έξοδο της χώρας στις αγορές.

1.1.2. Επενδύσεις

Σε συνέχεια μίας σημαντικής ανόδου στο πρώτο τρίμηνο του 2017 και μίας ασθενούς αύξησης στο δεύτερο τρίμηνο του έτους, οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου παρουσίασαν κάμψη στο τρίτο τρίμηνο του 2017, με τον σχετικό ρυθμό μεταβολής τους να διαμορφώνεται στο -8,5% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016 (Πίνακας 1.1.2). Η τελευταία αυτή εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα η συνεισφορά των επενδύσεων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί στη -1,0 ποσοστιαία μονάδα κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017, από 1,8 και 0,1 μονάδες στα δύο προηγούμενα τρίμηνα, αντίστοιχα.

Αναλυτικότερα, κυρίαρχο ρόλο στην κάμψη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017 διαδραμάτισαν οι εξελίξεις στη δαπάνη για άλλες κατασκευές. Στη συγκεκριμένη κατηγορία, η πτωτική τάση που είχε ξεκινήσει από το πρώτο τρίμηνο του 2017 ενισχύθηκε σημαντικά στο τρίτο τρίμηνο του έτους (-20,9%), ως αποτέλεσμα της ολοκλήρωσης μεγάλων κατασκευαστικών έργων (π.χ. αυτοκινητόδρομοι), τα οποία είχαν συμβάλει αποφασιστικά στα μεγέθη των επενδύσεων κατά το προηγούμενο διάστημα. Παράλληλα, αρνητικές εξελίξεις καταγράφηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και ως προς τις επενδύσεις σε κατοικίες, οι οποίες συνέχισαν στο τρίτο τρίμηνο του 2017 την πτωτική τους πορεία (-7,5%).

Αναφορικά με τις επενδύσεις εκτός των κατασκευών, οι εξελίξεις στις επιμέρους κατηγορίες κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017 ήταν ως επί το πλείστον ελαφρά αρνητικές. Ειδικότερα, οι δαπάνες για μηχανολογικό εξοπλισμό και εξοπλισμό πληροφορικής και επικοινωνίας σημείωσαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο μικρή πτώση (-2,9% και -3,1%, αντίστοιχα), ενώ οριακή κάμψη παρουσίασαν και οι επενδύσεις σε άλλα προϊόντα (-0,7%). Αντίθετα, ευνοϊκή ήταν στο ίδιο διάστημα η πορεία των επενδύσεων σε μεταφορικό εξοπλισμό, με τον σχετικό ρυθμό μεταβολής να κινείται σε θετικό επίπεδο για τρίτο συνεχόμενο τρίμηνο (5,2%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.2 Βασικά μεγέθη των επενδύσεων

% ρυθμοί μεταβολής ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε σταθερές τιμές)

	Τρίμηνα							Εννεάμηνο Ιαν. – Σεπτ.	
	2016Q1	2016Q2	2016Q3	2016Q4	2017Q1	2017Q2	2017Q3	2017	2016
Αγροτικά προϊόντα	1,2	23,5	32,3	36,6	1,7	-2,3	-0,5	-0,5	19,4
Μηχανολογικός εξοπλισμός και οπλικά συστήματα	-10,4	-14,2	7,3	-20,5	-1,0	2,9	-2,9	-0,4	-6,4
Μεταφορικός εξοπλισμός και οπλικά συστήματα	-49,1	81,9	1,0	-26,2	203,9	10,2	5,2	63,4	-7,5
Εξοπλισμός τεχνολογίας πληροφορικής και επικοινωνίας	-7,0	-22,0	-29,9	-24,7	-14,0	-10,3	-3,1	-9,3	-20,3
Κατοικίες	-16,1	-23,5	-3,1	-2,9	-10,8	-5,2	-7,5	-7,8	-15,2
Άλλες κατασκευές	27,7	31,6	40,3	7,8	-3,1	-6,5	-20,9	-10,6	33,2
Άλλα προϊόντα	4,2	2,7	2,9	-0,7	0,4	-0,2	-0,7	-0,2	3,2
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	-9,6	12,9	13,5	-7,4	17,0	1,0	-8,5	2,6	5,0

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, Δεκέμβριος 2017, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

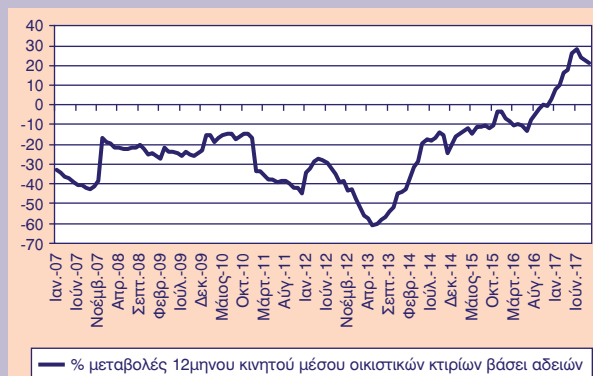
Πρόσθετη πληροφόρηση για την πορεία του κλάδου των κατασκευών στο σύνολό του παρέχεται από τα διαθέσιμα στοιχεία για την εξέλιξη του γενικού δείκτη παραγωγής στις κατασκευές κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017². Όπως προκύπτει, ο δείκτης παρουσίασε κάμψη για δεύτερο συνεχόμενο τρίμηνο, με τον σχετικό αρνητικό ρυθμό μεταβολής να εντείνεται σημαντικά, φθάνοντας το -33,6% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016. Η εξέλιξη αυτή προήλθε πρωτίστως από τη μεγάλη υποχώρηση του επιμέρους δείκτη παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού (-42,2%) λόγω της προαναφερόμενης ολοκλήρωσης μεγάλων έργων υποδομής (αυτοκινητόδρομοι, γέφυρες, σήραγγες, κλπ.), και δευτερευόντως από τη σημαντική πτώση του επιμέρους δείκτη παραγωγής οικοδομικών έργων (-19,0%), ο οποίος αντανάκλα τις εξελίξεις στην κατασκευή κατοικιών και βιομηχανικών, εμπορικών και λοιπών κτιρίων.

Ειδικότερη πληροφόρηση σε σχέση με τις πρόσφατες εξελίξεις στον κλάδο των κατοικιών αντλείται κατά κανόνα από τον δείκτη οικιστικών κτιρίων ως

προς τα τετραγωνικά μέτρα ωφέλιμης επιφάνειας, στη βάση των εκδοθεισών οικοδομικών αδειών. Σύμφωνα με τα μηνιαία στοιχεία του δείκτη οικιστικών κτιρίων, όσο και το συνολικότερο μέγεθος της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας³, η εικόνα εμφανίζεται βελτιωμένη κατά την τελευταία περίοδο αναφοράς. Συγκεκριμένα, οι μηνιαίες ποσοστιαίες μεταβολές του δείκτη οικιστικών κτιρίων διατηρήθηκαν σε θετικά επίπεδα κατά τους μήνες Ιούλιο, Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 2017 (6,8%, 6,9% και 9,7%, αντίστοιχα, ως προς τους αντίστοιχους μήνες του 2016), ενώ παράλληλα θετικοί παρέμειναν οι ρυθμοί μεταβολής της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας (23,8% τον Ιούλιο, 22,6% τον Αύγουστο και 21,5% τον Σεπτέμβριο) (Διάγραμμα 1.1.5). Ωστόσο, προσοχή συνιστάται ως προς την ερμηνεία των συγκεκριμένων εξελίξεων ως ένδειξη θετικών τάσεων στην οικοδομική δραστηριότητα, καθώς σύμφωνα με πηγές της αγοράς η αύξηση των εκδοθεισών οικοδομικών αδειών αφορά κατά ένα σημαντικό μέρος την έκδοση νέων αδειών

2. Σημειώνεται ότι η αναφορά είναι για τον δείκτη που ενσωματώνει διόρθωση ως προς τον πραγματικό αριθμό των εργάσιμων ημερών και τα στοιχεία για το τρίτο τρίμηνο του 2017 είναι προσωρινά.

3. Υπολογίζεται ο 12μηνος κινητός μέσος και οι σχετικές μεταβολές.

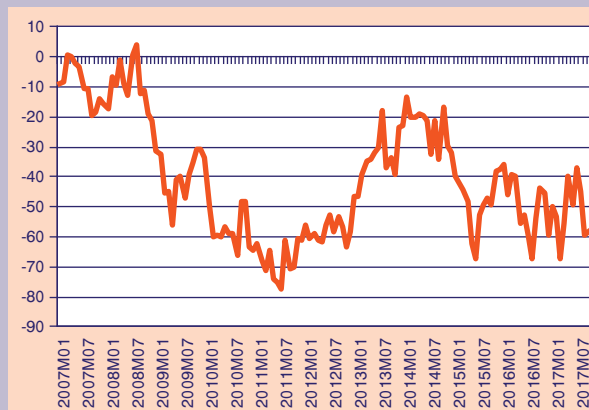
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5**Εκτιμώμενη οικιστική οικοδομική δραστηριότητα βάσει αδειών**

Πηγή: EUROSTAT.

περιοχίσεων οικοπέδων, δραστηριότητα η οποία συνδέεται με τη διαδικασία ανάρτησης των δασικών χαρτών⁴.

Ανατρέχοντας στις παρατηρούμενες διακυμάνσεις της επενδυτικής δαπάνης από το δεύτερο τρίμηνο του 2016 και ύστερα, παρατηρεί κανείς τόσο μία προδιάθεση για σημαντική ανάκαμψη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, όσο και μία επαναλαμβανόμενη αστάθεια στη δυναμική των επενδύσεων. Στην περίπτωση της πιο πρόσφατης περιόδου αναφοράς, είναι αξιοσημείωτο ότι η αστάθεια αυτή παρατηρήθηκε παρά τις γενικότερες ευνοϊκές εξελίξεις στην οικονομία, υπογραμμίζοντας ότι η βελτίωση οικονομικού κλίματος αποτελεί αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την ανάκαμψη της επενδυτικής δαπάνης. Τη στιγμή, για παράδειγμα, που ολοκληρώνεται μία σειρά από μεγάλα κατασκευαστικά έργα, η εξέλιξη των επενδύσεων σε κατασκευές κρίνεται αποφασιστικά από την πρόοδο ως προς την εκκίνηση νέων μεγάλων έργων. Παράλληλα, ακόμα και αν η βελτίωση του οικονομικού κλίματος στη χώρα αυξάνει τα γενικότερα κίνητρα για επενδύσεις, η υλοποίηση νέων επενδυτικών σχεδίων δεν μπορεί να προχωρήσει σε ικανοποιητικό βαθμό χωρίς την ολοποίηση της χρηματοδότησης και ρευστότητας στην αγορά, η οποία με τη σειρά της προϋποθέτει την πλήρη σταθεροποίηση του εγχώριου τραπεζικού συστήματος.

Με βάση τα παραπάνω, είναι σαφές ότι η βραχυχρόνια εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στη χώρα θα εξαρτηθεί από την επίτευξη ενός τρίπτυχου οικονομικής σταθερότητας, βελτίωσης της

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6**Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές**

Πηγή: EUROSTAT.

χρηματοδότησης και ρευστότητας, και προόδου ως προς την υλοποίηση των μεγάλων επενδυτικών σχεδίων που βρίσκονται σε αναμονή ή σε εξέλιξη. Σε γενικές γραμμές, οι θετικές προσδοκίες στους συγκεκριμένους τομείς παραπέμπουν σε μία αισιόδοξη εκτίμηση αναφορικά με την εξέλιξη των επενδύσεων. Ωστόσο, σημειώνεται ότι επιφυλακτικοί παραμένουν οι παράγοντες της αγοράς ως προς τις προοπτικές του τομέα των κατασκευών, με τον δείκτη εμπιστοσύνης στις κατασκευές να παρουσιάζει σημαντική επιδείνωση τους μήνες Σεπτέμβριο, Οκτώβριο και Νοέμβριο του 2017 και μικρή βελτίωση τον μήνα Δεκέμβριο (Διάγραμμα 1.1.6).

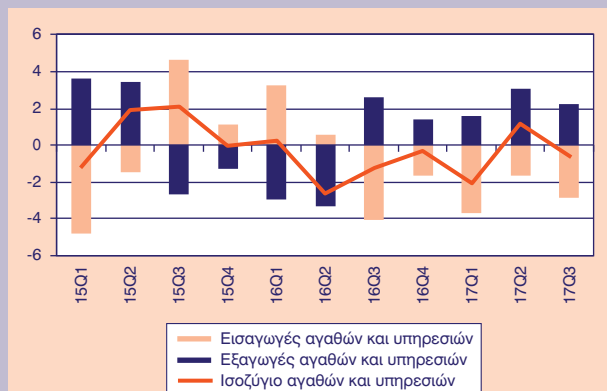
1.1.3. Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Η προοδευτική σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας, σε συνδυασμό με τους βελτιωμένους ρυθμούς ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου αλλά και την αυξανόμενη προτίμηση των τουριστών για διακοπές στην Ελλάδα, είχαν εμφανείς θετικές επιδράσεις στο εξωτερικό ισοζύγιο της χώρας κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις εξαγωγές, στο τρίτο τρίμηνο του έτους 2017 παρατηρήθηκε μεγάλη άνοδος στην περίπτωση των υπηρεσιών (12,6%) και ηπιότερη αύξηση στην περίπτωση των αγαθών (2,8%), με επακόλουθη συνολική συνεισφορά 2,2 ποσοστιαίων μονάδων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ (βλέπε Διάγραμμα 1.1.7). Η αύξηση των εξαγωγών αγαθών συνδέεται με τις ευνοϊκές εξελίξεις στη διεθνή ζήτηση, ενώ ενδέχεται επίσης να αντανakλά μία περαιτέ-

4. Βλέπε Ρουσάνογλου, Ν. (2018), «Περιφράξεις οικοπέδων αύξησαν την Οικοδομική δραστηριότητα», *Η Καθημερινή*, 10 Ιαν. 2018.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ
 Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

ρω βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, η οποία συνάδει με τις πρόσφατες εξελίξεις στον δείκτη πραγματικής σταθμισμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας έναντι των χωρών της ζώνης του Ευρώ. Η ευνοϊκή εξέλιξη των εξαγωγών υπηρεσιών οφείλεται στη μεγάλη άνοδο των τουριστικών εισπράξεων (κατά 12,3% συνολικά στο τρίτο τρίμηνο του 2017 σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος), τη σημαντική βελτίωση που παρουσίασαν οι εισπράξεις από μεταφορικές υπηρεσίες (κατά 15,7%, αντίστοιχα), αλλά και την ενίσχυση των εισπράξεων στην κατηγορία των λοιπών υπηρεσιών (κατά 8,0%). Στην περίπτωση εισπράξεων από μεταφορικές υπηρεσίες, σημαντικό θετικό ρόλο φαίνεται να διαδραμάτισαν τόσο οι ευνοϊκές τάσεις στο διεθνές εμπόριο, όσο και τα συνδεδεμένα υψηλότερα επίπεδα στα οποία κινήθηκαν οι ναύλοι της ποντοπόρου ναυτιλίας συγκριτικά με την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους.

Σε σχέση με τις εισαγωγές, παρά την κάμψη της εγχώριας ζήτησης στο τρίτο τρίμηνο του 2017 οι γενικότερες θετικές προσδοκίες αναφορικά με την πορεία της οικονομίας φαίνεται να επέδρασαν θετικά στη ζήτηση για εισαγόμενα προϊόντα και υπηρεσίες. Έτσι, στο πεδίο των εισαγωγών υπηρεσιών ο σχετικός ρυθμός μεταβολής κατά τη συγκεκριμένη περίοδο παρέμεινε θετικός (6,9%), ενώ σε αρκετά υψηλό επίπεδο κινήθηκε και ο αντίστοιχος ρυθμός μεταβολής στο πεδίο των

εισαγωγών αγαθών (9,2%). Ως αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών, η συνεισφορά των εισαγωγών στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ διαμορφώθηκε κατά το τρίτο τρίμηνο του 2017 στις -2,8 ποσοστιαίες μονάδες.

Σε σχέση με τις προοπτικές του εξωτερικού τομέα, οι μέχρι στιγμής εξελίξεις τόσο αναφορικά με τις εξαγωγικές επιδόσεις της χώρας, όσο και σε σχέση με τις τάσεις στο διεθνές εμπόριο, παραπέμπουν σε μία προοπτική περαιτέρω ενδυνάμωσης των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών. Από την άλλη πλευρά, στο πεδίο των εισαγωγών αναμένεται να συνεχιστούν οι ανοδικές τάσεις, λόγω της εκτιμώμενης ανάκαμψης της εγχώριας ζήτησης, αλλά και της προσδοκώμενης επικράτησης υψηλότερων τιμών του πετρελαίου. Υπό αυτές τις συνθήκες, κρίσιμη για την ισορροπία του εξωτερικού τομέα και τη συμβολή του στο ΑΕΠ αναμένεται να είναι η έκταση της μεγέθυνσης των εξαγωγών, αλλά και ο βαθμός στον οποίο μία αύξηση της εγχώριας ζήτησης θα καλυφθεί από εγχωρίως παραγόμενα αγαθά. Είναι σαφές ότι στην παρούσα συγκυρία αποφασιστικό ρόλο για τις επιδόσεις της χώρας στους παραπάνω τομείς θα διαδραματίσει η υλοποίηση των νέων επενδύσεων που είναι απαραίτητες για την ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας.

1.1.4. Συμπεράσματα και προοπτικές

Από την ανωτέρω ανάλυση των κύριων συνιστωσών της ζήτησης διακρίνεται μία σταθερή πορεία σταδιακής ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας, με διακυμάνσεις ως προς τη συνεισφορά των επιμέρους συνιστωσών της ζήτησης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ. Σημαντικό θετικό χαρακτηριστικό των πρόσφατων εξελίξεων αποτελεί η συνεχιζόμενη σημαντική μεγέθυνση των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών. Παράλληλα, τάση για ανάκαμψη εμφανίζουν σύμφωνα με τις μέχρι στιγμής ενδείξεις και τα μεγέθη της ιδιωτικής κατανάλωσης και των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, στα οποία όμως εξακολουθεί να παρατηρείται κατά διαστήματα κάποια αστάθεια. Συνολικά οι εξελίξεις παραπέμπουν σε μία προοπτική συνεχιζόμενης οικονομικής ανάκαμψης στα προσεχή τρίμηνα, η οποία συμβαδίζει και με τις εκτιμήσεις που προκύπτουν στη βάση του δυναμικού υποδείγματος βραχυπρόθεσμων προβλέψεων του ΚΕΠΕ (βλέπε Ενότητα 1.3).

1.2. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη

Γιάννης Παναγόπουλος

Η καταγεγραμμένη πορεία του εθνικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), όπως διαπιστώνεται από την πρώτη στήλη του Πίνακα 1.2.1 αλλά και από το Διάγραμμα 1.2.1, συνεχίζει να παρουσιάζει πληθωριστικά αποτελέσματα από τον Ιανουάριο του 2017 έως σήμερα. Επιπροσθέτως, από τον Απρίλιο του προηγούμενου έτους (2017), ο εθνικός ΔΤΚ φαίνεται να σταθεροποιείται σε ένα εύρος της τάξης του 0,7% με 1,1% περίπου. Από την άλλη πλευρά, ο πυρήνας¹ του εθνικού ΔΤΚ, μετά τον Μάιο του προηγούμενου έτους που πέρασε σε θετικές τιμές, δείχνει να συνεχίζει την ελαφρώς ανοδική πορεία του² (0,2%, Νοέμβριος 2017), γεγονός ενθαρρυντικό για την περαιτέρω παραμονή του εθνικού ΔΤΚ σε θετικό έδαφος.

Αντίστοιχη με τον εθνικό ΔΚΤ είναι και η εικόνα του εναρμονισμένου ΔΤΚ (Εν. ΔΤΚ) της χώρας. Συγκε-

κριμένα ο Εν. ΔΤΚ, μετά τον Μάιο του 2017, κινείται κοντά στα επίπεδα του 1,0% περίπου ή και λίγο πιο κάτω³. Μάλιστα παρατηρούμε ότι και οι δύο ΔΤΚ (εθνικός και εναρμονισμένος) κινούνται σε παραπλήσια ποσοστά και ότι ο πυρήνας του Εν. ΔΤΚ κινείται σε ελαφρώς υψηλότερα επίπεδα από τον αντίστοιχο πυρήνα του εθνικού ΔΤΚ.

Επιπρόσθετα να επισημάνουμε εδώ ότι, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, η θετική μεταβολή του εθνικού ΔΤΚ σε ετήσια βάση τον Δεκέμβριο του 2017 (0,7%), προέρχεται κυρίως από την αύξηση των παρακάτω επιμέρους δεικτών κατά:

- 6,9% από τα *Αλκοολούχα ποτά και καπνό*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στον *καπνό*.
- 4,9% από τις *Μεταφορές*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: καύσιμα και λιπαντικά, και εισιτήρια μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών κυρίως στην αγορά αυτοκινήτων.
- 1,3% από τις *Επικοινωνίες*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στις τηλεφωνικές υπηρεσίες.
- 1,2% από τα *Ξενοδοχεία - Καφέ - Εστιατόρια*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφενεία-κυλικεία αλλά και ξενοδοχεία-μοτέλ-πανδοχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Η πορεία του πληθωρισμού σε Ελλάδα και Ευρωζώνη

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (ΕΕ19)
2017M6	1,0	0,4	0,9	0,7	1,3	1,2
2017M7	1,0	0,6	0,9	0,9	1,3	1,3
2017M8	0,9	0,1	0,6	0,4	1,5	1,3
2017M9	1,0	-0,1	1,0	0,7	1,5	1,3
2017M10	0,7	0,2	0,5	0,3	1,4	1,1
2017M11	1,1	0,2	1,1	0,8	1,5	1,1
2017M12	0,7	NA	1,0	NA	NA	NA

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT.

Σημείωση: ΔΚΤ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος ΔΤΚ. NA: Μη διαθέσιμα στοιχεία.

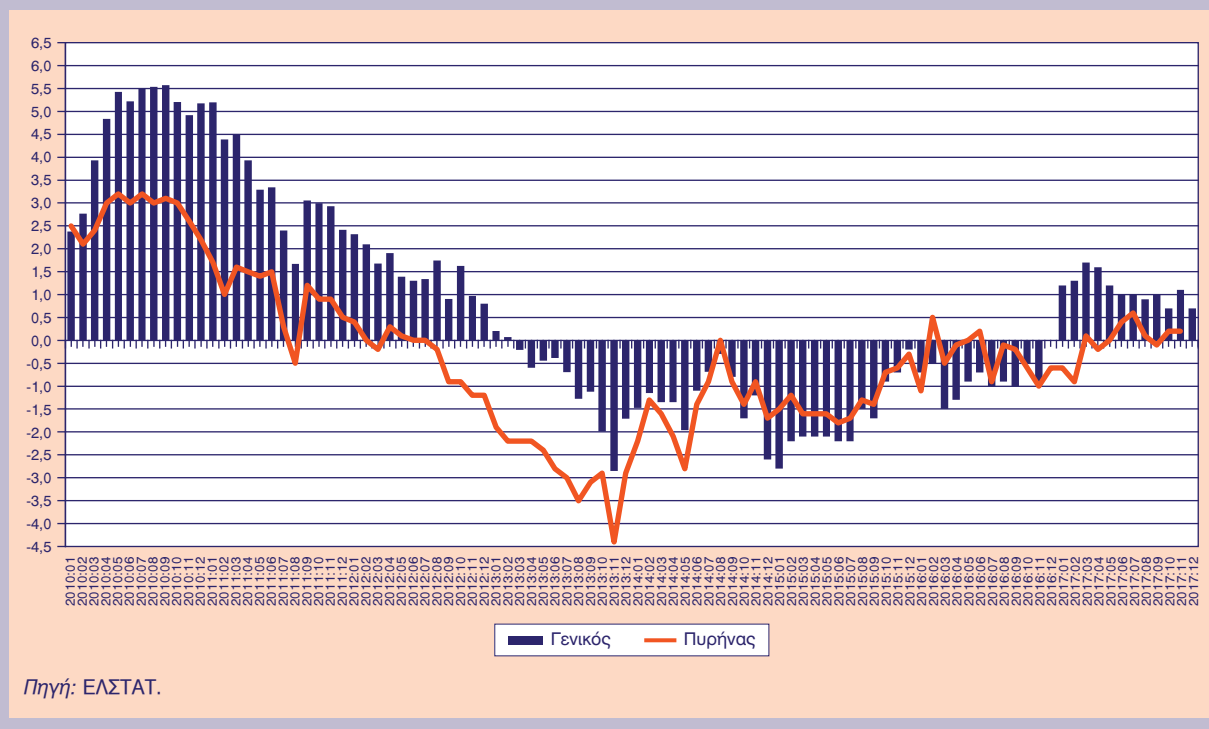
1. Ο πυρήνας του ΔΤΚ προέρχεται από τις εκτιμήσεις της ΕΛΣΤΑΤ και δεν περιλαμβάνει τις τιμές του ηλεκτρικού ρεύματος, του φυσικού αερίου και των καυσίμων αυτοκινήτου.

2. Εξαίρεση αποτελεί μόνο ο Σεπτέμβριος του 2017 (-0,1%).

3. Εξαίρεση αποτελούν μόνο ο Αύγουστος και Σεπτέμβριος του 2017 με ποσοστά 0,6% και 0,5%, αντίστοιχα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1

ΔΤΚ, % (μεταβολή ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

- 0,5% από τη *Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως σε: ελαιόλαδο, νωπά φρούτα, χοιρινό, καφέ. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών κυρίως σε: νωπά λαχανικά, πουλερικά, γαλακτοκομικά και αυγά, πατάτες.
- 0,2% από την *Εκπαίδευση*, λόγω αύξησης των τιμών κυρίως στα διδάκτρα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Όπως μάλιστα αναφέρει περαιτέρω η ΕΛΣΤΑΤ, μέρος του καταγεγραμμένου πληθωρισμού που περιγράψαμε παραπάνω αντισταθμίστηκε, σε κλαδικό επίπεδο, από τη μείωση κυρίως των παρακάτω επιμέρους δεικτών κατά:

- 2,2% από τα *Διαρκή αγαθά - Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: υφαντουργικά προϊόντα οικιακής χρήσης, μεγάλες οικιακές συσκευές (ηλεκτρικές ή μη) και είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού.
- 2,2% από τα *Άλλα αγαθά και υπηρεσίες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: άλλα είδη ατομικής φροντίδας και ασφάλιστρα οχημάτων.
- 1,6% από την *Ένδυση και υπόδηση*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως στα συγκεκριμένα είδη.
- 1,6% από την *Αναψυχή - Πολιτιστικές δραστηριότητες*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: οπτι-

κοκαουστικό εξοπλισμό-υπολογιστές-επισκευές αλλά και διαρκή αγαθά αναψυχής και πολιτισμού.

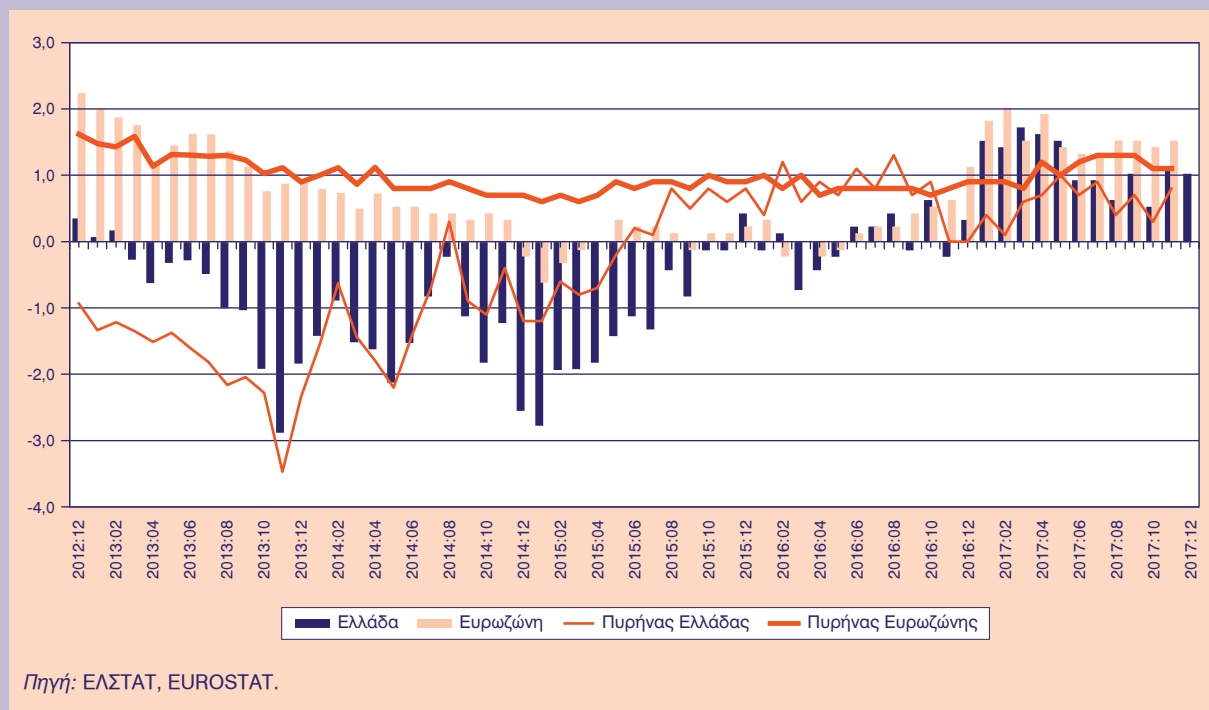
- 1,2% από την *Υγεία*, λόγω μείωσης των τιμών κυρίως σε: φαρμακευτικά προϊόντα, παραϊατρικές υπηρεσίες και οδοντιατρικές υπηρεσίες. Μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών στα νοσοκομεία και τις κλινικές.
- 0,8% από τη *Στέγαση*, λόγω μείωσης κυρίως των τιμών σε: ενοίκια κατοικιών και ηλεκτρισμό. Μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών στο πετρέλαιο θέρμανσης.

Σε ό,τι αφορά την πορεία του εναρμονισμένου ΔΤΚ της Ευρωζώνης (Εν. ΔΤΚ- ΕΕ19) μπορούμε να αναφέρουμε εδώ ότι τους τελευταίους 6-7 μήνες κινείται σε μια θετική πορεία της τάξης του 1,3%-1,5%. Το ποσοστό αυτό, βέβαια, είναι σε μικρή απόσταση από την οροφή/στόχο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) που είναι το 2,0%. Το ίδιο χρονικό διάστημα, ο πυρήνας του Εν. ΔΤΚ-ΕΕ19 της Ευρωζώνης (δεν περιλαμβάνονται τα μη επεξεργασμένα τρόφιμα και η ενέργεια) κινείται και αυτός με αντίστοιχες θετικές μεταβολές της τάξης του 1,1%-1,3%.

Σε ό,τι αφορά τον ελληνικό Εν. ΔΤΚ, όπως παρατηρούμε και από το Διάγραμμα 1.2.2, κινείται πλέον, μετά τον Μάιο του 2017, σε επίπεδα κοντά ή και λίγο πιο κάτω από 1,0% περίπου. Αντίστοιχη επίσης εμφα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2

Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή σε Ελλάδα και Ευρωζώνη,
% μεταβολή (ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

νίζεται και η πορεία του πυρήνα του (βλέπε Διάγραμμα 1.2.2). Εν κατακλείδι και με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία των τελευταίων μηνών, διαπιστώνεται ότι

τα ποσοστά μεταβολής του ελληνικού Εν. ΔΤΚ αλλά και του πυρήνα του υπολείπονται μόνο ελαφρώς των αντίστοιχων της Ευρωζώνης.

1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι επικαιροποιημένες βραχυπρόθεσμες προβλέψεις του ΚΕΠΕ αναφορικά με την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το τέταρτο τρίμηνο του 2017 και τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2018¹. Οι εν λόγω προβλέψεις προκύπτουν από την εφαρμογή ενός δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model), αναλυτική περιγραφή του οποίου παρουσιάστηκε στο Τεύχος 15 των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές, οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα, σε τριμηνιαία συχνότητα, κατά τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2017. Ειδικότερα, στο δείγμα ενσωματώνονται μεταβλητές τόσο από την κατηγορία των πραγματικών μεγεθών (όπως οι κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης, γενικοί

και επιμέρους δείκτες που αφορούν τη βιομηχανική παραγωγή, τις λιανικές πωλήσεις, τις ταξιδιωτικές εισπράξεις και την αγορά εργασίας) όσο και από την κατηγορία των ονομαστικών μεγεθών (όπως ο γενικός και επιμέρους δείκτες τιμών καταναλωτή, νομισματικά μεγέθη, αποδόσεις ομολόγων, επιτόκια, συναλλαγματικές ισοτιμίες και δείκτες τιμών κατοικιών). Επιπροσθέτως, το δείγμα περιλαμβάνει και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις των ίδιων των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα (όπως οι δείκτες οικονομικού κλίματος και επιχειρηματικών προσδοκιών). Σημειώνεται ότι η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του προγράμματος Demetra+ που είναι διαθέσιμο από την Eurostat².

Με βάση τις οικονομετρικές εκτιμήσεις όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.3.1, και έχοντας ενσωματώσει τα δημοσιευμένα (προσωρινά) στοιχεία για το πρώτο εννεάμηνο του 2017 και τον εκτιμώμενο ρυθμό μεταβολής της τάξεως του 2,5% για το τέταρτο τρίμηνο του 2017, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το σύνολο του 2017 προβλέπεται στο 1,5%. Η εν λόγω εκτίμηση αντανακλά μια σημαντική αναθεώρηση προς τα πάνω της πρόβλεψης που είχε πραγματοποιηθεί κατά την προηγούμενη περίοδο αναφοράς (1%) και φαίνεται να επιβεβαιώνει ότι το 2017 θα αποτελέσει έτος μετάβασης σε θετικό ετήσιο ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ. Ταυτόχρονα, οι εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής για τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2018 υποδεικνύουν μια σημαντική βελτίωση των οικονομικών συνθηκών κατά το πρώτο

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ
(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2017	2018	
	2017Q4	2018Q1	2018Q2
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	2,45 [2,39 , 2,50]	1,60 [1,49 , 1,71]	1,86 [1,70 , 2,03]
Μέσος ετήσιος (2017) – μέσος εξαμηνιαίος (α' εξάμηνο 2018) ρυθμός μεταβολής	1,46* [1,45 , 1,48]	1,73 [1,59 , 1,87]	

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%.

*Το στοιχείο ενσωματώνει τα δημοσιευμένα επίσημα (προσωρινά) στοιχεία για τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2017, σε εποχικά διορθωμένη βάση με τη χρήση του προγράμματος Demetra+.

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 10 Ιανουαρίου 2018.

2. Για την εποχική διόρθωση χρησιμοποιήθηκε το φίλτρο TRAMO/SEATS.

εξάμηνο του έτους, ως προς το αντίστοιχο εξάμηνο του 2017, με μια τάση ενίσχυσης των θετικών ποσοστιαίων μεταβολών μεταξύ του πρώτου και δεύτερου τριμήνου του 2018. Ειδικότερα, η πρόβλεψη για το πρώτο εξάμηνο του 2018 διαμορφώνεται στο 1,7%, με τους επιμέρους ρυθμούς μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ κατά το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του 2018 να εκτιμώνται στο 1,6% και 1,9%, αντίστοιχα.

Οι ως άνω εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ αντικατοπτρίζουν τις βασικές πτυχές των πρόσφατων βραχυπρόθεσμων εξελίξεων στην ελληνική οικονομία, και συμβαδίζουν με την πορεία που ακολουθούν τα ενσωματωμένα στοιχεία για το πρώτο εννέαμηνο του 2017. Ειδικότερα, λαμβάνοντας υπόψη τα πρόσφατα στοιχεία για το τρίτο τρίμηνο του έτους, αλλά και τη σημαντική αναθεώρηση προς τα πάνω από την ΕΛΣΤΑΤ του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ το δεύτερο τρίμηνο, επιβεβαιώνονται οι ενδείξεις για μετάβαση σε συνθήκες οικονομικής ανάκαμψης στη χώρα. Και η παρούσα πρόβλεψη, σε συνέχεια της προηγούμενης, καταδεικνύει ότι η αναπτυξιακή πορεία αναμένεται να ενισχυθεί περαιτέρω στο τελευταίο τρίμηνο του έτους. Η εκτιμώμενη ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας μέσα στο 2017 συναρτάται με την ενεργοποίηση των αναμενόμενων θετικών επιδράσεων από τη βαθμιαία διαμόρφωση ενός σταθερού περιβάλλοντος. Κεντρικοί παράγοντες που διαμόρφωσαν το εν λόγω εγχώριο περιβάλλον αφορούν την τήρηση των συμφωνημένων δεσμεύσεων, εντός του πλαισίου του ισχύοντος οικονομικού προγράμματος, με έμφαση στην εξισορρόπηση των δημοσιονομικών μεγεθών και την προώθηση ορισμένων αναγκαίων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Με τον τρόπο αυτό, εξασφαλίστηκαν κυρίως οι βασικές συνθήκες ομαλής χρηματοδότησης της οικονομίας, με στόχο την ενδυνάμωση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας για την καταπολέμηση της ανεργίας και την εξασφάλιση μιας μακροχρόνιας βιώσιμης ανάπτυξης. Συγχρόνως βέβαια, παρατηρούνται συγκρατημένοι ρυθμοί ανάπτυξης της οικονομίας στην τρέχουσα συγκυρία, οι οποίοι φαίνεται να αποτελούν συνάρτηση τόσο των καθυστερήσεων αναφορικά με τη λήψη και εφαρμογή ορισμένων αναγκαίων μέτρων, όσο και της συνολικής οικονομικής επιβάρυνσης που αντιμετωπίζουν επιχειρήσεις και νοικοκυριά.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις και αξιολογήσεις φαίνεται να συμβαδίζουν με την πρόσφατη θετική πορεία σημαντικού αριθμού οικονομικών μεταβλητών, όπως διακρίνεται από τις πιο πρόσφατες παρατηρήσεις, σε μη εποχικά διορθωμένη βάση, που αφορούν το

τρίτο τρίμηνο του 2017. Πιο συγκεκριμένα, ενδεικτικές είναι οι θετικές τάσεις: (α) στις εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, (β) στη βιομηχανία, στη βάση τόσο του γενικού δείκτη βιομηχανικής παραγωγής και των υποδεικτών (με εξαίρεση τα διαρκή καταναλωτικά αγαθά), όσο και του γενικού δείκτη κύκλου εργασιών στη βιομηχανία (στο σύνολο, για την εγχώρια και την εξωτερική αγορά –στην τελευταία με εξαίρεση τα κεφαλαιουχικά αγαθά), (γ) στο λιανικό εμπόριο, σύμφωνα με τον σχετικό γενικό δείκτη όγκου και τις υποκατηγορίες (με εξαίρεση τα καύσιμα και τα τρόφιμα-ποτά-καπνός), (δ) στις ταξιδιωτικές εισπράξεις και τις εισπράξεις από μεταφορές, (ε) στα επιβατηγά αυτοκίνητα, στη βάση των αδειών κυκλοφορίας και του δείκτη για το εμπόριο-συντήρηση-επισκευή αυτοκινήτων, (στ) στο χονδρικό εμπόριο, σύμφωνα με τον δείκτη κύκλου εργασιών, (ζ) στο Χρηματιστήριο, στη βάση του Γενικού Δείκτη, (η) στη διαφορά των επιτοκίων (spread), η οποία υποχώρησε σημαντικά και (θ) σε ορισμένους από τους δείκτες ανταγωνιστικότητας.

Ανοδικά κινήθηκαν ταυτόχρονα οι περισσότεροι δείκτες που αντανακλούν και ενσωματώνουν επιχειρηματικές προσδοκίες σε κλαδικό επίπεδο (εξαιρουμένων των προσδοκιών στο λιανικό εμπόριο) και εκτιμήσεις για τις νέες και τις προσδοκώμενες παραγγελίες στη μεταποίηση και τις εξαγωγές, καθώς και ο συνολικός δείκτης οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα. Σημαίνοντα ρόλο αναλαμβάνει, επιπροσθέτως, η συνέχιση της αποκλιμάκωσης της ανεργίας (συνολικά, για τους μακροχρόνια και κυρίως τους νέους ανέργους) και η διατήρηση της τάσης αύξησης της απασχόλησης (στο σύνολο, στον δευτερογενή και κυρίως στον τριτογενή τομέα, με αρνητικό πρόσημο μόνο για τον πρωτογενή τομέα), παρά τις συνολικά δυσμενείς συνθήκες που εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν την εγχώρια αγορά εργασίας.

Στην αρνητική πλευρά³, καθοδικές τάσεις χαρακτήρισαν στο τρίτο τρίμηνο του 2017 τις βασικές μακροοικονομικές συνιστώσες της κατανάλωσης (ιδιωτικής και δημόσιας), αλλά και των επενδύσεων, γενικότερα, και στις υποκατηγορίες (με εξαίρεση την κατηγορία του μεταφορικού εξοπλισμού), καθώς και επιμέρους δείκτες που αφορούν τις κατασκευές, όπως ο δείκτης παραγωγής στις κατασκευές.

Η εκτιμώμενη πορεία του πραγματικού ΑΕΠ στο τέλος του 2017 αλλά και κατά το πρώτο εξάμηνο του 2018 δύναται να εξελιχθεί περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκά ως προς την ως άνω πρόβλεψη, σε εξάρτηση από ένα ευρύτερο φάσμα κρίσιμων και αποφασισ-

3. Και εδώ, οι διαπιστώσεις αφορούν την πορεία των μεταβλητών σε μη εποχικά διορθωμένη βάση.

στικών παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί είναι συ-
νυφασμένοι, από τη μία πλευρά, με τις προσδοκίες
αναφορικά με την έγκαιρη ολοκλήρωση της τρίτης
αξιολόγησης του τρέχοντος προγράμματος και την
προοπτική οριστικής εξόδου της χώρας στις αγορές
το καλοκαίρι του 2018. Επίσης, είναι άρρηκτα συν-
δεδεμένοι με τη διαμόρφωση ευνοϊκών συνθηκών
για την άνθηση των επενδύσεων στη χώρα, αλλά
και την ενίσχυση καίριων κλάδων της οικονομίας, με

στόχο τη μεσο-μακροπρόθεσμη ισχυροποίηση της
αναπτυξιακής δυναμικής και την εξασφάλιση νέων
θέσεων εργασίας. Από την άλλη πλευρά, οι καίριοι
αυτοί παράγοντες σχετίζονται με όλες τις δυνητικά
δυσμενείς επιπτώσεις των οικονομικών μέτρων, τα
οποία ενσωματώνουν επιπρόσθετες επιβαρύνσεις
για τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά και ασκούν
αρνητικές πιέσεις στη φοροδοτική και οικονομική
ικανότητα αυτών.

1.4. Διεθνές περιβάλλον: Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας

Αριστοτέλης Κουτρούλης

Ξεπερνώντας τις αρχικές προσδοκίες, ο ρυθμός ανόδου της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας δείχνει να ενισχύεται σημαντικά. Βασικό χαρακτηριστικό της παγκόσμιας οικονομικής συγκυρίας είναι ο μεγάλος βαθμός συγχρονισμού μεταξύ των περισσότερων εθνικών οικονομιών ως προς την επιτάχυνση του ρυθμού μεταβολής ανόδου του ΑΕΠ. Εν μέσω ενός βελτιωμένου οικονομικού κλίματος αναμένεται ότι η αναπτυξιακή δυναμική της παγκόσμιας οικονομίας θα διατηρηθεί καθ' όλη τη διάρκεια του τρέχοντος έτους.

1.4.1. Γενική αξιολόγηση των εξελίξεων στην παγκόσμια οικονομία

Οικονομική δραστηριότητα

Σύμφωνα με τις πλέον πρόσφατες εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών, ο ρυθμός ανόδου του παγκόσμιου ΑΕΠ επιταχύνθηκε σημαντικά το 2017 ξεπερνώντας τις 3,5 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 1.4.1). Ουσιαστικά πρόκειται για τον μεγαλύτερο ετήσιο ρυθμό επέκτασης που έχει να επιδείξει η παγκόσμια οικονομία από το ξέσπασμα της Παγκόσμιας Χρηματοπιστωτικής Κρίσης μέχρι σήμερα. Εν αντιθέσει μάλιστα με τα προηγούμενα έτη, παρατηρείται ένας μεγάλος βαθμός συγχρονισμού στις επιδόσεις των εθνικών οικονομιών, καθώς οι περισσότερες από τις μισές οικονομίες του κόσμου εμφάνισαν αυξημένους ρυθμούς ανόδου του ΑΕΠ.

Ιδιαίτερη συμβολή στις παραπάνω εξελίξεις είχε η ανάκαμψη των επενδύσεων εν μέσω ευνοϊκών συνθηκών χρηματοδότησης, αυξανόμενων κερδών και γενικότερα εν μέσω ενός βελτιωμένου επιχειρηματικού κλίματος που φαίνεται να επικρατεί στις περισσότερες προηγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες¹. Ο επεκτατικός χαρακτήρας της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής, η ενίσχυση του διεθνούς εμπορίου και η ανάκαμψη της μεταποιητικής βιομηχανίας προσέφεραν επίσης σημαντική στήριξη στην πα-

γκόσμια οικονομική δραστηριότητα το 2017. Τέλος, σημαντική, αν και φθίνουσα, συμβολή είχε η μείωση των τιμών των ενεργειακών προϊόντων και αρκετών βασικών εμπορευμάτων η οποία είχε λάβει χώρα τα προηγούμενα έτη.

Για το 2018, οι διεθνείς οργανισμοί συγκλίνουν στην εκτίμηση ότι το παγκόσμιο ΑΕΠ θα αυξηθεί κατά 3,7% (βλ. Πίνακα 1.4.1). Θετικές αποκλίσεις από αυτή την εκτίμηση ενδέχεται να υπάρξουν εάν αυξηθεί η αναπτυξιακή δυναμική των κυριότερων προηγμένων και αναδυόμενων οικονομιών (π.χ. λόγω της περαιτέρω ενίσχυσης των επενδύσεων στις ΗΠΑ και την Ευρωζώνη ή λόγω της ισχυρότερης ανάκαμψης των χωρών που εξαγωγή βασικά εμπορεύματα). Από την άλλη, κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει το ενδεχόμενο επιβράδυνσης του ρυθμού ανόδου του παγκόσμιου ΑΕΠ λόγω της πιθανής πραγματοποίησης, είτε μεμονωμένα είτε συνδυαστικά, μιας σειράς κινδύνων. Στους κινδύνους που απειλούν την ομαλή εξέλιξη της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας κατά το τρέχον έτος περιλαμβάνονται: η επιδείνωση των συνθηκών χρηματοδότησης των επιχειρήσεων, οι απροσδόκητες μεταβολές στη νομισματική πολιτική των προηγμένων οικονομιών, η αύξηση των προστατευτικών μέτρων έναντι του διεθνούς εμπορίου και η περαιτέρω όξυνση των γεωπολιτικών εντάσεων ανά την υφήλιο (World Bank, 2018).

Μακροπρόθεσμα, ως μεγαλύτερη απειλή για την παγκόσμια οικονομία προβάλλει η εξασθένηση του ρυθμού ανόδου του παγκόσμιου δυνητικού ΑΕΠ. Η εξέλιξη αυτή αντανάκλα τους χαμηλούς ρυθμούς συσσώρευσης κεφαλαίου, την αναιμική αύξηση της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής και την πορεία βασικών δημογραφικών μεταβλητών στις περισσότερες χώρες του κόσμου κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών. Δεδομένου ότι οι τάσεις αυτές αναμένεται να επικρατήσουν και την επόμενη δεκαετία, ο ρυθμός ανόδου του παγκόσμιου δυνητικού ΑΕΠ είναι πιθανό να μειωθεί κατά 0,2% μακροπρόθεσμα.

Πληθωρισμός και απασχόληση

Το 2017 ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή ΔΚΤ στο σύνολο των προηγμένων οικονομιών κατέγραψε αύξηση μιας ποσοστιαίας μονάδας περίπου (βλ. Πίνακα 1.4.2), αντανακλώντας εν μέρει την αυξημένη ζήτηση και την άνοδο στις τιμές των βασικών εμπορευμάτων. Παρ' όλα αυτά, ο διεθνής και εγχώριος ανταγωνισμός, η τεχνολογική πρόοδος και οι αναιμικές αυξήσεις των

1. Σύμφωνα με την πρόσφατη έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας, η επιτάχυνση του ρυθμού ανόδου του παγκόσμιου ΑΕΠ εξηγείται κατά 75% από την ανάκαμψη των επενδύσεων (World Bank, 2018).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Πραγματικό Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν^{1,2}
(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2016				2017*				2018**						
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ
Παγκόσμια οικονομία	3,2	3,2	3,1	3,1	3,2	3,6	3,5	3,6	3,6	3,7	3,9	3,7	3,7	3,7	3,7
Προηγμένες οικονομίες	1,7	1,8	1,6	:	1,6	2,3	2,4	2,2	:	2,3	2,3	2,2	2	:	2,2
ΗΠΑ	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	2,3	2,2	2,2	2,2	2,3	2,7	2,3	2,1	2,5	2,5
Ευρωζώνη	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	2,4	2,2	2,1	2,4	2,4	2,2	2,1	2	2,1	2,1
Ιαπωνία	0,9	1	1	1	0,9	1,8	1,6	1,7	1,5	1,7	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3
Ηνωμένο Βασίλειο	1,9	1,8	1,8	1,8	1,9	1,7	1,5	1,7	1,5	1,6	1,5	1,3	1,4	1,2	1,4
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	4,4	4,3	3,8	:	3,7	4,7	4,5	4,3	:	4,3	4,9	4,8	4,6	:	4,5
Βραζιλία	-3,5	-3,6	-3,6	-3,6	-3,5	1,1	0,7	0,7	0,7	1	1,9	1,8	2	1,9	2
Ρωσία	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	1,8	1,7	1,8	1,9	1,7	1,7	1,6	1,9	1,9	1,7
Ινδία	7,1	7,9	7,1	7,1	7,1	6,7	6,6	6,7	6,7	6,7	7,4	7,5	7,2	7	7,3
Κίνα	6,7	6,7	6,7	6,7	6,7	6,8	6,8	6,8	6,8	6,8	6,6	6,5	6,5	6,6	6,4

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook, Update*, January 2018; OECD, *OECD Economic Outlook*, (Vol. 2017/2), European Commission, *European Economic Forecast, Autumn 2017*; United Nations, *World Economic Situation and Prospects 2018*; World Bank, *Global Economic Prospects*, January 2018.

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

1. Οι αποκλίσεις που υπάρχουν στις εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών οφείλονται, μεταξύ άλλων, στη χρησιμοποίηση διαφορετικών οικονομικών υποδειγμάτων, την εισήτηση ενάλ-λακτικών υποθέσεων, καθώς και στη διαφορετική χρονική στιγμή που πραγματοποιούνται οι προβλέψεις από την κάθε ερευνητική ομάδα.

2. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.2 Πληθωρισμός¹
(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2016				2017				2018*			
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΗΕ	ΟΟΣΑ
Προηγμένες οικονομίες	0,8	:	0,7	:	1,7	:	1,5	:	1,7	:	1,9	:
ΗΠΑ	1,3	1,3	1,3	1,3	2,1	2	1,7	2	2,1	2,1	2,1	2
Ευρωζώνη	0,2	0,2	0,2	0,2	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4	1,4	1,6	1,5
Ιαπωνία	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0,4	0,4	0,3	0,4	0,5	0,8	1,4	1
Ηνωμένο Βασίλειο	0,7	0,7	0,7	0,6	2,6	2,7	2,8	2,7	2,6	2,6	2,7	2,6
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	4,3	:	5,2	:	4,2	:	4,4	:	4,4	:	4,3	:
Βραζιλία	8,7	:	8,7		3,7	:	3,4	3,6	4	:	3,7	3,9
Ρωσία	7	:	7,1		4,2	:	3,9	3,7	3,9	:	4,4	3,8
Ινδία	4,5	:	4,9		3,8	:	3,5	3,2	4,9	:	4,5	4,6
Κίνα	2	:	2		1,8	:	1,5	1,5	2,4	:	2,5	4,8

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook, Update*, January 2018· OECD, *OECD Economic Outlook*, (Vol. 2017/2)· European Commission, *European Economic Forecast*, Autumn 2017· United Nations, *World Economic Situation and Prospects 2018*.

* Προβλέψεις.

1. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.3 Ανεργία

	Ποσοστά ανεργίας		Εκατ. άτομα	
	2017	2018*	2017	2018*
Παγκόσμια οικονομία	5,6	5,5	192,7	192,3
Προηγμένες οικονομίες	5,7	5,5	34,1	32,8
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	5,3	5,3	15,6	16,1
Αναδυόμενες οικονομίες	5,6	5,5	143	143,4

Πηγές: International Labour Office, *World Employment Social Outlook, Trends 2018*.

* Προβλέψεις.

μισθών φαίνεται να συγκρατούν τον πυρήνα του πληθωρισμού των προηγμένων οικονομιών σε χαμηλά επίπεδα. Το ίδιο έτος, ο πληθωρισμός έδειξε να επιβραδύνεται στις περισσότερες αναπτυσσόμενες οικονομίες, με τη μείωση των πληθωριστικών πιέσεων να γίνεται ιδιαίτερα αισθητή σε Βραζιλία, Ρωσία και Ινδία (βλ. Πίνακα 1.4.2)². Για το τρέχον έτος δεν αναμένονται θεαματικές εξελίξεις καθώς εκτιμάται ότι, τόσο

στις προηγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, ο πληθωρισμός θα κυμανθεί στα ίδια επίπεδα με αυτά του περασμένου έτους (βλ. Πίνακα 1.4.2).

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, το ποσοστό της ανεργίας σε παγκόσμιο επίπεδο το 2017 ανήλθε στο 5,6% (βλ. Πίνακα 1.4.3). Σε απόλυτους όρους, το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί σε 192,7 εκατομμύρια άτομα περίπου. Για το τρέχον

2. Στη Ρωσία και τη Βραζιλία, οι μειώσεις του πληθωρισμού συνδέονται με προηγούμενες ανατιμήσεις των νομισμάτων τους (OECD, 2017).

έτος αναμένεται να υπάρξουν οριακές μόνο μεταβολές, με την παγκόσμια ανεργία να εκτιμάται ότι θα μειωθεί κατά 0,1% ήτοι κατά 400 χιλιάδες άτομα (ILO, 2018). Η διατήρηση της ανεργίας σε οριακά χαμηλότερα επίπεδα από αυτά που επικρατούσαν την περίοδο κορύφωσης της Παγκόσμιας Οικονομικής Κρίσης εγείρει σημαντικά ερωτηματικά σχετικά με τις δυνατότητες της παγκόσμιας οικονομίας να δημιουργήσει επαρκείς θέσεις αξιοπρεπούς εργασίας και να κατανείμει δικαιότερα τα οφέλη που προκύπτουν από την τρέχουσα οικονομική επέκταση. Ανάλογο προβληματισμό προκαλεί και η αύξηση της ακούσιας (από την πλευρά των εργαζομένων) μερικής απασχόλησης (OECD, 2017).

Όσον αφορά τις εξελίξεις στις αμοιβές της εργασίας, ο ρυθμός αύξησης των μισθών στις περισσότερες χώρες τους κόσμου είναι και θα παραμείνει υποτονικός. Αυτό οφείλεται στη συνδυασμένη επίδραση των μέτρων αποδόσεων της παραγωγικότητας της εργασίας, τον χαμηλό πληθωρισμό, τη μειωμένη διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων και την ύπαρξη μιας σχετικά μεγάλης δεξαμενής μακροχρόνια ανέργων σε πολλές χώρες του κόσμου (UN, 2018 και OECD, 2017).

1.4.2. Οικονομικές εξελίξεις ανά τον κόσμο

Προηγμένες οικονομίες

Το 2017 ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης στις προηγμένες οικονομίες αυξήθηκε σημαντικά φτάνοντας το 2,3% περίπου (βλ. Πίνακα 1.4.1). Σημαντική συμβολή σε αυτή την εξέλιξη είχαν οι αυξημένες επενδυτικές δαπάνες (κεφαλαιουχικός εξοπλισμός και αποθέματα) και η άνοδος της εξωτερικής ζήτησης. Για το τρέχον έτος εκτιμάται ότι ο ρυθμός οικονομικής επέκτασης θα μειωθεί οριακά (0,1 με 0,2 ποσοστιαίες μονάδες), καθώς αναμένεται σταδιακή επαναφορά της νομισματικής πολιτικής στην κανονικότητα στις περισσότερες προηγμένες οικονομίες.

ΗΠΑ: Η άνοδος του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης το 2017 (2,2% από 1,5% το 2016) αντικατοπτρίζει την ενίσχυση των ιδιωτικών επενδύσεων, τα αυξανόμενα κέρδη και τη δυναμική αύξηση της εξωτερικής ζήτησης λόγω της εξασθένησης του δολαρίου. Για το τρέχον έτος, εκτιμάται ότι η αμερικανική οικονομία θα διατηρήσει τον δυναμισμό που επέδειξε το 2017, καθώς αναμένεται ότι το κλίμα εμπιστοσύνης που περιβάλλει την οικονομία θα ευνοήσει τις ιδιω-

τικές επενδύσεις και την κατανάλωση. Θετικός αναμένεται και ο ρόλος της δημοσιονομικής πολιτικής δεδομένου ότι η ομοσπονδιακή κυβέρνηση έχει ήδη εξαγγείλει τη μείωση των φορολογικών συντελεστών των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών. Όσον αφορά την άσκηση νομισματικής πολιτικής, οι περισσότεροι αναλυτές συγκλίνουν στην εκτίμηση ότι η ομοσπονδιακή τράπεζα θα προχωρήσει στην ελάφρυνση του χαρτοφυλακίου της, αποσύροντας σταδιακά τα μέτρα επεκτατικής πολιτικής που είχε υιοθετήσει στο πρόσφατο παρελθόν.

Ευρωζώνη: Η οικονομία της Ευρωζώνης αποτελεί τη θετική έκπληξη του περασμένου έτους, καθότι ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης φαίνεται να ξεπερνά κατά πολύ τις αρχικές προβλέψεις φτάνοντας το 2,3%. Σε αυτή την εξέλιξη σημαντική συμβολή είχε τόσο η εγχώρια (κυρίως οι δαπάνες για πάγιες επενδύσεις) όσο και η εξωτερική ζήτηση (ECB, 2017). Σταδιακή βελτίωση παρουσίασαν και οι συνθήκες στην αγορά εργασίας, με το ποσοστό ανεργίας να πέφτει κάτω από το ψυχολογικό όριο του 10% κατά μια ποσοστιαία μονάδα περίπου³. Σε ό,τι αφορά τις τιμές, ο πληθωρισμός κινήθηκε πλησιέστερα προς τον στόχο του 2% απομακρύνοντας τον κίνδυνο εμφάνισης αντιπληθωριστικών πιέσεων (βλ. Πίνακα 1.4.2). Για το τρέχον έτος εκτιμάται ότι ο ρυθμός οικονομικής επέκτασης θα κυμανθεί στα ίδια περίπου επίπεδα με πέρυσι, ενώ το ποσοστό ανεργίας θα πέσει ακόμα περισσότερο φτάνοντας το 8,5% περίπου. Προς αυτή την κατεύθυνση αναμένεται να συμβάλουν οι θετικές προσδοκίες νοικοκυριών και επιχειρήσεων, οι ευνοϊκές συνθήκες χρηματοδότησης του ιδιωτικού τομέα και, κατ'επέκταση, η αύξηση της ιδιωτικής δαπάνης για κατανάλωση και επενδύσεις. Θετικό ρόλο αναμένεται να παίξει επίσης η διατήρηση του ρυθμού ανόδου των εξαγωγών προς τρίτες χώρες.

Ιαπωνία: Συμπορευόμενη με τις υπόλοιπες προηγμένες οικονομίες, η ιαπωνική οικονομία το 2017 επέδειξε ιδιαίτερο δυναμισμό, με τον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης να φτάνει το 1,6% περίπου. Η βελτίωση αυτή βασίστηκε κατά κύριο λόγο στην αύξηση των εξαγωγών και τον επεκτατικό χαρακτήρα της δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής. Για το 2018 αναμένεται ότι τα δημοσιονομικά μέτρα ενίσχυσης της οικονομίας θα αποσυρθούν σταδιακά, ενώ, αντίθετα, η νομισματική πολιτική θα διατηρήσει τον επεκτατικό της χαρακτήρα έως ότου ο πληθωρισμός σταθεροποιηθεί γύρω από τον στόχο του 2%. Υπό αυτές τις συνθήκες, και δεδομένου ότι ο ρυθμός επέκτα-

3. Το τρίτο τρίμηνο του 2017 το ποσοστό της ανεργίας μειώθηκε στο 9%, το χαμηλότερο δηλαδή ποσοστό που έχει καταγραφεί από τα τέλη του 2008 (ECB, 2017).

σης των εξαγωγών θα παραμείνει στα περσινά επίπεδα, ο ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης θα κυμανθεί το 2018 γύρω από το 1,2%.

Ηνωμένο Βασίλειο: Το 2017 η οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου εμφάνισε σημάδια κάμψης με τον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης να υποχωρεί οριακά κατά 0,1-0,3 ποσοστιαίες μονάδες. Το ίδιο έτος η ανεργία μειώθηκε στο χαμηλότερο επίπεδο των τελευταίων χρόνων, φτάνοντας το 4,4%. Η βελτίωση των συνθηκών στην αγορά εργασίας, ωστόσο, δείχνει να είναι προσωρινή, καθώς η μεγάλη αβεβαιότητα που περιβάλλει τους όρους εξόδου της χώρας από την Ευρωπαϊκή Ένωση αναμένεται να προκαλέσει περαιτέρω επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης το 2018. Η εκτίμηση αυτή αναδεικνύει την ανάγκη υιοθέτησης ενός μείγματος πολιτικής το οποίο θα προσφέρει την απαραίτητη στήριξη στην οικονομία.

Αναπτυσσόμενες οικονομίες

Από το περασμένο έτος έχει αρχίσει να διαγράφεται μια τάση ήπιας επιτάχυνσης του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ που παράγει στο σύνολό του ο αναπτυσσόμενος κόσμος (βλ. Πίνακα 1.4.1). Η παρατήρηση αυτή, ωστόσο, δεν αφορά τις τέσσερις μεγαλύτερες αναδυόμενες οικονομίες (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία και Κίνα) καθώς καθεμία από αυτές φαίνεται να ακολουθεί τη δική της πορεία. Από τη μία, για παράδειγμα, οι αυξήσεις στις διεθνείς τιμές των βασικών εμπορευμάτων και των ενεργειακών προϊόντων έδωσαν και εξακολουθούν να δίνουν ισχυρή ώθηση στις οικονομίες της Βραζιλίας και της Ρωσίας που εξαγωγή τα αντίστοιχα προϊόντα. Από την άλλη, οι εξελίξεις σε Κίνα και Ινδία, δηλαδή δύο χώρες που εισάγουν βασικά εμπορεύματα και ενεργειακά προϊόντα, φαίνεται να είναι πιο ομαλές με μικρές μόνο εναλλαγές στην επιτάχυνση ή την επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης.

Σε γενικές γραμμές, η αναπτυξιακή πορεία των αναδυόμενων και αναπτυσσόμενων οικονομιών δείχνει να έχει απολέσει σημαντικό μέρος του δυναμισμού που είχε παλαιότερα. Το στοιχείο αυτό δυσχεραίνει τη διαδικασία σύγκλισης του αναπτυσσόμενου κόσμου με τις προηγμένες οικονομίες, ενώ ταυτόχρονα περιορίζει τις προοπτικές ταχύτερης οικονομικής επέκτασης της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς ολοένα και μεγαλύτερο τμήμα του παγκόσμιου ΑΕΠ παράγεται στις αναπτυσσόμενες οικονομίες (OECD, 2017).

1.4.3. Διεθνές εμπόριο

Το 2017 ο ρυθμός ανόδου του διεθνούς εμπορίου επιταχύνθηκε στο 4,7% από 2,6% το 2016. Η επιτάχυνση αυτή βασίστηκε στη συγχρονισμένη αύξηση της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας, την ισχυρή ανάκαμψη της Ευρωζώνης⁴, και την άνοδο της παγκόσμιας μεταποιητικής παραγωγής. Σημαντική ώθηση στο διεθνές εμπόριο ημιαγωγών, μηχανολογικού & ηλεκτρολογικού/ηλεκτρονικού εξοπλισμού και άλλων συναφών προϊόντων προέκυψε και από την αύξηση των επενδύσεων. Υπό την προϋπόθεση ότι η παγκόσμια οικονομία δεν θα παρεκκλίνει από την ανοδική της πορεία και στον βαθμό που η λήψη πρόσθετων προστατευτικών μέτρων θα αποφευχθεί, η δυναμική ανάκαμψης του διεθνούς εμπορίου αναμένεται να διατηρηθεί και το 2018.

Αναφορικά με τις τιμές των βασικών εμπορευμάτων, η άνοδος της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας κατά το περασμένο έτος σηματοδότησε τον τερματισμό μιας περιόδου χαμηλών τιμών. Συγκεκριμένα, η μέση τιμή του πετρελαίου αυξήθηκε κατά 24% φτάνοντας τα 53 δολάρια ανά βαρέλι, ενώ οι τιμές των βασικών μετάλλων αυξήθηκαν κατά 22%. Για το 2018 η μέση τιμή του πετρελαίου αναμένεται να συνεχίσει την ανοδική της πορεία φτάνοντας τα 58 δολάρια περίπου ανά βαρέλι.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.4 Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές στο διεθνές εμπόριο¹

	Όγκος διεθνούς εμπορίου (αγαθά & υπηρεσίες)		
	2016	2017*	2018**
Παγκόσμια οικονομία	2,5	4,7	4,6
Προηγμένες οικονομίες	2,6	4,1	4,3
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	2,3	5,9	5,1

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook, Update*, January 2018.

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

1. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

4. Η Ευρωζώνη θεωρείται μια οικονομική περιοχή με έντονη διακρατική εμπορική δραστηριότητα.

Βιβλιογραφία

European Central Bank (2017), *December 2017 Eurosystem staff macroeconomic projections for the euro area*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.ecb.europa.eu/pub/projections/html/index.en.html>>.

European Commission (2017), “*European Economic Forecast, Autumn 2017*”, Institutional Paper 063.

International Labour Office (2018), *World Employment and Social Outlook, Trends 2018*, International Labour Organization, Geneva.

International Monetary Fund (2017), *World Economic Outlook, Seeking Sustainable Growth: Short-Term Recovery, Long-Term Challenges*, IMF, Washington, DC.

International Monetary Fund (2018), *World Economic Outlook: An update of the key WEO projections*, IMF, Washington, DC.

OECD (2017), *OECD Economic Outlook*, Vol. 2017/2, OECD Publishing, Paris.

United Nations (2018), *World Economic Situation and Prospects 2018*, United Nations, New York.

World Bank (2018), *Global Economic Prospects, January 2018: Broad-Based Upturn, but for How Long?*, Advance edition. Washington, DC: World Bank. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.

2. Δημόσια οικονομικά

2.1. Εξέλιξη των μεγεθών των Προϋπολογισμών 2017-2018

Ελισάβετ Ι. Νίτση

Ο Κρατικός Προϋπολογισμός (ΚΠ) του 2017, με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους¹, σε τροποποιημένη ταμειακή βάση, παρουσίασε έλλειμμα 4.267 εκατ. ευρώ ή 2,37% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος (ΑΕΠ)², έναντι 2.810 εκατ. ευρώ ή 1,61% του ΑΕΠ το 2016 και στόχου για έλλειμμα 5.123 εκατ. ή 2,87% του ΑΕΠ σύμφωνα με τον ΚΠ του 2018 (Πίνακας 2.1.1). Να σημειωθεί ότι ο αρχικός στόχος με τον ΚΠ του 2017 ήταν 3.793 εκατ. ευρώ ή 2,1% του ΑΕΠ. Αντίστοιχα το πρωτογενές πλεόνασμα ανήλθε στα 1.941 εκατ. ευρώ ή 1,09% του ΑΕΠ, έναντι 2.778 εκατ. ή 1,59% το 2016 και στόχου για πρωτογενές πλεόνασμα 877 εκατ. ή 0,49% του ΑΕΠ σύμφωνα με τον ΚΠ του 2018 (Πίνακας 2.1.1). Να σημειωθεί ότι ο αρχικός στόχος με τον ΚΠ του 2017 ήταν 3.793 εκατ. ευρώ ή 2,10%. Σε αυτά τα μεγέθη δεν συμπεριλαμβάνονται η επίπτωση του προγράμματος εξόφλησης υποχρεώσεων παρελθόντων ετών και εκκρεμών αιτήσεων συνταξιοδότησης. Αν συμπεριληφθούν, το πρωτογενές αποτέλεσμα του ΚΠ του 2017 παρουσιάζει έλλειμμα της τάξης των 183 εκατ. ευρώ ή 0,10% του ΑΕΠ, ενώ το ισοζύγιο του θα είναι ελλειμματικό κατά 6.391 εκατ. ευρώ ή 3,58%.

Από την άλλη πλευρά, για το 2018 προβλέπεται από τον ΚΠ του 2018³ πρωτογενές πλεόνασμα της τάξης των 4.257 εκατ. ευρώ, δηλαδή μια σημαντικότερη αύξηση (κατά 2,32 δισ. ευρώ) σε σχέση με το 2017, αλλά και μεγαλύτερο από την πρόβλεψη που είχε γίνει τον Μάιο του 2017 από το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής (ΜΠΔΣ) 2018-2021 κατά 737 εκατ. ευρώ. Τα μεγέθη συμπεριλαμβανομένης της επίπτωσης του προγράμματος εξόφλησης υποχρεώσεων παρελθόντων ετών και εκκρεμών αιτήσεων συνταξιοδότησης είναι 4.071

εκατ. ευρώ πρωτογενές πλεόνασμα του ΚΠ ή 2,20% του ΑΕΠ και 3.819 εκατ. ευρώ έλλειμμα του ΚΠ ή 1,75%, αντίστοιχα.

Επιπλέον, τα καθαρά έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2017 παρουσιάζονται μειωμένα σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, καθώς ανήλθαν σε 51.423 εκατ. ευρώ, μειωμένα κατά 2,74 δισ. ευρώ ή 5,06%, ενώ υστερούν συγκριτικά με τον στόχο που είχε τεθεί για έσοδα τόσο με τον ΚΠ του 2018, ο οποίος έφτανε τα 52.152 εκατ. ευρώ, δηλαδή μία απώλεια της τάξης των 729 εκατ. ευρώ ή 1,4%, όσο και με το ΜΠΔΣ 2018-2021 που ανερχόταν στα 55.281 δισ. ευρώ, μειωμένα κατά 3,86 δισ. ευρώ ή 6,98%. Επιπλέον, εμφανίζονται μειωμένα και σε σχέση με τον ΚΠ του 2017 που προβλεπόταν να φθάσουν τα 54.529 εκατ. ευρώ, μειωμένα κατά 3,11 δισ. ευρώ ή 5,7%. Τα μειωμένα έσοδα οφείλονται κατά κύριο λόγο στην πτώση των εσόδων του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ). Για το 2018 τα καθαρά έσοδα του ΚΠ προβλέπεται να αυξηθούν και να ανέλθουν στα 54.244 εκατ. ευρώ, αυξημένα κατά 2,82 δισ. ευρώ συγκριτικά με το 2017, αλλά υπάρχει αναθεώρηση των αναμενόμενων εσόδων από την πρόβλεψη του ΜΠΔΣ 2018-2021, καθώς εμφανίζονται μειωμένα κατά 764 εκατ. ευρώ ή 1,39%.

Πιο αναλυτικά, τα καθαρά έσοδα του Τακτικού Προϋπολογισμού (ΤΠ) του 2017 ανήλθαν στα 48.973 εκατ. ευρώ, παρουσιάζοντας μείωση της τάξης του 1 δισ. ευρώ έναντι του 2016, ενώ είναι αυξημένα κατά 258 εκατ. ευρώ έναντι του στόχου του ΚΠ του 2018. Αντίθετα, υπολείπονται κατά 904 εκατ. ευρώ έναντι του στόχου του ΜΠΔΣ και 596 εκατ. ευρώ έναντι του ΚΠ του 2017. Τα έσοδα του ΤΠ παρουσιάζονται μειωμένα σε σχέση με το 2016 παρά την αύξηση των εσόδων από αποκρατικοποιήσεις κατά 1,5 δισ. ευρώ λόγω της σημαντικής αύξησης των επιστροφών εσόδων, που ανήλθαν στα 5.577 εκατ. ευρώ, αυξημένα κατά 2,31 δισ. ευρώ ή 70,9%. Αντίθετα, η καταβολή των τόκων, που ανήλθε στα 6.208 εκατ. ευρώ, είναι αυξημένη κατά 626 εκατ. ευρώ ή 11,21% έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2016, όπως και έναντι του στόχου του

1. Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού Δεκεμβρίου 2017, Υπουργείο Οικονομικών, Ιανουάριος 2018.

2. Με βάση την πρόβλεψη του ΑΕΠ για το 2018 από τον ΚΠ του 2018.

3. Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2018, Υπουργείο Οικονομικών, Νοέμβριος 2017.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Στοιχεία των Κρατικών Προϋπολογισμών, εκατ. € σε τροποποιημένη ταμειακή βάση

	2016		2017		2018	
	Πραγμ.	Πραγμ.	Εκτίμηση Προϋπολογισμού 2018	Εκτίμηση ΜΠΔΣ 2018-2021	Πρόβλεψη Προϋπολογισμού 2018	Πρόβλεψη ΜΠΔΣ 2018-2021
Κρατικός Προϋπολογισμός						
Καθαρά έσοδα	54.161	51.423	52.152	55.281	54.244	55.008
Δαπάνες	56.970	55.690	57.265	56.594	55.188	56.104
Τακτικός Προϋπολογισμός						
Καθαρά έσοδα	49.982	48.973	48.715	51.664	50.374	51.273
- Τακτικά Έσοδα	52.336	52.330	52.055	52.055	51.001	52.938
Άμεσοι φόροι	21.839	20.622	20.288	20.288	20.415	21.453
Έμμεσοι φόροι	25.680	26.942	26.917	26.917	26.443	27.502
Απολήψεις από Ε.Ε.	415	388	510	510	523	321
Λοιπά μη φορολογικά έσοδα	4.402	4.378	4.340	4.340	3.620	3.662
- Μη τακτικά έσοδα	429	350	694	694	273	283
- Έσοδα αποκρατικοποιήσεων	106	1.542	1.542	1.542	1.110	1.121
- Επιστροφές εσόδων ⁹	3.263	5.577	5.577	3.324	3.289	3.383
Δαπάνες	50.683	49.740	50.515	57.265	49.345	49.354
- Πρωτογενείς δαπάνες	45.095	43.532	44.514	44.194	43.454	43.454
Αποδοχές και συντάξεις	18.065	12.143	12.217	12.366	12.540	12.540
Ασφάλιση, περίθαλψη, κοινωνική προστασία	15.630	21.331	21.397	20.268	20.210	19.649
Λειτουργικές και λοιπές δαπάνες	5.309	5.388	5.813	5.704	5.754	5.294
Αποδιδόμενοι πόροι	3.248	3.049	3.108	3.119	3.119	3.395
Αποθεματικό	0	0	346	1.000	1.000	1.000
- Τόκοι	5.582	6.208	6.000	5.650	5.550	5.900

ΚΠ του 2018 κατά 208 εκατ. ευρώ ή 3,47%, του ΜΠΔΣ κατά 558 εκατ. ευρώ ή 9,88%, και του ΚΠ του 2017 κατά 658 εκατ. ευρώ ή 11,86%. Για το 2018 προβλέπεται τα έσοδα του ΤΚ να ανέλθουν στα 50.509 εκατ. ευρώ, αυξημένα σε σχέση με το 2017 κατά 1,54 δισ. ευρώ ή 3,14%. Η αύξηση αυτή αναμένεται να προέλθει από τη μείωση της επιστροφής φόρων.

Από τη άλλη πλευρά όμως, ο ΚΠ του 2017 εμφανίζει μείωση των δαπανών του, καθώς αυτές ανήλθαν στα 55.690 εκατ. ευρώ, μειωμένες κατά 1,28 δισ. ευρώ ή 2,25% έναντι του 2016, ενώ είναι σαφώς λιγότερες και έναντι των στόχων που είχαν τεθεί τόσο από το ΜΠΔΣ, που προβλεπόταν να ανέλθουν στα 55.281 εκατ. ευρώ μειωμένες κατά 904 εκατ. ευρώ ή 1,6%, όσο και από τους Προϋπολογισμούς του 2018 και του 2017, καθώς δαπανήθηκαν λιγότερα 1,58 δισ. ευρώ ή 2,75% και 596 εκατ. ευρώ ή 1,06%, αντίστοιχα. Η μείωση αυτή των δαπανών οφείλεται στη σημαντική μείωση των μισθών και των συντάξεων με τη συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση και την περικοπή των συντάξεων μέσα στο 2017, που αντισταθμίζει την αύξηση κατά 36,5% των δαπανών για την ασφάλιση. Για το 2018 αναμένεται μια σχετική σταθεροποίηση, με μικρή καθοδική τάση, των δαπανών, καθώς αναμένεται σταθεροποίηση του κονδυλίου που προορίζεται για μισθούς και συντάξεις και πτώση για την κοινωνική ασφάλιση.

Πιο αναλυτικά, οι δαπάνες του ΤΠ του 2017 που ανήλθαν στα 49.740 εκατ. ευρώ, παρουσίασαν μείωση της τάξης του 943 εκατ. ευρώ ή 1,86% έναντι του 2016, ενώ ήταν λιγότερες κατά 775 εκατ. ευρώ ή 1,53% έναντι του στόχου του ΚΠ του 2018 και κατά 7,53 δισ. ευρώ ή 13,14% από τον στόχο του ΜΠΔΣ. Συγκριτικά με τον ΚΠ του 2017, οι δαπάνες του ΤΠ εμφανίζονται αυξημένες κατά 395 εκατ. ευρώ ή 0,8%. Η μείωση των δαπανών του ΤΠ οφείλεται τόσο στη μείωση των πρωτογενών δαπανών όσο και του ΠΔΕ. Οι πρωτογενείς δαπάνες ανήλθαν στα 43.522 εκατ. ευρώ, και εμφανίζονται μειωμένες έναντι του 2016

κατά 1,56 δισ. ευρώ ή 3,47%, κατά 662 εκατ. ευρώ ή 1,5% έναντι του στόχου του ΜΠΔΣ και κατά 982 εκατ. ευρώ ή 2,21% έναντι του ΚΠ του 2018. Αντίθετα, η καταβολή των τόκων, που ανήλθε στα 6.208 εκατ. ευρώ, είναι αυξημένη κατά 626 εκατ. ευρώ ή 11,21% έναντι του 2016, όπως και έναντι του στόχου και του ΚΠ του 2018 κατά 208 εκατ. ευρώ ή 3,47%, του ΜΠΔΣ, κατά 558 εκατ. ευρώ ή 9,88%, και του ΚΠ του 2017 κατά 658 εκατ. ευρώ ή 11,86%. Για το 2018 προβλέπεται περαιτέρω μείωση των δαπανών του ΤΠ, που αναμένεται να ανέλθουν στα 48.438 εκατ. ευρώ, μειωμένες κατά 1,3 δισ. ευρώ ή 2,62% σε σχέση με το 2017 και 913 εκατ. ευρώ σε σχέση με τον στόχο που είχε τεθεί από το ΜΠΔΣ. Η μείωση αυτή αναμένεται να προέλθει από τις πρωτογενείς δαπάνες κατά 294 εκατ. ευρώ ή 0,68% και τους τόκους κατά 1 δισ. ευρώ ή 16,24%.

Από τα παραπάνω είναι σαφές ότι ο Τακτικός Προϋπολογισμός του 2017, σε ταμειακή βάση, είναι πολύ κοντά στον στόχο που είχε τεθεί με τον Προϋπολογισμό του 2018. Όμως, το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων παρουσιάζει αποκλίσεις, καθώς, όπως και σε άλλα έτη, αποτέλεσε το εργαλείο εξισορρόπησης/επίτευξης των στόχων που είχαν συμφωνηθεί στο πλαίσιο της Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης. Ωστόσο, τόσο ο αρχικός σχεδιασμός που είχε γίνει με τον Προϋπολογισμό του 2017, καθώς και σε πολύ μικρότερη κλίμακα το ΜΠΔΣ 2018-2021, παρουσιάζουν σημαντικότερες αποκλίσεις, γεγονός που δείχνει ακριβώς την προσπάθεια προσαρμογής στα συμφωνηθέντα σε κάθε αξιολόγηση του Προγράμματος Οικονομικής Προσαρμογής το 2017. Αναφορικά με τον Προϋπολογισμό του 2018 η επίτευξη του στόχου για πρωτογενές πλεόνασμα, σε όρους Σύμβασης Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης, ύψους 3,5% του ΑΕΠ, αναμένεται από το Υπουργείο Οικονομικών, με βάση τις εκτιμήσεις για το ΑΕΠ και την προγραμματισμένη οικονομική πολιτική, να μην αποτελέσει πρόβλημα, καθώς προβλέπεται πλεόνασμα ύψους €7.716 εκατ. ή 4,2% του ΑΕΠ.

2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους

Χρήστος Τριαντόπουλος

Η εξέλιξη του δημοσίου χρέους το 2017 επηρεάστηκε από την απόδοση της δημοσιονομικής προσαρμογής και τη διαχείριση των ταμειακών διαθεσίμων της Γενικής Κυβέρνησης, ενώ η πορεία του δημοσίου χρέους το 2018 εκτιμάται ότι θα επιβαρυνθεί σημαντικά από τις προβλέψεις για την προσπάθεια δανεισμού της Ελλάδας εκτός Μηχανισμού Στήριξης. Συγκεκριμένα, το 2017, σύμφωνα με τον Κρατικό Προϋπολογισμό του 2018, το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί στα 318,3 δισ. ευρώ (ή 178,2% του ΑΕΠ). Πρόκειται για μία επίδοση που είναι χαμηλότερη από την εκτίμηση του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής (ΜΠΔΣ) 2018-2021, που προέβλεπε το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης να διαμορφωθεί το 2017 στα 319,7 δισ. ευρώ (ή 176,4 του ΑΕΠ) (Γράφημα 2.2.1), αλλά και υψηλότερη από τα επίπεδα του 2016, οπότε και είχε διαμορφωθεί στα 315 δισ. ευρώ (ή 180,8% του ΑΕΠ). Η αύξηση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης το 2017 σε σύγκριση με το 2016 αποδίδεται, παράλληλα με τη δημοσιονομική απόδοση, στην αύξηση των ταμειακών διαθεσίμων μέσω του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας

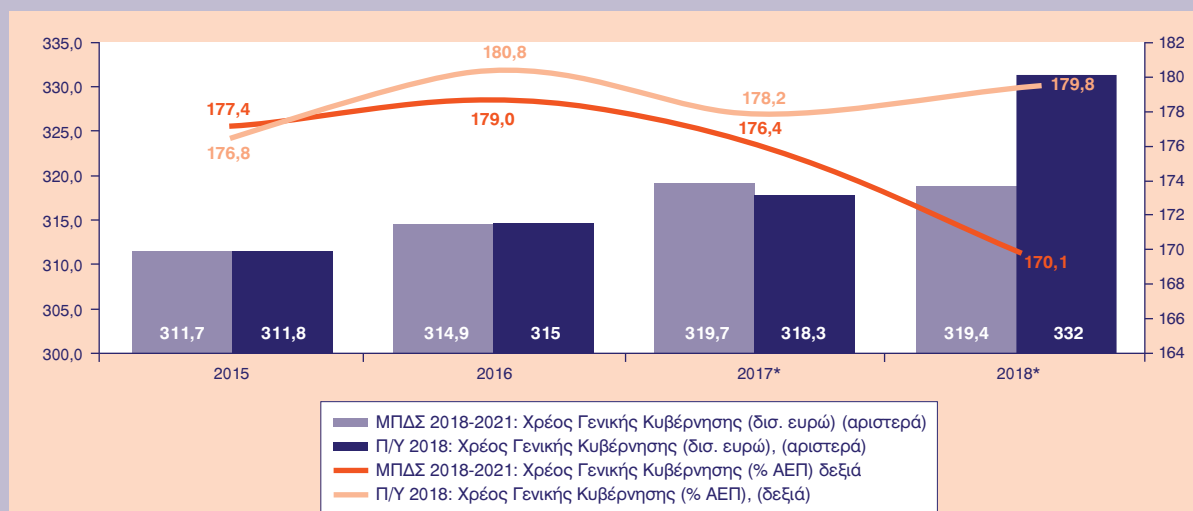
(ΕΜΣ), αλλά και της χρηματοδότησης –πάλι από τον Μηχανισμό Στήριξης– του προγράμματος ληξιπρόθεσμων οφειλών του Δημοσίου. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι επιβαρυντικά στον δείκτη χρέος ως ποσοστό του παραγόμενου προϊόντος συνέβαλε και η επί τα χείρω αναθεώρηση των ρυθμών ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

Η απόκλιση στις εκτιμήσεις για το επίπεδο του δημοσίου χρέους μεταξύ του ΜΠΔΣ 2018-2021 και του Κρατικού Προϋπολογισμού 2018 είναι πιο μεγάλη για το 2018. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Κρατικό Προϋπολογισμό του 2018 προβλέπεται ότι το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης θα αυξηθεί το 2018 στα 332 δισ. ευρώ (ή 179,8% του ΑΕΠ) έναντι εκτίμησης του ΜΠΔΣ 2018-2021 για 319,4 δισ. ευρώ (ή 170,1% του ΑΕΠ). Πρόκειται για μία σημαντική αύξηση του δημοσίου χρέους το 2018 –περίπου 14 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2017– που οφείλεται: (α) σε ακόμα μεγαλύτερο δανεισμό από τον ΕΜΣ για τη δημιουργία ταμειακών διαθεσίμων ενόψει της προσπάθειας χρηματοδότησης εκτός του Μηχανισμού Στήριξης, (β) στη χρηματοδότηση –από τον Μηχανισμό Στήριξης– του προγράμματος αποπληρωμής ληξιπρόθεσμων (παρελθουσών) οφειλών του Δημοσίου, και (γ) στην αντικατάσταση του χρέους που βασίζεται στον βραχυπρόθεσμο δανεισμό, σημαντικό μέρος του οποίου είναι ενδοκυβερνητικό (βλ. καθεστώς *repos*), με αποτέλεσμα να αυξηθεί το (τελικό) χρέος της Γενικής Κυβέρνησης.

Σε όρους Κεντρικής Διοίκησης, όταν δηλαδή δεν συυπολογιστεί το ενδοκυβερνητικό χρέος (βλ. τον βρα-

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.1

Επίδοσεις και εκτιμήσεις για το Χρέος της Γενικής Κυβέρνησης

Πηγές: Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2018-2021 (Μάιος 2017) και Κρατικός Προϋπολογισμός 2018 (Νοέμβριος 2017).

Σημείωση: *Εκτίμηση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Δομή χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	2011		2013		2016		Νοέμβριος 2017	
	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους
A. Ομόλογα	259.774,18	70,6	76.296,25	23,7	56.718	17,4	50.182	15,2
Ομόλογα στην αγορά εσωτερικού	240.940,37	65,5	73.415,28	22,8	54.354	16,7	48.408	14,7
Ομόλογα στις αγορές εξωτερικού*	18.833,81	5,1	2.880,97	0,9	2.364	0,7	1.774	0,5
B. Βραχυπρόθεσμοι τίτλοι (έντοκα γραμμάτια)	15.058,63	4,1	14.970,82	4,7	14.890	4,6	14.943	4,5
Γ. Δάνεια	93.145,19	25,3	230.210,90	71,6	243.388	74,6	248.196	75,1
Δάνεια Τραπέζης Ελλάδος	5.683,99	1,5	4.734,61	1,5	3.321	1,0	2.851	0,9
Λοιπά δάνεια εσωτερικού	836,71	0,2	115,50	0,0	188	0,1	247	0,1
Δάνεια Μηχανισμού Στήριξης	73.210,36	19,9	213.152,48	66,3	227.660	69,8	233.143	70,6
Λοιπά δάνεια εξωτερικού**	13.414,13	3,6	12.208,31	3,8	12.219	3,7	11.955	3,6
Δ. Βραχυπρόθεσμα δάνεια***	0,00	0,0	0,00	0,0	11.363	3,5	17.107	5,2
Σύνολο χρέους Κεντρικής Διοίκησης (A+B+Γ+Δ)	367.978,00	100,0	321.477,97	100,0	326.359,00	100,0	330.428	100,0

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2013, Δεκέμβριος 2016) και Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Νοέμβριος 2017).

Σημειώσεις: * Περιλαμβάνονται και οι τιτλοποιήσεις στο εξωτερικό.

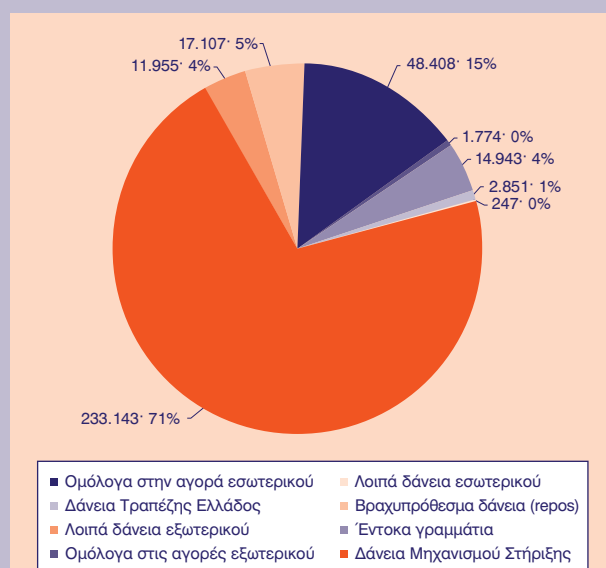
** Περιλαμβάνονται και ειδικά και διακρατικά δάνεια.

*** Περιλαμβάνεται και η πώληση τίτλων με σύμφωνο επαναγοράς (repes).

χυπρόθεσμο δανεισμό μέσω συμφωνιών επαναγοράς από φορείς της Γενικής Κυβέρνησης), το χρέος το 2017, σύμφωνα με τον Κρατικό Προϋπολογισμό, εκτιμάται ότι θα ανέλθει στα 332,8 δισ. ευρώ, ενώ, σύμφωνα με τα στοιχεία του Δελτίου Μηνιαίων Στοιχείων της Γενικής Κυβέρνησης, τον Νοέμβριο έχει διαμορφωθεί στα 330,4 δισ. ευρώ. Όσον αφορά τη διάρθρωση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης, η διαφοροποίηση της εικόνας τον Νοέμβριο του 2017, σε σχέση με τον Ιούλιο του 2017, έγκειται στην αύξηση του βραχυπρόθεσμου δανεισμού μέσω του καθεστώτος των repes. Ειδικότερα, το μερίδιο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης που αποτυπώνεται σε ομόλογα ήταν τον Νοέμβριο του 2017 στο 15,2% του χρέους (48,8 δισ. ευρώ), ενώ το μερίδιο του χρέους που εδράζεται στα δάνεια του Μηχανισμού Στήριξης διαμορφώθηκε στο 70,6% του χρέους, μετά και την αποτροπή διαταραχής στις ροές χρηματοδότησης από τον Μηχανισμό Στήριξης την προηγούμενη περίοδο (Πίνακας 2.2.1). Επιπρόσθετα, στα ίδια επίπεδα με τους προηγούμενους μήνες διατηρείται η χρηματοδότηση της Κεντρικής Διοίκησης μέσα από βραχυπρόθεσμους τίτλους, και δη έντοκα γραμμάτια του ελληνικού Δημοσίου, τα οποία και παρέμεναν σταθερά στα 14,9 δισ. ευρώ (Γράφημα 2.2.2).

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.2

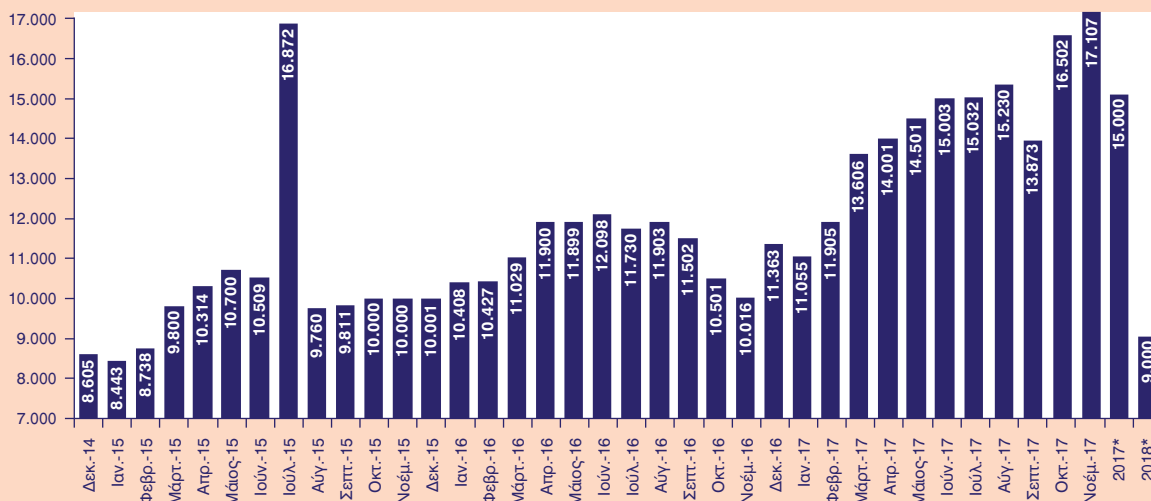
Χρέος Κεντρικής Διοίκησης (Νοέμβριος 2017), (εκατ. ευρώ, % χρέους)

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (Νοέμβριος 2017).

ΓΡΑΦΗΜΑ 2.2.3

Βραχυπρόθεσμος δανεισμός Κεντρικής Διοίκησης (repas)

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Δελτίο Γενικής Κυβέρνησης (διάφοροι μήνες).

Σημείωση: Η επίδοση του Ιουλίου του 2015 παρουσιάζει μεγάλη απόκλιση, διότι περιλαμβάνει το βραχυπρόθεσμο δάνειο «γέφυρα» που έλαβε η χώρα από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ύψους 7,16 δισ. ευρώ μεταξυ δεύτερου και τρίτου προγράμματος προσαρμογής.

* Εκτιμήσεις.

Ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός μέσω της αξιοποίησης της πώλησης τίτλων με τη μέθοδο της επαναγοράς (repas) σε φορείς της Γενικής Κυβέρνησης συνέχισε να αυξάνεται –μετά από μία πτώση τον μήνα Σεπτέμβριο– με αποτέλεσμα να έχει αυξηθεί τον Νοέμβριο του 2017 κατά 5,8 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2016 και κατά 7,1 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2015. Έτσι, ο βραχυπρόθεσμος δανεισμός της Κεντρικής Διοίκησης μέσω της πώλησης τίτλων με τη μέθοδο της επαναγοράς (repas) σε φορείς της Γενικής Κυβέρνησης, έφτασε τον Νοέμβριο του 2017 τα 17,1 δισ. ευρώ, συνιστώντας, πλέον, το 5,2% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον Κρατικό Προϋπολογισμό του 2018, εκτιμάται ότι ο εν λόγω δανεισμός θα περιοριστεί στα 15 δισ. ευρώ και θα μειωθεί περαιτέρω το 2018 –στο πλαίσιο της αντικατάστασης βραχυπρόθεσμου με μακροπρόθεσμο δανεισμό– και θα φτάσει στο τέλος του έτους στα 9 δισ. ευρώ (Γράφημα 2.2.3).

Παράλληλα με τη δομή του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης, όπως έχει σημειωθεί και στις προηγούμενες σχετικές αναλύσεις, αλλαγές παρατηρούνται και στα χαρακτηριστικά του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης. Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 2017 –λόγω και της αύξησης του βραχυπρόθεσμου δανεισμού– το μερίδιο του χρέους που ήταν μη διαπραγματεύσιμο δια-

μορφώθηκε στο 78,4%, ενώ το μερίδιο εκφρασμένο σε κυμαινόμενο επιτόκιο διαμορφώθηκε στο 64,7%, σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε πριν το 2012, καθώς, όπως έχει σημειωθεί ξανά, η σύνθεση του χρέους έχει επηρεαστεί καθοριστικά από τη χρηματοδότηση της χώρας μέσω του Μηχανισμού Στήριξης, η οποία και βασίζεται σε μη διαπραγματεύσιμα και κυμαινόμενου επιτοκίου δάνεια (Πίνακας 2.2.2).

Όσον αφορά, τέλος, τη μακροχρόνια βιωσιμότητα του ελληνικού δημοσίου χρέους, το 2017 χαρακτηρίστηκε –παράλληλα με τη νέα προσπάθεια επανόδου για χρηματοδότηση στις αγορές– από την υλοποίηση των βραχυπρόθεσμων μέτρων για την ενδυνάμωση της βιωσιμότητας του δημοσίου χρέους. Πρόκειται για μέτρα που αφορούν: (α) την εξομάλυνση της χρηματοδότησης από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) ώστε να διαμορφωθεί το μεσοσταθμικό αποτέλεσμα των 32,5 ετών για όλο το εύρος του δανείου, (β) την ανταλλαγή ομολόγων κυμαινόμενου επιτοκίου του EFSF (που είχαν διατεθεί για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών) με τίτλους με σταθερό επιτόκιο, και (γ) τις ανταλλαγές (περισσότερο εμπορεύσιμων) ομολόγων μεταξύ Ελλάδας και ιδιωτών ομολογιούχων. Η επιτυχημένη, λοιπόν, υλοποίηση –από τον Οργανισμό Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (ΟΔΔΗΧ)– των προαναφερθέντων μέτρων είχε ως αποτέλεσμα

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.2 Σύνοψη χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	Δεκέμβριος 2011	Δεκέμβριος 2012	Δεκέμβριος 2013	Δεκέμβριος 2016	Σεπτέμβριος 2017
A. Επιτόκιο					
Σταθερού επιτοκίου ¹	62,0%	32,7%	28,5%	30,0%	35,3%
Κυμαινόμενου επιτοκίου ^{1,2}	38,0%	67,3%	71,5%	70,0%	64,7%
B. Διαπραγμάτευση					
Διαπραγματεύσιμο	74,7%	34,3%	28,4%	21,9%	20,0%
Μη διαπραγματεύσιμο	25,3%	65,7%	71,6%	78,1%	78,0%
Γ. Νόμισμα					
Ευρώ	97,5%	96,7%	95,9%	97,0%	97,3%
Νομίσματα εκτός Ευρωζώνης	2,5%	3,3%	4,1%	3,0%	2,7%

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2012, Δεκέμβριος 2013, Δεκέμβριος 2016, Σεπτέμβριος 2017).

Σημειώσεις: 1. Η σχέση σταθερού/κυμαινόμενου συμπεριλαμβάνει τις πράξεις swap επιτοκίου.

2. Τα τιμαριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.

την αναθεώρηση των προβλέψεων του ΕΜΣ για την επίπτωση των βραχυπρόθεσμων μέτρων στην ανάλυση της βιωσιμότητας του χρέους. Συγκεκριμένα, η επίπτωση από 20% του ΑΕΠ το 2060 υπολογίζεται (πλέον) από τον ΕΜΣ στο 25% του ΑΕΠ το 2060. Σε όρους ακαθάριστων χρηματοδοτικών αναγκών, η επίπτωση αυξήθηκε από τις 5 ποσοστιαίες μονάδες σε 6 ποσοστιαίες μονάδες.

Φυσικά, η μακροχρόνια βιωσιμότητα, του δημοσίου χρέους, όπως έχει σημειωθεί και σε προηγούμενη ανάλυση, θα καθοριστεί, παράλληλα με την προώθηση των μέτρων αναδιάρθρωσης, και από τη διατήρηση της δημοσιονομικής σταθερότητας (στο πλαίσιο του προγράμματος), τη διαμόρφωση συνθηκών και τάσεων οικονομικής ανάπτυξης και τη σταδιακή ανάκτηση της πρόσβασης στις διεθνείς αγορές.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

3.1.1. Εισαγωγή

Στο άρθρο αυτού του τεύχους δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην εξέλιξη των απασχολουμένων εξετάζοντας βασικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι το φύλο, η ηλικία, η εκπαίδευση, η περιφέρεια του τόπου διαμονής και ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας. Επίσης, διερευνάται η ποιότητα της απασχόλησης, όπως προσδιορίζεται από τη μερική έναντι της πλήρους απασχόλησης, την υποαπασχόληση, τις συμβάσεις ορισμένης διάρκειας έναντι των συμβάσεων αορίστου χρόνου, τις ώρες απασχόλησης την εβδομάδα, τις αποδοχές, την παραγωγικότητα και το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Στη συνέχεια, ακολουθεί μια συνοπτική παρουσίαση των εξελίξεων στην ανεργία με άξονες το φύλο, την ηλικία (με έμφαση στους νέους), το επίπεδο εκπαίδευσης και την περιφέρεια διαμονής. Τέλος, παρουσιάζονται οι πιο πρόσφατες εξελίξεις στη μισθωτή απασχόληση, η οποία συνεχίζει να αποτελεί την κύρια μορφή απασχόλησης και το 2017, καθώς περίπου 66% των απασχολουμένων είναι μισθωτοί. Σε γενικές γραμμές η εικόνα της αγοράς εργασίας εμφανίζεται βελτιωμένη σε σύγκριση με το παρελθόν, ωστόσο συνεχίζουν να υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι χρειάζεται επαγρύπνηση.

3.1.2. Απασχόληση

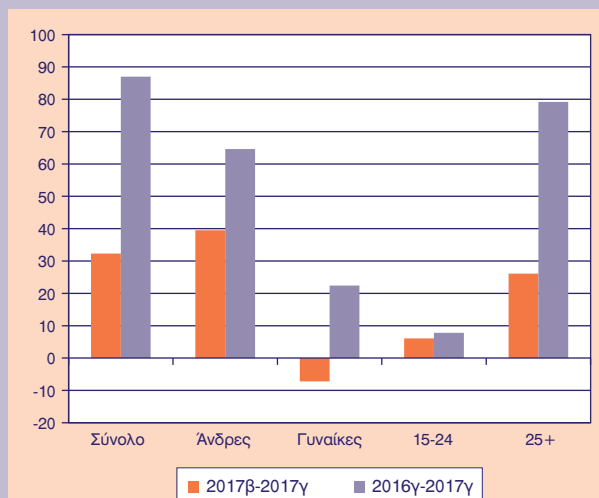
Ποσοτικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης

Τα πιο πρόσφατα δεδομένα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΛΣΤΑΤ δείχνουν ότι το τρίτο τρίμηνο του 2017 (εναλλακτικά 2017γ) συνεχίστηκε η άνοδος του αριθμού των απασχολουμένων, καθώς ο αριθμός τους αυξήθηκε κατά 32,3 χιλιάδες άτομα σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους και κατά 87 χιλ. άτομα σε σύγκριση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016. Στο Διάγραμμα 3.1.1 παρουσιάζονται συνοπτικά οι μεταβολές των απασχολουμένων στο σύνολο,

κατά φύλο και κατά ηλικία. Οι άντρες απασχολούμενοι αυξήθηκαν κατά 39,5 χιλ., ενώ οι γυναίκες κατέγραψαν μείωση σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους. Πρόκειται για τυπικές μεταβολές λόγω της εποχικότητας της οικονομικής δραστηριότητας. Σε επίπεδο έτους, ωστόσο, αυξήθηκαν οι απασχολούμενοι και των δύο φύλων, αν και η συνολική αύξηση οφείλεται κατά τα τρία τέταρτα στην αύξηση των ανδρών απασχολουμένων. Αυτές οι μεταβολές είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του ποσοστού απασχόλησης κατά 1,1 εκατοστιαίες μονάδες (ε.μ.) σε ετήσια βάση, οπότε το τρίτο τρίμηνο του έτους έφτασε το 41,7% (άτομα ηλικίας 15+).

Το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών συνεχίζει να υπολείπεται εκείνου των ανδρών κατά 16,8 ε.μ., καθώς μετά βίας πλησιάζει το 34%. Αυτό σημαίνει ότι περίπου οι μισοί άνδρες και το ένα τρίτο των γυναικών άνω των 15 ετών απασχολούνται, τουλάχιστον νόμιμα, παρά την αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων που καταγράφεται τα τελευταία χρόνια. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, αντίστοιχα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης των γυναικών καταγράφονται στην Ιταλία (36%), την Τουρκία (29,1%) και την πρώην Γιουγκοσλαβία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1
Μεταβολή αριθμού απασχολουμένων σε τριμηνιαία και ετήσια βάση

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

κή Δημοκρατία της Μακεδονίας (33,4% το 2017β). Στην περίπτωση των ανδρών οι διαφορές με τις άλλες ευρωπαϊκές και γειτονικές χώρες είναι λιγότερο έντονες και αντίστοιχα χαμηλά ποσοστά έχουν η Ιταλία (53,8%), η Ισπανία (54,7%), η Κροατία (52,5% το 2017β) και η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (52,3% το 2017β). Εξωπραγματικά υψηλά ποσοστά απασχόλησης εμφανίζει η Ισλανδία και για τα δύο φύλα (76,2% στις γυναίκες και 84,4% στους άνδρες). Επομένως, η Ελλάδα υστερεί, όπως παραδοσιακά συμβαίνει, των άλλων ευρωπαϊκών και γειτονικών κρατών. Σημειώνεται ότι στη διάρκεια της κρίσης η υστέρηση αυτή διευρύνθηκε περαιτέρω, λόγω της μείωσης του ποσοστού απασχόλησης στην Ελλάδα κατά περίπου 7 ε.μ.

Ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό απασχόλησης το τρίτο τρίμηνο του 2017 έχουν οι νέοι 15-24 ετών, το οποίο δεν ξεπερνά το 15%. Γρήγορα φαίνεται να βελτιώνεται η κατάσταση με την ηλικία, καθώς οι νέοι 25-29 ετών απασχολούνται σε ποσοστό 58,1%, το οποίο, βεβαίως, υπολείπεται της αμέσως επόμενης ηλικιακής ομάδας, η οποία έχει το μεγαλύτερο ποσοστό απασχόλησης: 71,7% για τα άτομα ηλικίας 30-44 ετών. Η ραγδαία αυτή αύξηση του ποσοστού απασχόλησης οφείλεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της στην ολοκλήρωση των σπουδών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μετά τα 24 έτη. Η Ιταλία έχει επίσης χαμηλό ποσοστό απασχόλησης των νέων 15-24 ετών (18,1%), καθώς και η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (17,6% το 2017β). Η Ισλανδία (76,8%), η Ολλανδία (64%), η Ελβετία (63,5%) και η Δανία (56,9%) βρίσκονται στο άλλο άκρο με υψηλά ποσοστά απασχόλησης των νέων. Οι μεγάλες αποκλίσεις που διαπιστώνονται στη χώρα μας¹ σχετίζονται τόσο με το γεγονός ότι οι σπουδές συνήθως δεν συνδυάζονται με εργασία, όσο και με τη δυσκολία πρόσβασης των νέων στην αγορά εργασίας, όπως δείχνει το υψηλό ποσοστό ανεργίας που θα συζητηθεί στη συνέχεια.

Η αύξηση της απασχόλησης δεν ήταν ομοιόμορφη όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης, καθώς οι ανάγκες των επιχειρήσεων (ζήτηση για εργασία) είναι αυτές που καθορίζουν τις προσλήψεις σε περιβάλλον πλεονάζουσας προσφοράς εργασίας. Σε σύγκριση με το αμέσως προηγούμενο τρίμηνο, ως απόρροια των εποχικών μεταβολών της οικονομικής δραστηριότητας, η μεγαλύτερη αύξηση σημειώθηκε μεταξύ των απασχολούμενων αποφοίτων Λυκείου (17,4 χιλ. ή 53,9% της

συνολικής μεταβολής) και ακολούθησαν οι απασχολούμενοι κάτοχοι πτυχίου ανώτερης τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης (συμπεριλαμβανομένων των αποφοίτων ΤΕΙ, με 16,8 χιλ. ή 52% της συνολικής μεταβολής). Σε ετήσια βάση υπάρχουν κάποιες διαφοροποιήσεις, αν και οι δύο προηγούμενες ομάδες αποφοίτων κατέγραψαν τις μεγαλύτερες αυξήσεις. Για παράδειγμα, οι απασχολούμενοι απόφοιτοι ΑΕΙ μειώθηκαν σε σύγκριση με το 2017β (-9,1 χιλ.), αλλά αυξήθηκαν σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2016 (33,4 χιλ.). Έτσι, στο δωδεκάμηνο, περίπου τέσσερις στις δέκα καθαρές νέες θέσεις απασχόλησης² που δημιουργήθηκαν κατελήφθησαν από απόφοιτους ΑΕΙ. Αντίστοιχη είναι η εικόνα και για τους απασχολούμενους κατόχους διδακτορικού ή/και μεταπτυχιακού τίτλου, οι οποίοι κατέγραψαν μείωση σε επίπεδο τρίμηνο κατά 1,9% και αύξηση σε επίπεδο έτους κατά 3,7%. Επομένως, συνολικά η εικόνα είναι θετική. Σε σύγκριση δε με το τρίτο τρίμηνο του 2016, μειώθηκαν μόνο οι απασχολούμενοι απόφοιτοι δημοτικού και εκείνοι που δεν πήγαν καθόλου σχολείο.

Παρά το γεγονός ότι οι διοικητικές περιφέρειες της χώρας δεν έχουν σημαντικά εργαλεία στη διάθεσή τους για την άσκηση πολιτικών απασχόλησης, είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κάποιος τις διαφορές μεταξύ τους ως προς την εξέλιξη του αριθμού των απασχολούμενων, οι οποίες ενδεχομένως προέρχονται από τη διαφορετική παραγωγική δομή της καθεμιάς. Το τρίτο τρίμηνο του 2017 ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε σε τρεις μόνο περιφέρειες σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους και, συγκεκριμένα, τη Θεσσαλία, τη Δυτική Ελλάδα και την Αττική. Σε ετήσια βάση μείωση των απασχολούμενων καταγράφηκε μόνο στην Ήπειρο, περίπου 3%. Σε αντιδιαστολή, στην Κρήτη, τη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα σημειώθηκαν σημαντικές αυξήσεις στον αριθμό των απασχολούμενων που κυμάνθηκαν από 13% ως 16% περίπου. Στην Αττική, την πολυπληθέστερη περιφέρεια, η αύξηση στον αριθμό των απασχολούμενων ξεπέρασε οριακά το 2%. Αναφορικά με το ποσοστό απασχόλησης, είναι ενδιαφέρον ότι η απόκλιση μεταξύ της περιφέρειας με το υψηλότερο ποσοστό (Νότιο Αιγαίο: 52,7%) και εκείνης με το χαμηλότερο ποσοστό (Ήπειρος: 36,2%) έφτασε τις 16,5 ε.μ. το 2017γ³, διαγράφοντας διαχρονικά ανοδική πορεία.

Το τρίτο τρίμηνο του 2017 μειώθηκαν οι απασχολούμενοι σε δέκα από τους 21 κλάδους απασχόλησης σε

1. Υπενθυμίζεται ότι η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού στηρίζεται σε κοινή μεθοδολογία σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες.

2. Με τον όρο καθαρές νέες θέσεις απασχόλησης εννοείται η διαφορά των θέσεων απασχόλησης που δημιουργήθηκαν από αυτές που καταργήθηκαν (απολύσεις, παραιτήσεις και λήξεις συμβάσεων).

3. Σημειώνεται ότι υπάρχει έντονη εποχικότητα στην απόκλιση του ποσοστού απασχόλησης. Μάλιστα, η απόκλιση είναι μέγιστη το τρίτο τρίμηνο του έτους και ελάχιστη το πρώτο τρίμηνο.

σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους. Σε απόλυτους όρους χάθηκαν 12,5 χιλ. θέσεις απασχόλησης στην *Εκπαίδευση*, αλλά δημιουργήθηκαν 12 χιλ. στον κλάδο *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας* και ακόμη 23,5 χιλ. στον κλάδο *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης*. Σε σχετικούς όρους, τις μεγαλύτερες απώλειες εμφάνισε ο κλάδος *Διαχείριση ακίνητης περιουσίας*, αφού έχασε περίπου έναν στους τρεις απασχολούμενους. Οι μεταβολές αυτές οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην εποχικότητα της οικονομικής δραστηριότητας και, επομένως, είναι βραχυχρόνιες και εύκολα αντιστρεψίμες. Οι επήσεις μεταβολές, από την άλλη, αντανακλούν περισσότερο μακροχρόνιες τάσεις.

Σε ετήσια βάση, λοιπόν, οι απασχολούμενοι μειώθηκαν σε οκτώ από τους 21 κλάδους. Ο κλάδος *Διαχείριση ακίνητης περιουσίας* εμφανίζεται ως αυτός με τη μεγαλύτερη ποσοστιαία μείωση που αγγίζει το 43%. Στον αντίποδα, σχεδόν 18 χιλ. θέσεις απασχόλησης δημιουργήθηκαν στον κλάδο *Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης*, σχεδόν 22 χιλ. στον κλάδο *Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, κτλ.*, ακόμη 14,5 χιλ. στον κλάδο *Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας* και περίπου 13 χιλ. στον κλάδο *Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών*. Σημειώνεται ότι οι δύο πρώτοι κλάδοι είναι οι μεγαλύτεροι στην ελληνική οικονομία σε αριθμό απασχολούμενων. Ο κλάδος *Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία*, ο τρίτος μεγαλύτερος κλάδος, έχασε 4,2 χιλ. θέσεις απασχόλησης σε ένα έτος, ενώ ο κλάδος *Μεταποίηση*, ο τέταρτος μεγαλύτερος, δημιούργησε μόλις 6,3 χιλ. νέες θέσεις απασχόλησης σε ετήσια βάση, αυξάνοντας κατά 1,8% τους απασχολούμενους. Επομένως, η εικόνα που σχηματίζεται είναι ότι ο τομέας των υπηρεσιών είναι αυτός που διευρύνεται αυξάνοντας τους απασχολούμενούς του. Το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσον αυτή η μονόπλευρη, εν πολλοίς, αύξηση της απασχόλησης είναι η βέλτιστη ή μήπως θα έπρεπε να ληφθούν μέτρα για την ενίσχυση του κλάδου *Μεταποίηση* και τη στήριξη των απασχολούμενων στον κλάδο *Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία*⁴, ο οποίος συρρικνώνεται μεν, αλλά συνεχίζει να αποτελεί σημαντικό κλάδο σε όρους απασχόλησης.

Σύνθεση της δεξαμενής των απασχολούμενων και διαχρονικές μεταβολές

Η σύνθεση της δεξαμενής των απασχολούμενων ως προς την ηλικία εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι

μας επιτρέπει να δούμε τις συγκριτικές μεταβολές και να καθορίσουμε ποια ηλικιακή ομάδα επλήγη περισσότερο. Συγκρίνοντας το μερίδιο επιλεγμένων ηλικιακών ομάδων το τρίτο τρίμηνο του 2008 με το αντίστοιχο του 2017, προκύπτει ότι οι νέοι 15-24 ετών αποτελούν μικρότερο μερίδιο των απασχολούμενων το 2017 έναντι του 2008. Η μείωση φτάνει τις 2,2 ε.μ., παρά τις πολιτικές απασχόλησης με στόχο τους νέους. Τη μοναδική αύξηση, αν και σημαντική, καταγράφουν οι απασχολούμενοι ηλικίας 45-64 ετών, το μερίδιο των οποίων αυξήθηκε από 35,3 % σε 42,2% από το 2008. Μια λεπτομερέστερη εξέταση, βάσει των στοιχείων της Eurostat, αποκαλύπτει ότι όλες οι επιμέρους πενταετείς ομάδες αύξησαν το μερίδιό τους στους απασχολούμενους. Περισσότερο, όμως, οι ομάδες 45-49 και 50-54 (2,4 και 2,5 ε.μ., αντίστοιχα). Παρά τις αθρόες συνταξιοδοτήσεις στον ιδιωτικό και, ειδικά, στον δημόσιο τομέα, και οι ομάδες 55-59 και 60-64 παρουσίασαν αύξηση του μεριδίου τους στους απασχολούμενους (1,7 και 0,4 ε.μ., αντίστοιχα). Η αύξηση αυτή μπορεί να ερμηνευτεί μόνο υπό το πρίσμα της ταχύτερης μείωσης του μεριδίου άλλων ηλικιακών ομάδων.

Επιπλέον, είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κάποιος πώς μεταβλήθηκε η σύσταση των απασχολούμενων μεταξύ των ετών 2008 και 2017 ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης. Υπολογίζοντας τα μερίδια των απασχολούμενων με το αντίστοιχο επίπεδο εκπαίδευσης, προκύπτει ότι περισσότερο αυξήθηκαν οι απόφοιτοι ανώτερης τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, καθώς το μερίδιό τους στους απασχολούμενους αυξήθηκε από 16,9% το 2008γ σε 20,6% το 2017γ, ενώ ακολουθούν οι απόφοιτοι ΑΕΙ και οι κάτοχοι διδακτορικού ή/και μεταπτυχιακού τίτλου με αυξήσεις στα μερίδια 2,6 και 2,5 ε.μ., αντίστοιχα. Χρησιμοποιώντας δεδομένα της Eurostat, προκύπτει ότι το μερίδιο των απασχολούμενων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή των αποφοίτων ΤΕΙ, ΑΕΙ και των κατόχων διδακτορικού ή/και μεταπτυχιακού τίτλου, αυξήθηκε στα διάρκεια της κρίσης κατά περίπου 9 ε.μ. φτάνοντας το 35,2%. Ωστόσο, φαίνεται ότι απλώς η χώρα μας ακολουθεί τις εξελίξεις, αφού και σε επίπεδο ΕΕ28 καταγράφεται παρόμοια αύξηση. Επομένως, φαίνεται ότι η κρίση δεν κατάφερε να ανακόψει τη διαχρονική εξέλιξη των εκπαιδευτικών προσόντων του πληθυσμού.

Εξετάζοντας τη διαχρονική εξέλιξη των απασχολούμενων βάσει του λόγου των απασχολούμενων σε κάθε περιφέρεια ως προς το σύνολο των απασχολούμενων

4. Στήριξη δε σημαίνει απαραίτητα δράσεις για τη συγκράτηση ή την αναστροφή της τάσης, εκτός αν αυτό κρίνεται σκόπιμο. Στήριξη μπορεί να σημαίνει εξίσου διευκόλυνση της μετάβασης αυτών που χάνουν την εργασία τους σε άλλες θέσεις απασχόλησης, πιθανόν μέσω προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης.

στη χώρα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι σχεδόν όλες οι περιφέρειες αύξησαν το μερίδιό τους, άρα ο αριθμός των απασχολούμενων αυξήθηκε ταχύτερα από τον μέσο όρο της χώρας. Μοναδική εξαίρεση είναι η Αττική, στην οποία από το 2008γ ως το 2017γ το μερίδιο των απασχολούμενων μειώθηκε κατά 2,2 ε.μ. Αν διακρίνει κάποιος την περίοδο μείωσης των απασχολούμενων από εκείνη της αύξησης, χονδρικά 2008γ-2013γ και 2013γ-2017γ, παρατηρεί ότι η Αττική είναι η μόνη περιφέρεια στην οποία μειώνεται το μερίδιο των απασχολούμενων και στις δύο περιόδους. Αυτό σημαίνει ότι στην Αττική η απασχόληση δεν ανακάμπτει αρκετά γρήγορα, τουλάχιστον σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες.

Ποιοτικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης

Η αύξηση του αριθμού των απασχολούμενων που συνεχίστηκε και το τρίτο τρίμηνο του 2017 είναι αναμφισβήτητα θετικό στοιχείο. Ωστόσο, η ποιότητα της απασχόλησης που δημιουργείται δεν πρέπει να παραγνωρίζεται. Στοιχεία της ποιότητας είναι η πλήρης ή μερική απασχόληση, τουλάχιστον όπου η δεύτερη δεν είναι επιλογή, αλλά ανάγκη, οι συνάψεις συμβάσεων ορισμένου χρόνου έναντι αορίστου χρόνου, η έκταση της υποαπασχόλησης, οι ώρες εργασίας, οι αποδοχές από εργασία και η παραγωγικότητα.

Η πρώτη διάκριση είναι ανάμεσα σε θέσεις πλήρους ή μερικής απασχόλησης. Η διαχρονική αύξηση των μερικώς απασχολούμενων έχει πολλαπλάσιες σημειωθεί στα προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*, όμως αυτό το τρίμηνο οι θέσεις μερικής απασχόλησης μειώθηκαν, παρά την αύξηση των απασχολούμενων. Αυτό ισχύει τόσο βραχυχρόνια, δηλαδή από τρίμηνο σε τρίμηνο, όσο και, κυρίως, σε ετήσια βάση. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι η ετήσια μείωση είναι αποτέλεσμα των διαδοχικών μειώσεων του δευτέρου και τρίτου τριμήνου μετά από δύο έντονα ανοδικά τρίμηνα που προηγήθηκαν και, επομένως, είναι καλύτερα να μην βιαστεί κάποιος να βγάλει συμπεράσματα. Επίσης, σημαντικό θετικό στοιχείο είναι ότι μειώθηκε ο αριθμός των μερικώς απασχολούμενων που δηλώνουν ότι δεν βρήκαν πλήρη απασχόληση (και επομένως εργάζονται μερικώς κατ' ανάγκη) κατά 6,9 χιλ. σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2016, ενώ την αντίστοιχη περίοδο μειώθηκαν και ως μερίδιο του συνόλου των μερικώς απασχολούμενων κατά 1,8 ε.μ. Η μερική απασχόληση συνεχίζει να είναι πιο συχνή μεταξύ των γυναικών, καθώς το 2017γ

έχουν διπλάσιο μερίδιο μερικώς απασχολούμενων σε σύγκριση με τους άνδρες (13,5% έναντι 6,5%), παρά τις αντίθετες μεταβολές που σημειώθηκαν σε ετήσια βάση. Σε αντιδιαστολή, οι άνδρες δηλώνουν συχνότερα ότι θα ήθελαν να εργαστούν περισσότερες ώρες από τις γυναίκες και σε ετήσια βάση η διαφορά αυτή διευρύνθηκε περαιτέρω. Αντίστοιχη είναι η εικόνα για τους νέους. Στην ομάδα 15-19 ετών ένας στους τρεις απασχολείται μερικώς, στην ομάδα 20-24 περίπου ένας στους τέσσερις και στην ομάδα 25-29 το 15,3% απασχολείται μερικώς. Σε ετήσια βάση οι μεταβολές στα μερίδια είναι μικρότερες της μίας εκατοστιαίας μονάδας ανεξαρτήτως ηλικιακής ομάδας.

Παράλληλα μειώθηκε και ο αριθμός των υποαπασχολούμενων⁵ τόσο βραχυχρόνια όσο και σε επίπεδο έτους. Η ετήσια μείωση οφείλεται κυρίως στις μεταβολές του δεύτερου και, ειδικά, του τρίτου τριμήνου. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μείωση το τρίτο τρίμηνο του έτους έφτασε σχεδόν τα 20 χιλ. άτομα. Είναι η πρώτη φορά που σημειώνεται αντίστοιχου μεγέθους μεταβολή στον αριθμό των υποαπασχολούμενων, στοιχείο που είναι μεν ενθαρρυντικό, όμως αφήνει ερωτήματα ως προς τη δυνατότητα να συνεχιστεί. Περίπου το 75% της μείωσης προέρχεται από τα άτομα ηλικίας 30-44 ετών και σχεδόν μοιράζεται μεταξύ ανδρών και γυναικών. Τα υψηλότερα μερίδια υποαπασχολούμενων συνεχίζουν να συγκεντρώνονται στα νεότερα άτομα ως 29 ετών: 20-24 ετών 20,4%, 25-29 ετών 13,5% και 15-19 ετών 7,2%. Σε ετήσια βάση, μεγάλη μείωση κατέγραψε το μερίδιο των ατόμων 15-19 ετών που υποαπασχολούνται (κατά 5,7 ε.μ.) και αύξηση εκείνο των ατόμων 20-24 ετών (κατά 4,2 ε.μ.). Τέλος, οι γυναίκες είναι πολύ συχνότερα υποαπασχολούμενες έναντι των ανδρών, ενώ πολύ μεγάλη μείωση (15,7 ε.μ.) φαίνεται να κατέγραψε σε ετήσια βάση το μερίδιο των υποαπασχολούμενων γυναικών ηλικίας 15-19 ετών, δεδομένο που πρέπει να εξεταστεί με μεγαλύτερη λεπτομέρεια.

Οι συμβάσεις εργασίας με συγκεκριμένη χρονική διάρκεια, δηλαδή ορισμένου χρόνου, είναι ένα ακόμη στοιχείο που χαρακτηρίζει την ποιότητα της απασχόλησης, καθώς συνεπάγονται αβεβαιότητα για τους εμπλεκόμενους απασχολούμενους. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το 8,1% του συνόλου των απασχολούμενων άνω των 15 ετών το τρίτο τρίμηνο του 2008 απασχολούνταν με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Το αντίστοιχο ποσοστό το 2017 είναι 8,7%. Εκ πρώτης όψεως η αύξηση φαίνεται μικρή. Μάλιστα, ο αριθμός των απασχολούμενων αυτού του τύπου μειώθηκε κατά

5. Ως υποαπασχολούμενοι ορίζονται τα άτομα που εργάζονται μερικώς, αλλά επιθυμούν να εργαστούν περισσότερες ώρες και είναι διαθέσιμα να εργαστούν. Επομένως, είναι λιγότεροι σε αριθμό από τους μερικώς απασχολούμενους, αλλά περισσότεροι από τους μερικώς απασχολούμενους που επιθυμούν να εργαστούν περισσότερες ώρες.

περίπου 11% στη διάρκεια της κρίσης. Ωστόσο, αν εξετάσει κάποιος τις επιμέρους κατηγορίες, προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Ειδικότερα, οι συμβάσεις άνω των 13 μηνών είναι λιγότερες από τις μισές σε σύγκριση με το 2008, ενώ οι συμβάσεις διάρκειας κάτω των 12 μηνών αυξήθηκαν κατά 11,3%. Μόνο τον τελευταίο χρόνο, οι συμβάσεις διάρκειας μικρότερης των 12 μηνών αυξήθηκαν κατά 17,3%, ενώ οι συμβάσεις άνω των 13 μηνών μειώθηκαν κατά 13,3%. Αυτό σημαίνει ότι συγκριτικά οι συμβάσεις εργασίας ορισμένου χρόνου έγιναν βραχύτερες. Ταυτόχρονα, συνολικά οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου αυξήθηκαν κατά 11%. Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι παραδοσιακά οι γυναίκες απασχολούνται με συμβάσεις ορισμένου χρόνου συχνότερα από τους άνδρες και αυτό δεν άλλαξε (10,9% έναντι 7,2% το 2017γ). Επίσης, οι νέοι 15-24 ετών έχουν πάνω από τρεις φορές υψηλότερη συχνότητα απασχόλησης με συμβάσεις ορισμένου χρόνου σε σύγκριση με τα άτομα 25+ (26,3% έναντι 8% το 2017γ). Εξίσου ενδιαφέρον είναι ότι η κατανομή των ατόμων στις συμβάσεις εργασίας διαφορετικής διάρκειας δεν διαφέρουν μεταξύ των νέων και των ατόμων άνω των 25 ετών.

Ο εβδομαδιαίος χρόνος εργασίας στην Ελλάδα στην κύρια απασχόληση στη διάρκεια της κρίσης εμφανίζει αύξηση κατά περίπου μία ώρα και διαμορφώνεται σε 44,4 ώρες για τους απασχολούμενους με πλήρες ωράριο, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat. Αντίθετα, οι ώρες εργασίας για τους απασχολούμενους με μερική απασχόληση μειώθηκαν οριακά από 20,7 το 2008γ σε 20,4 το 2017γ. Τον τελευταίο χρόνο η μείωση ήταν μικρή και κυμαίνεται από 0,1 ώρες για τη μερική απασχόληση ως 0,4 ώρες για την πλήρη απασχόληση. Οι διαφορές αυτές είναι πολύ μικρές και δύσκολα μπορούν να δικαιολογηθούν επιχειρήματα υπέρ της αύξησης των ωρών απασχόλησης λόγω μείωσης προσωπικού, που συχνά ακούγονται στον δημόσιο διάλογο⁶. Διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης υπήρχαν και πριν την κρίση και δε φαίνεται να έχουν μεταβληθεί ουσιαστικά στη διάρκεια αυτής. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον ότι οι διαφορές αυτές εντοπίζονται στις ώρες πλήρους απασχόλησης και ανέρχονται σε 3,6 ώρες την εβδομάδα το 2017γ, ενώ δεν υπάρχουν διαφορές στις ώρες μερικής απασχόλησης. Αυτό ενδέχεται να οφείλεται στις ιδιαιτερότητες της προσφοράς εργασίας των δύο φύλων και στα πρότυπα που έχει υιοθετήσει η κάθε ομάδα. Σε κάθε περίπτωση, τον τελευταίο

ταίο χρόνο η αύξηση της απασχόλησης συνοδεύτηκε από οριακή μείωση του χρόνου απασχόλησης, τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες. Τέλος, ενδέχεται η κρίση να είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των ατόμων με δεύτερη απασχόληση, αντί για αύξηση των ωρών εργασίας στην κύρια απασχόληση, ειδικά μετά τον περιορισμό της υπερωριακής αμοιβής κατά 20% με τον Νόμο 3863/2010.

Οι αποδοχές των Ελλήνων απασχολούμενων ανά ώρα εργασίας⁷ φαίνεται ότι παρέμειναν σταθερές το 2016 (τελευταίο διαθέσιμο έτος) σε σύγκριση με το 2015 στα 11,3 ευρώ ανά ώρα, σταματώντας την καθοδική πορεία που καταγράφηκε από το 2010 (13,4 ευρώ ανά ώρα), πάντοτε σύμφωνα με τα δημοσιευμένα στοιχεία της Eurostat. Επομένως, η συνολική μείωση την περίοδο 2010-2016 ήταν περίπου της τάξης του 16%. Αυτό αφορά το σύνολο της οικονομίας, συνεπώς αναμένονται σημαντικές διαφορές μεταξύ κλάδων οικονομικής δραστηριότητας. Επιπλέον, η μείωση αυτή δεν λαμβάνει υπόψη τον μηδενισμό των εισοδημάτων από εργασία που προκύπτουν από την απώλεια της απασχόλησης. Χαμηλότερες αποδοχές από αυτές στην Ελλάδα συναντώνται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, π.χ. Λιθουανία, Ουγγαρία και Εσθονία. Ο δείκτης μισθών της ΕΛΣΤΑΤ, από την άλλη πλευρά, δείχνει αύξηση το τρίτο τρίμηνο του 2017 σε τριμηνιαία βάση κατά 6,8 ε.μ. και μείωση σε ετήσια βάση κατά 1,8 ε.μ. Μετατρέποντας τον δείκτη, ώστε οι μισθοί του 2010 να αντιστοιχούν σε 100, προκύπτει ότι το τρίτο τρίμηνο του 2017 ο δείκτης ισούται με 83,4, δηλαδή οι μισθοί είναι στα ίδια επίπεδα με το τρίτο τρίμηνο του 2012 ή περίπου 16 ε.μ. χαμηλότεροι από το 2010 (μέγεθος ανάλογο με το 16% που αναφέρθηκε με βάση τα στοιχεία της Eurostat). Η καθήλωση των μισθών είναι αναμενόμενη δεδομένης της δυσμενούς κατάστασης της εσωτερικής ζήτησης και της υψηλής ανεργίας που επικρατεί, όμως είναι θετικό ότι σταμάτησε η καθίζηση.

Τα πιο πρόσφατα στοιχεία για την παραγωγικότητα της εργασίας⁸ στην Ελλάδα αφορούν το τρίτο τρίμηνο του 2017. Σύμφωνα με αυτά, η παραγωγικότητα στην Ελλάδα το 2017γ βρισκόταν στο 98,1 της παραγωγικότητας του 2010, ενώ πριν από ένα έτος βρισκόταν στο 98,8. Η Ιταλία είναι η μοναδική χώρα που εμφανίζει μεγαλύτερη υστέρηση στην παραγωγικότητα σε σύγκριση με το 2010 (2017γ: 97,9), ενώ οι μοναδικές άλλες χώρες που εμφανίζουν μείωση της παραγωγικότητας της εργασίας, αν και μικρότερη από την Ελλάδα, είναι

6. Υπενθυμίζεται ότι οι ώρες εργασίας είναι κατά δήλωση του απασχολούμενου, καθώς τα στοιχεία προέρχονται από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Άρα, δεν υπάρχει κίνητρο ή φόβος δήλωσης λιγότερων των πραγματικών.

7. Η ακριβής ορολογία είναι *Compensation of employees per hour worked*. Ο δείκτης είναι διαθέσιμος στη βάση δεδομένων της Eurostat.

8. Η ακριβής ορολογία είναι *Real labour productivity per person*. Ο δείκτης είναι διαθέσιμος στη βάση δεδομένων της Eurostat.

το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο. Σημειώνεται ότι, σε σύγκριση με την περίοδο πριν την κρίση (ήτοι 2008), η μείωση της παραγωγικότητας είναι πολύ μεγάλη, καθώς ο δείκτης υποχώρησε κατά 12,3 ε.μ. σε σχέση με το τρίτο τρίμηνο του 2008. Σε καμία άλλη χώρα δεν καταγράφεται μείωση της παραγωγικότητας. Αντιθέτως, στη Λετονία, τη Βουλγαρία, την Ιρλανδία, τη Ρουμανία και την Πολωνία η αύξηση του δείκτη ξεπέρασε τις 20 ε.μ. Αντίστοιχη είναι η εικόνα, αν χρησιμοποιηθεί η παραγωγικότητα της εργασίας ανά ώρα.

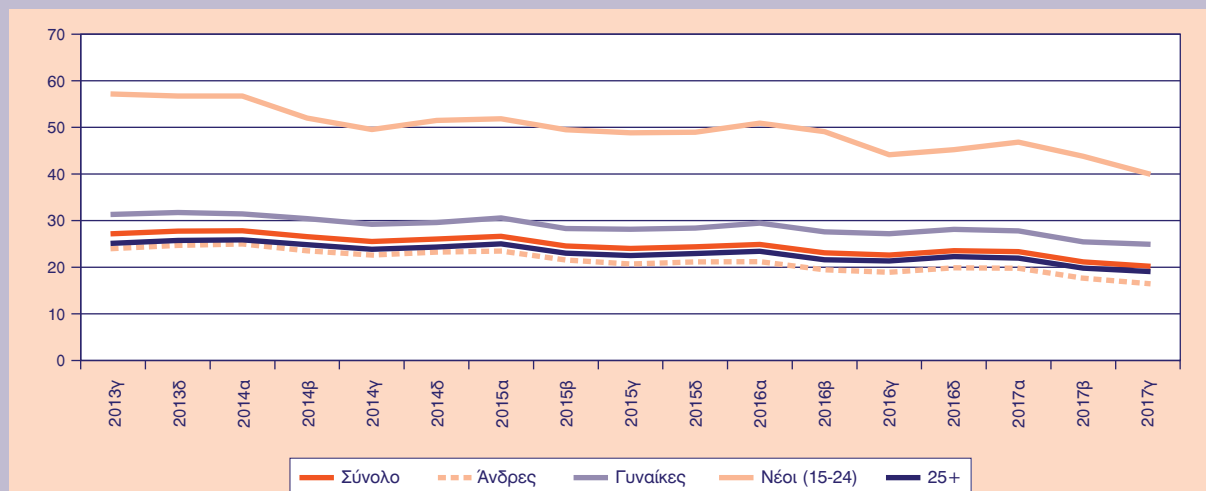
Αποτέλεσμα των πολιτικών που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα στη διάρκεια της κρίσης είναι η μεγάλη μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας με βάση τα άτομα⁹. Ο δείκτης υποχώρησε στο 79,1, περίπου όσο ήταν και το τρίτο τρίμηνο του 2013, όμως πάνω από 10 ε.μ. χαμηλότερα σε σύγκριση με το 2008γ. Σε σύγκριση με την εικόνα πριν από ένα έτος το μοναδιαίο κόστος είναι οριακά αυξημένο (0,7 ε.μ.). Αντίστοιχη είναι η εικόνα, αν χρησιμοποιηθεί ως κριτήριο το μοναδιαίο κόστος εργασίας με βάση τις ώρες απασχόλησης¹⁰, ενώ, όπως και στην περίπτωση της παραγωγικότητας, οι επιδόσεις των υπόλοιπων χωρών της ΕΕ υπολείπονται σημαντικά. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι το μοναδιαίο κόστος φαίνεται να αυξομειώνεται, όμως με ελαφρώς ανοδική τάση, παρά την αύξηση της απασχόλησης που καταγράφεται από το 2014. Επίσης, το μοναδιαίο κόστος εμφανίζει πολύ μεγάλη εποχικότητα, επομένως οι όποιες συγκρίσεις και συμπεράσματα είναι σκόπιμο να στηρίζονται σε ετήσια στοιχεία.

3.1.3. Ανεργία

Η ανεργία κατά κανόνα κινείται αντίθετα από την απασχόληση. Επομένως, αναμενόμενα το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε για ακόμη ένα τρίμηνο για τα άτομα άνω των 15 ετών συνεχίζοντας την καθοδική πορεία του. Στο Διάγραμμα 3.1.2 παρουσιάζονται οι μεταβολές στο ποσοστό ανεργίας για το σύνολο των ατόμων 15+, ενώ γίνεται και διάκριση κατά φύλο και ηλικία. Συγκεκριμένα, σε τριμηνιαία βάση η μείωση άγγιξε τη μία εκατοστιαία μονάδα αντανακλώντας την εποχικότητα της οικονομικής δραστηριότητας, ενώ σε ετήσια βάση έφτασε τις 2,4 ε.μ., και διαμορφώθηκε στο 20,2%. Οι μεταβολές αυτές αντιστοιχούν σε 46,5 χιλ. λιγότερους ανέργους σε σύγκριση με το 2017β και σε 122,5 χιλ. λιγότερους ανέργους σε σύγκριση με το 2016γ. Έτσι, ο αριθμός των ανέργων το τρίτο τρίμηνο του 2017 έφτασε τις 970,1 χιλ. άτομα. Συγκριτικά με το 2013γ, οπότε το ποσοστό ανεργίας έφτασε στις υψηλότερες τιμές του, το 2017γ υπήρχαν περίπου 350 χιλ. λιγότεροι άνεργοι ή, αντίστοιχα, περίπου ένας στους τέσσερις ανέργους βρήκε κάποια μορφή απασχόλησης το διάστημα αυτό.

Οι γυναίκες συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες από τους άνδρες στην εύρεση απασχόλησης (24,9% έναντι 16,5%), ενώ οι νέοι 15-24 ετών έχουν διπλάσια πιθανότητα να είναι άνεργοι σε σύγκριση με τα άτομα άνω των 25 ετών (40,1% έναντι 19,1%). Σε ετήσια βάση οι άνεργοι άνδρες μειώθη-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.2
Ποσοστό ανεργίας κατά κατηγορίες του εργατικού δυναμικού

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

9. Η ακριβής ορολογία είναι *Nominal unit labour cost based on persons*. Ο δείκτης είναι διαθέσιμος στη βάση δεδομένων της Eurostat.

10. Η ακριβής ορολογία είναι *Nominal unit labour cost based on hours*. Ο δείκτης είναι διαθέσιμος στη βάση δεδομένων της Eurostat.

καν αναλογικά περισσότερο από τις άνεργες γυναίκες (15,8% έναντι 9,8%) και οι άνεργοι άνω των 25 ετών σχεδόν το ίδιο με τους άνεργους νέους 15-24 ετών (περίπου 11%). Παρά τη γενικά θετική εικόνα, ανησυχία προκαλεί το γεγονός των αυξημένων μακροχρόνια ανέργων. Παρά τη μείωση σε σύγκριση με την εικόνα πριν από ένα έτος, το τρίτο τρίμηνο του 2017 υπήρχαν περίπου 735 χιλ. άτομα που ήταν άνεργα περισσότερους από δώδεκα μήνες, δηλαδή τρεις στους τέσσερις ανέργους. Δεδομένων των προβλημάτων που προκαλεί η μακροχρόνια παραμονή εκτός απασχόλησης, είναι αναγκαία η ένταση των πολιτικών στήριξης των ατόμων αυτών, έστω και βραχυχρόνια (π.χ. με περιστασιακή απασχόληση), ώστε να αποτραπούν δυσμενέστερες και πιο επώδυνες επιπτώσεις, όπως είναι η κοινωνική περιθωριοποίησή τους.

Αναφορικά με την εκπαίδευση, φαίνεται ότι συνεχίζει να λειτουργεί ως ασπίδα έναντι της ανεργίας, τουλάχιστον για τα μεγαλύτερα ηλικιακά άτομα, αφού *-ceteris paribus-* τα ποσοστά ανεργίας μειώνονται όσο αυξάνεται το επίπεδο εκπαίδευσης¹¹. Το ποσοστό ανεργίας το τρίτο τρίμηνο του 2017 κυμαίνεται από 22,3% για τους απόφοιτους δημοτικού και τα άτομα με λιγότερη εκπαίδευση έως 12,1% για τους κατόχους διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου. Είναι ενδιαφέρουσα η παρατήρηση ότι η διαφορά αυτή μειώνεται όσο μειώ-

νεται η ανεργία, ωστόσο παραμένει πολύ υψηλότερη σε σύγκριση με την περίοδο προ της κρίσης (10,2 το 2017γ έναντι 4,4 ε.μ. το 2008γ). Σε ετήσια βάση, αναλογικά μεγαλύτερη μείωση καταγράφεται στους άνεργους απόφοιτους γυμνασίου (15,7%) και στους άνεργους απόφοιτους λυκείου (13,6%). Σε αντιδιαστολή, οι κάτοχοι διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου είναι η μοναδική εκπαιδευτική ομάδα που σημείωσε αύξηση του αριθμού των ανέργων κατά 2,2 χιλ. ή περίπου 10%. Συγκρίνοντας με την αντίστοιχη περίοδο του 2013, το χειρότερο έτος σε όρους ανεργίας, προκύπτει ότι οι άνεργοι κάτοχοι διδακτορικού ή μεταπτυχιακού τίτλου σημειώνουν τη μικρότερη αναλογικά μείωση, μόλις 5,4%, όταν αντίστοιχα οι απόφοιτοι γυμνασίου και δημοτικού εμφανίζουν μειώσεις άνω του 35%. Η παρατήρηση αυτή είναι ενδεικτική του είδους των θέσεων απασχόλησης που δημιουργούνται στη διάρκεια της ανάκαμψης της απασχόλησης που καταγράφεται από το 2014 και οφείλει να προβληματίσει τους ιθύνοντες ως προς τις προοπτικές ανάπτυξης που συνεπάγεται σε συνδυασμό με το φαινόμενο της μετανάστευσης του εργατικού δυναμικού υψηλής εξειδίκευσης.

Έντονες διακυμάνσεις εμφανίζει η ανεργία μεταξύ των περιφερειών (βλέπε Πίνακα 3.1.1). Είναι ενδεικτικό ότι το τρίτο τρίμηνο του 2017, το ποσοστό ανεργίας κυμαίνεται από 8,5% στο Νότιο Αιγαίο ως 27,3% στη Δυ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.1 Ανεργία σε επίπεδο περιφέρειας

	2016γ	2017β	2017γ	2016γ-2017γ
Ανατ. Μακεδονία και Θράκη	22,3	19,4	18,5	-3,8
Κεντρική Μακεδονία	23,8	23,2	22,0	-1,8
Δυτική Μακεδονία	29,8	29,3	27,3	-2,6
Ήπειρος	23,4	25,5	24,2	0,8
Θεσσαλία	24,8	20,1	20,0	-4,8
Ιόνια νησιά	12,1	15,5	12,4	0,3
Δυτική Ελλάδα	29,2	26,1	25,7	-3,5
Στερεά Ελλάδα	24,2	20,7	19,3	-4,9
Αττική	22,8	21,5	21,4	-1,4
Πελοπόννησος	17,6	15,9	15,9	-1,6
Βόρειο Αιγαίο	17,8	21,9	20,6	2,8
Νότιο Αιγαίο	13,0	14,3	8,5	-4,4
Κρήτη	19,2	15,6	13,2	-6,0

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

11. Μια λεπτομερέστερη ανάλυση αποκαλύπτει ότι οι νέοι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συγκεκριμένων γνωστικών αντικειμένων αντιμετωπίζουν πολύ σοβαρά προβλήματα στην εύρεση της πρώτης απασχόλησης, συχνά ανάλογα των αποφοίτων χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων.

τική Μακεδονία. Με άλλα λόγια, το μέγιστο ποσοστό ανεργίας είναι πάνω από τρεις φορές μεγαλύτερο του ελαχίστου. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη διαφορά των τελευταίων ετών και οφείλεται κυρίως στο πολύ χαμηλό ελάχιστο ποσοστό ανεργίας. Μια πιο προσεκτική ματιά φανερώνει ότι η ανεργία στο Νότιο Αιγαίο μειώθηκε κατά 5,7 ε.μ. σε ένα μόλις τρίμηνο. Η δεύτερη μεγαλύτερη μείωση είναι στα Ιόνια νησιά, αλλά υπολείπεται σημαντικά (3,2 ε.μ.). Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για δύο περιφέρειες που ωφελούνται σημαντικά από την εποχική τουριστική δραστηριότητα, τόσο μεγάλη μείωση της ανεργίας εύλογα προκαλεί το ενδιαφέρον. Σε ετήσια βάση, η μείωση της ανεργίας είναι μεγαλύτερη στην Κρήτη (6 ε.μ.), τη Στερεά Ελλάδα (4,9 ε.μ.), τη Θεσσαλία (4,8 ε.μ.) και το Νότιο Αιγαίο (4,4 ε.μ.). Ακολουθούν η Δυτική Μακεδονία & Θράκη (3,8 ε.μ.) και η Δυτική Ελλάδα (3,5 ε.μ.). Στον αντίποδα, βρίσκονται τα νησιά του Ιονίου (0,3 ε.μ.) και, κυρίως, εκείνα του Βορείου Αιγαίου (2,8 ε.μ.), τα οποία είδαν την ανεργία να αυξάνεται σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2016. Υπενθυμίζεται ότι στην τελευταία περιφέρεια ανήκουν τα νησιά της Χίου, της Λέσβου και της Σάμου, οπότε είναι πιθανόν αυτό που καταγράφεται να είναι σε ένα βαθμό οι επιπτώσεις της προσφυγικής κρίσης στην απασχόληση. Τέλος, στην πολυπληθέστερη περιφέρεια της χώρας, την Αττική, η ανεργία μειώθηκε κατά 1,4 ε.μ. σε ετήσια βάση. Αυτό αντιστοιχεί σε περίπου 32 χιλ. λιγότερους ανέργους, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν περίπου το 26% της συνολικής μείωσης των ανέργων στη χώρα.

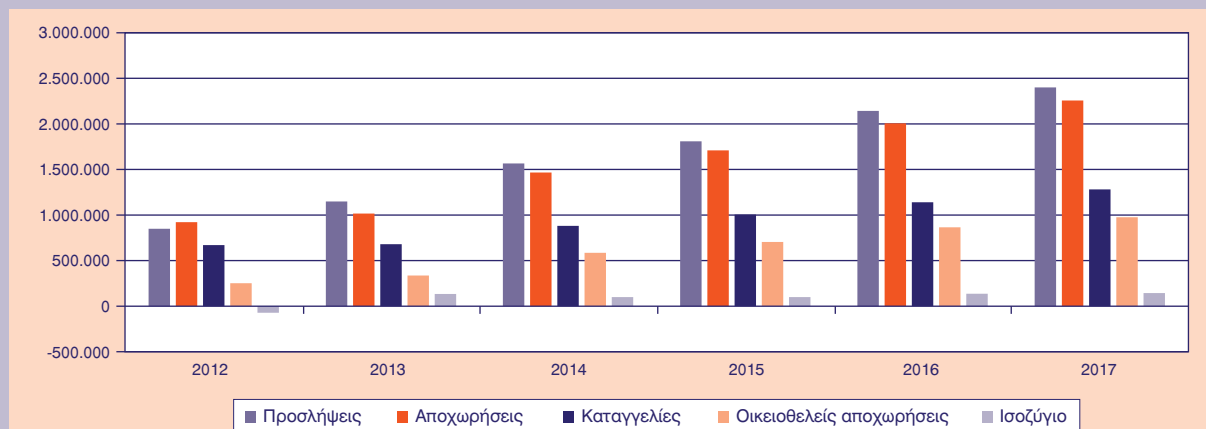
3.1.4. Μισθωτή απασχόληση (ΕΡΓΑΝΗ)

Τα στοιχεία από το Πληροφοριακό Σύστημα ΕΡΓΑΝΗ δείχνουν σημαντική ενίσχυση της μισθωτής απασχό-

λησης τον τελευταίο μήνα του έτους με τη δημιουργία 15.135 καθαρών νέων θέσεων. Αν και η συγκεκριμένη επίδοση υπολείπεται του αντίστοιχου μήνα του 2013, οπότε δημιουργήθηκαν 1.999 καθарές νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης, είναι η δεύτερη καλύτερη επίδοση από το 2000 και ισοδυναμεί με 4.183 περισσότερες νέες θέσεις απασχόλησης σε σύγκριση με τον Δεκέμβριο του 2016, ο οποίος ήταν επίσης ένα καλός μήνας συγκρινόμενος με το παρελθόν. Η κινητικότητα ήταν αυξημένη τον Δεκέμβριο, καθώς τόσο οι απολύσεις όσο και οι προσλήψεις ήταν αυξημένες σε σύγκριση με πέρυσι, όμως είναι θετικό το στοιχείο ότι μειώθηκαν οι οικειοθελείς αποχωρήσεις. Θα μπορούσε να είναι μια ένδειξη ότι βελτιώνονται οι συνθήκες και, επομένως, είναι λιγότεροι αυτοί που επιθυμούν να αλλάξουν θέση εργασίας ή να συνταξιοδοτηθούν. Από την άλλη πλευρά, η συνεχής μείωση των συντάξεων τα τελευταία έτη, και πρόσφατα με τον Νόμο 4472/2017, πιθανόν να ενθαρρύνει κάποιους να παραμείνουν στην εργασία τους.

Σε επίπεδο έτους, το 2017 μπορεί να χαρακτηριστεί ως εξαιρετικά δυναμικό, καθώς δημιουργήθηκαν 143.545 καθарές νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης, όταν το 2016 δημιουργήθηκαν 7.285 λιγότερες. Στο Διάγραμμα 3.1.3 φαίνεται ότι οι ροές μισθωτής απασχόλησης γίνονται θετικές το 2012 και, μετά από μια μικρή κάμψη, αυξάνονται τα τελευταία δύο χρόνια. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι στη διάρκεια των ετών αυξήθηκε η μεταβλητότητα στην αγορά εργασίας, με την έννοια ότι πολλαπλασιάστηκαν τόσο οι προσλήψεις όσο και οι αποχωρήσεις (καταγγελίες + οικειοθελείς αποχωρήσεις). Ωστόσο, το τελικό αποτέλεσμα δεν επιδεικνύει ανάλογη μεταβλητότητα. Για παράδειγμα, συγκρίνοντας το 2017 με το 2013, προκύπτει

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.3
Ροές μισθωτής απασχόλησης, 2012-2017

Πηγή: Μηνιαίες Εκθέσεις Πληροφοριακού Συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

ότι οι καταγγελίες συμβάσεων μισθωτής απασχόλησης σχεδόν διπλασιάστηκαν, οι οικειοθελείς αποχωρήσεις τριπλασιάστηκαν και οι προσλήψεις περίπου διπλασιάστηκαν, ωστόσο οι καθαρές ροές, αν και θετικές, μεταβλήθηκαν κατά 7,5% περίπου. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως επιτυχία των παρεμβάσεων στην αγορά εργασίας των τελευταίων χρόνων, μιας και η αύξηση της ευελιξίας ήταν ένα από τα ζητούμενα, όμως από την άλλη πλευρά δείχνει ότι αυτό δε συνέβαλε ουσιαστικά στη βελτίωση του επιθυμητού αποτελέσματος, που δεν είναι άλλο από την αύξηση της απασχόλησης. Ίσως όταν η οικονομία αρχίσει να αναπτύσσεται ικανοποιητικά, η εικόνα να είναι διαφορετική.

Ένας λόγος που ενδέχεται να ευθύνεται για την αυξημένη μεταβλητότητα στην αγορά εργασίας είναι το είδος των συμβάσεων απασχόλησης που υπογράφονται. Όταν οι συμβάσεις είναι μερικής ή εκ περιτροπής απασχόλησης, είναι πιο πιθανό τα άτομα να αναζητούν θέσεις πλήρους απασχόλησης. Όπως συζητήθηκε στην ενότητα για την απασχόληση, ένα αξιόλογο μερίδιο αυτών που απασχολούνται μερικώς θα ήθελαν να εργαστούν με πλήρες ωράριο. Στο πλαίσιο αυτό, τον Δεκέμβριο του 2017 μόνο τέσσερις στις έξι νέες συμβάσεις εργασίας ήταν πλήρους απασχόλησης, οι οποίες αντιστοιχούν σε 73.312 προσλήψεις. Ακόμη 71.893 νέες προσλήψεις αφορούσαν συμβάσεις μερικής απασχόλησης και οι υπόλοιπες 26.859 ήταν συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης. Το μερίδιο των συμβάσεων πλήρους απασχόλησης εμφανίζεται ελαφρώς μειωμένο σε σύγκριση με τον Δεκέμβριο του 2016 και στο ίδιο επίπεδο με τον Δεκέμβριο του 2015. Αντίθετα, αξιόλογη μείωση σημείωσε το μερίδιο των συμβάσεων εκ περιτροπής απασχόλησης σε σύγκριση με τα προηγούμενα δύο έτη. Σε επίπεδο έτους,

το μερίδιο των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης παρέμεινε σχεδόν σταθερό, γύρω από το 45%, ενώ αυξήθηκε το μερίδιο των προσλήψεων μερικής απασχόλησης (από 37,4% σε 40,1% και τελικά σε 40,9%). Η μείωση του μεριδίου των προσλήψεων εκ περιτροπής απασχόλησης σε 14% από 18,1% το 2015 είναι στοιχείο που επιτρέπει περαιτέρω αισιοδοξία.

Το σύνηθες μελανό σημείο που εντοπίζει κανείς στην εξέλιξη της μισθωτής απασχόλησης είναι οι μετατροπές συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις ευέλικτων μορφών απασχόλησης (βλέπε Πίνακα 3.1.2). Τον Δεκέμβριο του 2017 μετατράπηκαν 1.811 συμβάσεις σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης, 690 σε συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης και 324 σε συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου. Σε σύγκριση με τον Δεκέμβριο του 2016 αυξήθηκε το μερίδιο μόνο της πρώτης κατηγορίας, ενώ συνολικά οι μετατροπές συμβάσεων μειώθηκαν κοντά στα επίπεδα του Δεκεμβρίου του 2013. Επιπλέον, οι μετατροπές σε συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου εμφανίζουν αισθητή μείωση ως μερίδιο από τον Δεκέμβριο του 2014, οπότε αποτελούσαν το 22,6% των μετατροπών, καθώς τον Δεκέμβριο του 2017 μειώθηκαν στο 11,5%. Ο αριθμός των μετατροπών ετησίως αυξήθηκε το 2017 έναντι του 2016 κατά 2.219 μετατροπές, καθώς τον Μάρτιο και τον Οκτώβριο οι μετατροπές ξεπέρασαν αισθητά τα επίπεδα του 2016. Σημειώνεται ότι οι μετατροπές συμβάσεων απασχόλησης σε ευέλικτες μορφές είναι αυξημένες τον Ιανουάριο, τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο κάθε έτους, πιθανόν ακολουθώντας την εποχικότητα της οικονομικής δραστηριότητας σε κάποιους κλάδους, με εξαίρεση το 2015,

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.2 Μετατροπές συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις ευέλικτης απασχόλησης

Μετατροπή συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε σύμβαση:	2014	2015 ¹²	2016	2017
Μερικής απασχόλησης (%)	55,7	39,2	63,6	65,8
Εκ περιτροπής (%)	27,1	19,4	25,8	23,6
Εκ περιτροπής χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου (%)	17,2	41,4	10,6	10,6
Σύνολο	45.789	78.917	51.262	53.481

Πηγή: Μηνιαίες Εκθέσεις Πληροφοριακού Συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, επεξεργασία ΚΕΠΕ.

12. Υπενθυμίζεται ότι το πρώτο εξάμηνο του 2015 η χώρα κινδύνεψε να εκδιωχθεί από την Ευρωζώνη και το καλοκαίρι του ίδιου έτους επιβλήθηκε πολυήμερη τραπεζική αργία και περιορισμοί στην κίνηση κεφαλαίων, με αποτέλεσμα την εκτίναξη της πολιτικής και οικονομικής αβεβαιότητας.

οπότε ο μήνας Ιούλιος ευθύνεται για το 40% των μετατροπών του έτους. Τονίζεται, πάντως, ότι οι μετατροπές συμβάσεων είναι αυξημένες και σε σύγκριση με το 2014. Όσον αφορά τις επιμέρους κατηγορίες, καταγράφεται αύξηση του μεριδίου των μετατροπών σε συμβάσεις μερικής απασχόλησης από το 2014 και έπειτα, με αποτέλεσμα από 55,7% το 2014 να ανέλθουν σε 65,8% το 2017. Αντίστοιχα, περιορίστηκε το μερίδιο των μετατροπών σε συμβάσεις εκ περιτροπής απασχόλησης χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του εργαζόμενου από 17,2% το 2014 σε 10,6% το 2017, μερίδιο ίσο με εκείνο του 2016.

3.1.5. Συμπεράσματα

Τον τελευταίο χρόνο οι απασχολούμενοι αυξήθηκαν συνεχίζοντας την πορεία που ξεκίνησε το 2014. Ωστόσο, αυτή η αύξηση της απασχόλησης παρουσιάζει μικτά στοιχεία. Οι θέσεις μερικής απασχόλησης ως μερίδιο συρρικνώθηκαν, ενώ συρρικνώθηκε και το μερίδιο αυτών που επιθυμούν πλήρη απασχόληση και δεν βρίσκουν. Αντίστοιχα μειώθηκε και το μερίδιο των υποαπασχολούμενων. Ωστόσο, οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου αυξήθηκαν και, παράλληλα, φαίνεται ότι μειώθηκε η διάρκειά τους. Οι μισθοί και οι ώρες εργασίας φαίνεται να σταθεροποιούνται, ενώ η παραγωγικότητα μειώθηκε και άλλο. Τέλος, το μοναδιαίο κόστος εργασίας είναι σημαντικά μειωμένο, αλλά δείχνει σημάδια ενίσχυσης τον τελευταίο χρόνο. Σε κάθε περίπτωση, η εικόνα της αγοράς εργασίας απαιτεί επαγρύπνηση.

Η ανεργία από την άλλη πλευρά μειώθηκε περίπου στο 20% το τρίτο τρίμηνο του 2017. Ο αριθμός των ανέργων έφτασε τις 970,1 χιλ. άτομα, μειωμένος κατά

περίπου 350 χιλ. άτομα σε σύγκριση με το μέγιστο του τρίτου τριμήνου του 2013. Επομένως, περίπου ένας στους τέσσερις άνεργους βρήκε κάποια μορφή απασχόλησης το διάστημα αυτό. Είναι ενδιαφέρον πάντως ότι, αντίθετα στο ρεύμα, τον τελευταίο χρόνο η ανεργία αυξήθηκε αισθητά στα νησιά του Βορείου Αιγαίου (2,8 ε.μ.), μεταξύ των οποίων είναι η Χίος, η Λέσβος και η Σάμος. Είναι πολύ πιθανόν αυτό να οφείλεται σε ένα βαθμό στις επιπτώσεις της προσφυγικής κρίσης, η οποία προκάλεσε μείωση των τουριστικών ροών προς τα νησιά αυτά.

Αναφορικά με τη μισθωτή απασχόληση, η οποία ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την αύξηση της απασχόλησης και τη μείωση της ανεργίας, καταγράφονται θετικές εξελίξεις το 2017 με βάση τα στοιχεία του Πληροφοριακού Συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, καθώς δημιουργήθηκαν 143.545 καθαρές νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης, περισσότερες από οποιοδήποτε άλλο έτος από το 2000. Επιπλέον, να μεν οι μετατροπές συμβάσεων πλήρους απασχόλησης σε συμβάσεις ευέλικτης απασχόλησης αυξήθηκαν σε σύγκριση με το 2016, ωστόσο μειώθηκαν οι μετατροπές σε εκ περιτροπής απασχόληση χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του απασχολούμενου. Τέλος, η αύξηση της ευελιξίας που παρατηρείται ως απόρροια της αύξησης των προσλήψεων και των αποχωρήσεων έναντι των καθαρών νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης μπορεί να ερμηνευτεί ως επιτυχία των παρεμβάσεων στην αγορά εργασίας των τελευταίων χρόνων, μιας και η αύξηση της ευελιξίας ήταν ένα από τα ζητούμενα. Από την άλλη πλευρά, όμως, αυτό δε φαίνεται να συνέβαλε ουσιαστικά στη βελτίωση του επιθυμητού αποτελέσματος, που δεν είναι άλλο από την αύξηση της απασχόλησης. Ίσως όταν η οικονομία αρχίσει να αναπτύσσεται ικανοποιητικά, η εικόνα να είναι διαφορετική.

3.2. Η εκπαίδευση των προσφυγόπουλων στην Ελλάδα

Ιωάννης Χολέζας

3.2.1. Εισαγωγή

Ο αριθμός των προσφύγων που εισήλθε στην Ελλάδα το 2017 ανέρχεται σε περίπου 29.595 άτομα¹. Πρόκειται για τον μικρότερο αριθμό προσφύγων τα τελευταία τέσσερα έτη. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 2016 συνέρρευσαν περίπου 173.614 πρόσφυγες. Η πλειονότητα των προσφύγων έφτασε στη χώρα μας διασχίζοντας το θαλάσσιο πέρασμα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στο Αιγαίο και, κατά κανόνα, αντιμετώπισε την Ελλάδα ως έναν ενδιάμεσο σταθμό στον δρόμο προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο, αρκετοί βρίσκονται εγκλωβισμένοι στην Ελλάδα για μεγάλο χρονικό διάστημα αναμένοντας την αξιολόγηση της αίτησης ασύλου που υπέβαλαν και την πιθανή μετεγκατάστασή τους (relocation) σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Σημειώνεται ότι, στο πλαίσιο του προγράμματος μετεγκατάστασης προσφύγων της ΕΕ, ως τον Δεκέμβριο του 2017 έγινε μετεγκατάσταση 21.710 προσφύγων από την Ελλάδα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως τη Γερμανία (5.371), τη Γαλλία (4.400), την Ολλανδία (1.748) και την Σουηδία (1.656). Καμία μετεγκατάσταση δεν έγινε από τη χώρα μας στην Αυστρία.

Ένα σημαντικό μερίδιο αυτών που παραμένουν στη χώρα αποτελούν οικογένειες με παιδιά σε προσχολική ή σχολική ηλικία (στο εξής προσφυγόπουλα), οι οποίες εγκατέλειψαν περιοχές όπου μαίνεται ο πόλεμος στη

Συρία και, σε μικρότερο βαθμό, στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ. Το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι ένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου σύμφωνα με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (άρθρο 14) και τη Διεθνή Χάρτα των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ (άρθρο 26) χωρίς περιορισμούς φυλής, χρώματος, θρησκείας ή άλλους. Επομένως, είναι απολύτως απαραίτητο για λόγους ηθικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς, τα παιδιά πρόσφυγες να μορφωθούν, είτε παραμένουν στην Ελλάδα, είτε τελικώς αναχωρήσουν για άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Για τους δύσπιστους, αρκεί να αναλογιστεί κανείς τα προβλήματα που ενδέχεται να προκαλέσει η εισροή πρακτικά ανεκπαιδευτων ατόμων στη χώρα υποδοχής, όπως είναι σε πρώτη φάση ο κοινωνικός αποκλεισμός και η φτώχεια, λόγω των δυσκολιών ένταξης στην αγορά εργασίας και εξασφάλισης απασχόλησης, και σε δεύτερη φάση η διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής, λόγω των διογκούμενων κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων.

3.2.2. Δομές εκπαίδευσης προσφύγων

Οι Τάξεις Υποδοχής (ΤΥ)² που λειτουργούν στη χώρα τα τελευταία χρόνια στις Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ), με όποια προβλήματα τις συνοδεύουν, κρίθηκε ότι έπρεπε να συμπληρωθούν, κυρίως λόγω του μεγάλου αριθμού των προσφύγων και εξαιτίας της μεγάλης γεωγραφικής τους συγκέντρωσης, με μια παράλληλη εκπαιδευτική δομή που θα είχε τον ρόλο προπαρασκευαστικής περιόδου. Στο πλαίσιο αυτό αποφασίστηκε η ίδρυση και λειτουργία των Δομών Υποδοχής για την Εκπαίδευση των Προσφύγων (ΔΥΕΠ) τον Σεπτέμβριο του 2016³ για παιδιά ως 15 ετών που διαμένουν είτε στα Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων⁴ (ΚΦΠ), είτε φιλοξενούνται σε άλλα καταλύματα⁵. Σημειώνεται

1. Τα αριθμητικά στοιχεία που αναφέρονται στην παράγραφο είναι διαθέσιμα στον ιστότοπο του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ) στη διεύθυνση: <https://greece.iom.int/sites/default/files/EU%20Relocation%20stats_updates%20as%20of%2028%20December%202017.pdf>.

2. Οι ΤΥ ιδρύθηκαν στο πλαίσιο της Διαπολιτισμικής Αγωγής με στόχο την παροχή περισσότερο αποτελεσματικής και συμμετοχικής-ενεργητικής εκπαίδευσης στους παλιννοστούντες και αλλοδαπούς μαθητές. Αφορούν την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το θεσμικό σχήμα αποτελείται από τις ΤΥ Ι (ως ένα διδακτικό έτος), τις ΤΥ ΙΙ (ως δύο διδακτικά έτη και μετά την ολοκλήρωση της ΤΥ Ι) και τα φροντιστηριακά τμήματα (ΦΤ), μετά το πέρας του σχολικού ωραρίου. Οι μαθητές εντάσσονται σε κάθε σχήμα ανάλογα με τις ανάγκες τους και το επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας. (βλέπε <https://edu.klimaka.gr/arxio/nomothesia-fek/fek-1789-1999-idrysi-leitourgia-taxeis-yrodochis-frontistiriaka-tmimata-klimaka.pdf>>). Το τρέχον σχολικό έτος προγραμματίζεται να λειτουργήσουν ΤΥ σε 127 σχολεία. (βλέπε <<http://www.alfavita.gr/sites/default/files/attachments/fek-ty-vthmia.pdf>>).

3. ΔΥΕΠ ιδρύθηκαν με την ΚΥΑ 180647/ΓΔ4/2016 (βλέπε ΦΕΚ 3502/Β/31-10-2016), η οποία βασίστηκε στο άρθρο 38 του Ν. 4415/2016.

4. Κέντρα Φιλοξενίας Προσφύγων λειτουργούν στην Αττική, την Κεντρική Ελλάδα, την Μακεδονία και την Ήπειρο.

5. Υπολογίζεται ότι τον Ιούλιο του 2017 πάνω από 29.000 πρόσφυγες διέμεναν σε διαμερίσματα, ξενοδοχεία και άλλα καταλύματα στην Ελλάδα στο πλαίσιο του προγράμματος φιλοξενίας προσφύγων της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες που ξεκίνησε το 2016. Εκτιμάται ότι πάνω από τους μισούς είναι παιδιά. Για τη γεωγραφική κατανομή των προσφύγων βλέπε: <<http://donors.unhcr.gr/relocation/en/2017/06/16/accommodation-scheme-a-home-for-refugees-in-greece/>>. Επιπλέον της διαμονής, οι πρόσφυγες που αιτούνται ασύλου εφοδιάζονται με κάρτα μετρητών την οποία μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να προμηθευτούν συμπληρωματικά τρόφιμα, μέσα επικοινωνίας, προϊόντα υγιεινής, κτλ., βελτιώνοντας ταυτόχρονα τις συνθήκες διαβίωσής τους και ενισχύοντας τις τοπικές κοινωνίες. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της Υπηρεσίας Ασύλου, μέχρι τον Νοέμβριο του 2017 οι αιτήσεις ασύλου εμφάνισαν αύξηση περίπου 17%, φτάνοντας συνολικά τις 54.731. Το 4,6% αφορά ασυνόδευτα παιδιά και περίπου 33,8% αφορά παιδιά ηλικίας ως 17 ετών, άρα έχουν ανάγκη εκπαίδευσης. (<http://asylum.gov.gr/wp-content/uploads/2017/12/Greek_Asylum_Service_Statistical_Data_GR.pdf>).

ότι αρχικά οι ΔΥΕΠ απευθύνονταν μόνο στην πρώτη κατηγορία παιδιών, όμως από φέτος οι κατηγορίες των δικαιούχων διευρύνθηκαν. Στόχος των ΔΥΕΠ ήταν και παραμένει να προετοιμαστούν τα προσφυγόπουλα για την ένταξή τους στο τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, πιθανόν στο πλαίσιο των ΤΥ στις ΖΕΠ, μέσω της εντακτικής εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας. Οι ΔΥΕΠ λειτουργούν είτε ως παραρτήματα των όμορων σχολικών μονάδων (Νηπιαγωγεία και ειδικές περιπτώσεις Δημοτικών και Γυμνασίων), είτε εντός αυτών. Στην πρώτη περίπτωση ακολουθούν το σχολικό ωράριο. Στη δεύτερη περίπτωση λειτουργούν μετά το πέρας του τυπικού ωραρίου, δηλαδή 14.00-18.00 μ.μ. Το ημερήσιο πρόγραμμα περιλαμβάνει τέσσερις διδακτικές ώρες και τα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας, των αγγλικών, των μαθηματικών, της φυσικής αγωγής, των ΤΠΕ/της πληροφορικής και της αισθητικής αγωγής/του πολιτισμού και δραστηριοτήτων στα Δημοτικά/Γυμνάσια⁶.

Στα τέλη του 2017 φιλοξενούνταν στη χώρα περίπου 7.000 παιδιά ηλικίας ως 16 ετών (εκτός των νησιών), ενώ οι εγγραφές στα δημόσια σχολεία αριθμούσαν περίπου 5.000 προσφυγόπουλα⁷. Υπολογίζεται ότι το έτος 2017-2018 περισσότερα από 2.360 προσφυγόπουλα ηλικίας 6-16 ετών φιλοξενούνται στα ΚΦΠ, ενώ ακόμη περίπου 2.493 παιδιά της ίδιας ηλικίας διαβιούν εντός του αστικού ιστού και έχουν εγγραφεί στα σχολεία όλης της χώρας. Επίσης, σε περίπου 1.000 υπολογίζονται τα σχολεία στα οποία φοιτούν ήδη προσφυγόπουλα⁸. Το σχολικό έτος 2017-2018 θα λειτουργήσουν ΔΥΕΠ σε 54 Δημοτικά και 24 Γυμνάσια σε όλη τη χώρα, ενώ εντός των ΚΦΠ θα λειτουργήσουν 34 Νηπιαγωγεία⁹. Το κόστος λειτουργίας τους εκτιμάται όχι περισσότερο από 7 εκατ. ευρώ.

Οι αναγκαίοι πόροι για τη λειτουργία των ΔΥΕΠ προέρχονται από το Ταμείο Ασύλου, Μετανάστευσης και Ενσωμάτωσης (AMIF), ενώ ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) καλύπτει τα έξοδα μετακίνησης των παιδιών και των συνοδών τους από τα ΚΦΠ στα σχολεία, καθώς και την προμήθεια σχολικού εξοπλισμού

(οι πόροι προέρχονται από τη DG-ECHO-European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations). Οι αποσπάσεις ή διαθέσεις των εκπαιδευτικών (ακόμη και η πρόσληψη αναπληρωτών) χρηματοδοτούνται από τον Κρατικό Προϋπολογισμό, το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων ή/και το ΕΣΠΑ¹⁰. Σημειώνεται ότι στις αρχές Δεκεμβρίου 2017 προσελήφθησαν 197 αναπληρωτές πλήρους και μειωμένου ωραρίου για τις ΔΥΕΠ¹¹ ενώ στα μέσα του ίδιου μήνα προσλήφθηκαν ακόμη 54 αναπληρωτές¹².

3.2.3. Προκλήσεις για τη νέα εκπαιδευτική δομή

Η επιλογή του συγκεκριμένου τρόπου παροχής εκπαίδευσης στα προσφυγόπουλα μέσω των ΔΥΕΠ εγείρει ορισμένα ζητήματα. Τα πιο καίρια από αυτά είναι τα ακόλουθα¹³:

- Το πιο πιεστικό ίσως ζήτημα αφορά την επικοινωνία των εκπαιδευτικών με τα προσφυγόπουλα. Ειδικά στην περίπτωση των παιδιών μικρής ηλικίας, η γνώση της αγγλικής γλώσσας κάθε άλλο παρά δεδομένη πρέπει να θεωρείται. Αυτό, όμως, σημαίνει δυσκολίες στην επικοινωνία και, επομένως, τη μετάδοση της γνώσης.
- Ένας αριθμός προσφυγόπουλων είναι εκτός σχολικής πραγματικότητας για αρκετά χρόνια, καθώς σε κάποιες χώρες προέλευσης μαινόνται πόλεμοι και η καθημερινότητα, της εκπαίδευσης συμπεριλαμβανομένης, έχει ανατραπεί εδώ και αρκετά χρόνια. Για παράδειγμα, ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία ξεκίνησε τον Μάρτιο του 2011. Επομένως, απαιτείται ακόμη μεγαλύτερη προσπάθεια για να ενταχθούν στη σχολική καθημερινότητα τα παιδιά που προέρχονται από εμπόλεμες ζώνες, ειδικά στο πλαίσιο ενός εντελώς νέου κοινωνικού περιβάλλοντος.
- Κάποια παιδιά, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών στην πατρίδα τους, αν και είναι σε σχολική ηλικία,

6. Οργάνωση, λειτουργία, συντονισμός και πρόγραμμα εκπαίδευσης των ΔΥΕΠ καθορίζονται με την ΚΥΑ αρ. 139654/ΓΔ4/30-8-2017 (ΦΕΚ 2985/Β/30-8-2017).

7. Βλέπε <<https://left.gr/news/oi-eggrafes-ton-prosfygopoylon-sta-sholeia-synehizontai-kanonika>>.

8. Βλέπε <<https://left.gr/news/yp-paideias-stohos-ayto-sholiko-etos-ola-ta-prosfygopoyla-na-pane-sto-sholeio>>.

9. Βλέπε την ΥΑ στο <http://www.alfavita.gr/sites/default/files/attachments/fek_2017_3974b.pdf>.

10. Στο πλαίσιο των ΑΠ6, ΑΠ8 και ΑΠ9 του Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση 2014-2020», ΕΣΠΑ 2014-2020.

11. Βλέπε: <<https://www.esos.gr/arhra/54448/proslipseis-anapliroton-ekpaideytikon-gia-apasholisi-stis-dyep-domes-ypodohis-gia-tin>>.

12. Βλέπε <<http://www.alfavita.gr/arhron/ekpaideysi/anakoinothikan-nees-proslipseis-anapliroton-stis-dyep-onomata>>.

13. Ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στις απόψεις των αναπληρωτών εκπαιδευτικών ως προς αυτά που θεωρούν εκείνοι τα σημαντικότερα προβλήματα στη λειτουργία των ΔΥΕΠ. Διαθέσιμες στο: <<http://www.ipaideia.gr/paideia/organosi-kai-tin-leitourgia-ton-diep-oi-protaseis-ton-anapliroton-ekpaideutikon>>.

δεν έχουν πάει ποτέ σχολείο. Αυτό σημαίνει ότι η ενσωμάτωσή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι μια μεγάλη πρόκληση. Αυτό αποτέλεσε και ένα βασικό επιχείρημα για την ίδρυση των ΔΥΕΠ, αντί για την ένταξη των παιδιών κατευθείαν στις υπάρχουσες δομές εκπαίδευσης.

- Δεν υπάρχουν βιβλία και διδακτικό υλικό κατάλληλα για τα προσφυγόπουλα. Μέχρι στιγμής χρησιμοποιείται το διδακτικό υλικό που συγγράφηκε για τα παιδιά μουσουλμανικής καταγωγής στη Θράκη. Ωστόσο, το υλικό αυτό συγγράφηκε λαμβάνοντας υπόψη ότι απευθύνεται σε παιδιά ελληνικής καταγωγής που έχουν καλή γνώση του ελληνικού τρόπου ζωής και της ελληνικής κοινωνίας, ενώ παράλληλα γνωρίζουν λιγότερο ή περισσότερο καλά την ελληνική γλώσσα. Προφανώς αυτές οι προϋποθέσεις δεν ισχύουν για τα προσφυγόπουλα.
- Σε πολλές περιπτώσεις εντοπίζονται διδακτικά κενά ή ο αριθμός του διδακτικού προσωπικού πλήρους απασχόλησης δεν επαρκεί. Σε ακραίες περιπτώσεις, οι ελλείψεις διδακτικού προσωπικού έχουν ως αποτέλεσμα να μη λειτουργήσουν κάποιες ΔΥΕΠ¹⁴. Δεδομένου ότι οι ΔΥΕΠ αφορούν μόλις τέσσερις διδακτικές ώρες ημερησίως, πιθανόν η προοπτική πρόσληψης διδακτικού προσωπικού πλήρους ωραρίου να μην είναι ρεαλιστική. Από την άλλη πλευρά, οι αποδοχές των αναπληρωτών μερικής απασχόλησης είναι πολύ χαμηλές και δεν επαρκούν για την αξιοπρεπή διαβίωσή τους, ειδικά στις περιπτώσεις εκείνες που διορίζονται σε περιοχές μακριά από τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους.
- Παρότι η συμμετοχή των προσφυγόπουλων στην εκπαιδευτική διαδικασία αγγίζει το 75%¹⁵, υπάρχουν πρόσφυγες που αρνούνται να επιτρέψουν στα παιδιά τους να παρακολουθήσουν, ειδικά όταν προσδοκούν να φύγουν από την Ελλάδα. Επίσης, δεν αποκλείεται να συντρέχουν και ειδικοί πολιτισμικοί λόγοι για τη μη συμμετοχή κάποιων παιδιών στην εκπαιδευτική διαδικασία, ειδικά κοριτσιών.
- Ο αριθμός των παιδιών που συμμετέχουν στις ΔΥΕΠ δεν είναι σταθερός και δεδομένος σύμφωνα με τους σχολικούς συμβούλους και τους εκπαιδευτικούς που εμπλέκονται στη διαδικασία. Κάποια παιδιά σταματούν να παρακολουθούν και άλλα χάνουν μαθήματα πολύ συχνά. Σε γενικές γραμμές, φαίνεται ότι η σύνδεση με το «σχολείο» είναι αρκετά χαλαρή, στοιχείο που ενδέχεται να δημιουργήσει επιπλέον προβλήματα, όταν θα έρθει η ώρα τα παιδιά αυτά να ενσωματωθούν στο τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η οργάνωση και λειτουργία των ΔΥΕΠ στο πρότυπο του τυπικού εκπαιδευτικού συστήματος, στο οποίο τα προσφυγόπουλα δυσκολεύονται να ενταχθούν, ειδικά όταν συντρέχουν ψυχολογικοί και συναισθηματικοί λόγοι (π.χ. το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι απρόσωπο, ενώ πολλά προσφυγόπουλα έχουν χάσει αγαπημένα τους πρόσωπα και έχουν ανάγκη νέα πρόσωπα να συνδεθούν), μπορεί να είναι ένας λόγος για αυτό.
- Μόνο τρία νηπιαγωγεία εντός των ΚΦΠ λειτούργησαν την προηγούμενη σχολική χρονιά και αυτά ξεκίνησαν σχετικά αργά. Σύμφωνα με τις πλέον πρόσφατες πληροφορίες (τέλος Δεκεμβρίου) ξεκίνησε τη λειτουργία του το νηπιαγωγείο στο ΚΦΠ στον Ελαιώνα, ενώ έχει προγραμματιστεί η άμεση λειτουργία ακόμη δύο νηπιαγωγείων στη Σάμο και τη Μυτιλήνη¹⁶. Επιπλέον, σύμφωνα με τον σχεδιασμό, πρέπει να έχει ολοκληρωθεί η εγκατάσταση προκατασκευασμένων μονάδων προσχολικής εκπαίδευσης σε 17 ακόμη ΚΦΠ στην ηπειρωτική Ελλάδα¹⁷.
- Τα παιδιά πρόσφυγες άνω των 15 ετών είναι ακριβώς τα παιδιά που κινδυνεύουν περισσότερο να βρεθούν στο περιθώριο, καθώς σχετικά σύντομα θα κληθούν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας χωρίς κανέναν ουσιαστικό προσόν. Τον περασμένο Οκτώβριο (31-10-2017) εκδόθηκε απόφαση¹⁸, η οποία ορίζει ρητά τη δυνατότητα προσφυγόπουλων άνω των 15 ετών να εγγραφούν σε Τάξεις Υποδοχής Ι (ΤΥ Ι) που θα λειτουργήσουν σε ΓΕΛ και ΕΠΑΛ (μαζί με παλινοστούντες, αλλοδαπούς, Ρομά και άλλες ευάλωτες κοινωνικές ομά-

14. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιοχή του Λαυρίου. Το σχετικό άρθρο είναι διαθέσιμο στο: <<http://www.syllogoskotirotiou.gr/τεράστια-προβλήματα-στη-λειτουργία-τ/>>.

15. Ο αριθμός αυτός δόθηκε στη διάρκεια συνέντευξης με έναν αξιωματούχο της ΔΟΜ. Ωστόσο, άρθρα στον περιοδικό τύπο και η μαρτυρία ενός σχολικού συμβούλου δίνουν μια λιγότερο αισιόδοξη εικόνα.

16. Δες εδώ: <<http://www.kathimerini.gr/940269/article/epikairothta/ellada/nhpiagwgeio-gia-ta-paidia-sto-kentro-filo3enias-elaiwna>>.

17. Οι τόποι λειτουργίας των νηπιαγωγείων διαθέσιμοι στο: <<http://www.avgi.gr/article/10836/8606468/xekinese-e-leitourgia-tou-neou-neriagogeiou-sto-kentro-philoxenias-elaiwna>>.

18. Η εγκύκλιος είναι διαθέσιμη στο: <<http://www.alfavita.gr/sites/default/files/attachments/78od4653ps-lit.pdf>>.

δες) εντός περιοχών ΖΕΠ¹⁹. Ο ελάχιστος αριθμός μαθητών ανά τμήμα ορίζεται σε 7 μαθητές και ο μέγιστος σε 17. Η φοίτηση διαρκεί ένα έτος (+1 αν κριθεί απαραίτητο) και εκτός της ελληνικής γλώσσας περιλαμβάνει μαθηματικά, φυσική αγωγή, μουσική, πληροφορική και μία ξένη γλώσσα ή άλλο μάθημα. Ένα ζήτημα που προκύπτει είναι η μη πρόβλεψη αξιολόγησης του μαθησιακού επιπέδου των παιδιών, προτού αυτά μεταβούν στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτό αφορά και τα μικρότερα παιδιά, αλλά για τα παιδιά άνω των 15 ετών που ενδέχεται να βγουν στην αγορά εργασίας μετά την ολοκλήρωση του σχολείου, το ζήτημα είναι ακόμη σοβαρότερο.

- Υπάρχει η άποψη ότι η λειτουργία των ΔΥΕΠ εμποδίζει την ενσωμάτωση των παιδιών στην τοπική κοινωνία, καθώς τα κρατά απομονωμένα από τον εγχώριο πληθυσμό²⁰.
- Τα νησιά που φέρουν το μεγαλύτερο βάρος της προσφυγικής κρίσης εξαιρούνται από τη λειτουργία των ΔΥΕΠ με το επιχείρημα ότι φιλοξενούν πρόσφυγες μόνο προσωρινά. Υπενθυμίζεται ότι στα νησιά λειτουργούν hotspots, δηλαδή δομές πρώτης υποδοχής και καταγραφής προσφύγων. Κάτι τέτοιο φαίνεται να αγνοεί την πραγματικότητα ότι πολλοί άνθρωποι παραμένουν στις δομές αυτές για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μάλλον δεν είναι σκόπιμο τα παιδιά να στερούνται εκπαίδευσης, έστω και για μερικούς μήνες, ειδικά αν σκεφτεί κανείς ότι η εκπαίδευση μπορεί να τους προσφέρει μια διέξοδο από τη δύσκολη πραγματικότητα που βιώνουν.
- Το κοινό δεν είναι καλά ενημερωμένο για την προσφυγική κρίση. Μερικοί φοβούνται ότι τα προσφυγόπουλα μπορεί να μεταφέρουν ασθένειες, ενώ στην πράξη έχουν ήδη εμβολιαστεί προτού σταλούν στο σχολείο.
- Οι ΔΥΕΠ είναι εξ ορισμού προσωρινές. Όσο μειώνεται ο πληθυσμός νέων προσφύγων παιδιών που φτάνουν στην Ελλάδα, αυτοί που έχουν ήδη συμμετάσχει στις ΔΥΕΠ θα πρέπει να ενταχθούν στο τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα. Επομένως, η πρόκληση είναι να βρεθεί ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για αυτό.

- Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα, οι Σχολικοί Σύμβουλοι είναι υπεύθυνοι για την επιστημονική και παιδαγωγική καθοδήγηση των εκπαιδευτικών στις ΔΥΕΠ²¹. Αυτό, όμως, σημαίνει ότι οι Σχολικοί Σύμβουλοι πρέπει να εκπαιδευτούν με τη σειρά τους, χωρίς όμως να ορίζεται από ποιον και με ποιον τρόπο.

3.2.4. Προτάσεις δράσεων

Η αντίδραση της ελληνικής πολιτείας στη μεγάλη εισροή παιδιών προσφύγων σχολικής ηλικίας ήταν να δημιουργήσει παράλληλες δομές εκπαίδευσης με τη μορφή των ΔΥΕΠ για την ομαλή ένταξη των προσφυγόπουλων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ανεξάρτητα από την ορθότητα των επιχειρημάτων που οδήγησαν στην απόφαση αυτή, αντί –για παράδειγμα– της αξιοποίησης των ΤΥ στις ΖΕΠ ή της αξιοποίησης των Διαπολιτισμικών Σχολείων, οφείλει κανείς να εξετάσει κριτικά την παρούσα δομή και να εντοπίσει τα στοιχεία εκείνα που επιδέχονται βελτίωσης. Τα σημεία που εντοπίζονται είναι τα εξής:

- Οι γονείς πρόσφυγες πρέπει να πειστούν να επιτρέψουν στα παιδιά τους να συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, όποια μορφή και αν παίρνει. Κοινωνιολόγοι και ψυχολόγοι ενδέχεται να φανούν χρήσιμοι σε μια τέτοια προσπάθεια, ίσως μέσω της δραστηριοποίησης ΜΚΟ.
- Οι ΔΥΕΠ πρέπει να επεκταθούν, ώστε να καλύψουν και τα κέντρα πρώτης υποδοχής και καταγραφής προσφύγων στα νησιά. Είναι πιθανό, για πολλούς διαφορετικούς λόγους, οι αιτούντες άσυλο να παραμείνουν στα νησιά για μεγάλο χρονικό διάστημα. Είναι ανάγκη τα παιδιά να εκπαιδεύονται εν τω μεταξύ και να μην σπαταλούν τον χρόνο τους. Ενδεχομένως, η λειτουργία ΔΥΕΠ εντός των κέντρων πρώτης υποδοχής και καταγραφής προσφύγων είναι δύσκολη, λόγω του συνωστισμού και των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούν σε αυτές, π.χ. οχλαγωγία. Επομένως, μάλλον είναι προτιμότερη η ένταξη των παιδιών σε ΔΥΕΠ που θα λειτουργούν σε κοντινά σχολεία.
- Πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες ένταξης στην ελληνική σχολική πραγματικότητα των παιδιών

19. Νεότερη απόφαση (αριθμ. 169735/ΓΔ4 στο ΦΕΚ 3727/Β/23-10-2017) ορίζει ως ΖΕΠ «όλες τις Περιφερειακές Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, στις οποίες εντάσσονται σχολικές μονάδες Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Γυμνάσια, Γενικά και Επαγγελματικά Λύκεια), όπου δύνανται να λειτουργήσουν Τάξεις Υποδοχής ΖΕΠ (Τ.Υ. ΖΕΠ).» Επομένως, ως ΖΕΠ ορίζεται κάθε περιοχή στην οποία λειτουργεί ΤΥ και ακυρώνεται οποιοσδήποτε γεωγραφικός περιορισμός.

20. Μία σχετική άποψη σε συνδυασμό με διάφορα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο θεσμός των ΔΥΕΠ μπορεί να βρεθεί εδώ: <<http://www.avgi.gr/article/10839/8422017/diachorismos-ypodoche-e-entaxe-oi-antiphatikos-opsis-ton-politikon-gia-ten-ekpaideuse-prosphygon>>.

21. Βλέπε ΚΥΑ 180647/ΓΔ4/2016 στο ΦΕΚ 3502/Β/31-10-2016.

κάτω των πέντε ετών, ειδικά αυτών που φοιτούν σε ΔΥΕΠ εντός των ΚΦΠ. Μέχρι στιγμής τα αποτελέσματα επιδέχονται βελτίωσης, καθώς σε πολλά ΚΦΠ οι ΔΥΕΠ δεν λειτούργησαν για διάφορους λόγους πέρσι. Φέτος έχει γίνει μια καλή αρχή, όπως συζητήθηκε στη δεύτερη ενότητα, καθώς μόνο τον Δεκέμβριο προσλήφθηκαν περίπου 250 αναπληρωτές εκπαιδευτικοί για τις ΔΥΕΠ.

- Θα ήταν χρήσιμο να επισυμβεί η ενσωμάτωση των προσφυγόπουλων στο ντόπιο μαθητικό πληθυσμό. Το μοντέλο των τάξεων υποδοχής, παρά τα προβλήματα, ίσως είναι μια καλή πρακτική που μπορεί να υλοποιηθεί σχετικά σύντομα. Επιπλέον, τα Διαπολιτισμικά Σχολεία²² μπορούν να αποτελέσουν μια αξιόπιστη εναλλακτική. Ειδικά αν ληφθεί υπόψη η εμπειρία που έχουν συσσωρεύσει από τη διαχείριση των παλιννοστώντων και μεταναστών των περασμένων δεκαετιών. Στο πλαίσιο αυτό σημειώνεται ότι το σχολικό έτος 2017-2018 υπολογίζεται ότι θα επιτραπεί σε περίπου 1.500 προσφυγόπουλα που διαμένουν στα ΚΦΠ ή άλλες δομές φιλοξενίας²³ να εγγραφούν στα ολοήμερα σχολεία χωρίς να πρέπει να πληρούν τις προϋποθέσεις που ορίζει το ΠΔ 79/2017²⁴.
- Μια ευρεία εκστρατεία πληροφόρησης του ντόπιου πληθυσμού σχετικά με τα ζητήματα υγείας που αφορούν τους πρόσφυγες θα ήταν χρήσιμη, ώστε να αμβλυνθούν οι αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών που τροφοδοτούνται από την άγνοια και να διευκολυνθεί η ενσωμάτωση των παιδιών στις κατά τόπους σχολικές μονάδες²⁵.
- Ειδικά στην περίπτωση προσφύγων που έγιναν δεκτές οι αιτήσεις τους για άσυλο ή μετεγκατάσταση και αναμένουν τη μεταφορά τους σε άλλη χώρα ή έχουν πολλές πιθανότητες να το επιτύχουν, η ελληνική πολιτεία θα μπορούσε ενδεχομένως να οργανώσει και να λειτουργήσει ΔΥΕΠ στη Γαλλική, τη Γερμανική ή οποιαδήποτε άλλη γλώσσα αντί της Ελληνικής. Με αυτόν τον τρόπο, η Ελλάδα θα μπορούσε να προετοιμάσει αυτούς τους πρόσφυγες για την ένταξή τους στη χώρα προορισμού τους. Αυτό θα μπορούσε να έχει διπλό αποτέλεσμα: α) οι πρόσφυγες θα έφταναν στη χώρα προορισμού προετοιμασμένοι και θα απαιτούνταν λιγότερος χρόνος για να ενσωματωθούν, και β) θα δημιουργούνταν θέσεις εργασίας στην Ελλάδα σε μια περίοδο που τις έχει ανάγκη, όπως είναι φανερό από τα υψηλά ποσοστά ανεργίας.
- Εκτιμάται ότι θα υπήρχαν σημαντικά οφέλη από την αύξηση της πληροφόρησης σχετικά με την όλη διαδικασία μέσω της συγκέντρωσης και επεξεργασίας δεδομένων που αφορούν τα προσφυγόπουλα και τη συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα, πιθανόν σε συνδυασμό με την αξιολόγηση του μαθησιακού αποτελέσματος των συμμετεχόντων στις ΔΥΕΠ. Είναι κρίσιμο να αξιολογηθεί το αποτέλεσμα, ώστε να γίνουν παρεμβάσεις προς όφελος των παιδιών, όπου χρειάζεται. Προς στιγμήν δεν υπάρχει ελεύθερα προσβάσιμη βάση δεδομένων για τους μαθητές πρόσφυγες (μόνο εκτιμήσεις), τον αριθμό των εκπαιδευτικών που εμπλέκονται, το ακριβές ύψος των πόρων που δαπανώνται, κ.ά.
- Είναι σκόπιμο να υπάρξει ειδική μέριμνα για τα ασυνόδευτα προσφυγόπουλα. Θεωρητικά τα ασυνόδευτα προσφυγόπουλα συμμετέχουν στις εκπαιδευτικές δομές²⁶, όμως δεδομένης της ιδιαίτερης κατάστασής τους πρέπει να εξεταστεί η περίπτωση να τυχαίνουν ολιστικής μεταχείρισης, πιθανόν συνδυάζοντας φιλοξενία, ψυχολογική υποστήριξη και εκπαίδευση.
- Είναι φανερό ότι οι δομές εκπαίδευσης δεν μπορούν να λειτουργήσουν χωρίς διδακτικό προσωπικό. Το πρόβλημα των διδακτικών κενών είναι διαδεδομένο και αφορά και το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα εδώ και πολλά χρόνια. Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι δεν πρέπει να ενταθούν οι προσπάθειες αποτελεσματικότερης αντιμετώπισης.

22. Μια λίστα των Διαπολιτισμικών Σχολείων βρίσκεται εδώ: <<https://edu.klimaka.gr/leitoyrgia-sxoleivn/diapolitismika/548-katalogos-sxoleia-diapolitismikis-ekpraidesyhs.html>>.

23. Βλέπε σχετικό άρθρο στην «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ». Διαθέσιμο στο: <<http://www.kathimerini.gr/907953/article/epikairothta/ellada/eggraphsta-olohmera-xwris-dikaiologhtika>>.

24. Υπενθυμίζεται ότι οι Έλληνες υπήκοοι οφείλουν να πληρούν και οικονομικά κριτήρια, προκειμένου να έχουν το δικαίωμα να εγγράψουν το παιδί τους σε ολοήμερο σχολείο. Οι προϋποθέσεις αναφέρονται στην εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων με αρ. πρωτ. 71858/Δ1 που είναι αναρτημένη στη διεύθυνση: <https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/_energeies_dimotik.pdf>.

25. Ο αριθμός αναφέρεται σε σχετικό άρθρο στην «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», το οποίο είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση: <<http://www.kathimerini.gr/895959/article/epikairothta/ellada/kalws-hl8ate-me-mpalonia-kai-glyka>>.

26. Μέχρι σήμερα φαίνεται να υπάρχουν κάποιες δράσεις σε εθελοντική βάση στα νησιά που λειτουργούν κέντρα πρώτης υποδοχής και καταγραφής προσφύγων. Βλέπε <<http://gr.euronews.com/2017/11/20/gekko-kids-ena-sxoleio-gia-ta-asynodeyta-prosfygopoyla-stin-lesvo>> και <<http://www.politischios.gr/hios-poli/ta-asynodeyta-prosfygopoyla-xekinisan-sholeio-kai-sti-hio>>.

- Είναι απαραίτητο να διαφυλαχθούν οι συνθήκες εργασίας των εκπαιδευτικών, καθώς μαρτυρίες κάνουν λόγο για περισσότερες ώρες εργασίας σε βαθμό εξάντλησης, με στόχο την αντιστάθμιση κενών και ελλειμμάτων.
- Η εκπαιδευτική διαδικασία, ακόμη και αν είναι σύντομη και προπαρασκευαστική, πρέπει να περιλαμβάνει ειδικά βιβλία και διδακτικό υλικό που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των προσφυγόπουλων. Σε έναν βαθμό η σύγχρονη τεχνολογία θα μπορούσε να αντισταθμίσει το έντυπο υλικό και πιθανόν να κεντρίσει το ενδιαφέρον των μικρών παιδιών. Άλλωστε οι εκπαιδευτικές πρακτικές παγκοσμίως κινούνται προς την κατεύθυνση της ένταξης των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας στη σχολική καθημερινότητα.
- Τέλος, αξίζει να διερευνηθεί η πιθανότητα πρόσληψης δασκάλων που μιλούν τη γλώσσα των παιδιών, τουλάχιστον των μεγαλύτερων πληθυσμών αυτών. Σημειώνεται ως προς αυτό ότι η ΥΑ για τις ΔΥΕΠ προβλέπει πριμοδότηση των υποψήφιων δασκάλων και καθηγητών, όταν έχουν αυξημένα προσόντα, μεταξύ των οποίων και η γλώσσα. Ωστόσο, όπως είναι σαφές, η διαθεσιμότητα διδακτικού προσωπικού με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά είναι περιορισμένη.

Πηγές

Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ): <<https://greece.iom.int/>>.

Ιστότοπος για το πρόγραμμα φιλοξενίας της Υπηρεσίας Προσφύγων του ΟΗΕ (UN Refugee Agency) στην Ελλάδα: <<http://donors.unhcr.gr/relocation/en/2017/06/16/accommodation-scheme-at-home-for-refugees-in-greece/>>.

Υπηρεσία Ασύλου του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής: <<http://asylo.gov.gr/>>.

ΦΕΚ 1789/Β/28-09-1999 για την ίδρυση Τάξεων Υποδοχής και Φροντιστηριακών Τμημάτων: <<https://edu.klimaka.gr/leitourgia-sxoleivn/>

<<http://diapolitismika/2052-idrysh-leitourgia-taxeis-ypodoxhs-diapolitismika.html>>.

ΦΕΚ 3502/Β/31-10-2016 για την ίδρυση των ΔΥΕΠ: <http://www.iep.edu.gr/images/IEP/EPISTIMONIKI_YPIRESIA/Epist_Monades/A_Kyklos/Diapolitismiki/2016/2016-10-31_KYA_dyep.pdf>.

ΦΕΚ 2985/Β/30-08-2017 για την οργάνωση, λειτουργία, συντονισμό και πρόγραμμα εκπαίδευσης των ΔΥΕΠ: <https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/prosfyges_0.pdf>.

ΦΕΚ 3727/Β/23-10-2017 για τη ρύθμιση των ΖΕΠ και τη λειτουργία Τάξεων Υποδοχής (ΤΥ) ΖΕΠ σε σχολικές μονάδες Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης: <<https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/upourgike-apophase-169735-gd4-2017.html>>.

ΦΕΚ 3974/Β/13-11-2017 για τον καθορισμό των σχολικών μονάδων εντός των οποίων θα λειτουργήσουν ΔΥΕΠ το σχολικό έτος 2017-2018: <http://www.alfavita.gr/sites/default/files/attachments/fek_2017_3974b.pdf>.

ΦΕΚ 4374/Β/13-12-2017 για την ένταξη Σχολικών Μονάδων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στις Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ), όπου δύνανται να λειτουργήσουν Τάξεις Υποδοχής (Τ.Υ.): <<http://www.alfavita.gr/sites/default/files/attachments/fek-ty-vthmia.pdf>>.

Εκπαιδευτικό Ενημερωτικό Δίκτυο AlfaVita: <<http://www.alfavita.gr/>>.

Καθημερινή Ηλεκτρονική Εφημερίδα για την Παιδεία: <<https://www.esos.gr/>>.

Εφημερίδα «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»: <<http://www.kathimerini.gr/>>.

Εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ»: <<http://www.avgi.gr/>>.

Σύλλογος Εκπαιδευτικών Ανατολικής Αττικής «Κώστας Σωτηρίου»: <<http://www.syllogoskotiriou.gr/>>.

Ενημερωτικός ιστότοπος για εκπαιδευτικά θέματα: <<https://edu.klimaka.gr/>>.

Ενημερωτικός ιστότοπος για εκπαιδευτικά θέματα: <<http://www.ipaideia.gr/>>.

Ενημερωτικός ιστότοπος με ποικίλη θεματολογία: <<https://left.gr/>>.

Ενημερωτικός ιστότοπος euronews: <<http://gr.euronews.com/>>.

Εφημερίδα των πολιτών και των συντακτών της Χίου: <<http://www.politischios.gr/>>.

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι

4.1. Ανάλυση των τουριστικών εισπράξεων στην Ελλάδα

Νίκος Βαγιονής

Η οικονομική δραστηριότητα στον Τουρισμό είναι σημαντική για την Ελλάδα. Συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στον σχηματισμό εγχώριας προστιθέμενης αξίας (ΑΕΠ) και επίσης διατηρεί σημαντικό ποσοστό της εγχώριας απασχόλησης. Αποδείχθηκε ανθεκτική στην κρίση και σημειώνει τα τελευταία χρόνια θετικές επιδόσεις συμβάλλοντας στην ολοκλήρωση του κύκλου της δύσκολης οικονομικής συγκυρίας στη χώρα μας. Αυτά είναι εν πολλοίς γνωστά και έχουν αναλυθεί σε πλήθος δημοσιευμάτων. Στο παρόν άρθρο γίνεται μια ειδικότερη παρουσίαση και ανάλυση του τουριστικού κύκλου εργασιών και εν συνεχεία των διεθνών τουριστικών εισπράξεων, διαχρονικά και ανά χώρα προέλευσης και εξάγονται τα σχετικά συμπεράσματα.

4.1.1. Ανάλυση του τουριστικού κύκλου εργασιών

Για την προσέγγιση αυτή η ανάλυσή μας χρησιμοποιεί τον *Δείκτη Κύκλου Εργασιών στον Τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης*¹. Με την ανάλυσή² της ανά έτος και τρίμηνο διαμόρφωσης, και με τη βοήθεια επίσης των Διαγραμμάτων 4.1.1 και 4.1.2 μπορεί να παρατηρηθεί ότι:

Όπως φαίνεται και στον Πίνακα 4.1.1, με τη νέα βάση 100 για το 2010, ο *μέσος ετήσιος δείκτης* κατέγραψε τις ανώτερες ιστορικά εισπράξεις στον τομέα του τουρισμού το έτος 2008, φτάνοντας στο **119,8**. Έκτοτε ξεκίνησε μια φάση μείωσης του κύκλου εργασιών και ο μέσος δείκτης έτους έπεσε στο **108,9** το 2009, στο **100** το 2010, στο **92,6** το 2011 και η πτωτική πορεία συνεχίστηκε με την τιμή του δείκτη στο **76,7** το

2012, οπότε καταγράφηκε η *χαμηλότερη* μέση ετήσια τιμή του Δείκτη Κύκλου Εργασιών στον Τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης με μείωση συνολικά κατά **36%** από το 2008.

Η πτωτική τάση συνεχίστηκε μέχρι και το πρώτο τρίμηνο του 2013. Αρχής γενομένης από το έτος 2013 (Βλ. Διάγραμμα 4.1.1 και Πίνακα 4.1.1) λαμβάνει χώρα μια συνεχής αύξηση στον δείκτη, με ποσοστιαία μεταβολή κατά **+4,5%** του μέσου *ετήσιου* δείκτη κύκλου εργασιών από το 2012 στο 2013, οπότε ο δείκτης ανήλθε στο **80,3**. Η τάση αυτή συνεχίζεται

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.1 Δείκτης Κύκλου Εργασιών στον Τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος - Εστίασης
Μέσος ετήσιος και τρίμηνα, ΒΑΣΗ 2010=100

	Μέσος ετήσιος	Q1	Q2	Q3	Q4
2005*	105,2				
2006*	109,0	67,4	111,4	168,1	89,3
2007*	116,1	74,1	117,4	174,3	98,3
2008*	119,8	77,7	120,6	184,3	96,6
2009*	108,9	62,1	115,0	180,0	78,4
2010	100,0	64,0	103,3	166,6	66,1
2011	92,6	50,8	101,0	164,7	54,0
2012	76,7	38,6	80,0	145,7	42,3
2013	80,3	32,1	84,2	147,5	57,6
2014	89,8	46,5	89,8	158,8	64,1
2015	92,6	48,1	97,6	166,4	58,3
2016	92,7	42,5	96,6	171,3	60,6
2017	n/a	43,2	103,4	195,1	-

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή.

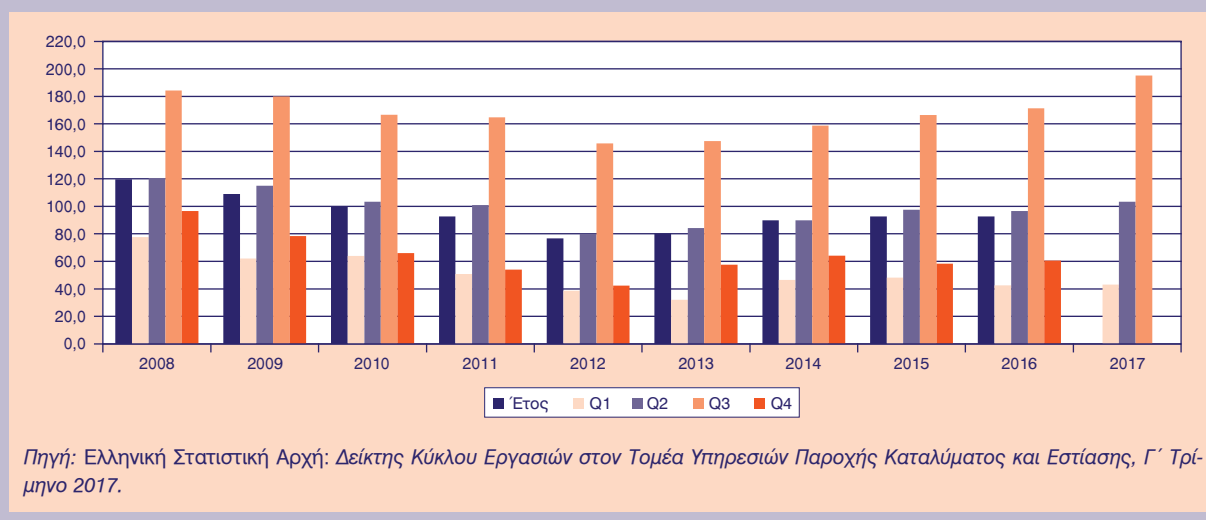
Σημείωση: * Επεξεργασία του συγγραφέα.

1. Ελληνική Στατιστική Αρχή: *Δείκτης Κύκλου Εργασιών στον Τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης, Γ' τριμήνου 2017*. Πειραιάς, Δεκ. 2017.

2. Ο δείκτης, με βάση την ταξινόμηση NACE rev.2, έχει περιγραφεί αναλυτικά στο: *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τ. 20, «4.1 Πρόσφατες τουριστικές εξελίξεις στην Ελλάδα» και παρουσιάζεται σε όλες τις επόμενες αναλύσεις.

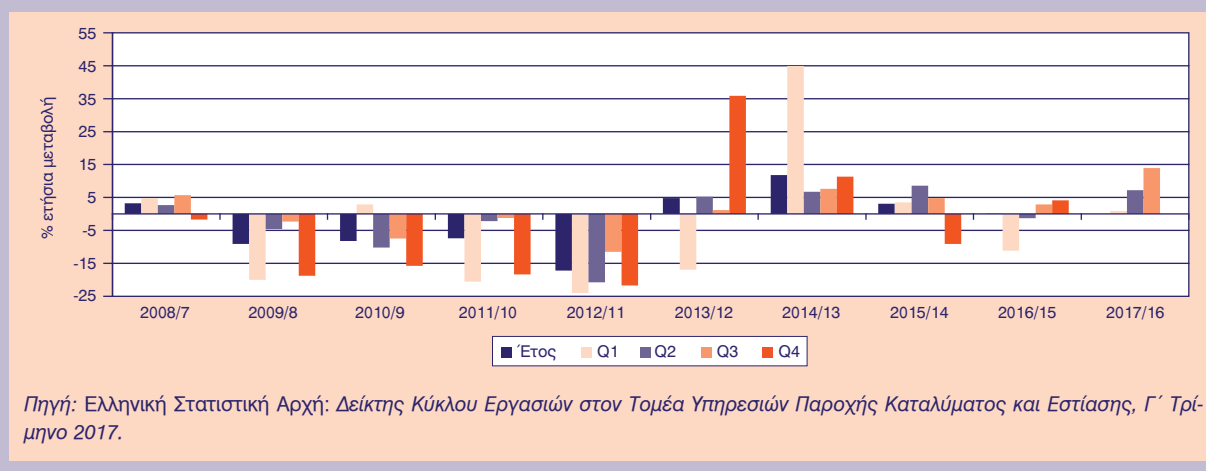
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.1

Ελλάδα: Δείκτης Κύκλου Εργασιών στον Τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης, 2008-2017
Μέσος έτους και τρίμηνα, βάση 2010=100

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.2

Ελλάδα: Δείκτης Κύκλου Εργασιών στον Τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης, 2008-2017
Ετήσια % μεταβολή του δείκτη 'μέσου ετήσιου' και 'τρίμηνων'

το 2014, με τον ετήσιο δείκτη να ανέρχεται στο **89,8**, καταγράφοντας ετήσια αύξηση, έναντι του 2013, του ύψους του +11,8%, και εδραιώνεται στα επίπεδα του **92,6** για το 2015, όπου έναντι του 2014 σημειώθηκε ετήσια αύξηση +3,1%. Το έτος 2016 επεφύλαξε μια οριακή αύξηση του μέσου **ετήσιου** δείκτη κύκλου εργασιών στο **92,7**, ενώ το Q3 του 2017 έφτασε το **195,1** ξεπερνώντας – μετά από 9 χρόνια – το ρεκόρ του Q3 2008 στο **184,3**.

Αυτό προοιωνίζεται έναν **ετήσιο** δείκτη κύκλου εργασιών για το 2017 που θα πλησιάσει μεν το **100** του 2010, αλλά βέβαια θα παραμείνει χαμηλότερος από

το **119,8** του 2008, για λόγους που θα δούμε αμέσως μετά, και παρά τη σημαντική αύξηση των αφίξεων.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα «εκτός αιχμής» τρίμηνα Q4 και Q1 του κάθε έτους παρουσίασαν τη μεγαλύτερη κάμψη στην εξεταζόμενη περίοδο (βλ. Πίνακα 4.1.1 και Διαγράμματα 4.1.1 και 4.1.2) και ακόμα απέχουν σημαντικά από την προ κρίσης περίοδο. Το γεγονός αφενός αναδεικνύει την υψηλή εποχικότητα του τουριστικού φαινομένου και την –εμμένουσα– χαμηλή ελκυστικότητα στη διεθνή αγορά των αστικών μας προορισμών για δράσεις εναλλακτικές του μοντέλου 'ήλιος-θάλασσα' (ή 'sss'³) εντείνοντας την επο-

3. Sea, Sun, Sex.

χικότητα και τα συνδεδεμένα με αυτήν προβλήματα. Επίσης όμως σε σημαντικό βαθμό οφείλεται στην καθίζηση του εσωτερικού μη θερινού τουρισμού, όπου ο δείκτης κύκλου εργασιών για το Q1 του 2017 είναι μόνο **43,2** έναντι τιμών **64,0** το 2010, και **77,7** το 2008 και **67,4** το 2006, για παράδειγμα. Το ίδιο ισχύει και για το Q4 με τιμή **60,6** το 2016, έναντι **66,1** το 2010 και **96,6** το 2008 και **89,3** το 2006.

Επισημαίνεται, πάντως, ότι η αύξηση των εισπράξεων το Q2 και το Q3 του 2017 δεν συντείνει ώστε να αμβλυνθεί το πρόβλημα της εποχικότητας. Ο εισερχόμενος τουρισμός στις πόλεις (μικρές ή μεγάλες) και μάλιστα σε εναλλακτικές των 'sss' μορφές (συνεδριακός, αθλητικός, ιατρικός, πολιτιστικός, θρησκευτικός τουρισμός) δύναται να συμβάλλει αποτελεσματικά στην ποιοτική αυτή αναδιάρθρωση των τουριστικών ροών, καθώς ο εσωτερικός τουρισμός δεν έχει ανακάμψει ώστε να επηρεάσει επαρκώς την αύξηση των αξιών στις περιόδους «εκτός αιχμής».

4.1.2. Ανάλυση των διεθνών τουριστικών εισπράξεων, διαχρονικά και ανά χώρα προέλευσης

Πέραν από τον δείκτη κύκλου εργασιών, αν τώρα προχωρήσουμε στη συστηματική ανάλυση των πρόσφατων στοιχείων **ταξιδιωτικών εισπράξεων**⁴, μπορούμε να έχουμε μια καλή ένδειξη της εισπρακτικής δυναμικής ή της ταξιδιωτικής δαπάνης στη χώρα και των αντίστοιχων τάσεων από τις διάφορες χώρες προέλευσης.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.1.2 αλλά και πιο παραστατικά στο Διάγραμμα 4.1.3 οι εισπράξεις από τη διεθνή τουριστική κίνηση ανά γεωγραφική περιφέρεια και ανά χώρα μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

Ανάλυση Συνόλου διεθνών τουριστικών εισπράξεων

Μετά τα €11,6 δις του 2008, όπως είναι γνωστό, σημειώθηκε μια πτώση στις διεθνείς τουριστικές εισπράξεις της χώρας. Η πτώση αυτή ήταν σημαντική τα έτη 2009 και 2010, οπότε σημειώθηκε και η χαμηλότερη τιμή στα €9,6 δις. Τα έτη 2011 (€10,5 δις) και 2012 (€10,0 δις) ήταν έτη σταθεροποίησης, ενώ από το 2013 καταγράφεται μια άνοδος των εισπράξεων, στα €12,1 δις, που συνεχίστηκε το 2014 φτάνοντας τα €13,4 δις, και το 2015 που έφτασε τα €14,1 δις. Ακολούθησε μια σταθεροποίηση στα €13,2 δις για το 2016, με ενδεχόμενη αιτία την έξαρση του προσφυγικού, ενώ για το 2017 οι εισπράξεις έφτασαν τα €14,2

δις μέχρι και τον Οκτώβριο και η πρόβλεψη είναι ότι θα κλείσουν στα €14,9 δις, υψηλότερα από κάθε προηγούμενη περίοδο.

Το αποτέλεσμα των τελευταίων ετών αντανακλά, κατά ένα μέρος, ανάπτυξη τουριστική, σε επίπεδο υποδομών, τοπικού και διεθνούς μάρκετινγκ και ενδεχόμενη βελτίωση του μείγματος του τουριστικού προϊόντος, στο εσωτερικό. Οφείλεται επίσης, και στον βαθμό που επετεύχθη, σε αποτελεσματικότερη καταγραφή των εισπράξεων, παράγοντα ιδιαίτερης σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Οφείλεται τέλος, κατά ένα άλλο μέρος, και στην οικονομική ανάπτυξη στις ξένες αγορές-πηγές, στην ευνοϊκή για τη χώρα πολιτική συγκυρία στη Νοτιοανατολική Μεσόγειο, και στη συνεχιζόμενη διεθνή αύξηση του παγκόσμιου τουρισμού.

Ανάλυση διεθνών τουριστικών εισπράξεων κατά περιοχές

Ευρωζώνη

Αναλύοντας την προέλευση των εισπράξεων για την 9ετία 2008-2016 (βλ. Πίνακα 4.1.2 αλλά και Διάγραμμα 4.1.3), παρατηρούμε ότι έναντι του συνόλου των €105 δις, οι εισπράξεις από την Ευρωζώνη ανήλθαν σε €46,3 δις. Δηλαδή στην 9ετή περίοδο, το 44,1% των διεθνών τουριστικών εισπράξεων της Ελλάδας προέρχεται από τις χώρες της Ευρωζώνης.

Σε ετήσια βάση, τα ποσά των εισπράξεων ξεκίνησαν από €5,58 δις το 2008, μειώνονταν σταθερά μέχρι και το 2012 (€4,32 δις) και ανέκαμψαν το 2016 και πάλι στα €5,58 δις. Δεν καταγράφεται, δηλαδή, σημαντική αυξητική τάση από τα ως τώρα στοιχεία.

Να σημειωθεί, τέλος, ότι το ποσοστό συμμετοχής των χωρών της Ευρωζώνης στις συνολικές τουριστικές εισπράξεις της Ελλάδας συστηματικά μειώνεται. Το 2008 ήταν (€5,58/11,64 δις) δηλαδή 48% και έφτασε το 2016 (€5,58/13,2 δις) δηλαδή 42%, γεγονός που έχει τη σημασία του.

Χώρες της Ε.Ε. εκτός Ευρωζώνης

Οι τουριστικές εισπράξεις από τουρίστες προερχόμενους από την ομάδα των **χωρών της Ε.Ε.** εκτός Ευρωζώνης, ανήλθε στην 9ετία στα €9,0 δις, ή ποσοστό 8,6% των συνολικών εισπράξεων. Η πορεία τους είναι ενθαρρυντική, μια και από τα €1,14 δις του 2008, και αφού σημείωσαν επίσης σημαντική πτώση, ανέκαμψαν στα €1,38 δις το 2015 και ακόμα στα €1,57 δις το 2016. Στις χώρες αυτές δεν έχει συμπεριληφθεί το Ην. Βασίλειο, όχι μόνο λόγω της απόφασής του να

4. Τράπεζα της Ελλάδος, *Δελτίο Στατιστικής Συγκυρίας*, τ. 176, Σεπτ.-Οκτ. 2017, Δεκ. 2017.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.2 Ελλάδα: Διεθνείς τουριστικές εισπράξεις, συνολικά και από επιλεγμένες περιοχές Έτη 2008 - 2017 (σε εκατ. ευρώ)

	Σύνολο	Ευρωζώνη	Λοιπές Ε.Ε.	Ην. Βασίλειο	Ρωσία	ΗΠΑ	Ελβετία	Καναδάς	Αυστραλία
2008	11.636	5.584	1.137	1.869	401	726	283	187	160
2009	10.400	5.055	1.033	1.625	301	568	304	144	180
2010	9.611	4.534	926	1.244	496	599	265	134	147
2011	10.505	4.962	926	1.205	743	533	349	172	165
2012	10.025	4.317	825	1.420	944	426	297	132	156
2013	12.152	4.862	964	1.355	1.339	569	333	259	177
2014	13.393	5.451	239	1.553	1.157	655	338	164	239
2015	14.126	6.009	1.375	2.020	421	943	375	223	237
2016	13.207	5.580	1.573	1.944	436	728	336	141	182
2017	14.900								
Σύνολο 2008-2016	105.055	46.354	8.998	14.234	6.237	5.747	2.879	1.556	1.643
Ποσοστό περιοχών		44,1%	8,6%	13,5%	5,9%	5,5%	2,7%	1,5%	1,6%

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Δελτίο Στατιστικής Συγκυρίας, τ. 176, Σεπτ.-Οκτ. 2017, Δεκ. 2017.

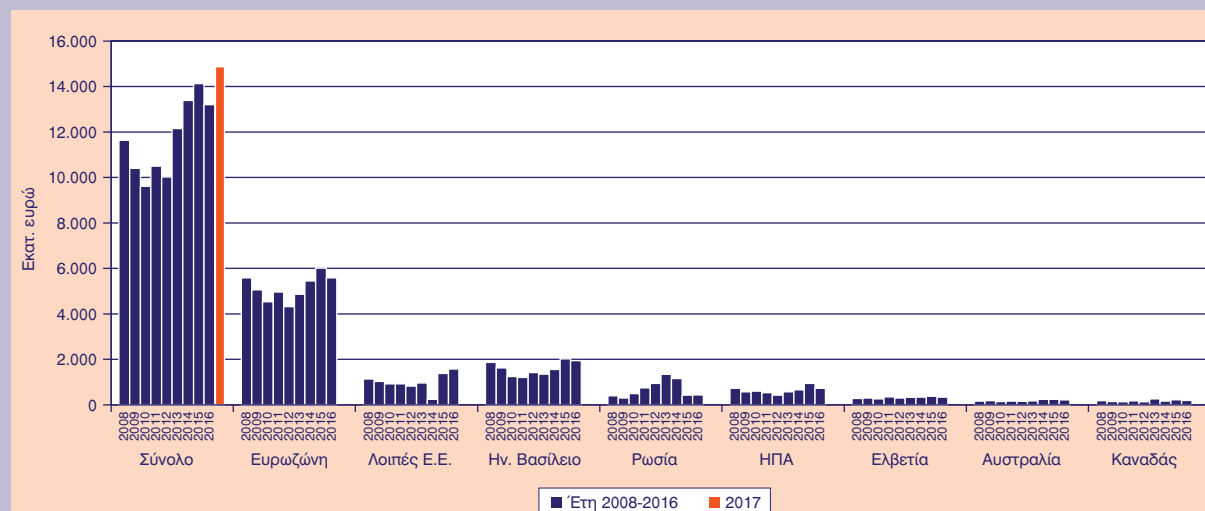
Σημείωση: Από το 2010 και εξής στο σύνολο υπολογίζονται και οι εισπράξεις από κρουαζιέρα.

* Το μέγεθος για το 2017 είναι εκτίμηση.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.3

Ελλάδα: Διεθνείς τουριστικές εισπράξεις: Συνολικά και επιλεγμένες περιοχές

Έτη 2008-2017 (σε εκατ. ευρώ)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Δελτίο Στατιστικής Συγκυρίας, τ. 176, Σεπτ.-Οκτ. 2017, Δεκ. 2017.

διαχωρίσει τις τύχες του από την Ε.Ε., όσο και για την ιδιαίτερη σημασία του για τον Ελληνικό τουρισμό.

Ηνωμένο Βασίλειο

Το Ην. Βασίλειο είναι μια παραδοσιακή χώρα προέλευσης τουρισμού για την Ελλάδα. Στην 9ετία €14,2 δις έχουν εισρεύσει στη χώρα από Βρετανούς τουρίστες, που αντιστοιχούν σε 13,5% του συνόλου των εισπράξεων. Από το Η.Β. καταγράφηκαν τουριστικές εισπράξεις €1,87 δις το 2008, που μετά την πτώση ανέκαμψαν στα €2,02 δις το 2015 και παρέμειναν στο €1,94 δις το 2016. Όμως σαφώς διαγράφεται μια στασιμότητα στην ευνοϊκή για τη χώρα μας προσέγγιση της αγοράς αυτής. Το ποσοστό της συμβολής στις διεθνείς τουριστικές εισπράξεις της Ελλάδας από το Η.Β. ήταν το 2008 €1,869/11,636 δις, δηλαδή 16,1% και μειώθηκε σταδιακά ως το 14,7%, δηλαδή €1,944/13,207 δις για το 2016.

Ρωσία

Οι εισπράξεις από την τουριστική κίνηση που προέρχεται από την Ρωσία ανέρχονται στην 9ετία σε €6,24 δις που αντιστοιχεί στο 5,9% των συνολικών τουριστικών εισπράξεων. Όμως παρουσιάζουν σημαντική διακύμανση. Ειδικότερα, το 2008 ανέρχονταν σε €0,4 δις, ενώ τα επόμενα χρόνια αυξάνονταν σταθερά σε €0,74 δις το 2011, και σε €1,34 δις το 2013. Εντούτοις μετά σημειώθηκε σημαντική κάμψη, για διάφορους πολιτικούς και οικονομικούς λόγους που λίγο μεν σχετίζονται με την τουριστική προσφορά εκ μέρους της Ελλάδας, όμως σαφώς πολλά περισσότερα μπορούν να γίνουν εκ μέρους μας για την αξιοποίηση της αγοράς αυτής που –όπως έδειξε– έχει μεγάλη δυναμική. Έτσι, το 2015 οι εισπράξεις ήταν €0,42 δις και το 2016 €0,44 δις, ενώ το 2017 αναμένεται μικρή αύξηση.

ΗΠΑ

Οι ΗΠΑ παραδοσιακά τροφοδοτούν με ποιοτικό τουρισμό την Ελλάδα, μέρος δε των τουριστών προέρχονται από την ευάριθμη ελληνική ομογένεια. Οι εισπράξεις από την τουριστική κίνηση από τις ΗΠΑ που καταγράφηκαν στην 9ετία ήταν €5,75 δις που αντιστοιχεί στο 5,5% των συνολικών τουριστικών εισπράξεων και παρουσιάζουν σχετική σταθερότητα. Το 2008 ανέρχονταν σε €0,73 δις, τα επόμενα χρόνια καταγράφηκε μικρή μείωση σε €0,53 δις το 2011, και σε €0,57 δις το 2013. Μετά σημειώθηκε ανάκαμψη, οπότε το 2015 οι εισπράξεις ήταν €0,94 δις, το 2016 σταθεροποίηση στα €0,73 δις, ενώ το 2017 αναμένεται επίσης μικρή αύξηση.

Ελβετία

Η Ελβετία είναι μια μικρή μεν αλλά σημαντική και σταθερή χώρα προέλευσης τουρισμού για την Ελλάδα, εκτός Ε.Ε. Στην 9ετία €2,9 δις έχουν εισρεύσει στη χώρα από Ελβετούς τουρίστες, που αντιστοιχούν σε 2,7% του συνόλου των εισπράξεων. Από την Ελβετία

καταγράφηκαν τουριστικές εισπράξεις €0,28 δις το 2008, που αυξήθηκαν σε €0,37 δις το 2015 και σταθεροποιήθηκαν στα €0,34 δις το 2016. Οι Ελβετοί έχουν υψηλό διαθέσιμο εισόδημα και προσανατολισμό ποιοτικό και οικολογικό και είναι προφανές ότι το ελληνικό τουριστικό προϊόν πρέπει να ανταποκριθεί ακόμα καλύτερα στην ιδιαίτερα δυναμική αγορά της Ελβετίας.

Καναδάς – Αυστραλία

Οι χώρες αυτές είναι κατά βάση χώρες με σημαντική ελληνική ομογένεια και ενεργές κοινότητες.

Οι τουριστικές εισπράξεις από την Αυστραλία ανέρχονται στο 1,6% του συνόλου. Οι ετήσιες τουριστικές εισπράξεις παρουσιάζουν ελάχιστη μόνο αυξητική τάση. Από €160 εκατ. το 2008, στα €165 εκατ. το 2011, στα €237 εκατ. το 2015 και πάλι κάτω στα €182 εκατ. το 2016, ενώ το 2017 αναμένονται λίγο υψηλότερα. Η ελκυστικότητα της Ελλάδας ως τουριστικού προορισμού στη μακρινή Αυστραλία φαίνεται να περιορίζεται στην ευρύτερη ομογένεια, ενώ σαφώς υπάρχει ευρύτερη δυναμική.

Από τον Καναδά οι τουριστικές εισπράξεις αποτελούν περίπου το 1,5% του συνόλου. Οι ετήσιες τουριστικές εισπράξεις κυμαίνονται χωρίς κάποια αυξητική τάση. Από €187 εκατ. το 2008, στα €172 εκατ. το 2011, στα €223 εκατ. το 2015 και κάτω πάλι στα €141 εκατ. το 2016. Το 2017 πιθανώς θα είναι λίγο υψηλότερα. Δυστυχώς δεν φαίνονται σημάδια αύξησης της ελκυστικότητας της Ελλάδας ως τουριστικού προορισμού στη σημαντική αυτή χώρα.

4.1.3. Συμπεράσματα

Τα τουριστικά έσοδα μέχρι και το 2012 παρουσιάζουν μια συνεχή κάμψη, έναντι του 2008. Το 2013 ήταν το έτος καμπίης και έκτοτε σημειώνεται ανάκαμψη, που συνεχίστηκε το 2014 και το 2015, ενώ το 2016 εμφάνισε σταθεροποίηση λίγο χαμηλότερα, με αισθητά τα προβλήματα στη Ρωσία και το προσφυγικό. Το 2017 καταγράφηκε σημαντική αύξηση, που είναι αποτέλεσμα σχετικής ρύθμισης των προσφυγικών ροών, σχετικής βελτίωσης των υποδομών, σχετικής βελτίωσης της καταγραφής των εσόδων με την αύξηση της χρήσης πλαστικού χρήματος, και των ευνοϊκών πολιτικών συγκυριών στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Τέλος, φαίνεται να σημειώνεται, μετά από χρόνια, ήπια ανάκαμψη του εσωτερικού τουρισμού, που θα γίνει για πρώτη φορά φανερό με τα στοιχεία του Q4 του 2017. Τα θετικά αυτά στοιχεία δεν σημαίνουν ότι οι προσπάθειες στο διεθνές μάρκετινγκ του τουρισμού δεν πρέπει να ενταθούν, όπως και οι προσπάθειες για τον εμπλουτισμό του τουριστικού προϊόντος με στόχο την αύξηση της κατά κεφαλήν και της ημερήσιας τουριστικής δαπάνης σε εμπλουτισμένο πλέγμα υπηρεσιών και αγαθών.

4.2. Οικογενειακές δαπάνες για μετακινήσεις στην Ελλάδα

Θεόδωρος Τσέκερης

Οι οικογενειακές δαπάνες για μετακινήσεις αποτελούν μια σημαντική παράμετρο για την άσκηση πολιτικών στις μεταφορές, όπως και για τη βέλτιστη τιμολόγηση υπηρεσιών επιβατικής μεταφοράς που προσφέρονται από διαφορετικά (οδικά, σιδηροδρομικά, αεροπορικά και ακτοπλοϊκά) μέσα, την παρακολούθηση και τον έλεγχο του ανταγωνισμού (ή των συνεργειών) μεταξύ των εν λόγω υπηρεσιών, τη διαχείριση της ζήτησης για μετακινήσεις και την προσφορά νέων ή βελτιωμένων υπηρεσιών στον συγκεκριμένο τομέα (Tsekeris, 2010). Ιδιαίτερα, το μέγεθος της οικογενειακής δαπάνης για μετακινήσεις μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να υποστηρίξει τον σχεδιασμό και την εφαρμογή εργαλείων πολιτικής για τη μείωση των κοινωνικών και περιφερειακών ανισοτήτων στις μεταφορές. Το παρόν άρθρο καταγράφει και αναλύει τις εξελίξεις στις δαπάνες των ελληνικών νοικοκυριών για μετακινήσεις, με βάση τα στοιχεία των ετήσιων Ερευνών Οικογενειακού Προϋπολογισμού (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ. Τα ευρήματα της ανάλυσης των στοιχείων για την περίοδο 2008-2016 οδηγούν σε διαπιστώσεις για την επίπτωση της οικονομικής κρίσης στις μεταφορές. Επιπρόσθετα, η

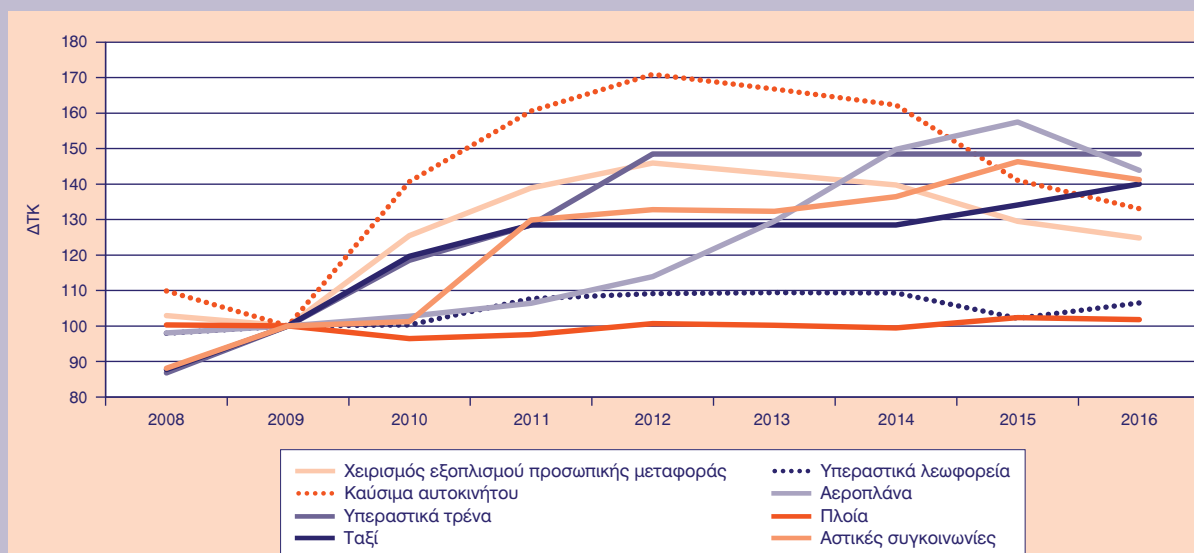
ανάλυση των δαπανών των νοικοκυριών σε επίπεδο περιφέρειας επιτρέπει την άντληση χρήσιμων συμπερασμάτων σχετικά με τις διαπεριφερειακές ανισότητες στις μεταφορές.

4.2.1. Διαχρονική εξέλιξη των οικογενειακών δαπανών για μετακινήσεις

Το Διάγραμμα 4.2.1 δείχνει την αύξηση του δείκτη τιμών καταναλωτή (ΔΤΚ) για όλες τις κύριες κατηγορίες μέσων μεταφοράς μεταξύ των ετών 2008 και 2016. Συγκεκριμένα, τα καύσιμα αυτοκινήτου, που αποτελούν την κυριότερη υποκατηγορία του χειρισμού εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς, σημείωσαν τη μεγαλύτερη άνοδο του ΔΤΚ το 2012, σε σύγκριση με τον ΔΤΚ όλων των υπόλοιπων υπηρεσιών-μέσων μεταφοράς, υποχωρώντας σταδιακά έως το 2016 σε μέσο επίπεδο κάτω από αυτό του 2010. Κατά συνέπεια, και ο ΔΤΚ του χειρισμού εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς (δηλαδή, των οχημάτων Ι.Χ.) το 2016 επανήλθε στο αντίστοιχο επίπεδο του 2010. Κατά την περίοδο 2008-2016, τη μεγαλύτερη αύξηση του ΔΤΚ των υπηρεσιών μετακίνησης σημείωσαν οι υπηρεσίες των υπεραστικών τρένων (κατά 71%), παρά τη σταθεροποίηση του σχετικού δείκτη από το 2012, και οι υπηρεσίες των αστικών συγκοινωνιών (αστικά λεωφορεία, τρόλεϊ, αστικά τρένα-προαστιακός, μετρό και τραμ) και των ταξί (κατά 60% αμφότερες). Ο ΔΤΚ των μεταφορών με πλοίο παρουσίασε τη μικρότερη αύξηση, κατά μόλις 1,6%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.1

Εξέλιξη του ΔΤΚ για κύριες κατηγορίες μέσων μεταφοράς, 2008-2016 (έτος βάσης 2009 = 100)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ίδια επεξεργασία.

Στον Πίνακα 4.2.1 φαίνεται η υποχώρηση του επιπέδου της καταναλωτικής δαπάνης για μετακινήσεις με όλα τα μέσα μεταφοράς μεταξύ των ετών 2008 και 2016. Παρά τη μείωση της δαπάνης για καύσιμα κίνησης με οχήματα Ι.Χ. (κατά -33%), η δαπάνη για διόδια παρουσιάζει σημαντική αύξηση και συμμετοχή στο κόστος κίνησης με οχήματα Ι.Χ. το 2016, λόγω της λειτουργίας και ανάπτυξης του εθνικού δικτύου των αυτοκινητοδρόμων. Το μερίδιο των δαπανών κίνησης (για καύσιμα και διόδια) στο σύνολο της δαπάνης για οχήματα Ι.Χ. (όπου συμπεριλαμβάνονται τα έξοδα συντήρησης-επισκευής, λιπαντικά, τέλη κυκλοφορίας και άλλες υπηρεσίες) αυξήθηκε από το 60% το 2008 στο 78% το 2016. Όσον αφορά τις υπηρεσίες μετακίνησης, η μεγαλύτερη μείωση της καταναλωτικής δαπάνης εμφανίζεται στις μετακινήσεις με ταξί (-70%) και με πλοίο (-48%).

Η μείωση της δαπάνης για μετακινήσεις μπορεί να αποδοθεί, κατά κύριο λόγο, στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης κατά την εξεταζόμενη περίοδο, οι οποίες αφορούν τον περιορισμό του αριθμού, της

συχνότητας ή/και των διανυόμενων αποστάσεων των μετακινήσεων, ιδιαίτερα με αυτοκίνητο Ι.Χ. Επίσης, η μείωση της δαπάνης για μετακινήσεις θα μπορούσε να εξηγηθεί –έως έναν βαθμό– από παράγοντες όπως η κατασκευή νέων ή η αναβάθμιση υφιστάμενων μεταφορικών υποδομών και η δημιουργία/ενίσχυση οικονομικών συγκέντρωσης λόγω της αυξημένης προσπελασιμότητας, με αποτέλεσμα τη μείωση των διανυόμενων αποστάσεων ή του απαιτούμενου αριθμού των μετακινήσεων.

Παρά τη μείωση της συνολικής δαπάνης για μετακινήσεις, το μερίδιό της στο σύνολο της δαπάνης για μεταφορές αυξήθηκε από 64,7% το 2008 σε 69,4% το 2016, λόγω της σημαντικής μείωσης της μέσης μηνιαίας δαπάνης για αγορά οχήματος Ι.Χ. (από τα 92 ευρώ το 2008 στα 45 ευρώ το 2016). Το μερίδιο της δαπάνης για μετακινήσεις στο σύνολο των οικογενειακών δαπανών (για αγορές) παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητο (8,3%), εξαιτίας της σημαντικής πτώσης του συνολικού διαθέσιμου μηνιαίου εισοδήματος (-38%, ήτοι, από τα 2.143 ευρώ το 2008 στα 1.330 ευρώ

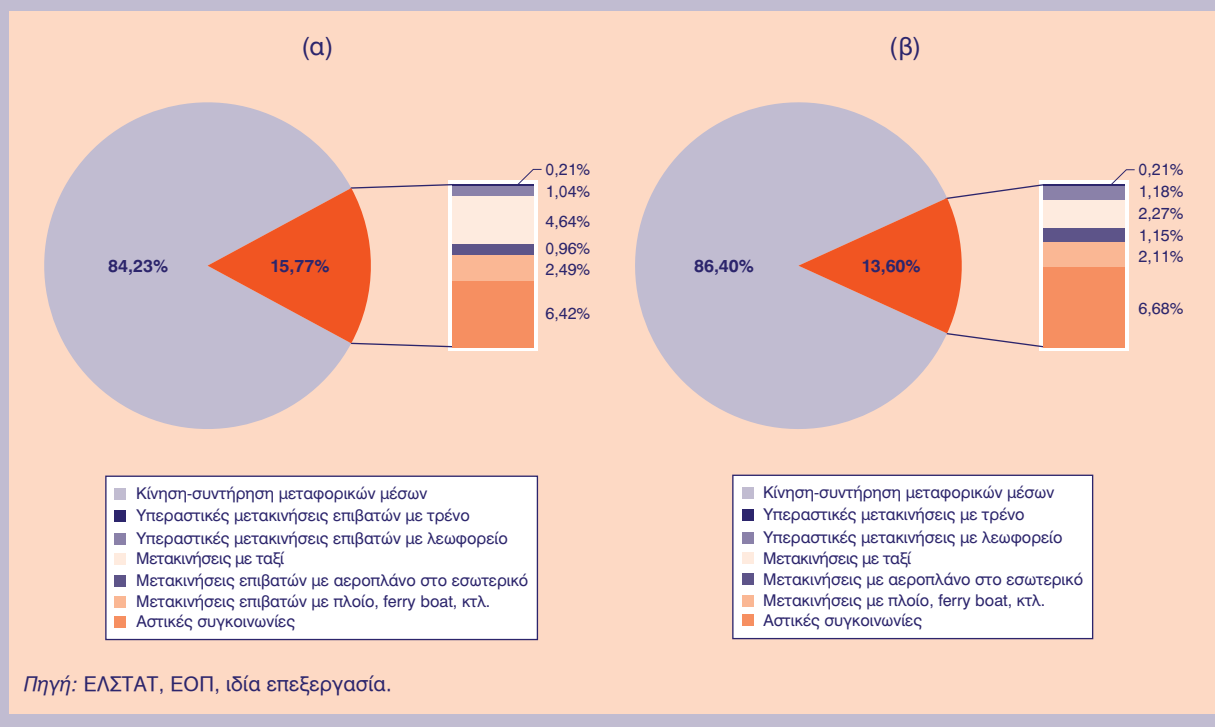
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Επίπεδο (ευρώ σε σταθερές τιμές 2009) και μερίδια μηνιαίας οικογενειακής δαπάνης για μετακινήσεις συνολικά και ανά μέσο/υπηρεσία μεταφοράς, 2008 και 2016

Κατηγορία δαπάνης	2008	2016
Κίνηση-συντήρηση οχημάτων Ι.Χ.	150,51	94,67
εκ των οποίων: Καύσιμα	88,44	59,12
Διόδια	1,46	14,26
Δαπάνες κίνησης (καύσιμα & διόδια) με όχημα Ι.Χ.	89,90	73,37
<i>% δαπανών κίνησης στο σύνολο της δαπάνης για οχήματα Ι.Χ.</i>	<i>59,73%</i>	<i>77,50%</i>
Υπεραστικές μετακινήσεις με τρένο	0,37	0,23
Υπεραστικές μετακινήσεις με λεωφορείο	1,86	1,30
Μετακινήσεις με ταξί	8,29	2,49
Μετακινήσεις με αεροπλάνο στο εσωτερικό	1,71	1,26
Μετακινήσεις με πλοίο, ferry boat, κλπ.	4,46	2,31
Αστικές συγκοινωνίες	11,48	7,32
Σύνολο δαπάνης για μετακινήσεις	178,68	109,57
Σύνολο δαπάνης για μεταφορές	276,28	158,01
Σύνολο μηνιαίων οικογενειακών δαπανών (αγορών)	2.143,30	1.330,18
<i>Ποσοστό δαπάνης για μετακινήσεις στο σύνολο των μεταφορών</i>	<i>64,67%</i>	<i>69,35%</i>
<i>Ποσοστό δαπάνης για μετακινήσεις στο σύνολο των δαπανών</i>	<i>8,34%</i>	<i>8,24%</i>
<i>Ποσοστό δαπάνης για μεταφορές στο σύνολο των δαπανών</i>	<i>12,89%</i>	<i>11,88%</i>

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, ίδια επεξεργασία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.2

Μερίδια οικογενειακής δαπάνης για κύριες κατηγορίες μέσων μεταφοράς, ως προς τη συνολική δαπάνη για μετακινήσεις: (α) το 2008 και (β) το 2016

το 2016). Αντιστοίχως, το μερίδιο της δαπάνης για μεταφορές στο σύνολο των οικογενειακών δαπανών σημείωσε μικρή μείωση (από το 12,9% το 2008 στο 11,9% το 2016). Σημειώνεται ότι τα μερίδια της καταναλωτικής δαπάνης για μετακινήσεις (και μεταφορές) στο συνολικό εισόδημα αποτελούν χρήσιμους δείκτες που αποτυπώνουν την οικονομική ευχέρεια των νοικοκυριών για μετακινήσεις (και κινητικότητα/προσπελασιμότητα στον χώρο) ή, αντιστρόφως, τον κίνδυνο της ένδειας/φτώχειας για μετακινήσεις ή την αγορά συγκεκριμένων προϊόντων και υπηρεσιών του τομέα των μεταφορών, όπως για καύσιμα κίνησης και χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς. Με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία (π.χ., Berry *et al.*, 2016· Jeekel and Martens, 2017· Mattioli *et al.*, 2017· Litman, 2015), τα μερίδια αυτά για την Ελλάδα δεν καταδεικνύουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας για μετακινήσεις και, γενικότερα, για μεταφορές σε εθνικό επίπεδο (ενδεικτικά, παραμένουν μικρότερα από το 10% για τις δαπάνες μετακίνησης και το 20% για τις δαπάνες για μεταφορές).

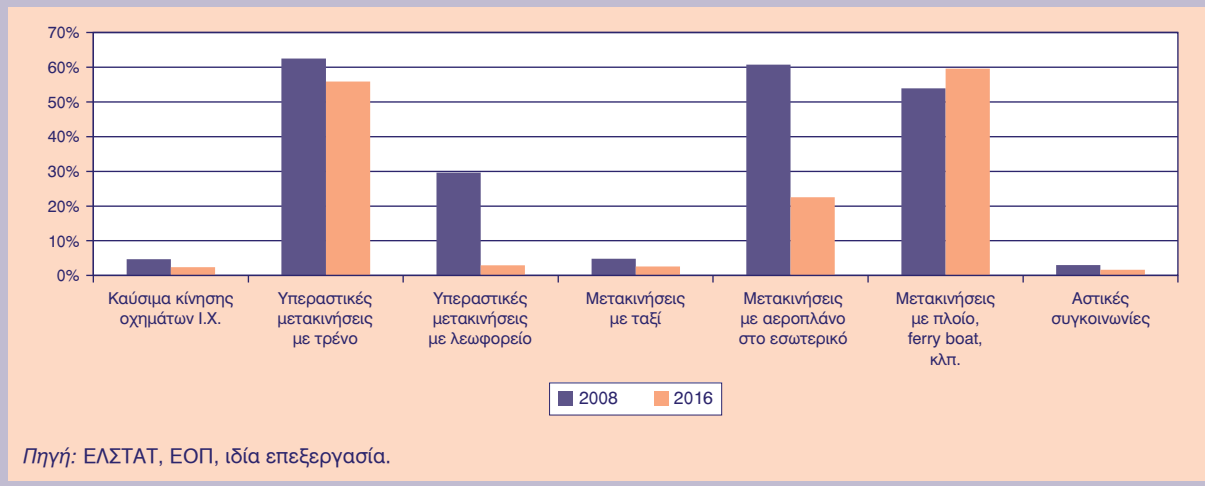
Το Διάγραμμα 4.2.2 δείχνει ότι το μερίδιο της καταναλωτικής δαπάνης για κίνηση-συντήρηση ιδίων μέσων μεταφοράς στο σύνολο της δαπάνης για μετακινήσεις παρουσίασε μια μικρή αύξηση, από το 84,2% το 2008 στο 86,4% το 2016. Μια αντίστοιχη μείωση εμφάνισε το συνολικό μερίδιο της κατανα-

λωτικής δαπάνης για υπηρεσίες αστικών και υπεραστικών μετακινήσεων, συνοδευόμενο από ορισμένες σημαντικές ανακατανομές στα επιμέρους μερίδια των μέσων, οι οποίες εν μέρει μπορούν να αποδοθούν σε μηχανισμούς υποκατάστατης-ανταγωνισμού (Tsekiris, 2010). Συγκεκριμένα, στην αγορά των υπηρεσιών αστικών μετακινήσεων, εντοπίζεται μια μεγάλη μείωση (-51%) του σχετικού μεριδίου της δαπάνης για ταξί, έναντι μιας μικρής αύξησης (4%) του σχετικού μεριδίου της δαπάνης για αστικές συγκοινωνίες. Στην αγορά των υπηρεσιών υπεραστικών μετακινήσεων, παρουσιάζεται μια αύξηση του σχετικού μεριδίου της δαπάνης για αεροπλάνα (πτήσεις εσωτερικού) (20%) και υπεραστικά λεωφορεία (ΚΤΕΛ) (14%), έναντι μιας μείωσης του σχετικού μεριδίου της δαπάνης για πλοία-ferry boat (-16%). Το σχετικό μερίδιο της δαπάνης για υπεραστικές μετακινήσεις με τρένο παρέμεινε το ίδιο, σε πολύ χαμηλά επίπεδα.

Το Διάγραμμα 4.2.3 δείχνει ότι τα μέσα μεταφοράς τα οποία συγκεντρώνουν σημαντικά μερίδια της οικογενειακής δαπάνης για μετακινήσεις κατά την περίοδο των διακοπών, σε σύγκριση με το σύνολο της δαπάνης για μετακινήσεις με τα μέσα αυτά (εκτός και εντός περιόδου διακοπών), είναι το πλοίο (60% το 2016 έναντι 54% το 2008), το τρένο (56% το 2016 έναντι 63% το 2008) και το αεροπλά-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.3

Ποσοστό (%) της οικογενειακής δαπάνης για κύριες κατηγορίες μέσων μεταφοράς σε περίοδο διακοπών ως προς το σύνολο της αντίστοιχης δαπάνης: (α) το 2008 και (β) το 2016

νο (πτήσεις εσωτερικού) (23% το 2016 έναντι 61% το 2008). Τα υπόλοιπα μέσα μετακίνησης κατά την περίοδο των διακοπών συγκεντρώνουν ποσοστά κάτω του 5%.

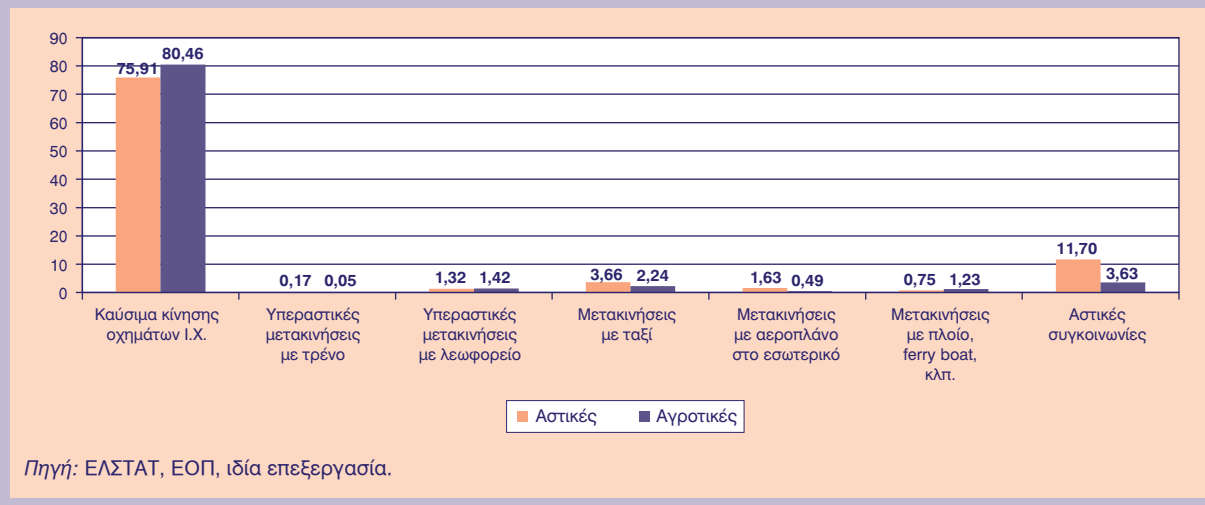
4.2.2. Χωρική ανάλυση των οικογενειακών δαπανών για μετακινήσεις

Η επίδραση της πληθυσμιακής πυκνότητας στην καταναλωτική δαπάνη για μετακινήσεις είναι ανομοιογενής σε σχέση με τους διάφορους τρόπους μεταφοράς (Διάγραμμα 4.2.4). Από τη μια πλευρά, η δαπάνη για μετακινήσεις με αεροπλάνο, σιδηρόδρομο και αστικές

συγκοινωνίες εμφανίζεται ιδιαίτερα αυξημένη (περίπου κατά 70%) στις αστικές περιοχές, σε σύγκριση με τις αγροτικές περιοχές. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν τη σημαντική θετική επίδραση των οικονομιών αστικοποίησης στη χρήση των μέσων σταθερής τροχιάς (και ταξί), αλλά και της διαθεσιμότητας μεταφορικών υποδομών στις δαπάνες για υπηρεσίες μετακίνησης. Από την άλλη πλευρά, η δαπάνη για μετακινήσεις με πλοίο είναι ιδιαίτερα αυξημένες (κατά 64%) στις αγροτικές περιοχές, σε σύγκριση με τις αστικές περιοχές. Η μικρότερη πληθυσμιακή πυκνότητα (στις αγροτικές περιοχές) επίσης ενισχύει –αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό– τη δαπάνη για οδικές μετακινήσεις με ΚΤΕΛ και οχήματα Ι.Χ.

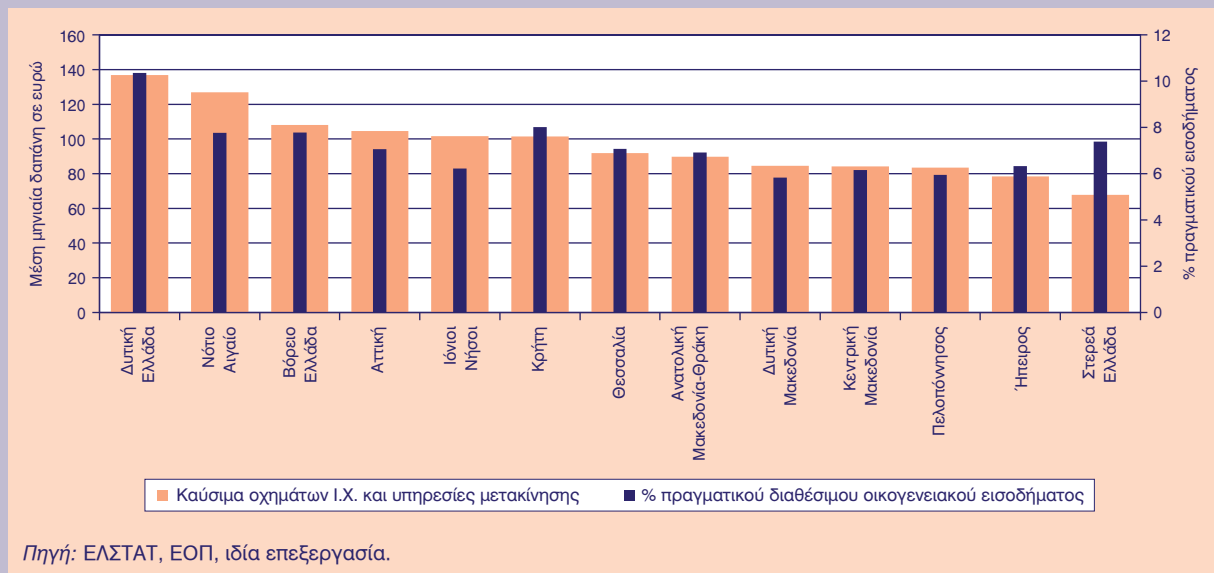
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.4

Επίπεδο (σε ευρώ) οικογενειακής δαπάνης για κύριες κατηγορίες μέσων μεταφοράς στις αστικές και τις αγροτικές περιοχές το έτος 2016

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.5

Επίπεδο (σε ευρώ) δαπάνης για μετακινήσεις και μερίδιο ως προς το συνολικό πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα στις 13 περιφέρειες της χώρας το έτος 2016

Η επίδραση του τύπου κατοικίας σε επίπεδο περιφέρειας έχει επίσης σημαντική επίδραση τόσο στο σύνολο της καταναλωτικής δαπάνης για μετακινήσεις όσο και στην κατανομή της δαπάνης στα διάφορα μέσα μεταφοράς. Συγκεκριμένα, η συνολική μέση μηνιαία δαπάνη των νοικοκυριών για μετακινήσεις (ήτοι, για καύσιμα κίνησης οχημάτων Ι.Χ. και υπηρεσίες μετακίνησης) κυμαίνεται εντός ενός μεγάλου εύρους τιμών στις περιφέρειες, από 68 ευρώ στη Στερεά Ελλάδα έως 137 ευρώ στη Δυτική Ελλάδα (Διάγραμμα 4.2.5). Αυξημένες εμφανίζονται οι συνολικές δαπάνες μετακίνησης στις νησιωτικές περιφέρειες του Νότιου Αιγαίου (127 ευρώ), του Βόρειου Αιγαίου (108 ευρώ), των Ιονίων Νήσων (102 ευρώ) και της Κρήτης (102 ευρώ), καθώς και στην Αττική (105 ευρώ).

Αντιστοίχως, σημαντικό εύρος τιμών παρουσιάζουν και τα μερίδια της δαπάνης για μετακινήσεις ως προς το συνολικό πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών στις 13 περιφέρειες (Διάγραμμα 4.2.5), από 5,8% στη Δυτική Μακεδονία έως 10,4% στη Δυτική Ελλάδα (υπερβαίνοντας το συμβατικό όριο του 10% του κινδύνου φτώχειας για μετακινήσεις). Αυξημένες τιμές εμφανίζουν επίσης τα μερίδια της δαπάνης για μετακινήσεις στις νησιωτικές περιφέρειες της Κρήτης (8%), του Νότιου Αιγαίου (7,8%) και του Βόρειου Αιγαίου (7,8%). Σημειώνεται ότι, ενώ η περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας παρουσιάζει τις μικρότερες καταναλωτικές δαπάνες για το σύνολο των μετακινήσεων, το αντίστοιχο μερίδιο είναι σχετικά αυξημένο (7,4%), λόγω του χαμηλό-

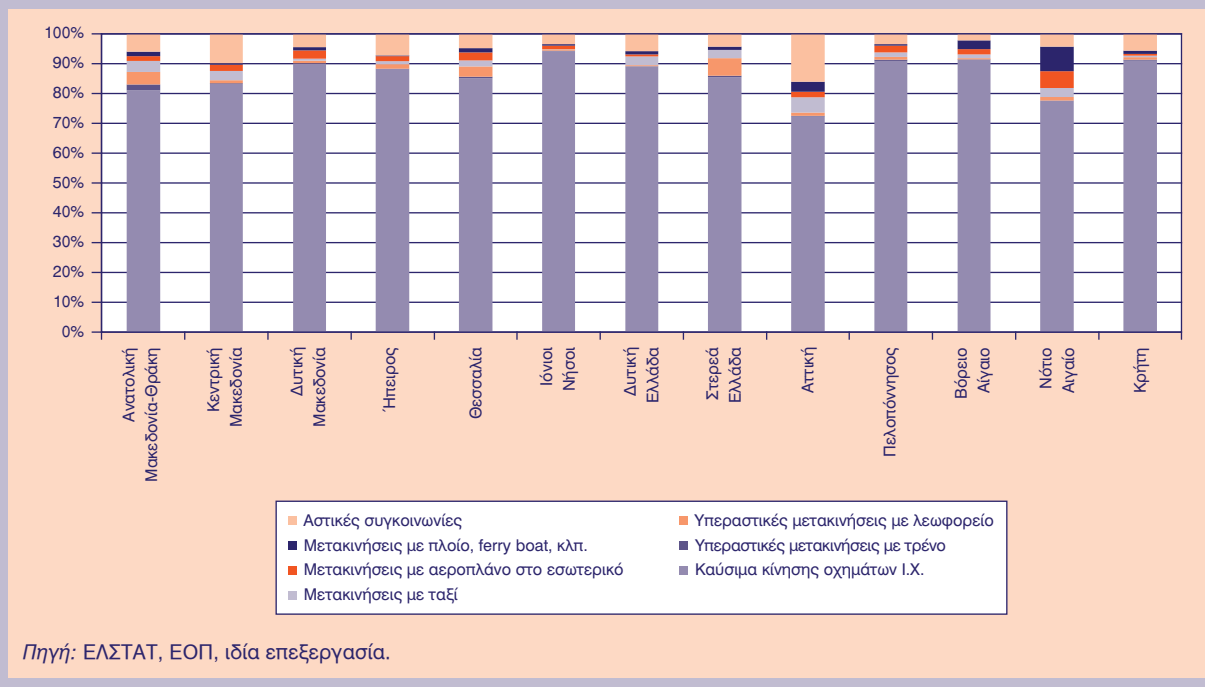
τερου πραγματικού διαθέσιμου μηνιαίου οικογενειακού εισοδήματος (918 ευρώ) σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας.

Περισσότερες πληροφορίες για τη διαμόρφωση πιθανών προτάσεων πολιτικής μπορούν να αντληθούν από την ανάλυση της κατανομής της οικογενειακής δαπάνης για μετακινήσεις σε κύριες κατηγορίες μέσων μεταφοράς στις 13 περιφέρειες (Διάγραμμα 4.2.6). Ειδικότερα, στις νησιωτικές περιφέρειες, η σχετικά υψηλή δαπάνη για μετακινήσεις μπορεί να αποδοθεί στην αυξημένη κατανάλωση καυσίμων κίνησης οχημάτων Ι.Χ. (ιδιαίτερα, στα νησιά του Ιονίου και του Βόρειου Αιγαίου, και την Κρήτη, σε ποσοστά άνω του 90%) και –σε μικρότερο βαθμό– υπηρεσιών υπεραστικών συγκοινωνιών, ιδιαίτερα με το πλοίο στις περιφέρειες του Νότιου και του Βόρειου Αιγαίου (σε ποσοστά 8% και 3%, αντίστοιχα) και με το αεροπλάνο στο Νότιο Αιγαίο (σε ποσοστό 6%), σε σύγκριση με τις περισσότερες περιφέρειες της ηπειρωτικής χώρας. Τα ευρήματα αυτά υποδεικνύουν την αυξημένη ανάγκη για λήψη μέτρων ενίσχυσης της χρήσης τοπικών υπηρεσιών μετακίνησης καθώς και της διαπεριφερειακής προσπελασιμότητας στις νησιωτικές περιοχές. Τέτοια μέτρα μπορεί να αφορούν τη θέσπιση του μεταφορικού ισοδύναμου και τη διατήρηση της δαπάνης για υπεραστικές μετακινήσεις κάτω από ένα μέγιστο όριο μεριδίου της μέσης οικογενειακής δαπάνης.

Η πολύ υψηλή δαπάνη για καύσιμα κίνησης οχημάτων Ι.Χ. στη Δυτική Ελλάδα υπογραμμίζει την ανάγκη λήψης μέτρων προώθησης της χρήσης τοπικών

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.6

Κατανομή (%) της οικογενειακής δαπάνης για μετακινήσεις σε κύριες κατηγορίες μέσω μεταφοράς στις 13 περιφέρειες της χώρας το έτος 2016

υπηρεσιών μετακίνησης στην εν λόγω περιφέρεια. Τα μερίδια της δαπάνης για υπεραστικές μετακινήσεις με λεωφορεία είναι αυξημένα σε περιφέρειες κατά μήκος του κύριου αναπτυξιακού άξονα της χώρας (Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία) και στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Ωστόσο, τα μερίδια της δαπάνης για υπεραστικές μετακινήσεις με τρένο είναι πάρα πολύ χαμηλά, αφού δεν υπερβαίνουν το 0,5% σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, εκτός από την περιφέρεια της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (2%).

4.2.3. Συμπεράσματα

Τα αποτελέσματα του παρόντος άρθρου έδειξαν ότι, κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης που έπληξε τη χώρα (2008-2016), δεν μεταβλήθηκαν σημαντικά οι καταναλωτικές επιλογές των ελληνικών νοικοκυριών ως προς τη χρήση των οχημάτων Ι.Χ., που διατηρεί πολύ υψηλά μερίδια (περίπου 85%) στο σύνολο των δαπανών μετακίνησης, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα μέσα (υπηρεσίες) μετακίνησης. Ωστόσο, όσον αφορά τις υπηρεσίες μετακίνησης, διαπιστώνεται μια άνοδος των μεριδίων της δαπάνης για τις αστικές συγκοινωνίες, τα υπεραστικά λεωφορεία και τα αεροπλάνα (πτήσεις εσωτερικού), έναντι μιας μείωσης των μεριδίων της δαπάνης για τα ταξί και τα πλοία-ferry boat. Το σχετικό

μερίδιο της δαπάνης για υπεραστικές μετακινήσεις με τρένο παρέμεινε το ίδιο, σε πολύ χαμηλά επίπεδα (0,2%).

Η ανάλυση των οικογενειακών δαπανών για μετακινήσεις προτάσσει την ανάγκη σχεδιασμού και εφαρμογής μέτρων πολιτικής σε επίπεδο εθνικού συστήματος μεταφορών, με εποχική και χωρική διάσταση, έτσι ώστε να ενισχυθεί το μερίδιο των μέσων μαζικής μεταφοράς στις πόλεις και την περιφέρεια, η αποτελεσματική διαχείριση των μετακινήσεων με οχήματα Ι.Χ., και η κοινωνικά και εδαφικά συνεκτική λειτουργία του συγκεκριμένου συστήματος. Τέτοια μέτρα δύναται να αφορούν την εσωτερική του εξωτερικού κόστους των μετακινήσεων με αυτοκίνητα Ι.Χ., την προώθηση ευέλικτων –αποκρινόμενων στη ζήτηση– υπηρεσιών οδικών επιβατικών μεταφορών στις αγροτικές περιοχές, την αξιοποίηση ενεργειακά αποδοτικών τεχνολογιών καυσίμων και οχημάτων, και την εκμετάλλευση των οικονομιών διαμοιρασμού, π.χ., με τη συνεπιβίβαση ή την κοινή/ συλλογική χρήση οχημάτων. Ακολουθώντας τις διεθνείς εξελίξεις, σημαντική κρίνεται και η κατάρτιση και παρακολούθηση κατάλληλων δεικτών κινδύνου φτώχειας για μετακινήσεις, λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών ανά γεωγραφική περιοχή, μέσο μεταφοράς, κατηγορία εισοδήματος και άλλα χαρακτηριστικά (π.χ., με ή χωρίς αυτοκίνητο Ι.Χ.).

Βιβλιογραφία

- Berry, A., Jouffe, Y., Coulombel, N., Guivarch, C., 2016. "Investigating fuel poverty in the transport sector: toward a composite indicator of vulnerability". *Energy Research & Social Science*, 18, 7–20.
- Jeekel, J.F., Martens, C.J.C.M., 2017. "Equity in transport: Learning from the policy domains of housing, health care and education". *European Transport Research Review*, 9 (4), 53.
- Litman, T., 2015. *Transportation Affordability: Evaluation and Improvement Strategies*. Victoria Transport Policy Institute, Victoria, Canada.
- Mattioli, G., Lucas, K., Marsden, G., 2017. "Transport poverty and fuel poverty in the UK: From analogy to comparison". *Transport Policy*, 59, 93–105.
- Tsekeris, T., 2010. *Travel Consumption and Market Competition in Greece*. Studies, No. 70, Centre of Planning and Economic Research, Athens, Greece.

4.3. Εξελίξεις στην ελληνική κεφαλαιαγορά

Φωτεινή Οικονόμου

4.3.1. Εισαγωγή

Η κεφαλαιαγορά αποτελεί σημαντική πηγή άντλησης κεφαλαίων παρέχοντας εναλλακτικές λύσεις χρηματοδότησης με σκοπό την υποστήριξη και την ενδυνάμωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Ακόμη και σε δύσκολες περιόδους αβεβαιότητας για την ελληνική οικονομία το ενδιαφέρον των επενδυτών διατηρήθηκε ζωντανό. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η συμμετοχή των ξένων επενδυτών στο Χρηματιστήριο Αθηνών (Χ.Α.) δεν έχει πέσει κάτω από το 60% (χωρίς τη συμμετοχή του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας – Τ.Χ.Σ.) από τον Δεκέμβριο του 2015.

Μετά από μια δύσκολη περίοδο για την ελληνική κεφαλαιαγορά, μέσα σε μια οικονομική συγκυρία γεμάτη προκλήσεις, το 2017 σημειώθηκαν σημαντικές θετικές επιδόσεις δημιουργώντας αισιοδοξία για το μέλλον. Στο παρόν άρθρο επιχειρείται μια συνοπτική επισκόπηση των εξελίξεων στην ελληνική κεφαλαιαγορά για το έτος 2017 εστιάζοντας στην πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς, της αγοράς ομολόγων και του κλάδου θεσμικής διαχείρισης.

4.3.2. Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς

Το 2017 ήταν αναμφίβολα μια θετική χρονιά για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά με υψηλές αποδόσεις, ακολουθώντας την ανοδική πορεία των διεθνών χρηματιστηριακών αγορών. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζοντας τα στοιχεία του Χ.Α., ο Γενικός Δείκτης (Γ.Δ.) του Χ.Α. σημείωσε σημαντική άνοδο της τάξης του +24,66% το 2017, επιστρέφοντας σε ανοδική πορεία μετά τις αρνητικές αποδόσεις των ετών 2014 και 2015 (-28,94% και -23,58%, αντίστοιχα) και τη χαμηλή επίδοση του 2016 (+1,95%). Η μεγαλύτερη τιμή του 2017 σημειώθηκε στις 17/7 (859,78 μονάδες), παράλληλα με την αναβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της ελληνικής οικονομίας από την Moody's (Caa2, Ιούνιος 2017) και την Fitch (B-, Αύγουστος 2017) και την αναβάθμιση της προοπτικής της οικονομίας από σταθερή σε θετική από την Standard & Poor's (Ιούλιος 2017). Ο Γ.Δ. του Χ.Α. στα τέλη του 2017 κινήθηκε στα επίπεδα που είχε τους πρώτους μήνες του 2015 με σωρευτική απόδοση τριετίας (2015-2017) στο -2,88% και σωρευτική

απόδοση πενταετίας (2013-2017) στο -11,62%. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι το 2017 η τυπική απόκλιση των ημερήσιων αποδόσεων του Γ.Δ. του Χ.Α. διαμορφώθηκε στο 1,07% έναντι 2,0% το 2016.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.3.1, έντονα ανοδική πορεία ακολούθησε το 2017 και η πλειονότητα των χρηματιστηριακών δεικτών του Χ.Α., με τον Δείκτη Τιμών Μεσαίας και Μικρής Κεφαλαιοποίησης Χ.Α. να σημειώνει την υψηλότερη απόδοση (+106,59%). Θετική ήταν και η πορεία των επιμέρους κλαδικών δεικτών, με μοναδική εξαίρεση τον δείκτη FTSE/Χ.Α. Εμπορίου, ο οποίος σημείωσε ελαφρά αρνητική απόδοση (-0,99%). Οι κλάδοι με τις υψηλότερες αποδόσεις ήταν αυτοί της υγείας, των βιομηχανικών προϊόντων και υπηρεσιών, του πετρελαίου και αερίου, των πρώτων υλών και της τεχνολογίας, με αποδόσεις που ξεπερνούν το +40%. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο τραπεζικός κλάδος σημείωσε σημαντικές διακυμάνσεις και κατάφερε να ανακάμψει τον Δεκέμβριο, καθώς μέχρι και τα μέσα Νοεμβρίου του 2017 σημείωνε απώλειες έως και -26,70% από την αρχή του έτους.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2018α), το 2017 σημειώθηκε σημαντική αύξηση της συνολικής κεφαλαιοποίησης του Χ.Α. κατά +10,8% στα €43,54 δισ. στις 29/12/2017 από €39,29 δισ. στις 30/12/2016. Χωρίς τη συμμετοχή του Τ.Χ.Σ. στη συνολική κεφαλαιοποίηση, η αύξηση ανέρχεται σε +11,0% στα €41,66 δισ. στις 29/12/2017 από €37,53 δισ. στις 30/12/2016. Το ποσοστό συμμετοχής των ξένων επενδυτών στη συνολική κεφαλαιοποίηση αυξήθηκε κατά +3,4% στο 63,5% στις 29/12/2017 από 61,4% στις 30/12/2016. Χωρίς τη συμμετοχή του Τ.Χ.Σ., η αύξηση ήταν +3,3% στο 66,4% στις 29/12/2017 από 64,3% στις 30/12/2016. Την ίδια περίοδο η συνολική αξία συναλλαγών σημείωσε μικρή πτώση -1,9% στα €14,76 δισ. από €15,06 δισ. το 2016, με τη μέση ημερήσια αξία συναλλαγών στα €58,81 εκατ. από €60,46 εκατ. το 2016 (-2,7%).

Αναφορικά με την αγορά παραγώγων, σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2018β), τον Δεκέμβριο του 2017 υπήρχαν 37.189 ενεργοί κωδικοί επενδυτών από 38.321 τον Δεκέμβριο του 2016, εκ των οποίων πραγματοποίησαν συναλλαγές οι 2.194 (5,9% επί του συνόλου των ενεργών κωδικών) από 1.985 (5,18% επί του συνόλου των ενεργών κωδικών) τον Δεκέμβριο του 2016. Ο συνολικός αριθμός των ανοιχτών συμβολαίων αυξήθηκε κατά +24,21% στα 407.518 από 328.082 στο τέλος του 2016 και η συμμετοχή των αλλοδαπών επενδυτών στο σύνολο των ανοιχτών συμβολαίων της Αγοράς Παραγώγων ήταν 2,90% από 3,00% στο τέλος του 2016. Ο συνολικός όγκος των συναλλαγών αυξήθηκε κατά +5,31% στα

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.1 Μονάδες και αποδόσεις για επιλεγμένους δείκτες του Χ.Α.

	29/12/2017	30/12/2016	Κατ. έτους	Ανώτ. έτους	Δ (%) έτους
Δείκτης Τιμών Μεσαίας & Μικρής Κεφαλαιοποίησης Χ.Α.	3.462,23	1.675,92	1.675,92	3.515,8	106,59%
FTSE/Χ.Α. Mid Cap	1.198,22	753,69	753,69	1.230,19	58,98%
Γενικός Δείκτης	802,37	643,64	602,43	859,78	24,66%
FTSE/Χ.Α. Large Cap	2.083,22	1.740,86	1.610,77	2.232,65	19,67%
Δείκτης Όλων των Μετοχών Χ.Α.	190,26	159,10	148,93	199,18	19,58%
Δείκτης Τιμών Εναλλακτικής Αγοράς Χ.Α.	2.408,25	2.162,82	2.162,82	2.468,97	11,35%
FTSE/Χ.Α. Υγεία	258,02	146,72	136,14	310,46	75,86%
FTSE/Χ.Α. Βιομηχανικά Προϊόντα & Υπηρεσίες	2.246,15	1.454,94	1.432,54	2.385,78	54,38%
FTSE/Χ.Α. Πετρέλαιο & Αέριο	4.529,60	2.998,46	2.926,97	5.024,83	51,06%
FTSE/Χ.Α. Πρώτες Ύλες	4.032,43	2.705,51	2.665,91	4.131,98	49,05%
FTSE/Χ.Α. Τεχνολογία	910,40	638,85	607,65	944,06	42,51%
FTSE/Χ.Α. Τρόφιμα & Ποτά	10.153,19	7.708,25	7.597,15	11.102,57	31,72%
FTSE/Χ.Α. Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας	1.992,30	1.516,75	1.380,52	2.554,99	31,35%
FTSE/Χ.Α. Ακίνητης Περιουσίας	3.408,70	2.642,99	2.518,43	3.545,33	28,97%
FTSE/Χ.Α. Τηλεπικοινωνίες	3.165,46	2.458,04	2.292,89	3.201,24	28,78%
FTSE/Χ.Α. Κατασκευές & Υλικά	2.818,18	2.254,97	2.130,43	3.016,71	24,98%
FTSE/Χ.Α. Ταξίδια & Αναψυχή	1.829,76	1.466,51	1.424,34	1.870,86	24,77%
FTSE/Χ.Α. Χημικά	11.472,39	10.110,17	9.135,70	12.505,75	13,47%
FTSE/Χ.Α. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες	1.125,44	1.056,65	888,97	1.294,25	6,51%
FTSE/Χ.Α. Προσωπικά & Οικιακά Προϊόντα	8.000,46	7.650,08	6.663,96	8.561,96	4,58%
FTSE/Χ.Α. Τράπεζες	876,19	837,94	604,79	1.146,11	4,56%
FTSE/Χ.Α. Εμπόριο	2.782,06	2.809,78	2.110,99	3.212,65	-0,99%

Πηγή: Ημερήσια Δελτία τιμών Χ.Α. (29/12/2017 και 30/12/2016).

2.124.308 συμβόλαια από 2.017.229 τον Δεκέμβριο του 2016.

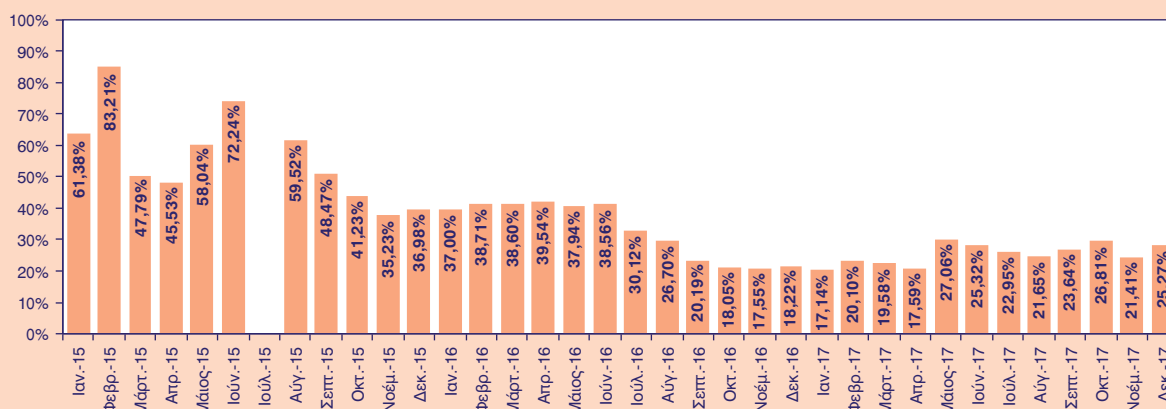
Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η πορεία του δείκτη τεκμαρτής μεταβλητότητας KEPE GRIV, ο οποίος αποτυπώνει την αβεβαιότητα των συμμετεχόντων στην αγορά παραγώγων για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς και υπολογίζεται στη βάση των τιμών των δικαιωμάτων προαίρεσης του δείκτη FTSE/Χ.Α. Large Cap. Οι μηνιαίες παρατηρήσεις του δείκτη για την τριετία 2015-2017 αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 4.3.1.

Η τιμή του δείκτη KEPE GRIV διαμορφώθηκε στο 25,27% στο τέλος του Δεκεμβρίου 2017, παραμένοντας σε επίπεδα χαμηλότερα του ιστορικού μέσου όρου του (34,75%), με σημαντική μεταβλητότητα στις ημερήσιες παρατηρήσεις. Η μέση ημερήσια τιμή του

δείκτη για το έτος 2017 ήταν μειωμένη σε σχέση με τα προηγούμενα έτη στο 22,97% από 31,66% το 2016, 53,24% το 2015 και 35,08% το 2014. Η εξέλιξη αυτή είναι θετική και αποτυπώνει τη σταδιακή αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των επενδυτών στην ελληνική αγορά και κατ' επέκταση στην ελληνική οικονομία. Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι, λόγω της ασύμμετρης αρνητικής σχέσης που συνδέει τον δείκτη KEPE GRIV με τον υποκείμενο χρηματιστηριακό δείκτη (βλ. Οικονόμου και Συριοπούλος, 2015), μια θετική μεταβολή στη χρηματιστηριακή αγορά οδηγεί μεν σε μείωση της αβεβαιότητας, η οποία, όμως, εν γένει είναι μικρότερη συγκρινόμενη με την αύξηση της αβεβαιότητας που προέκυψε από μια αντίστοιχου μεγέθους αρνητική μεταβολή στην αγορά. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η επίδραση του φόβου είναι εντονότερη από αυτήν της αισιοδοξίας για την αγορά

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.1

Η πορεία του δείκτη KEPE GRIV, μηνιαίες παρατηρήσεις 2015-2017

Πηγή: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Ιανουάριος 2018.

Σημείωση: Δεν υπάρχουν δεδομένα για την περίοδο 29/6/2015-31/7/2015 λόγω της αναστολής διαπραγμάτευσης όλων των παραγώγων που διαπραγματεύονται στην Αγορά Παραγώγων σε συνέχεια της τραπεζικής αργίας.

και απαιτείται περισσότερος χρόνος για να επανέλθει ο δείκτης σε χαμηλές τιμές σε σχέση με τον χρόνο που χρειάστηκε για να αυξηθεί.

4.3.3. Η πορεία της αγοράς ομολόγων

Αντίστοιχα θετική ήταν και η πορεία των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου το 2017. Πιο συγκεκριμένα, τα ελληνικά κρατικά ομόλογα προσέφεραν τα μεγαλύτερα κέρδη διεθνώς, σύμφωνα με τα στοιχεία του πρακτορείου Bloomberg (2017). Αυτό ήταν αποτέλεσμα της αποκλιμάκωσης της καμπύλης απόδοσης των ελληνικών ομολόγων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος οι αποδόσεις των ομολόγων μειώθηκαν σταδιακά κατά τη διάρκεια του 2017 (Πίνακας 4.3.2). Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλες τις διάρκειες οι αποδόσεις ήταν σε χαμηλότερα επίπεδα στο τέλος του 2017 σε σχέση με το τέλος του 2016, με τη μεγαλύτερη μείωση να παρατηρείται στην απόδοση του δεκαετούς ομολόγου (4,44% τον Δεκέμβριο του 2017 έναντι 6,94% τον Δεκέμβριο του 2016). Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στα τέλη του 2017 η απόδοση του δεκαετούς ομολόγου έπεσε κάτω από το 5% για πρώτη φορά από τον Νοέμβριο του 2009. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε με επιτυχία η έκδοση πενταετούς ομολόγου με απόδοση (βάσει τιμολόγησης της 25/07/2017) στο 4,625% και κουπόνι στο 4,375%. Παράλληλα, το κόστος δανεισμού μέσω Εντόκων Γραμματίων του Ελληνικού Δημοσίου (ΕΓΕΔ) μειώθηκε φτάνοντας τον Δεκέμβριο του 2017 το 1,95% για τα εξάμηνα και το 1,60% για τα τρίμηνα ΕΓΕΔ. Επιπλέον, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τρά-

πεζας της Ελλάδος, η συνολική ονομαστική αξία των συναλλαγών στην Ηλεκτρονική Δευτερογενή Αγορά Τίτλων (ΗΔΑΤ) επί των τίτλων του Ελληνικού Δημοσίου το 2017 έφτασε τα €555 εκατ. από €519 εκατ. το 2016 (+6,9%).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2018α), το 2017 σημειώθηκε μεγάλο ενδιαφέρον στα εταιρικά ομόλογα της Οργανωμένης και Εναλλακτικής Αγοράς, κυρίως λόγω της εισαγωγής νέων τίτλων σταθερού εισοδήματος. Η συναλλακτική δραστηριότητα σημείωσε σημαντική αύξηση σε σχέση με το 2016, με συνολική αξία διακανονισμένων συναλλαγών €138,41 εκατ. από 6,68 εκατ. (20,7 φορές υψηλότερο) και συνολικό αριθμό αξιών που μεταβιβάστηκαν 14.929.668 τεμάχια από 4.316.105 τεμάχια (3,5 φορές υψηλότερο). Η μέση ημερήσια αξία συναλλαγών διαμορφώθηκε στα €551.425,81 και ο μέσος αριθμός αξιών που μεταβιβάστηκαν στα 59.481 τεμάχια.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ελληνική Οργανωμένη Αγορά εταιρικών ομολόγων συμπλήρωσε μέσα στο 2017 τον πρώτο χρόνο λειτουργίας της και οι τέσσερις εκδόσεις πενταετών εταιρικών ομολόγων του 2017 (ΟΠΑΠ, Sunlight, Μυτιληναίος και Τέρνα Ενεργειακή) έτυχαν θετικής ανταπόκρισης από το επενδυτικό κοινό, αντλώντας €610 εκατ. συνολικά.

Επιπλέον, ο Ελληνικός Δείκτης Τιμών Εταιρικών Ομολόγων, για τον υπολογισμό του οποίου χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή του κάθε ομολόγου, έφτασε στις 99,90 μονάδες σημειώνοντας απόδοση +2,22% το 2017 και ο Ελληνικός Δείκτης Εταιρικών Ομολόγων, για τον υπολογισμό του οποίου χρησιμοποιείται η

**ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.2 Τιμές και αποδόσεις τίτλων αναφοράς του Ελληνικού Δημοσίου (2017)
για διάρκειες 5, 10, 15, 20 και 30 ετών**

Διάρκεια τίτλου (Έτη)	Τιμή					Απόδοση (%)				
	5	10	15	20	30	5	10	15	20	30
Ιανουάριος 2017	-	77,68	68,50	63,13	62,15	-	7,04	7,50	7,60	7,27
Φεβρουάριος 2017	-	73,97	64,43	59,82	59,22	-	7,52	8,00	8,00	7,65
Μάρτιος 2017	-	76,23	66,75	62,68	62,28	-	7,17	7,68	7,62	7,28
Απρίλιος 2017	-	79,27	70,87	67,09	66,81	-	6,70	7,12	7,07	6,78
Μάιος 2017	-	84,87	76,00	71,82	71,32	-	5,86	6,47	6,54	6,31
Ιούνιος 2017	-	85,66	76,61	72,01	71,39	-	5,76	6,41	6,53	6,32
Ιούλιος 2017	-	88,77	77,98	72,45	71,71	-	5,33	6,26	6,49	6,30
Αύγουστος 2017	98,97	87,40	76,30	70,78	69,84	4,61	5,55	6,49	6,70	6,50
Σεπτέμβριος 2017	99,42	87,48	77,13	71,60	70,73	4,51	5,56	6,40	6,62	6,42
Οκτώβριος 2017	99,14	87,45	78,08	72,93	71,97	4,58	5,59	6,31	6,49	6,31
Νοέμβριος 2017	100,89	90,06	81,84	77,92	77,47	4,16	5,22	5,87	5,97	5,80
Δεκέμβριος 2017	99,26	94,75	89,80	87,75	87,69	3,75	4,44	4,89	5,02	5,08

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος.

Σημείωση: Παρουσιάζεται η μέση τιμή κάθε μήνα. Για κάθε τίτλο αναφοράς παρατίθενται οι καθαρές τιμές επί της ονομαστικής αξίας αναφοράς ίσης με 100 ευρώ και οι αντίστοιχες αποδόσεις σε ποσοστιαία βάση.

καθαρή τιμή, οι δεδουλευμένοι τόκοι και η αξία των καταβολών κάθε ομολόγου, έφτασε στις 116,89 μονάδες σημειώνοντας απόδοση +6,84% το 2017.

4.3.4. Η πορεία του κλάδου θεσμικής διαχείρισης

Εξετάζοντας τα δεδομένα της Ένωσης Θεσμικών Επενδυτών (Ε.Θ.Ε.) για τους Οργανισμούς Συλλογικών Επενδύσεων σε Κινητές Αξίες (ΟΣΕΚΑ), στο τέλος του 2017 παρατηρήθηκε αύξηση του συνολικού ενεργητικού των ΟΣΕΚΑ στα €6.656,9 εκατ. από €6.421,3 εκατ. στην αρχή του έτους (+3,67%). Το 27,89% του ενεργητικού αφορά σε ΟΣΕΚΑ ομολογιακούς, το 20,44% σε μικτούς, το 17,67% σε χρηματαγοράς, το 16% σε μετοχικούς, το 14,31% σε Funds of Funds, το 3,37% σε σύνθετους και το υπόλοιπο 0,33% σε ΟΣΕΚΑ δείκτη. Τα κεφάλαια αυτά διαχειρίζονται οι 15 υφιστάμενες Ανώνυμες Εταιρείες Διαχείρισης Αμοιβαίων Κεφαλαίων (ΑΕΔΑΚ), ενώ περίπου το 88% του συνολικού ενεργητικού διαχειρίζεται από πέντε ΑΕΔΑΚ.

Το 2017 ήταν μια καλή χρονιά και για τις αποδόσεις των ΟΣΕΚΑ. Υψηλές αποδόσεις κατά μέσο όρο¹ σημείωσαν τα Ομολογιακά ΑΚ Ελλάδας (+22,89%), τα Μετοχικά ΑΚ Ελλάδας (+20,44%), τα Μετοχικά ΑΚ Δείκτη (+20,41%) και τα Μικτά Αμοιβαία Κεφάλαια (+16,85%). Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο οι συνολικές καθαρές εκροές μειώθηκαν από €1.048 εκατ. το 2016 σε €474,8 εκατ. το 2017, -54,7% σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Το 2017, οι μεγαλύτερες καθαρές εκροές σημειώθηκαν στους ΟΣΕΚΑ Διαχείρισης Διαθεσίμων Βραχυχρόνιας Διάρκειας στα €479,98 εκατ., ενώ τα Διεθνή Ομολογιακά Α/Κ και τα Διαχείρισης Διαθεσίμων είχαν εισροές €164,07 εκατ. και €99,74 εκατ., αντίστοιχα. Άλλες κατηγορίες με μικρότερες εισροές ήταν τα Μικτά Funds of Funds (€69,29 εκατ.), τα Ομολογιακά Α/Κ Ελλάδας (€31,49 εκατ.), τα Σύνθετα Α/Κ Absolute Return (€8,17 εκατ.) και τα Διεθνή Μετοχικά Α/Κ (€0,95 εκατ.). Οι λοιπές κατηγορίες σημείωσαν καθαρές εκροές.

Τέλος, σύμφωνα με τα συγκεντρωτικά στοιχεία της Ε.Θ.Ε. (2018), τα συνολικά μεγέθη του κλάδου της θεσμικής διαχείρισης κινήθηκαν ανοδικά με το συνολι-

1. Συμπεριλαμβανομένων των ΟΣΕΚΑ που δραστηριοποιήθηκαν μέσα στο 2017.

κό ύψος των υπό διαχείριση κεφαλαίων να διαμορφώνεται στα €14,78 δισ., την 31/12/2017, +9,49% από την αρχή του έτους. Η σύνθεση των κεφαλαίων αυτών αφορούσε κατά 45% σε ΟΣΕΚΑ, 37% τον τομέα του Asset Management, 17,7% τις Εταιρείες Επενδύσεων σε Ακίνητη Περιουσία (ΑΕΕΑΠ), 0,2% τους Οργανισμούς Εναλλακτικών Επενδύσεων (ΟΕΕ) και 0,1% τις Ανώνυμες Εταιρείες Επενδύσεων Χαρτοφυλακίου (ΑΕΕΧ).

4.3.5. Συμπεράσματα

Μετά από μια παρατεταμένη περίοδο κρίσης και έντονης αβεβαιότητας, η ελληνική κεφαλαιαγορά επέστρεψε το 2017 σε ανοδική πορεία. Η σταδιακή αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των επενδυτών αποτυπώνεται, μεταξύ άλλων, στην αποκλιμάκωση των αποδόσεων των ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου, καθώς και στις μειωμένες τιμές του δείκτη «φόβου» ΚΕΠΕ GRIV σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Παρ' όλα αυτά η υψηλή μεταβλητότητα των τιμών καθιστά απαραίτητη τη συνεχή επανεξέταση της πορείας της αγοράς.

Πιο συγκεκριμένα, το 2017 σημείωσε θετικές αποδόσεις η πλειονότητα των χρηματιστηριακών δεικτών στο Χ.Α., ενώ σε χαμηλότερα του ιστορικού μέσου όρου επίπεδα παραμένει ο δείκτης τεκμαρτής μεταβλητότητας ΚΕΠΕ GRIV. Ταυτόχρονα, αυξήθηκε σημαντικά η κεφαλαιοποίηση της ελληνικής αγοράς με τη συμμετοχή των ξένων επενδυτών να διατηρείται σε υψηλά επίπεδα. Ιδιαίτερα θετική ήταν η εικόνα της αγοράς ομολόγων με τη σημαντική αποκλιμάκωση των απαιτούμενων αποδόσεων των ελληνικών κρατικών ομολόγων, τα υψηλά κέρδη για τους επενδυτές και το αυξημένο ενδιαφέρον για την αγορά εταιρικών ομολόγων, διαμορφώνοντας θετικές προοπτικές για τις δυνατότητες χρηματοδότησης του κράτους, αλλά και των επιχειρήσεων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αγορά εταιρικών ομολόγων αποτελεί μια σημαντι-

κή εναλλακτική μορφή χρηματοδότησης, πέραν του τραπεζικού δανεισμού, και παράλληλα είναι μια ελκυστική μορφή επένδυσης για τους επενδυτές που επιλέγουν τους τίτλους σταθερής απόδοσης και δεν ικανοποιούνται από τις χαμηλές αποδόσεις των προθεσμιακών καταθέσεων. Τέλος, θετικά είναι τα σημάδια και από την πλευρά της θεσμικής διαχείρισης με τα υπό διαχείριση κεφάλαια των ΟΣΕΚΑ να αυξάνονται, σημειώνοντας παράλληλα θετικές αποδόσεις στις περισσότερες κατηγορίες.

Είναι σαφές ότι η πορεία της ελληνικής κεφαλαιαγοράς είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πορεία της εγχώριας οικονομίας, αλλά και με τις προοπτικές του εγχώριου τραπεζικού συστήματος, το οποίο αντιμετώπισε μια δύσκολη οικονομική συγκυρία. Η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στην ελληνική αγορά βοηθά στην προσέλκυση κεφαλαίων από εγχώριους και ξένους επενδυτές, αλλά και στην άντληση κεφαλαίων από την κεφαλαιαγορά, αναδεικνύοντας τον σημαντικό αναπτυξιακό της χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία

Bloomberg, Julie Verhage and Colin Simpson, *From Bitcoin to Belize, Here Are Best and Worst Assets of 2017*, December 28, 2017. Διαθέσιμο στο <<https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-12-28/from-bitcoin-to-belize-here-are-best-and-worst-assets-of-2017>>.

Ένωση Θεσμικών Επενδυτών, Δελτίο τύπου 18/1/2018, 9918.

Οικονόμου, Φ. και Συριόπουλος, Κ. (2015), «Δείκτης τεκμαρτής μεταβλητότητας ΚΕΠΕ GRIV: διαχρονική πορεία και αντίδραση σε περιόδους εκλογικών αναμετρήσεων», *Ελληνική Οικονομία*, ΚΕΠΕ, 15: 29-35.

Χρηματιστήριο Αθηνών (2018α), Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο ΑξΙΑ-numbers της Αγοράς Χρεογράφων, Ιανουάριος 2018.

Χρηματιστήριο Αθηνών (2018β), Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο ΑξΙΑ-numbers της Αγοράς Παραγώγων, Ιανουάριος 2018.

4.4. Εξελίξεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

Αθανάσιος Χύμης

Παρά το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία δείχνει κάποια σημάδια ανάκαμψης, τα τελευταία στοιχεία των παγκοσμίων δεικτών ανταγωνιστικότητας δεν είναι εξίσου ενθαρρυντικά. Σύμφωνα με την τελευταία έκδοση του δείκτη ανταγωνιστικότητας του Παγκοσμίου Οικονομικού Φόρουμ (World Economic Forum), δηλαδή, τον Παγκόσμιο Δείκτη Ανταγωνιστικότητας 2017-18 (Global Competitiveness Index –GCI), η χώρα μας έχασε άλλη μία θέση στην παγκόσμια κατάταξη και είναι πλέον 87η σε σύνολο 137 κρατών. Πέρυσι είχε επίσης υποχωρήσει κατά 5 θέσεις από την 81η θέση που είχε λάβει στην έκδοση του GCI 2015-16.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο δείκτης εκδίδεται κάθε χρόνο και ουσιαστικά αφορά το προηγούμενο έτος από την έκδοσή του. Δηλαδή, ο Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας 2017-18 που δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο του 2017 έχει καταρτισθεί με στοιχεία

που αφορούν το έτος 2016. Το ίδιο ισχύει και για τα υπόλοιπα έτη που αναφέρονται στον Πίνακα 4.4.1.

Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 4.4.1, έχει υπάρξει σημαντική βελτίωση στο μακροοικονομικό περιβάλλον της ελληνικής οικονομίας, κυρίως λόγω της επιτεύξεως ισοσκελισμένου προϋπολογισμού. Βέβαια, ο πολύ αυξημένος λόγος χρέους προς ΑΕΠ συνεχίζει να κρατά το μακροοικονομικό περιβάλλον μακριά από υψηλότερες θέσεις που αντιστοιχούν σε πιο εύρωστες οικονομίες. Μια σχετικά αρνητική εξέλιξη είναι η χειροτέρευση στον δείκτη των Θεσμών, βασικού πυλώνα της ανάπτυξης. Είναι χαρακτηριστικό ότι στους υποδείκτες «αποτελεσματικότητα κρατικών δαπανών», «βάρος κρατικών ρυθμίσεων», «αποτελεσματικότητα νομικού πλαισίου προς επίλυση διαφορών», και «διαφάνεια κυβερνητικής πολιτικής» η κατάταξη είναι πολύ χαμηλή: 132η, 130ή, 133η, και 122η θέση, αντίστοιχα, σε σύνολο 137 κρατών. Ο υποδείκτης «δικαιώματα ιδιοκτησίας» υποχώρησε κατά 9 θέσεις στην 98η θέση.

Επίσης, δεν είναι ενθαρρυντικό ότι η χώρα μας λαμβάνει την 106η θέση στον υποδείκτη «ποιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος». Όσον αφορά το χρηματοπιστωτικό σύστημα (Ανάπτυξη χρηματοπιστωτικής αγοράς) παρατηρούμε ότι η βελτίωση είναι πολύ μικρή, 133οι από 136οι την προηγούμενη χρονιά, με τον υποδείκτη «ευρωστία των τραπεζών» να παραμένει αμετάβλητος στην 134η θέση, προδίδοντας την

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4.1 Εξέλιξη της κατάταξης της Ελλάδος με βάση τον Παγκόσμιο Δείκτη Ανταγωνιστικότητας

	2008	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Σύνολο χωρών	134	144	148	144	140	138	137
Γενικός Δείκτης Ανταγωνιστικότητας	67	96	91	81	81	86	87
A) Βασικές προϋποθέσεις	51	98	88	76	74	80	70
1. Θεσμοί	58	111	103	85	81	81	87
2. Υποδομές	45	43	38	36	34	37	38
3. Μακροοικονομικό περιβάλλον	106	144	147	135	132	131	117
4. Υγεία και Βασική εκπαίδευση	40	41	35	41	41	46	48
B) Ενισχυτές απόδοσης	57	69	67	65	62	67	77
5. Ανωτάτη εκπαίδευση και επιμόρφωση	38	43	41	44	43	45	44
6. Αποτελεσματικότητα αγοράς αγαθών	64	108	108	85	89	89	93
7. Αποτελεσματικότητα αγοράς εργασίας	116	133	127	118	116	114	110
8. Ανάπτυξη χρηματοπιστωτικής αγοράς	67	132	138	130	131	136	133
9. Τεχνολογική ετοιμότητα	59	43	39	39	36	42	50
10. Μέγεθος αγοράς	33	46	47	49	52	56	58
Γ) Παράγοντες καινοτομίας-εξειδίκευσης	68	85	81	74	77	70	71
11. Επιχειρηματική εξειδίκευση	66	85	83	74	74	69	73
12. Καινοτομία	63	87	87	79	77	72	75

Πηγή: Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας (WEF, σειρά ετών). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

–παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις– αρνητική εκτίμηση των πολιτών και επιχειρηματιών για την κατάσταση των ελληνικών τραπεζών.

Επιλέγοντας ενδεικτικά μερικούς από τους πολλούς υποδείκτες που περιλαμβάνει η έκθεση για την ανταγωνιστικότητα, οι οποίοι παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας και που χρειάζονται την άμεση λήψη μέτρων για να βελτιωθούν, αυτοί είναι: «επίδραση της φορολογίας στα κίνητρα για επενδύσεις» (137οι, τελευταίοι δηλαδή), «συνολικός φορολογικός συντελεστής» (111οι), «επίδραση των ρυθμίσεων περί αμέσων ξένων επενδύσεων στις επιχειρήσεις» (115οι), «επίδραση της φορολογίας στα κίνητρα για εργασία» (136οι), ικανότητα της χώρας να συγκρατεί ταλέντα» (121οι), «ικανότητα της χώρας να προσελκύει ταλέντα» (133οι), «άμεσες ξένες επενδύσεις και μεταφορά τεχνολογίας» (112οι), «συνεργασία πανεπιστημίων-βιομηχανίας για έρευνα και ανάπτυξη –R&D» (129οι) και «δημόσιες προμήθειες προϊόντων υψηλής τεχνολογίας» (131οι).

Σε όλα τα ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι η χώρα μας χρειάζεται μεταρρυθμίσεις που θα βοηθήσουν στην

αύξηση της εμπιστοσύνης πολιτών και επιχειρηματιών προς τον κρατικό μηχανισμό (με άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση της φορολογικής συνείδησης), στη μείωση της υπερβολικής φορολόγησης, στην αύξηση των κινήτρων για επενδύσεις και εργασία, στην ενεργή συμμετοχή των πανεπιστημίων και –μέσω συνεργασιών με τις επιχειρήσεις– δημιουργία έρευνας και ανάπτυξης, καθώς και στη στήριξη των καινοτομιών και των προϊόντων τεχνολογίας από το Δημόσιο. Όλα αυτά θα οδηγήσουν όχι μόνο στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας αλλά θα τη φέρουν πιο κοντά σε μια δυναμική και βιώσιμη ανάπτυξη.

Κλείνοντας, ας ρίξουμε μια ματιά στη σύγκριση της Ελλάδος με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) που επίσης εισηγήθησαν σε Μηχανισμό Στήριξης (Μνημόνιο), δηλαδή την Ιρλανδία, Ισπανία, Κύπρο και Πορτογαλία, με βάση δύο άλλους διεθνείς δείκτες ανταγωνιστικότητας, τον δείκτη Ευκολίας του Επιχειρείν της Παγκόσμιας Τράπεζας (Πίνακας 4.4.2.) που περιλαμβάνει 190 κράτη και της Παγκόσμιας Επετηρίδας Ανταγωνιστικότητας του διεθνούς Ινστιτούτου IMD (Πίνακας 4.4.3) που περιλαμβάνει 63 οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4.2 Συγκριτική κατάταξη της Ελλάδος με βάση τον δείκτη Ευκολίας του Επιχειρείν της Παγκόσμιας Τράπεζας για την περίοδο 2008-2018

Χώρες/έτη	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Σύνολο χωρών	178	181	183	183	183	185	189	189	189	190	190
Ελλάς	100	96	100	109	100	78	72	61	60	61	67
Κύπρος	-	-	40	37	40	36	39	64	47	45	53
Πορτογαλία	37	48	48	31	30	30	31	25	23	25	29
Ισπανία	38	49	62	49	44	44	52	33	33	32	28
Ιρλανδία	8	7	7	9	10	15	15	13	17	18	17

Πηγή: Doing Business (2008-2018), Παγκόσμια Τράπεζα. Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4.3 Συγκριτική κατάταξη της Ελλάδος με βάση τον δείκτη της Παγκόσμιας Επετηρίδας Ανταγωνιστικότητας για την περίοδο 2012-2017

Χώρες/έτη	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ελλάς	58	54	57	50	56	57
Πορτογαλία	41	46	43	36	39	39
Κύπρος*	-	-	-	-	-	37
Ισπανία	39	45	39	37	34	34
Ιρλανδία	20	17	15	16	7	6

Πηγή: World Competitiveness Yearbook (2012-2017) IMD. Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

*Η Κύπρος συμπεριλήφθη στον δείκτη για πρώτη φορά το 2017.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και στις δύο κατατάξεις (όπως άλλωστε και στην κατάταξη του WEF που παρουσιάστηκε πιο πάνω) η Ελλάδα είναι τελευταία μεταξύ των 28 εταίρων της στην ΕΕ. Συγκεκριμένα, στην κατάταξη του δείκτη Ευκολίας του Επιχειρείν η χώρα έχασε 6 θέσεις και βρέθηκε στην 67η θέση σε σχέση με την 61η το περασμένο έτος. Τονίζεται επίσης ότι, όπως και στην έκθεση Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας, ενώ ο δείκτης αναφέρει το επόμενο έτος (2018) από το έτος δημοσίευσής (Οκτώβριος 2017), τα στοιχεία αφορούν το προηγούμενο έτος (2016).

Ο δείκτης Ευκολίας του Επιχειρείν καταρτίζεται με τη βοήθεια 10 κατηγοριών-δεικτών ο κάθε ένας εκ των οποίων περιλαμβάνει 3-8 υποδείκτες. Η χώρα μας είναι πιο αδύνατη στην κατηγορία «εγγραφή της ιδιοκτησίας» (145η) καθώς και στην «εφαρμογή των συμβάσεων» (131η). Αξίζει να αναφερθεί για την τελευταία κατηγορία ότι ο χρόνος που απαιτείται για την επίλυση μιας μέσης δικαστικής υποθέσεως είναι 1.580 μέρες (περίπου 4 χρόνια και 4 μήνες), όταν ο μέσος χρόνος των χωρών του ΟΟΣΑ είναι κάτω από 600 μέρες, ενώ σε πολλούς Ευρωπαίους εταίρους μας είναι γύρω στις 400 μέρες (περίπου ένα έτος και δύο μήνες). Το χρονικό αυτό διάστημα (1.580 μέρες), τα τελευταία 4 χρόνια, παραμένει σταθερό και δεν μειώνεται. Στην έκδοση του Doing Business 2014, ο αντίστοιχος χρόνος ήταν 1.300 μέρες, ενώ σε προηγούμενες εκδόσεις ήταν 819 ημέρες. Βλέπουμε, δηλαδή,

ότι η γραφειοκρατία επιβαρύνει αρκετά το σύστημα απονομής δικαιοσύνης το οποίο χρειάζεται βαθιές μεταρρυθμίσεις ώστε να καταστεί φιλικό στον επιχειρηματία αλλά και τον απλό πολίτη.

Τέλος, σύμφωνα με την Παγκόσμια Επετηρίδα Ανταγωνιστικότητας του IMD, η Ελλάδα το 2017 κατατάσσεται 57η σε σύνολο 63 χωρών, υποχωρώντας μία θέση από το 2016. Είναι εμφανές ότι η χώρα μας υστερεί αρκετά των άλλων τεσσάρων χωρών που επίσης υπέγραψαν Μνημόνια Συνεργασίας προκειμένου να ξεπεράσουν την οικονομική κρίση. Δεν είναι τυχαίο που και οι τέσσερις οικονομίες εξήλθαν των Μνημονίων πολύ γρηγορότερα από την Ελλάδα. Επίσης, η κρίση στην Ελλάδα, ακριβώς λόγω των ανωτέρω περιγραφέντων δομικών χαρακτηριστικών ελλείψεως ανταγωνιστικότητας, ήταν πολύ πιο βαθιά και επώδυνη από τις υπόλοιπες τέσσερις χώρες.

Βιβλιογραφία:

IMD (2017). *The 2017 IMD World Competitiveness Ranking*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/competitiveness-2017-rankings-results/>>.

World Bank (2017). *Doing Business 2018*. Διαθέσιμο στο: <<http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2018>>.

World Economic Forum (2017). *The Global Competitiveness Report 2017-2018*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>>.

Η προσφορά εργασίας των γυναικών στην Ελλάδα πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης

Ιωάννης Χολέζας*

1. Εισαγωγή

Η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας είναι σημαντική για τις ίδιες τις γυναίκες, αλλά και για τη χώρα συνολικά, για κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους. Σε ατομικό επίπεδο, η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και, σε δεύτερη φάση, η απασχόλησή τους, συνεπάγεται οφέλη για τις ίδιες τις γυναίκες. Η απασχόληση των γυναικών οδηγεί στην οικονομική τους χειραφέτηση και, επομένως, αυξάνει την ελευθερία τους. Παράλληλα, όσο περισσότερες γυναίκες εργάζονται τόσο ενισχύεται ο εκδημοκρατισμός της οικογένειας και αυξάνεται η ελευθερία των ανθρώπων να κάνουν επιλογές (Λυμπεράκη, 2017). Η βελτίωση της πρόσβασης των γυναικών στην αγορά εργασίας αναμένεται να συμβάλει ακόμη στην ισότητα των δύο φύλων παρέχοντας ίσες ευκαιρίες σε άνδρες και γυναίκες, επομένως αποτελεί και ζήτημα ηθικό, ζήτημα δικαιοσύνης.

Σε συλλογικό επίπεδο, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι γυναίκες αποτελούν περίπου το μισό του πληθυσμού μιας χώρας. Στην Ελλάδα, ειδικότερα, βάσει της απογραφής του 2011, περίπου το 51% του πληθυσμού είναι γυναίκες. Είναι δύσκολο, λοιπόν, να φανταστεί κανείς μια χώρα να αναπτύσσεται με βιώσιμο τρόπο και χωρίς να εξαιρείται καμιά πληθυσμιακή ομάδα (inclusive growth), όπως προσδοκούν ο ΟΟΣΑ,

ο ΟΗΕ και η ΕΕ¹, χωρίς να συμμετέχει στη διαδικασία ο μισός πληθυσμός. Παράλληλα, οι γυναίκες μορφώνονται εξίσου ή και περισσότερο από τους άνδρες. Στην Ελλάδα, περίπου το 55% των γυναικών άνω των 15 ετών δεν συμμετέχει στην αγορά εργασίας. Είναι ενδεικτικό ότι, από αυτές, περίπου μία στις δέκα είχε πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης το 2016. Η μη συμμετοχή των γυναικών συνεπάγεται διπλή σπατάλη πόρων, καθώς, αφενός, απαξιώνεται το ανθρώπινο κεφάλαιο που διαθέτουν και, αφετέρου, χάνεται η επένδυση στην εκπαίδευση που έχει γίνει από τις ίδιες, την οικογένειά τους και το κράτος². Επιπλέον, η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας εκτιμάται ότι αυξάνει την οικονομική μεγέθυνση (OECD, 2012).

Εξίσου σημαντική παράμετρος είναι ότι η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας αναμένεται να συμβάλει στη μείωση των οικονομικών ανισοτήτων και της φτώχειας, καθώς θα οδηγήσει σε αύξηση του εισοδήματος του νοικοκυριού. Σημειώνεται ότι ο κίνδυνος φτώχειας το 2015 ήταν 14,1% για τους εργαζόμενους και 25,4% για τους οικονομικά μη ενεργούς (εκτός συνταξιούχων)³. Δεδομένου ότι το εισόδημα ενός νοικοκυριού προέρχεται, κατά κανόνα, από την εργασία, εξ ου και η ανεργία είναι ο βασικότερος παράγοντας φτώχειας (47,1% κίνδυνος), η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας μπορεί δυναμικά να περιορίσει σημαντικά τα δύο αυτά μεγέθη. Επιπρόσθετα, λαμβάνοντας υπόψη τη δημογραφική γήρανση στη χώρα μας, είναι κρίσιμη η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό, ώστε να αναπληρωθούν οι μειώσεις από τις εκροές εργατικού δυναμικού λόγω συνταξιοδότησης. Σύμφωνα με την έρευνα της διαΝΕΟσις που δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 2016 (Κοτζαμάνης κ.ά., 2016), μέχρι το 2050 ο πληθυσμός της Ελλάδας αναμένεται να μειωθεί από 800 χιλ. ως 2,5 εκατ. άτομα. Συγκεκριμένα, ο εν δυνάμει οικονομικά ενεργός πληθυσμός της χώρας αναμένεται να μειωθεί σε 4,8-5,5

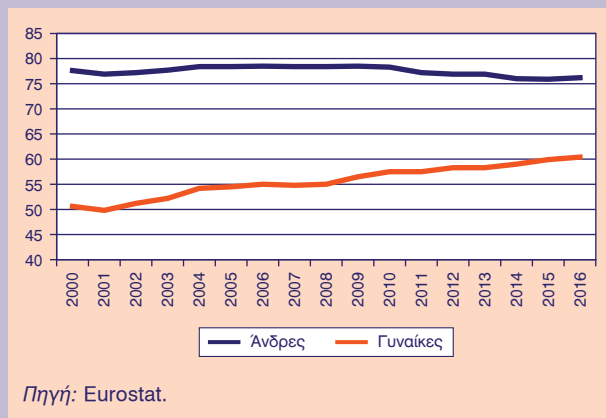
* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

1. Βλέπε στρατηγική «Ευρώπη 2020». Διαθέσιμη στο: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>>.

2. Υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με τη θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου (Becker, 1964), η εκπαίδευση συνιστά μια μορφή επένδυσης, η οποία έχει κόστος άμεσο και έμμεσο για το άτομο (π.χ. χρόνος και προσπάθεια) και την οικογένεια (π.χ. χρηματοδότηση σπουδών), αλλά και την κοινωνία εν γένει, ενώ αποφέρει οφέλη με τη μορφή των αποδοχών από την απασχόληση του ατόμου, επίσης σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο.

3. Τα στοιχεία προέρχονται από το Δελτίο Τύπου της ΕΛΣΤΑΤ για τη φτώχεια που είναι διαθέσιμο στο: <<http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA10/2016>>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Ποσοστό συμμετοχής ανδρών και γυναικών
στην αγορά εργασίας (15-64 ετών)

εκατ. άτομα το 2050 από περίπου 7 εκατ. άτομα που ήταν το 2015. Τέλος, η αναπλήρωση του εργατικού δυναμικού, εφόσον αυτή επιτευχθεί τελικά, αναμένεται να έχει ευεργετικές επιδράσεις και στα ασφαλιστικά ταμεία με τη συγκράτηση του λόγου συνταξιούχων προς απασχολούμενους περιορίζοντας έτσι την ανάγκη επώδυνων, όσο και αναγκαίων, μεταρρυθμίσεων.

Παρά τις δυνητικά θετικές επιδράσεις της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, η συμμετοχή τους στην Ελλάδα είναι παραδοσιακά και διαχρονικά χαμηλότερη συγκρινόμενη με εκείνη των ανδρών. Τα επίσημα στατιστικά στοιχεία σχηματίζουν μία εικόνα που προσομοιάζει με εκείνη άλλων χωρών των Βαλκανίων και της Νότιας Ευρώπης, όπως είναι το Μαυροβούνιο, η Κροατία και η Ιταλία, και διαφέρει σημαντικά από εκείνη άλλων, κυρίως βόρειων, ευρωπαϊκών χωρών, όπως είναι η Ελβετία, η Σουηδία και η Δανία. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στην Ελλάδα⁴ το 2016 αγγίζει το 60%, ενώ στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 κρατών-μελών (ΕΕ-28) ξεπερνά το 67%. Στις χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά που αναφέρθηκαν, το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών πλησιάζει και σε κάποιες από αυτές ξεπερνά το 80%. Επιπλέον, στην Ελλάδα υπάρχει σημαντική διαφορά στα ποσοστά συμμετοχής μεταξύ ανδρών-γυναικών της τάξεως των 16 εκατοστιαίων μονάδων περίπου το 2016. Ελάχιστες χώρες-μέλη της ΕΕ-28 έχουν αντίστοιχες διαφορές, όπως η Ιταλία, η Ρουμανία και η Μάλτα, οι οποίες φαί-

νεται να οφείλονται κυρίως στο ασυνήθιστα χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των γυναικών⁵. Τέλος, η συμμετοχή των γυναικών, στην Ελλάδα τα τελευταία δέκα χρόνια, ακόμη και κατά τη διάρκεια της κρίσης, αυξάνει συνεχώς, σε αντίθεση με των ανδρών, η οποία μέχρι την αρχή της κρίσης ήταν σχεδόν σταθερή και έκτοτε μειώνεται συνεχώς. Έτσι, την περίοδο 2000-2008 η χώρα εμφάνισε την 15η καλύτερη επίδοση αναφορικά με την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών, ενώ την περίοδο 2009-2016 εμφάνισε την 8η καλύτερη επίδοση μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ-28. Αυτό σημαίνει ότι στη διάρκεια της κρίσης περισσότερες γυναίκες εισήλθαν στην ελληνική αγορά εργασίας από αυτές που αποχώρησαν, περιορίζοντας τη διαφορά από τον μέσο όρο της ΕΕ-28 από 8,6 εκατοστιαίες μονάδες το 2008 σε 6,9 εκατοστιαίες μονάδες το 2016. Το Διάγραμμα 1 είναι ενδεικτικό των εξελίξεων στη διάρκεια της κρίσης, καθώς είναι αισθητή η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών από το 2008 και έπειτα, ειδικά σε σύγκριση με το αντίστοιχο ποσοστό συμμετοχής των ανδρών, οπότε η διαφορά μεταξύ των φύλων περιορίζεται.

Το ποσοστό συμμετοχής αντανάκλα μια απόφαση, η οποία αφορά το αν θα συμμετέχει κάποιος στην αγορά εργασίας αναζητώντας απασχόληση ή όχι. Στο πλαίσιο αυτό είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς τους λόγους που επικαλούνται οι ίδιες οι γυναίκες για τη μη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι πιο συνηθισμένες αιτίες. Η πρώτη και κυριότερη είναι οι προσωπικοί και οικογενειακοί λόγοι. Αυτοί ουσιαστικά συνδέονται με τις υποχρεώσεις που έχουν οι γυναίκες στο νοικοκυριό, π.χ. η φροντίδα των παιδιών, η φροντίδα των ηλικιωμένων γονιών, κ.ά. Είναι ενδιαφέρον ότι την πρώτη περίοδο περίπου 17% των γυναικών αποδίδουν σε τέτοιους λόγους τη μη συμμετοχή τους, ενώ τη δεύτερη περίοδο η σημασία τους έχει μειωθεί, καθώς τους επικαλείται περίπου το 13% των γυναικών. Αυτό μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της αύξησης των πιέσεων προς τις γυναίκες να συμμετέχουν λόγω των δυσμενέστερων οικονομικών συνθηκών και της συνεπαγόμενης μείωσης του εισοδήματος του νοικοκυριού. Η δεύτερη συνηθέστερη αιτία που προβάλλουν οι γυναίκες είναι η εκπαίδευση. Δεν προκαλεί εντύπωση, καθώς είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα οι σπουδές συνήθως δεν συνδυάζονται με απασχόληση, ούτε καν μερική. Η τρίτη σημαντικότερη αιτία είναι άλλοι λόγοι που δεν κατονομάζονται,

4. Το ποσοστό συμμετοχής ορίζεται ως ο λόγος του αριθμού των γυναικών που απασχολούνται ή είναι άνεργες ως προς τον συνολικό πληθυσμό των γυναικών σε ένα δεδομένο ηλικιακό εύρος.

5. Το συμπέρασμα προκύπτει μετά τον υπολογισμό συντελεστών συσχέτισης για τα κράτη-μέλη της ΕΕ-28 ανάμεσα στις διαφορές στα ποσοστά συμμετοχής μεταξύ ανδρών και γυναικών 15-64 ετών και: α) τα ποσοστά συμμετοχής του γενικού πληθυσμού, β) τα ποσοστά συμμετοχής των ανδρών και γ) τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών. Προκύπτει ότι ο τελευταίος συντελεστής συσχέτισης είναι μακράν ο υψηλότερος, οπότε συμπεραίνεται ότι αυτό που «οδηγεί» τις διαφορές είναι το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Αιτίες που οι γυναίκες δεν συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό (15-64 ετών, %)

	2004-2007	2010-2016
Για οικογενειακούς και προσωπικούς λόγους	17,4	13,4
Εκπαιδεύεται ή επιμορφώνεται	13,1	13,9
Είναι ασθενής ή ανίκανη για εργασία	1,6	2,1
Πιστεύει ότι δεν θα βρει εργασία/ Δεν γνωρίζει πού να απευθυνθεί	0,3	0,8
Για άλλους λόγους	12,4	12,7
Δεν προσδιόρισε τον λόγο	0,7	0,9

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

ενώ ως τέταρτη συχνότερη αιτία οι γυναίκες επικαλούνται κάποια ασθένεια ή την ανικανότητα προς εργασία. Οι περιορισμένες ευκαιρίες απασχόλησης ατόμων με ειδικές ικανότητες στη χώρα ενδέχεται να ευθύνονται για αυτές τις περιπτώσεις. Μια αναλυτικότερη καταγραφή των αιτιών που κρατούν τις γυναίκες μακριά από την αγορά εργασίας, αναμφίβολα θα επέτρεπε τη χάραξη πολιτικών που ενδεχομένως θα διευκόλυναν τη δραστηριοποίησή τους.

Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας ως απόφαση, λοιπόν, εξαρτάται από μια σειρά παραγόντων, οι οποίοι επηρεάζουν την προσφορά εργασίας. Κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες εντοπίζονται σε επίπεδο μακροοικονομικό και κάποιοι σε επίπεδο μικροοικονομικό. Στη διερεύνηση των διαφορών μεταξύ χωρών, οι διαφορές στους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση συμμετοχής στην αγορά εργασίας είναι σχετικά πιο απλό να εντοπιστούν, καθώς σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις διαφοροποιήσεις του θεσμικού πλαισίου που υπάρχουν μεταξύ των χωρών, δηλαδή σε διαφορές σε μακροοικονομικό επίπεδο. Όταν όμως αναφέρεται κανείς στο εσωτερικό μιας χώρας, τότε μοιραία το θεσμικό πλαίσιο είναι κοινό και, επομένως, μια σημαντική πηγή διαφοροποίησης εξαιρείται από την ανάλυση. Εξαιρέση αποτελούν οι περιπτώσεις εκείνες όπου έχουν γίνει σημαντικές μεταρρυθμίσεις στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζεται. Η Ελλάδα θα

μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί μια τέτοια περίπτωση, λόγω των σημαντικών θεσμικών και άλλων μεταβολών που έλαβαν χώρα από το 2008. Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να προσπαθήσει να εντοπίσει τους παράγοντες, κυρίως μικροοικονομικούς, που επιδρούν στην απόφαση μιας γυναίκας να συμμετέχει στο εργατικό δυναμικό, καθώς και τις μεταβολές που επήλθαν στη σημασία των παραγόντων αυτών στα χρόνια της κρίσης.

2. Δεδομένα και μεθοδολογία

Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται προέρχονται από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) που διεξάγει η ΕΛΣΤΑΤ ανά τρίμηνο και καλύπτει το σύνολο της χώρας. Πρόκειται για ατομικά δεδομένα με μονάδα αναφοράς το νοικοκυριό, ωστόσο περιλαμβάνουν πληθώρα πληροφοριών για κάθε άτομο άνω των 15 ετών ξεχωριστά. Προκειμένου να διερευνηθούν οι μεταβολές στην επίδραση των παραγόντων στην απόφαση των γυναικών να συμμετέχουν ή όχι στην αγορά εργασίας, τα δεδομένα οργανώθηκαν σε δύο δείγματα. Το πρώτο δείγμα περιλαμβάνει παρατηρήσεις από την περίοδο 2004-2007 και αναφέρεται ως περίοδος προ κρίσης και το δεύτερο δείγμα περιλαμβάνει παρατηρήσεις από την περίοδο 2010-2016 και αναφέρεται ως περίοδος κρίσης. Κάθε επίμηρος δείγμα περιλαμβάνει γυναίκες ηλικίας 15-64 ετών, είτε αυτές συμμετέχουν είτε όχι στην αγορά εργασίας. Οι γυναίκες που συμμετέχουν είναι αυτές που απασχολούνται με οποιαδήποτε μορφή σχέσης εργασίας και ανεξαρτήτως ωρών και αυτές που είναι άνεργες, δηλαδή δεν απασχολούνται και ψάχνουν ενεργά για απασχόληση. Για τον ορισμό της ανεργίας υιοθετείται ο επίσημος ορισμός της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO).

Στον Πίνακα 2 συνοψίζονται ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά του δείγματος ανά περίοδο και ομάδα γυναικών, όπως αυτή ορίζεται από τη συμμετοχή τους ή όχι στο εργατικό δυναμικό. Η μέση ηλικία των οικονομικά ενεργών γυναικών (δηλ. αυτών που συμμετέχουν) είναι μικρότερη, ενώ αυξήθηκε στη διάρκεια της κρίσης και για τις δύο ομάδες. Αυτό ενδέχεται σε ένα βαθμό να αντικατοπτρίζει τη γήρανση του πληθυσμού, παρότι το χρονικό διάστημα είναι σχετικά σύντομο. Οι νέες γυναίκες ηλικίας 15-29 ετών είναι αναλογικά περισσότερες την πρώτη περίοδο, ενώ είναι σαφώς μεγαλύτερο το μερίδιό τους μεταξύ των οικονομικά ανενεργών γυναικών, ενδεχομένως λόγω σπουδών. Η εκπαιδευτική επίτευξη αυξήθηκε σημαντικά στη διάρκεια της κρίσης, ενώ μεγαλύτερο μερίδιο γυναικών με τριτοβάθμια εκπαίδευση βρίσκεται μεταξύ των οικονομικά ενεργών

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Επιλεγμένες περιγραφικές στατιστικές

Ατομικά χαρακτηριστικά	2004-2007		2010-2016	
	Οικονομικά μη ενεργοί	Οικονομικά ενεργοί	Οικονομικά μη ενεργοί	Οικονομικά ενεργοί
Ηλικία	40,0	38,3	42,8	41,5
Νέες 15-24 ετών (%)	33,3	25,2	33,5	20,0
Απόφοιτες ΤΕΙ (%)	1,3	6,8	2,6	10,1
Απόφοιτες ΑΕΙ (%)	4,5	19,3	7,3	22,5
Κάτοχοι Μεταπτυχιακού ή/και Διδακτορικού (%)	0,1	1,6	0,4	3,4
Έγγαμες (%)	62,1	62,4	60,5	63,3
Αλλοδαπές (%)	5,8	6,6	7,6	8,5
Μαθήτριες/σπουδάστριες (%)	23,9	2,1	28,0	2,6
Παιδιά ηλικίας < 11 ετών	16,8	25,0	14,6	25,4
Άτομα στο νοικοκυριό ηλικίας > 70 ετών (=1,%)	7,8	6,6	8,3	6,9
Άτομα στο νοικοκυριό ηλικίας > 70 ετών (=2,%)	0,7	1,1	1,0	1,3
Μέγεθος νοικοκυριού	3,2	3,2	3,2	3,3
Αριθμός απασχολούμενων ηλικίας > 15 ετών	1,0	1,0	0,8	0,8
Ποσοστό συμμετοχής κατά περιφέρεια	2004-2007	2010-2016		
Χώρα	54,6	60,9		
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	57,1	59,3		
Κεντρική Μακεδονία	53,0	58,8		
Δυτική Μακεδονία	51,8	58,1		
Ήπειρος	53,1	60,1		
Θεσσαλία	54,5	60,8		
Ιόνια νησιά	55,1	62,8		
Δυτική Ελλάδα	49,4	57,0		
Στερεά Ελλάδα	52,8	58,8		
Αττική	56,0	62,8		
Πελοπόννησος	58,6	63,4		
Βόρειο Αιγαίο	47,4	53,6		
Νότιο Αιγαίο	48,1	58,5		
Κρήτη	59,3	64,3		
Ποσοστό συμμετοχής κατά βαθμό αστικότητας τόπου διαμονής	2004-2007	2010-2016		
Πρωτεύουσα	56,8	63,5		
ΠΣ Θεσσαλονίκης	53,2	58,7		
Λοιπές αστικές περιοχές	53,3	59,8		
Ημιαστικές περιοχές	52,5	59,4		
Αγροτικές περιοχές	54,6	59,9		

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

γών γυναικών. Η πλειονότητα των γυναικών είναι έγγαμες, αν και αυτό ισχύει συχνότερα για αυτές που συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό. Το μερίδιο των αλλοδαπών γυναικών στη διάρκεια της κρίσης και στις δύο ομάδες αυξήθηκε, όμως αλλοδαπές απαντώνται συχνότερα στο εργατικό δυναμικό. Όπως ήταν αναμενόμενο, η κατηγορία μαθήτριες/σπουδά-

στριες συναντάται περισσότερο στην πρώτη ομάδα, ενώ το μερίδιό τους αυξήθηκε και στις δύο ομάδες, αλλά περισσότερο στην πρώτη.

Το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξήθηκε στη διάρκεια της κρίσης κατά περίπου έξι εκατοστιαίες μονάδες. Η αύξηση αυτή ενδέχεται να οφείλεται στην είσοδο γυναικών στην αγορά εργασίας,

προκειμένου να στηρίξουν το οικογενειακό εισόδημα που επλήγη λόγω, αφενός, των υψηλών ποσοστών ανεργίας σε συνδυασμό με μείωση των αποδοχών από εργασία και συντάξεις, και, αφετέρου, λόγω της αύξησης των φόρων. Διαφοροποιήσεις στη συμμετοχή καταγράφονται μεταξύ των περιφερειών της χώρας, αν και όλες οι περιφέρειες εμφανίζουν αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στη διάρκεια της κρίσης. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις καταγράφονται στο Νότιο Αιγαίο, τα Ιόνια νησιά και τη Δυτική Ελλάδα και η μικρότερη στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση είναι η μείωση του εύρους κατά 1,2 εκατοστιαίες μονάδες τη δεύτερη περίοδο, άρα οι περιφέρειες έγιναν πιο ομοιογενείς ως προς αυτό το χαρακτηριστικό. Αντίθετα, η διαφοροποίηση της συμμετοχής των γυναικών μεταξύ των περιοχών διαμοιράζεται, όπως ορίζονται με τον βαθμό αστικότητας, μειώθηκε στη διάρκεια της κρίσης.

Η συμμετοχή μιας γυναίκας (ή ενός ατόμου γενικά) στην αγορά εργασίας είναι μια απόφαση με δύο πιθανά ενδεχόμενα: να συμμετέχει ή όχι. Επομένως, χρησιμοποιείται ένα μοντέλο εκτίμησης Probit, το οποίο υποθέτει ότι η ταυτοτική συνάρτηση (identity function) είναι μια τυπική κανονική σωρευτική συνάρτηση κατανομής (standard normal cumulative distribution function⁶). Αυτό σημαίνει ότι μπορεί κανείς να εκτιμήσει την πιθανότητα μια γυναίκα να συμμετέχει στην αγορά εργασίας με βάση τα χαρακτηριστικά της. Ειδικότερα, η συνάρτηση που εκτιμάται είναι η ακόλουθη:

$$Pr(Y_i = 1) = \Phi(\beta X_i) \quad (1)$$

όπου $Y = 1$ όταν η γυναίκα συμμετέχει στην αγορά εργασίας (απασχολείται ή είναι άνεργη) και μηδέν όταν δεν συμμετέχει, X είναι μία μήτρα ανεξάρτητων μεταβλητών, που παρουσιάζονται στη συνέχεια, και Φ είναι η σωρευτική κανονική κατανομή. Λόγω του δειγματοληπτικού σχεδιασμού της ΕΕΔ, μια γυναίκα μπορεί να καταγραφεί στο δείγμα ως έξι φορές. Προκειμένου, λοιπόν, να εκτιμηθούν τα τυπικά σφάλματα σωστά, χρησιμοποιείται η μέθοδος του clustering⁷. Μιας και οι εκτιμητές, που προκύπτουν από το probit ως έχουν χρησιμεύουν μόνο για τον προσδιορισμό του προσήμου της επίπτωσης ενός χαρακτηριστικού στην πιθανότητα συμμετοχής, εκτιμώνται επιπρόσθετα οι μέσες οριακές επιδράσεις των επιμέρους χαρακτηριστικών.

Ιδανικά, οι ανεξάρτητες μεταβλητές πρέπει να συλλαμβάνουν όλους αυτούς τους παράγοντες που επη-

ραάζουν την απόφαση μιας γυναίκας να συμμετέχει στην αγορά εργασίας, δηλαδή τους παράγοντες που καθορίζουν την προσφορά εργασίας των γυναικών. Πρώτον, υπάρχουν μακροοικονομικοί παράγοντες, όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, οι οποίοι αφορούν το οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον μιας χώρας και μπορούν να ερμηνεύσουν τις διαφορές στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας μεταξύ διαφορετικών χωρών. Παραδείγματα τέτοιων παραγόντων είναι η πρόσβαση σε υπηρεσίες δημόσιας φροντίδας παιδιών, η παροχή δωρεάν υπηρεσιών υγείας για τους ηλικιωμένους, η φορολογική μεταχείριση του δευτερεύοντος εισοδήματος σε ένα νοικοκυριό (π.χ. χαμηλότερο εισόδημα του/της συζύγου), οι επιδοτήσεις για την φροντίδα των παιδιών, τα επιδόματα τέκνων, οι άδειες μετ' αποδοχών για γονείς ή φορολογικά κίνητρα για να συμμετέχουν και οι δύο σύζυγοι στην αγορά εργασίας, κ.ά. (Jaumotte, 2004). Στην περίπτωση μιας χώρας οι παράγοντες αυτοί δεν μεταβάλλονται, επομένως δεν λαμβάνονται υπόψη στη διερεύνηση των διαφορών. Εξαίρεση, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, είναι η περίπτωση μιας χώρας στην οποία έχουν συμβεί θεσμικές και άλλες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες ενδεχομένως επηρεάζουν τα κίνητρα των γυναικών. Η Ελλάδα είναι μια τέτοια χώρα. Ωστόσο, αυτό το άρθρο εστιάζει στη διερεύνηση των μικροοικονομικών παραγόντων.

Δεύτερον, υπάρχουν μικροοικονομικοί παράγοντες, οι οποίοι αφορούν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των γυναικών και μπορεί να οδηγήσουν σε διαφορετικά αποτελέσματα αναφορικά με τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας στο πλαίσιο του ίδιου μακροοικονομικού περιβάλλοντος, άρα καθορίζουν την προσφορά εργασίας. Η επιλογή αυτών των παραγόντων βασίζεται στο μοντέλο κατανομής χρόνου του Becker (1965), σύμφωνα με το οποίο οι γυναίκες επιλέγουν ανάμεσα σε σχολή, επίσημη εργασία και παραγωγή στο νοικοκυριό αγαθών και υπηρεσιών. Στο τελευταίο περιλαμβάνονται η φροντίδα των παιδιών, η φροντίδα των ηλικιωμένων, η φροντίδα του νοικοκυριού, κ.ά., και συνεπάγεται ότι η προσφορά εργασίας των γυναικών είναι πιο ελαστική σε σύγκριση με εκείνη των ανδρών, ενώ αυξάνεται περαιτέρω όσο αυξάνονται οι υποχρεώσεις στο νοικοκυριό, π.χ. περισσότερα παιδιά. Στο πλαίσιο αυτό, ένας αριθμός μεταβλητών χρησιμοποιούνται ως ανεξάρτητες. Σε αυτές περιλαμβάνονται διάφοροι κοινωνικοί και δημογραφικοί παράγοντες. Παραδείγματα τέτοιων μεταβλητών μπορεί να βρει κανείς στις εργασίες των Merz (1990), Christofides and

6. Βλέπε Wooldridge (2002), ch.15.

7. Βλ. <<http://www.stata.com/manuals13/rprobit.pdf>> για μία σχετική συζήτηση.

Paschardes (2000), Connelly *et al.* (2001), Marenzi and Pagani (2003), Bloemen and Stancaelli (2008). Ίσως η συνηθέστερη είναι η ηλικία και το τετράγωνο αυτής. Θεωρητικά –*ceteris paribus*– οι νεότερες γυναίκες είναι πιο πιθανό να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με τις μεγαλύτερες, καθώς διάφοροι παράγοντες αλλάζουν διαχρονικά, όπως π.χ. το περιβάλλον γίνεται πιο φιλικό στην εργασία των γυναικών, οι αντιλήψεις των εργοδοτών γίνονται πιο θετικές έναντι των γυναικών, οι γυναίκες αποκτούν περισσότερη εκπαίδευση (cohort effect), κ.ά.

Επίσης, λαμβάνεται σχεδόν πάντοτε υπόψη το επίπεδο εκπαίδευσης που έχει ολοκληρώσει η γυναίκα, καθώς οι πιο εκπαιδευμένες είναι θεωρητικά πιο στενά συνδεδεμένες με την αγορά εργασίας, εξαιτίας των υψηλότερων αναμενόμενων αποδοχών τους (λόγω της θεωρητικά υψηλότερης παραγωγικότητάς τους) και του υψηλότερου κόστους επένδυσης στην εκπαίδευση, σε όρους χρόνου και χρήματος. Επίσης, επειδή στην Ελλάδα είναι πολύ συνηθισμένο για νέες έως 24 ετών να μην έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους, περιλαμβάνεται στο μοντέλο και αυτή η πληροφορία. Η οικογενειακή κατάσταση είναι μια ακόμη παράμετρος που ενδέχεται να επηρεάζει την απόφαση των γυναικών μιας και ο γάμος μπορεί να αποθαρρύνει τις γυναίκες από το να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, είτε λόγω πολιτισμικών προτύπων, είτε λόγω αυξημένου χρόνου που πρέπει να δαπανούν στο σπίτι. Η εθνική προέλευση μπορεί να είναι ένας ακόμη παράγοντας διαφοροποίησης των γυναικών ως προς την απόφαση συμμετοχής στην αγορά εργασίας, δεδομένου ότι οι μετανάστριες που ήρθαν στη χώρα είχαν συχνά ως πρωταρχικό σκοπό την εύρεση απασχόλησης, ενώ σε αντιδιαστολή, κάποιοι πολιτισμικοί παράγοντες ενδέχεται να περιορίζουν τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό.

Στην απόφαση να συμμετέχει η γυναίκα στο εργατικό δυναμικό σημασία, επίσης, αναμένεται να έχει ο αριθμός των μελών του νοικοκυριού. Από τη μια πλευρά, απαιτείται περισσότερη «παραγωγή» στο σπίτι, π.χ. με τη μορφή περισσότερων ωρών για τη φροντίδα των υπολοίπων μελών του νοικοκυριού. Από την άλλη πλευρά, όμως, ενδέχεται ο αυξημένος αριθμός μελών να ωθεί περισσότερα μέλη στην αγορά εργασίας, λόγω αυξημένων δαπανών διαβίωσης. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στην παρουσία μελών στο νοικοκυριό άνω των 70 ετών και στην παρουσία μικρών παιδιών κάτω των 11 ετών, με βάση την υπόθεση ότι αυτές οι κατηγορίες απαιτούν είτε φροντίδα, είτε αντίθετα,

μπορούν να συνεισφέρουν στις ανάγκες του νοικοκυριού, π.χ. φροντίζοντας τα μικρά παιδιά. Άρα, ενώ η επίδραση των παιδιών αναμένεται αρνητική στην πιθανότητα συμμετοχής της γυναίκας, η επίδραση των ηλικιωμένων μελών μπορεί να είναι είτε θετική, είτε αρνητική. Τέλος, η παρουσία μελών που ήδη απασχολούνται μπορεί να μειώσει την πίεση στα υπόλοιπα μέλη να εργαστούν, σύμφωνα με την υπόθεση του δευτερεύοντα εργαζόμενου⁸.

Μια άλλη ομάδα μεταβλητών, οι οποίες επηρεάζουν την απόφαση των γυναικών να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, περιλαμβάνει τη διοικητική περιφέρεια διαμονής, η οποία ενδέχεται να υποκρύπτει πολιτισμικές διαφορές ή διαφορές στο είδος των θέσεων εργασίας που είναι διαθέσιμες, π.χ. θέσεις μερικής απασχόλησης σε κάποιες περιφέρειες που υπάρχει έντονη παρουσία του τουριστικού κλάδου έναντι απαιτητικών χειρωνακτικών θέσεων εργασίας στον πρωτογενή τομέα σε αγροτικές περιοχές. Ακόμη, περιλαμβάνει το μέγεθος της πόλης ή του δήμου διαμονής, το οποίο επίσης καθορίζει σε ένα βαθμό το είδος των διαθέσιμων θέσεων εργασίας. Εφόσον τα δεδομένα καλύπτουν ένα εύρος ετών, χρησιμοποιούνται ψευδομεταβλητές για το έτος της έρευνας, ώστε να συλληφθεί η επίδραση του οικονομικού κύκλου ή/και οι αλλαγές που προήλθαν από την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου στη διάρκεια της κρίσης, αλλά και για το τρίμηνο της έρευνας, ώστε να ελεγχθεί ενδεχόμενη εποχικότητα της οικονομικής δραστηριότητας, μιας και δεν είναι σπάνιο φαινόμενο κάποιοι άνθρωποι να απασχολούνται για μερικούς μόνο μήνες τον χρόνο και μετά να παραμένουν οικονομικά ανενεργοί⁹ μέχρι την επόμενη σεζόν. Παρόμοιες μεταβλητές με αυτές που επιλέχθηκαν είναι κοινά αποδεκτές στη διεθνή βιβλιογραφία που εξετάζει τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, όπως είναι οι εργασίες των Cavanidis and Cholezas (2013), Scoppa and Stranges (2014), Blau *et al.* (2011), ενώ σε άλλες περιπτώσεις με πλουσιότερα δεδομένα προστίθενται και άλλες μεταβλητές, όπως είναι το εισόδημα του συζύγου, μεταβλητές πολιτισμικού χαρακτήρα, η κατανάλωση του νοικοκυριού, κ.ά. [π.χ. βλέπε Fernandez and Fogli (2009), Blau and Kahn (2011), Juhn and Murphy (1997)].

3. Αποτελέσματα

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι μέσες οριακές επιδράσεις των μεταβλητών με βάση το μοντέλο συμμετοχής που περιγράφηκε στην εξίσωση (1) για κάθε

8. Για μια συζήτηση αναφορικά με την επίδραση του επιπρόσθετου απασχολούμενου αναφορικά με τις γυναίκες βλέπε Mincer (1962).

9. Τυπικά, εφόσον δεν αναζητούν ενεργά εργασία, δεν κατηγοριοποιούνται ως άνεργοι.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Μέσες οριακές επιδράσεις των μεταβλητών στην πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό

	2004-2007		2010-2016	
	dy/dx	Τυπ. σφάλμα	dy/dx	Τυπ. σφάλμα
Ηλικία	-0,007 ***	0,000	-0,010 ***	0,000
Δημοτικό ή λιγότερη εκπαίδευση	-0,064 ***	0,005	-0,032 ***	0,004
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	-0,080 ***	0,005	-0,051 ***	0,004
Μεταδευτεροβάθμια	0,169 ***	0,006	0,103 ***	0,005
ΤΕΙ	0,223 ***	0,008	0,162 ***	0,005
Πανεπιστήμια	0,238 ***	0,005	0,181 ***	0,004
Μεταπτυχιακές σπουδές ή/και Διδακτορικό	0,327 ***	0,016	0,278 ***	0,010
Έγγαμη	-0,158 ***	0,005	-0,133 ***	0,004
Χήρα/διαζευγμένη/σε διάσταση	-0,061 ***	0,007	-0,069 ***	0,005
Μετανάστρια	0,005	0,007	0,006	0,005
Μαθήτρια/σπουδάστρια	-0,474 ***	0,004	-0,479 ***	0,005
Παιδιά ως 11 ετών	-0,048 ***	0,004	-0,055 ***	0,004
Αριθμός μελών άνω των 70 ετών	0,012 **	0,005	0,003	0,004
Αριθμός μελών νοικοκυριού	-0,018 ***	0,002	-0,014 ***	0,001
Αριθμός απασχολούμενων μελών νοικοκυριού	0,040 ***	0,002	0,031 ***	0,002
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	0,083 ***	0,008	0,029 ***	0,006
Κεντρική Μακεδονία	0,037 ***	0,008	0,007	0,007
Δυτική Μακεδονία	0,034 ***	0,010	0,002	0,008
Ήπειρος	0,046 ***	0,008	0,028 ***	0,007
Θεσσαλία	0,055 ***	0,008	0,029 ***	0,007
Ιόνια νησιά	0,046 ***	0,011	0,021 **	0,009
Δυτική Ελλάδα	0,016 **	0,008	-0,003	0,007
Στερεά Ελλάδα	0,028 ***	0,008	-0,001	0,007
Πελοπόννησος	0,080 ***	0,008	0,038 ***	0,007
Βόρειο Αιγαίο	-0,023 **	0,011	-0,059 ***	0,009
Νότιο Αιγαίο	-0,010	0,010	-0,009	0,009
Κρήτη	0,097 ***	0,007	0,055 ***	0,006
Περιφέρεια Πρωτευούσης	0,051 ***	0,006	0,017 ***	0,005
ΠΣ Θεσσαλονίκης	-0,001	0,008	-0,009	0,006
Ημιαστικές περιοχές	0,030 ***	0,005	0,017 ***	0,004
Αγροτικές περιοχές	0,085 ***	0,004	0,048 ***	0,003
Q1	-0,004 ***	0,001	-0,004 ***	0,001
Q3	-0,010 ***	0,001	0,000	0,001
Q4	-0,005 ***	0,001	-0,001	0,001
2005	0,003	0,002		
2006	0,012 ***	0,003		
2007	0,013 ***	0,003		
2011			-0,002	0,003
2012			0,002	0,003
2013			0,008 **	0,003
2014			0,010 ***	0,003
2015			0,017 ***	0,003
2016			0,025 ***	0,003

Σημείωση: ***(**) = σημαντικά σε επίπεδο σημαντικότητας 1% (5%).

μία μεταβλητή ξεχωριστά και για κάθε περίοδο. Σε γενικές γραμμές τα αποτελέσματα συμφωνούν με τη βιβλιογραφία. Οι άξονες παρουσίασης των αποτελεσμάτων είναι δύο. Πρώτον, συζητείται η γενική επίδραση των μεταβλητών στην πιθανότητα συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας και, δεύτερον, σχολιάζεται η μεταβολή της επίδρασης αυτής στη διάρκεια της κρίσης.

Ξεκινώντας από τον πρώτο άξονα, φαίνεται ότι η πιθανότητα συμμετοχής στην αγορά εργασίας μειώνεται με την αύξηση της ηλικίας, αντανακλώντας τη συχνότερη συμμετοχή των νεότερων γυναικών στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με τις γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας. Οι γυναίκες απόφοιτοι βαθμίδας χαμηλότερης του Λυκείου έχουν λιγότερες πιθανότητες να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, ενώ οι γυναίκες απόφοιτοι βαθμίδας ανώτερης από το Λύκειο έχουν αυξημένες πιθανότητες συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Μάλιστα, αν εξαιρέσει κανείς τις απόφοιτες Δημοτικού ή με λιγότερη εκπαίδευση, κάθε υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Ενδεικτικά, κατά τη διάρκεια της κρίσης η πιθανότητα να συμμετέχει μια γυναίκα με Μεταπτυχιακό ή Διδακτορικό στην αγορά εργασίας είναι περίπου 28% υψηλότερη από εκείνη μιας απόφοιτης Λυκείου, όταν το πτυχίο πανεπιστημίου δίνει αύξηση της πιθανότητας κατά 18% περίπου. Το εύρημα συμφωνεί με τη θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου, η οποία προβλέπει ότι οι γυναίκες που έχουν επενδύσει περισσότερο στην εκπαίδευση συμμετέχουν στην αγορά εργασίας με στόχο την αξιοποίηση της επένδυσής τους. Από την άλλη πλευρά, οι γυναίκες που συμμετέχουν ακόμη στην τυπική εκπαιδευτική διαδικασία έχουν σημαντικά μικρότερες πιθανότητες συμμετοχής (πλησιάζουν το 50%), πιθανόν λόγω της αφοσίωσης στις σπουδές, την οποία διευκολύνει η χρηματοδότησή τους από την οικογένεια.

Η οικογενειακή κατάσταση φαίνεται να διαδραματίζει κάποιο ρόλο στην επιλογή των γυναικών, καθώς αυτές που δεν είναι έγγαμες, ούτε ήταν ποτέ, εμφανίζουν μεγαλύτερη πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό. Ο γάμος, ειδικότερα, μειώνει την πιθανότητα συμμετοχής πάνω από 13%, τόσο πριν όσο και στη διάρκεια της κρίσης. Η εθνική προέλευση δεν φαίνεται να έχει ισχυρή επίδραση στην πιθανότητα συμμετοχής των γυναικών σε καμία από τις δύο περιόδους. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι οι γυναίκες αλλοδαπής προέλευσης έχουν πλήρως αφομοιωθεί

και έχουν υιοθετήσει τη συμπεριφορά των γυναικών ελληνικής προέλευσης. Ωστόσο, η εκπαίδευση και ο βαθμός που αυτή γίνεται αποδεκτή και αξιολογείται από τους εργοδότες ενδέχεται να υποκρύπτει σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων, ενώ και οι διαφορές στην ηλικία θα μπορούσαν επίσης να λειτούργουν στην ίδια κατεύθυνση.

Τα ευρήματα για την επίδραση της σύνθεσης του νοικοκυριού είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα. Καταρχάς, η ύπαρξη παιδιών ως 11 ετών επιδρά αρνητικά, πιθανόν διότι αυξάνεται ο χρόνος που πρέπει να αφιερώσει η γυναίκα στην ανατροφή των παιδιών ελλείψει δωρεάν εναλλακτικών επιλογών¹⁰, π.χ. απογευματινές δραστηριότητες στο σχολείο, διευρυμένο ωράριο στην προσχολική ηλικία, κ.ά. Η ύπαρξη μελών άνω των 70 ετών στο νοικοκυριό αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, μόνο πριν την κρίση. Αυτό μάλλον οφείλεται στην παροχή βοήθειας στο νοικοκυριό, η οποία μειώνει ενδεχομένως τον χρόνο που η γυναίκα πρέπει να δαπανήσει στο νοικοκυριό. Ο αριθμός των μελών του νοικοκυριού γενικά φαίνεται να αυξάνει τις υποχρεώσεις της γυναίκας, μειώνοντας την πιθανότητα συμμετοχής της. Τέλος, ο αριθμός των απασχολούμενων στο νοικοκυριό αυξάνει την πιθανότητα συμμετοχής της γυναίκας, πιθανόν λόγω κοινών αξιών και αντιλήψεων σχετικά με τη αξία της απασχόλησης ή λόγω ίσης συνεισφοράς στα έξοδα του νοικοκυριού. Και σε αυτή την περίπτωση, το αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι διαφορετικό, αν η απασχόληση του άνδρα αύξανε τα περιθώρια να παραμείνει η γυναίκα στο σπίτι, με την έννοια της εξασφάλισης ενός ικανοποιητικού εισοδήματος για το νοικοκυριό.

Αναφορικά με τον τόπο διαμονής, μόνο οι γυναίκες στην περιφέρεια Βορείου Αιγαίου έχουν χειρότερες πιθανότητες να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με αυτές που διαμένουν στην Αττική. Επιπλέον, τόσο οι γυναίκες που διαμένουν στην περιοχή της πρωτεύουσας, όσο και αυτές που διαμένουν σε ημιαστικές και αγροτικές περιοχές εμφανίζουν αυξημένες πιθανότητες συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό σε σύγκριση με τις γυναίκες που διαμένουν σε αστικές περιοχές εκτός των ανωτέρω και στη Θεσσαλονίκη. Οι διαφορές αυτές μπορεί μεταξύ άλλων να οφείλονται στην οικογενειακή βοήθεια που είναι πιο συχνή στην επαρχία, αλλά και στο είδος των εργασιών που αναζητούν οι γυναίκες εκεί.

Περνώντας στον δεύτερο άξονα συζήτησης των αποτελεσμάτων, παρατηρείται ότι τη δεύτερη περίοδο,

10. Η μη συμμετοχή των γυναικών δεν σημαίνει ότι δεν θέλουν να εργαστούν. Η ύπαρξη παιδιών που απαιτούν φροντίδα σημαίνει ότι πιθανόν υπάρχουν περιορισμοί ως προς το ωράριο εργασίας, τον χρόνο μετάβασης στην εργασία, κ.ά. Επίσης, δεν πρέπει να αγνοείται το κόστος ευκαιρίας, καθώς η σύγκριση του κόστους φροντίδας ενός παιδιού με τις αποδοχές μιας γυναίκας, ειδικά ανειδίκευτης, συχνά καθιστά οποιαδήποτε σκέψη για εργασία μη ορθολογική, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια μετά τη γέννηση.

της οικονομικής κρίσης, η επίδραση σχεδόν του συνόλου των μεταβλητών μειώθηκε. Αυτό σημαίνει ότι η κρίση συνέβαλλε στη μείωση των διαφοροποιήσεων των γυναικών με βάση τα χαρακτηριστικά τους. Είναι πιθανόν αυτό να οφείλεται στη μείωση των προοπτικών απασχόλησης των γυναικών στη διάρκεια της κρίσης, καθώς και στη χειροτέρευση των όρων απασχόλησης γενικά. Ειδικότερα, σημαντική μείωση των επιδράσεων καταγράφεται στην εκπαίδευση. Η αποφοίτηση από ΤΕΙ αυξάνει μεν την πιθανότητα συμμετοχής στη διάρκεια της κρίσης σε σύγκριση με τις απόφοιτες Λυκείου, αλλά 6,1 εκατοστιαίες μονάδες λιγότερο σε σύγκριση με την πρώτη περίοδο. Το ίδιο ισχύει για τις απόφοιτες Πανεπιστημίου, αλλά και όλες τις απόφοιτες από βαθμίδα πάνω από το Λύκειο. Αντίστοιχα μειώθηκε και η αρνητική επίδραση των χαμηλότερων του Λυκείου επιπέδων. Αν δεχθεί κανείς ότι η επίδραση κάθε παραμέτρου σχετίζεται με τις προοπτικές στην αγορά εργασίας¹¹, είτε πραγματικές είτε εκλαμβανόμενες (δηλαδή όπως τις αντιλαμβάνονται οι γυναίκες εν προκειμένω), αυτό συνεπάγεται ότι στη διάρκεια της κρίσης οι προοπτικές έγιναν περισσότερο ομοιογενείς, οπότε «βαραίνουν» λιγότερο στην απόφαση των γυναικών. Επιπλέον, το γεγονός ότι η συμμετοχή των γυναικών αυξήθηκε στη διάρκεια της κρίσης σημαντικά, πιθανόν προκάλεσε την εξασθένιση των επιδράσεων επιμέρους παραμέτρων στην απόφαση συμμετοχής, μιας και ανεξαρτήτως χαρακτηριστικών οι γυναίκες εισήλθαν μαζικά στην αγορά για να αντισταθμίσουν τις απώλειες στο οικογενειακό εισόδημα. Η ερμηνεία αυτή εξηγεί τη μείωση των επιδράσεων και των υπολοίπων παραγόντων του υποδείγματος. Σε αντιδιαστολή, η συνεχιζόμενη εκπαίδευση αποτελεί ακόμη και στην περίοδο της κρίσης σημαντικό εμπόδιο στη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας και, μάλιστα, μεγαλύτερο.

Συμπερασματικά, και συγκρίνοντας τη στατιστικά σημαντική επίδραση των μεταβλητών στην πιθανότητα συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας και στις δύο περιόδους, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι, από τις επιλεχθείσες μεταβλητές, μεγαλύτερη επίδραση ασκούν στην απόφαση της γυναίκας να συμμετέχει στην αγορά εργασίας η συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία (πάνω από 40% μείωση), το εκπαιδευτικό επίπεδο (κοντά στο 20% αύξηση για τις απόφοιτες Πανεπιστημίου και 30% για τις κατόχους Μεταπτυχιακού ή/και Διδακτορικού τίτλου συγκριτικά) και ο γάμος (περίπου 13% αρνητική επίδραση).

Επομένως, αν στόχος είναι η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, πέραν των παρεμβάσεων υπέρ της ισότητας των ευκαιριών που μπορεί να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των γυναικών βελτιώνοντας τις επαγγελματικές προοπτικές τους, η εκπαίδευση φαίνεται να προβάλλει ως ένα καλό πεδίο δράσης. Αυτό δεν αλλάζει, παρά τη μείωση της σημασίας των παραμέτρων στην απόφαση συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό στη διάρκεια της κρίσης. Απλώς, η μείωση της επίδρασης της εκπαίδευσης στη διάρκεια της κρίσης σημαίνει ότι οι όποιες παρεμβάσεις θα έχουν μικρότερο αντίκτυπο από πριν.

4. Συμπεράσματα

Η προσπάθεια ερμηνείας της απόφασης συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας περιορίζεται εκ των πραγμάτων από τη διαθεσιμότητα των στατιστικών στοιχείων. Στο παρόν άρθρο χρησιμοποιήθηκε η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ενώ το δείγμα χωρίστηκε σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος (πριν την κρίση) περιλαμβάνει παρατηρήσεις από το 2004 έως το 2007, και η δεύτερη (στη διάρκεια της κρίσης) περιλαμβάνει παρατηρήσεις από το 2010 έως το 2016. Με βάση τις δύο περιόδους, εκτιμήθηκε η επίδραση διαφόρων χαρακτηριστικών των γυναικών στην απόφασή τους να συμμετέχουν ή όχι στην αγορά εργασίας και οι μεταβολές που επήλθαν στη διάρκεια της κρίσης και, πιθανότατα, εξαιτίας της, μέσω των αλλαγών που προκάλεσε στην αγορά εργασίας, θεσμικών και μη.

Δύο είναι τα βασικά συμπεράσματα στα οποία κατέληξε το άρθρο αυτό. Το πρώτο είναι ότι η εκπαίδευση έχει τον σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της επιλογής των γυναικών να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, τουλάχιστον από τις παραμέτρους που συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση. Το δεύτερο είναι ότι η επίδραση σχεδόν όλων των παραμέτρων μειώθηκε στη διάρκεια της κρίσης, σηματοδοτώντας μια αύξηση της ομοιογένειας, που δυσχεραίνει τις όποιες παρεμβάσεις. Ωστόσο, η εκπαίδευση παραμένει σημαντικός παράγοντας προσδιορισμού της απόφασης συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Όπως ήδη αναφέρθηκε, τα διαθέσιμα δεδομένα καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό το βάθος της ανάλυσης. Μια πιο πλούσια πηγή δεδομένων θα μπορούσε να δώσει ακόμη περισσότερη πληροφόρηση.

11. Ένα άτομο συμμετέχει στην αγορά εργασίας για να βρει δουλειά, όχι απλώς για να συμμετέχει. Επομένως, όταν οι προοπτικές δυσχεραίνουν, αποθαρρύνεται. Αν ένα πτυχίο έδινε σημαντικές προοπτικές εύρεσης απασχόλησης πριν την κρίση, αλλά όχι πια, είτε πράγματι ισχύει, είτε απλώς έτσι πιστεύεται, τότε αναμένεται ως παράγοντας να χάσει μέρος της σημασίας του, δηλαδή της επίδρασής του στην απόφαση συμμετοχής. Αυτό φαίνεται να δείχνουν τα αποτελέσματα.

Παράρτημα

ΠΙΝΑΚΑΣ Α1 Πιθανότητα συμμετοχής στην αγορά εργασίας των γυναικών 15-64 ετών

	2004-2007		2010-2016	
	Συντ.	Τυπ. σφάλμα	Συντ.	Τυπ. σφάλμα
Ηλικία	0,175 ***	0,003	0,206 ***	0,003
Ηλικία στο τετράγωνο	-0,002 ***	0,000	-0,003 ***	0,000
Δημοτικό ή λιγότερη εκπαίδευση	-0,197 ***	0,014	-0,103 ***	0,012
Κατώτερη Δευτεροβάθμια	-0,244 ***	0,016	-0,164 ***	0,014
Μεταδευτεροβάθμια	0,551 ***	0,021	0,345 ***	0,017
ΤΕΙ	0,758 ***	0,029	0,563 ***	0,020
Πανεπιστήμια	0,817 ***	0,018	0,639 ***	0,014
Μεταπτυχιακές σπουδές ή/και Διδακτορικό	1,244 ***	0,091	1,077 ***	0,050
Έγγαμη	-0,556 ***	0,020	-0,492 ***	0,017
Χήρα/διαζευγμένη/σε διάσταση	-0,223 ***	0,026	-0,265 ***	0,021
Μετανάστρια	0,018	0,022	0,021	0,017
Μαθήτριά/σπουδάστρια	-1,733 ***	0,024	-1,667 ***	0,022
Παιδιά ως 11 ετών	-0,163 ***	0,015	-0,196 ***	0,013
Αριθμός μελών άνω των 70 ετών	0,041 **	0,017	0,012	0,014
Αριθμός μελών νοικοκυριού	-0,060 ***	0,005	-0,051 ***	0,004
Αριθμός απασχολούμενων μελών νοικοκυριού	0,135 ***	0,008	0,109 ***	0,007
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	0,282 ***	0,026	0,101 ***	0,023
Κεντρική Μακεδονία	0,125 ***	0,027	0,024	0,023
Δυτική Μακεδονία	0,116 ***	0,034	0,007	0,030
Ήπειρος	0,156 ***	0,026	0,098 ***	0,024
Θεσσαλία	0,186 ***	0,027	0,103 ***	0,024
Ιόνια νησιά	0,156 ***	0,039	0,073 **	0,032

Δυτική Ελλάδα	0,054 **	0,026	-0,010	0,023
Στερεά Ελλάδα	0,094 ***	0,027	-0,003	0,023
Πελοπόννησος	0,273 ***	0,027	0,135 ***	0,023
Βόρειο Αιγαίο	-0,077 **	0,037	-0,202 ***	0,032
Νότιο Αιγαίο	-0,034	0,034	-0,030	0,030
Κρήτη	0,330 ***	0,026	0,197 ***	0,022
Περιφέρεια Πρωτευούσης	0,174 ***	0,022	0,061 ***	0,019
ΠΣ Θεσσαλονίκης	-0,002	0,026	-0,031	0,022
Ημιαστικές περιοχές	0,103 ***	0,016	0,060 ***	0,013
Αγροτικές περιοχές	0,291 ***	0,015	0,170 ***	0,012
Q1	-0,015 **	0,003	-0,013 ***	0,002
Q3	-0,035 ***	0,003	-0,002	0,002
Q4	-0,016 ***	0,004	-0,004	0,003
2005	0,012	0,008		
2006	0,042 ***	0,011		
2007	0,043 ***	0,011		
2011			-0,008	0,009
2012			0,007	0,012
2013			0,027 **	0,012
2014			0,037 ***	0,012
2015			0,059 ***	0,012
2016			0,089 ***	0,012
Σταθ. όρος	-2,383	0,063	-2,709 ***	0,059
Log likelihood	-204.945,02		-283.001,72	
Sample size	392.894		561.255	
Pseudo R ²	0,2446		0,2611	

Σημείωση: ***(**) = σημαντικά σε επίπεδο σημαντικότητας 1% (5%).

Βιβλιογραφία

- Becker, S.G. (1965). A Theory of the Allocation of Time. *The Economic Journal*, Vol.75 (299), pp. 493-517.
- Becker, S.G. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, 3rd Edition, University of Chicago Press.
- Blau, F. and L. Kahn (2011). Substitution between Individual and Cultural Capital: Pre-Migration Labor Supply, Culture and US Labor Market Outcomes among Immigrant Women. *IZA DP* No.5890, pp. 1-44.
- Blau, F., L. Kahn and K. Papps (2011). Gender, Source Country Characteristics, and Labor Market Assimilation among Immigrants. *Review of Economics and Statistics*, Vol.93 (1), pp. 43-58.
- Bloemen, H. and E. Stancanelli (2008). How do spouses allocate time: the effects of wages and income. *IZA Discussion Paper* No.3679.
- Cavounidis, J. and I. Cholezas (2013). *Educational and the Labour Market Trajectories of Youth of Migrant Origin*. KEPE Studies No.75. Athens.
- Christofides, L. and P. Paschardes (2000). The gender wage gap: a study of paid work in Cyprus. *Labour*, Vol.14 (2), pp.311-330.
- Connelly, R., DeGraff, D. S. and D. Levison (2001). Women's employment status and hours employed in urban Brazil: does husband's presence matter? *Labour*, Vol. 15(1), pp.133-167.
- Fernandez, R. and A. Fogli (2009). Culture: An Empirical Investigation of Beliefs, Work, and Fertility. *American Economic Journal: Macroeconomics*, Vol. 1(1), pp. 146-177.
- Jaumotte, F. (2004). Labour Force Participation of Women: Empirical Evidence on the Role of Policy and Other Determinants in OECD Countries. *OECD Economic Studies*, No.37, 2003/2.
- Juhn, C. and K.M. Murphy (1997). Wage Inequality and Family Labor Supply. *Journal of Labor Economics*, Vol. 14(1:1), pp. 72-97.
- Κοτζαμάνης, Β., Κωστώκη, Α., Bergouignan, C., Ζαφείρης, Κ. και Μπαλτάς, Π. (2016). *Η Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδας (2015-2050)*. Οργανισμός Έρευνας και Ανάλυσης διαΝΕΟσις.
- Lyberaki, A. (2017). *Εργασία Γυναίκων. Γιατί έχει σημασία*. Διαθέσιμο στο: <http://www.huffingtonpost.gr/antigoni-liberaki/_12450_b_17450236.html>.
- Marenzi, A. and L. Pagani (2003). The impact of elder parents on Italian women's labor market participation. *Rivista di Politica Economica*, Vol.95 (2), pp. 155-189.
- Merz, J. (1990). Female labor supply: labor force participation, market wage rate and working hours of married and unmarried women in the Federal Republic of Germany. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Vol. 207(3), pp. 240-270.
- Mincer, J. (1962). Labour Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply. In *Aspects of Labor Economics*. Editor H.M. Groves, NBER, pp. 63-106. Διαθέσιμο στο: <<http://www.nber.org/chapters/c0603.pdf>>.
- Scoppa, V. and M. Stranges (2014). Cultural Values and Decision to Work of Immigrant Women in Italy. *IZA DP*, No.8522.
- OECD (2012). *Gender Equality in Education, Employment and Entrepreneurship: Final Report to the MCM 2012*. Διαθέσιμο στο: <<http://www.oecd.org/employment/50423364.pdf>>.
- Wooldridge, J.M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Massachusetts Institute of Technology.

Πλαίσιο χρηματοπιστωτικής εποπτείας στην Ευρώπη: Εξελίξεις και προοπτικές

Χρήστος Τριαντόπουλος

1. Εισαγωγή

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 και η επέκτασή της στην ευρωπαϊκή οικονομία συνιστά ένα κομβικό σημείο στη διαδικασία οικονομικής ολοκλήρωσης της Ευρώπης, καθώς ανέδειξε τις θεσμικές αδυναμίες της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) τόσο ως προς την προστασία (και αποτροπή της διάχυσης) από την κρίση, όσο και ως προς τη διατηρήσιμη έξοδο –του συνόλου της οικονομίας της Ευρωζώνης– από αυτή. Επρόκειτο, ουσιαστικά, για μία σειρά από θεσμικές αδυναμίες που ήταν απόρροια της ατολμίας του εγχειρήματος της ΟΝΕ, το οποίο –κατά την πρώτη δεκαετία του βίου της– αρκέστηκε στην ενοποίηση της νομισματικής πολιτικής, διατηρώντας τους τομείς της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής διακυβέρνησης σε ένα «χαλαρό» επίπεδο συντονισμού και συνεργασίας και διαμορφώνοντας έναν ελάχιστο κοινό παρονομαστή σε συγκεκριμένα (σημαντικά) πεδία της οικονομικής ολοκλήρωσης. Ειδικότερα, το θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος¹ αποτελούσε ιδιαίτερα «κλειστό» και «προστατευμένο» τομέα της ευρωπαϊκής οικονομίας, διότι είχε ιδιαίτερη σημασία για την εγχώρια κατανομή πόρων, την παραγωγική διαδικασία και την προώθηση πολιτικών. Σταδιακά, όμως, και αφού αναγνωρίστηκαν τα θετικά από το «άνοιγμα» και την ενοποίηση των αγορών του χρηματοπιστωτικού συστήματος² άρχισε να προχωρά η διαδικασία απελευθέρωσης των εν λόγω αγορών (Tsoukalis, 1997).

Ωστόσο, αυτή τη διαδικασία σταδιακής ενοποίησης δεν ακολούθησε η θέσπιση ενός αντίστοιχου ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου εποπτείας και ρύθμισης, ώστε να διαμορφωθούν συνθήκες διασφάλισης της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Αντιθέτως, μέχρι τη δημιουργία της ΟΝΕ, η λογική που χαρακτήρισε τις κοινοτικές πρωτοβουλίες κινούνταν στην κατεύθυνση

της «αρνητικής ολοκλήρωσης», ενώ μετά τη θέσπιση της Ευρωζώνης πραγματοποιήθηκε μία δειλή στροφή προς την κατεύθυνση της «θετικής ολοκλήρωσης» που εξαντλήθηκε σε μεθόδους (ανοικτού) συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ των εθνικών θεσμικών δρώντων, μακριά από σημαντικές θεσμικές παρεμβάσεις (Σταϊκούρας και Τριαντόπουλος, 2008)³. Ουσιαστικά, το ευρωπαϊκό ενοποιητικό εγχείρημα δεν είχε καταφέρει να καταλήξει σε μία απάντηση απέναντι στο χρηματοπιστωτικό «τρίλημμα» των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), και δη της Ευρωζώνης, που θέλει να μην μπορούν να επιτύχουν ταυτόχρονα τους στόχους της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, της διασυνοριακής τραπεζικής και της διατήρησης των χρηματοπιστωτικών πολιτικών σε εθνικό επίπεδο (Schoemaker, 2011). Υπό αυτές τις θεσμικές συνθήκες, όμως, το χρηματοπιστωτικό σύστημα της Ευρωζώνης ή, για την ακρίβεια, τα (επιμέρους) χρηματοπιστωτικά συστήματα αυτής ήταν ιδιαίτερα ευάλωτα σε μία μεγάλη διαταραχή, όπως διαφάνηκε και στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008. Η εμφάνιση, λοιπόν, των αδυναμιών και κενών στο εν λόγω ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο και, κυρίως, οι αρνητικές συνέπειες αυτών αποτέλεσαν το εφαλτήριο για μία σειρά αναθεωρήσεων στην προσέγγιση και αλλαγών στην αρχιτεκτονική. Το αποτέλεσμα ήταν το θεσμικό πλαίσιο, παράλληλα με τη θεσμική ενδυνάμωση της οικονομικής διακυβέρνησης, να οδηγηθεί, αρχικά, στην Τραπεζική Ένωση και, στη συνέχεια, στη δρομολόγηση θεσμικών εξελίξεων στις άλλες δύο αγορές του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ως αναπόσπαστα τμήματα της νέας αρχιτεκτονικής οικονομικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη. Το παρόν άρθρο θέτει συνοπτικά το θεωρητικό υπόβαθρο της συζήτησης, αναλύει τις θεσμικές εξελίξεις και τη χρηματοπιστωτική ενοποίηση στην Ευρωζώνη και συζητά τόσο τις προκλήσεις που προκύπτουν μετά το δημοψήφισμα στο Ηνωμένο Βασίλειο για την έξοδο της χώρας αυτής από την ΕΕ, όσο και τη σημασία των ευρύτερων θεσμικών εξελίξεων για την Ελλάδα.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο

Η προώθηση της ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, αν και σε σημαντικό μέρος της βασίστηκε σε μία διαδικασία εμβάθυνσης και στενής συνεργασίας των κρατών-μελών σε μία λογική διά-

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

1. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελείται από την τραπεζική αγορά, την κεφαλαιαγορά και την αγορά ιδιωτικής ασφάλισης.
2. Βλ. αύξηση μεγέθους χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας, μείωση κόστους χρηματοδότησης, μακροοικονομική σταθεροποίηση, κ.ά.
3. Στη θεωρητική συζήτηση που ακολουθεί αναλύονται οι όροι της «αρνητικής» και «θετικής» ολοκλήρωσης.

χυσης της ενοποίησης προς πεδία πολιτικής με χαμηλότερη διαβάθμιση (σύμφωνα με την οπτική του νεολειτουργισμού), όταν άγγιζε πεδία υψηλής πολιτικής διαβάθμισης προχωρούσε με βάση τη διακυβερνητική τακτική διαπραγμάτευσης (Haas, 1958· Τσινισιζέλης, 2001· Καζάκος, 2006· Moravcsik, 1998). Κατά την περίοδο, ωστόσο, που το ευρωπαϊκό εγχείρημα έμπαινε στη φάση της ONE και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση «άγγιζε» –αναγκαστικά– ευαίσθητες πτυχές των οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών (όπως η απασχόληση, η ανταγωνιστικότητα, η χρηματοπιστωτική εποπτεία, κ.ά.), η διακυβερνητική τακτική δεν φάνηκε ικανή να ξεπεράσει τα εμπόδια που εμφανίζονταν. Το αποτέλεσμα ήταν, λοιπόν, να αναπτυχθεί η τακτική της ανοικτής μεθόδου συντονισμού, όπου σε ένα περιβάλλον μη δεσμευτικής συνεργασίας και συντονισμού συνυπήρχαν τόσο οι τάσεις και ο προσανατολισμός της κοινότητας, όσο και οι «εθνικές» θέσεις και οι ιδιαιτερότητες των κρατών-μελών. Παράλληλα, όμως, με την εμπάθυνση της ONE προχωρούσε και η διαδικασία διεύρυνσης της ΕΕ, όπου οι σημαντικές οικονομικές και θεσμικές υστερήσεις των νέων κρατών-μελών και η αδυναμία άμεσης διευθέτησης αυτών μέσω της «κοινοτικής μεθόδου» οδήγησαν στην ενδυνάμωση της διακυβερνητικής διάστασης της ενοποιητικής διαδικασίας και στην ενίσχυση της «χαλαρής» διάστασης της ανοικτής μεθόδου συντονισμού των εθνικών πολιτικών και πλαισίων. Έτσι, το ευρωπαϊκό εγχείρημα, καθώς προχωρούσε τόσο προς την εμπάθυνση όσο και προς τη διεύρυνση, εμπλουτίστηκε από αρκετές περιπτώσεις ανοικτού συντονισμού και συνεργασίας, αλλά, κυρίως, «διαφοροποιημένης» και «αρνητικής» ολοκλήρωσης, οι οποίες ήρθαν να προστεθούν στις ήδη υπάρχουσες (Τριαντόπουλος και Σταϊκούρας, 2017).

Καθώς προχωρούσε το ευρωπαϊκό εγχείρημα και όσο τα οφέλη από την περαιτέρω ολοκλήρωση μιας αγοράς ή ενός πεδίου της οικονομίας καθίσταντο όλο και πιο ξεκάθαρα, τόσο τα χαρακτηριστικά της «αρνητικής» ολοκλήρωσης αποτελούσαν –επί της ουσίας– εμπόδιο της διαδικασίας ολοκλήρωσης. Σταδιακά, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά της «αρνητικής» ολοκλήρωσης παραχωρούσαν τη θέση τους σε πρωτοβουλίες που εδράζονταν στη λογική της «θετικής» ολοκλήρωσης, και δη της μέγιστης κανονιστικής εναρμόνισης και του έντονου συντονισμού των πολιτικών. Ειδικότερα, στη λογική της «θετικής» ολοκλήρωσης εμπεριέχονται περιπτώσεις όπως οι ανοικτές εξουσιοδοτήσεις προς τα κοινοτικά όργανα για τη διαμόρφωση κοινών πολιτικών, η σύγκλιση και προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών και ο συντονισμός των εθνικών μακροοικονομικών πολιτικών, συμπεριλαμβάνοντας και τη δημιουργία ισχυρών

θεσμών (Στεφάνου, 2001). Φυσικά, η δημιουργία κοινοτικών θεσμών και η προώθηση της «θετικής» ολοκλήρωσης σε μία αγορά συνιστούν μία ιδιαίτερα χρονοβόρα διαδικασία διαπραγμάτευσης και νομοθέτησης, με αποτέλεσμα οι κοινοτικές πρωτοβουλίες να απέχουν σημαντικά από τις εξελίξεις στην ίδια την αγορά –ειδικά όταν πρόκειται για μία έντονα αναπτυσσόμενη αγορά. Το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση όπου η μακρά περίοδος «αρνητικής» ολοκλήρωσης του θεσμικού πλαισίου, σε συνδυασμό με τη μεγάλη χρηματοπιστωτική ανάπτυξη των τελευταίων δεκαετιών, επέτρεψε τη διαμόρφωση ενός σημαντικού «προβαδίσματος» της ευρύτερης χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας έναντι της εποπτείας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 και η επέκτασή της στην ευρύτερη ευρωπαϊκή οικονομία κατέδειξε τα κενά και τις αδυναμίες που υπήρχαν στο θεσμικό πλαίσιο του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος, ως αποτέλεσμα της (προ κρίσης) θεσμικής ατολμίας του ευρωπαϊκού εγχειρήματος.

3. Το προ κρίσης θεσμικό πλαίσιο και οι αδυναμίες του

Πριν την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 η πορεία ενοποίησης του θεσμικού πλαισίου που διέπει το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα έχει ως σημείο αναφοράς την ίδρυση της ONE, καθώς το εν λόγω μεγάλο βήμα οικονομικής εμπάθυνσης ενίσχυσε την τάση για περαιτέρω θεσμική ενοποίηση απέναντι στη νομοθετική διστακτικότητα της προ ONE περιόδου. Συγκεκριμένα, πριν το 1999, η ευρωπαϊκή πολιτική για το χρηματοπιστωτικό σύστημα βασίστηκε σε τρεις βασικές αρχές, οι οποίες ήταν η αμοιβαία αναγνώριση, η ελάχιστη νομοθετική εναρμόνιση και ο εποπτικός έλεγχος από το κράτος-μέλος «καταγωγής», διατηρώντας μεγάλο εύρος αρμοδιοτήτων και δικαιοδοσίας στους εθνικούς ρυθμιστικούς και εποπτικούς φορείς (Lastra, 2003). Προς αυτή την κατεύθυνση, οι βασικές κοινοτικές πρωτοβουλίες ήταν η Πρώτη Τραπεζική Οδηγία (1977), η Δεύτερη Τραπεζική Οδηγία (1989), η Οδηγία για την Κεφαλαιακή Επάρκεια και η Οδηγία για τις Επενδυτικές Υπηρεσίες (Γκόρτσος, 2001· Cervellati, 2003).

Ωστόσο, η πορεία ενοποίησης του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος επηρεάστηκε από τις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν με την εισαγωγή του ευρώ. Ειδικότερα, η θέσπιση της ONE οδήγησε (άμεσα) στον περιορισμό των εμποδίων στις χρηματοπιστωτικές αγορές και στην ενδυνάμωση της μακροοικονομικής σταθερό-

τητας, ενισχύοντας τις συνθήκες ανταγωνισμού, την προστασία από τον κίνδυνο κερδοσκοπικών πιέσεων στα ευρωπαϊκά νομίσματα, τις διακρατικές διαπραγματευτικές συναλλαγές και τη σύγκλιση των ευρωπαϊκών χρηματοπιστωτικών συστημάτων. Παράλληλα με τα νέα δεδομένα που δημιούργησε η Ευρωζώνη, η ευρύτερη τάση παγκοσμιοποίησης της δραστηριότητας, η δυναμική της χρηματοπιστωτικής ανάπτυξης και η ραγδαία τεχνολογική άνθηση και καινοτομία στο χρηματοπιστωτικό σύστημα δημιούργησαν περαιτέρω πιέσεις για την προώθηση της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης στην Ευρώπη (Σταϊκούρας και Τριαντόπουλος, 2008).

Σταδιακά, λοιπόν, το ευρωπαϊκό εγχείρημα άρχισε να ανταποκρίνεται στα νέα δεδομένα και η κοινοτική λογική αναφορικά με την ενοποίηση του θεσμικού πλαισίου που διέπει το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα άρχισε να μετατοπίζεται (από τη σφαίρα της «αρνητικής» ολοκλήρωσης –που, πλέον, δημιουργούσε εμπόδια– στη σφαίρα της «θετικής» ολοκλήρωσης), δίνοντας έμφαση στη μέγιστη –δυνατή– κανονιστική εναρμόνιση και στον έντονο εποπτικό συντονισμό. Συγκεκριμένα, βασικές (αρχικές) θεσμικές κοινοτικές πρωτοβουλίες ήταν: (α) το «Σχέδιο Δράσης για τις Χρηματοπιστωτικές Υπηρεσίες 1999-2005» (1999), (β) η θέσπιση της διαδικασίας «Lamfalussy» για την έκδοση (σε τέσσερα επίπεδα) των σχετικών κανόνων, την ενδυνάμωση της συνεργασίας των εθνικών εποπτικών αρχών και τη δημιουργία της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Ρυθμιστικών Αρχών των Αγορών Κινητών Αξιών, και (γ) η επέκταση της διαδικασίας «Lamfalussy» στις άλλες δύο αγορές (κεφαλαιαγορά και αγορά ιδιωτικής ασφάλισης) με τη δημιουργία της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Αρχών Τραπεζικής Εποπτείας και της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Εποπτικών Αρχών Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων. Έτσι, με την προώθηση της διαδικασίας «Lamfalussy» και στις τρεις αγορές του χρηματοπιστωτικού συστήματος διαμορφώθηκε μία νέα κανονιστική και εποπτική αρχιτεκτονική, η οποία και ακολούθησε τη ενοποιητική λογική του «χαλαρού» συντονισμού μεταξύ εθνικών δρώντων, πλαισίων και πολιτικών. Παράλληλα με τις αλλαγές στην αρχιτεκτονική του θεσμικού πλαισίου, προωθήθηκαν και νομοθετικές πρωτοβουλίες με σημαντικότερες την Οδηγία για την Κεφαλαιακή Επάρκεια II που ενσωμάτωσε στο κοινοτικό δίκαιο τη «Βασιλεία II», και την Οδηγία για τις Αγορές Χρηματοπιστωτικών Μέσων που επικαιροποίησε σε μεγάλο βαθμό το θεσμικό πλαίσιο σχετικά με τις επενδυτικές υπηρεσίες (Σταϊκούρας και Τριαντόπουλος, 2008).

Κατά την περίοδο που προηγήθηκε της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007/2008, η διαδικα-

σία ενοποίησης του θεσμικού πλαισίου άρχισε –μετά την εισαγωγή του ευρώ– να απομακρύνεται από τη λογική της «αρνητικής» ολοκλήρωσης, με τα βασικά χαρακτηριστικά των νέων πρωτοβουλιών της ΕΕ να είναι η κανονιστική εναρμόνιση και ο συντονισμός σε επίπεδο εποπτείας. Επρόκειτο, βέβαια, για μία περιορισμένου εύρους στροφή, καθώς η νέα αρχιτεκτονική δημιούργησε πλατφόρμες συντονισμού και συνεργασίας των εθνικών αρχών, μένοντας μακριά από τη θέσπιση ισχυρών ενωσιακών θεσμών με συγκεκριμένες αρμοδιότητες και εξουσίες. Έτσι, αντί για μία ουσιαστική στροφή προς τη «θετική» ολοκλήρωση, η κοινοτική ατολμία και η μεγάλη διακυβερνητική επιφύλαξη για σημαντικές θεσμικές παρεμβάσεις και αλλαγές οδήγησαν στην επικράτηση της λογικής του συντονισμού ως διαδικασίας προώθησης –ή καλύτερα προετοιμασίας– της ολοκλήρωσης. Παράλληλα, όμως, οι αγορές του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος ενοποιούνταν όλο και περισσότερο μέσα στο περιβάλλον της Ευρωζώνης (Τριαντόπουλος και Σταϊκούρας, 2017).

Η πρώτη δεκαετία της Ευρωζώνης (μέχρι την κρίση) χαρακτηρίστηκε από την προώθηση της ολοκλήρωσης των ευρωπαϊκών χρηματοπιστωτικών αγορών, δημιουργώντας ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την αύξηση τόσο της πιστωτικής επέκτασης, όσο και του ιδιωτικού χρέους στα κράτη-μέλη της ΟΝΕ. Συγκεκριμένα, το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα εμφάνισε μία σταθερή πορεία ολοκλήρωσης, η οποία παρουσίασε σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των αγορών, μιας και το επίπεδο ολοκλήρωσης ήταν σημαντικό στις αγορές χρήματος, παραγώγων και κρατικών ομολόγων, ενώ ήταν ικανοποιητικό στις αγορές εταιρικών ομολόγων. Παράλληλα, το επίπεδο ολοκλήρωσης ήταν χαμηλότερο στη χρηματιστηριακή αγορά και, κυρίως, στην τραπεζική αγορά, όπου μεγαλύτερη ολοκλήρωση παρουσίασε η μακροπρόθεσμη και μεσοπρόθεσμη διασυννοιακή επενδυτική τραπεζική και η επιχειρηματική δανειοδότηση, ενώ τα (ακραία) χαμηλότερα επίπεδα ολοκλήρωσης παρουσίαζε η λιανική (καταναλωτική) τραπεζική διασυννοιακή δραστηριότητα, υπογραμμίζοντας την κρισιμότητα της τραπεζικής αγοράς για την προώθηση της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης (Kiehlborn and Mietzner, 2005· Σταϊκούρας και Τριαντόπουλος, 2008). Όσον αφορά, ειδικότερα, την τραπεζική αγορά, μετά την εισαγωγή του ευρώ, η διασυννοιακή τραπεζική δραστηριότητα παρουσίασε μια σταθερή τάση επέκτασης και ολοκλήρωσης, καθώς, σε επίπεδο Ευρωζώνης, το μερίδιο των ξένων τραπεζών (είτε υποκαταστημάτων, είτε θυγατρικών) στην εγχώρια αγορά αυξήθηκε από 13,8% του συνόλου του ενεργητικού της τραπεζικής αγοράς το 2001 στο 20% το 2007, ενώ στη συνέχεια

το συγκεκριμένο διασυνοριακό μερίδιο ακολούθησε μία πτωτική πορεία (Σχεδιάγραμμα 1). Παράλληλα, τα υποκαταστήματα ξένων τραπεζικών ιδρυμάτων στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (στα 19 κράτη-μέλη αυτής) αυξήθηκαν από 563 το 2004 σε 706 το 2008, σημειώνοντας μία αύξηση κοντά στο 25% (Σχεδιάγραμμα 2).

Στις προαναφερθείσες ενδείξεις επέκτασης της διασυνοριακής τραπεζικής δραστηριότητας στην Ευρώπη προστίθεται και ο δείκτης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) για τη χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση στην Ευρωζώνη και, ειδικότερα, ο δείκτης που βασίζεται στην ποσότητα της χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας, ο οποίος παρουσίασε μία σταθερά αυξητική πορεία μέχρι και το 2007. Έτσι, ο συγκεκριμένος δείκτης από το 0,03 του πρώτου τριμήνου του 1999 αυξήθηκε στα επίπεδα του 0,40 την περίοδο 2007-2009 (Σχεδιάγραμμα 3). Η ολοκλήρωση, όμως, ήταν μεγαλύτερη σε όρους σύγκλισης των τιμών του χρηματοπιστωτικού συστήματος, καθώς ο εν λόγω σύνθετος δείκτης από 0,05 το πρώτο τρίμηνο του 1995 έφτασε στο 0,55 στο πρώτο τρίμηνο του 1999 και σε επίπεδα άνω του 0,80 μέχρι και το πρώτο εξάμηνο του 2007, εμπεριέχοντας και τη σύγκλιση αποδόσεων και επιτοκίων στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου μετά την εισαγωγή του ευρώ, οι οποίες, σε αρκετές περιπτώσεις, απέκλιναν από τα πραγματικά δεδομένα της πιστοληπτικής ικανότητας των κρατών-μελών (βλ. κρατικά ομόλογα). Αυτή η πορεία χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης, όπως προκύπτει τόσο από την τραπεζική δραστηριότητα όσο και από τους δείκτες της ΕΚΤ, διεκόπη με την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και εισήλθε σε πτωτική πορεία, οδηγώντας, συνάμα, σε μία σύγκλιση των δύο σύνθετων δεικτών (τιμής και ποσότητας) που μέχρι την κρίση παρουσίαζαν σημαντική απόκλιση ως προς τον βαθμό ολοκλήρωσης –αφού η ενοποίηση ήταν πιο ορατή σε όρους τιμών και όχι τόσο σε όρους ποσότητας.

Παρά, λοιπόν, την ανάπτυξη και (σταδιακή) ολοκλήρωση των αγορών του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος, η αρχιτεκτονική του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου παρουσίαζε κενά στο πεδίο της χρηματοπιστωτικής εποπτείας, όπως και σε άλλες διαστάσεις της οικονομικής διακυβέρνησης της Ευρωζώνης. Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, επομένως, κατέδειξε τις θεσμικές ατέλειες της Ευρωζώνης, πλήττοντας την μέσα από τρία κανάλια. Το πρώτο κανάλι μετάδοσης της παγκόσμιας κρίσης στην ευρωπαϊκή οικονομία ήταν το πιο άμεσο, καθώς αφορούσε τις μεγάλες απώλειες που προέκυψαν σε ευρωπαϊκά χρηματοπιστωτικά και τραπεζικά ιδρύματα από την έκθεσή τους στα λεγόμενα «τοξικά» προϊόντα. Το βάρος αντιμετώπισης

αυτής της δύσκολης κατάστασης το ανέλαβαν, κυρίως, τα κράτη-μέλη, αν και το ενδεχόμενο κατάρρευσης δεν αφορούσε αποκλειστικά μία οικονομία. Και αυτό διότι το χρηματοπιστωτικό «τρύλημμα» παρέμενε (Schoenmaker, 2011), με αποτέλεσμα η ανάληψη του κόστους της χρηματοπιστωτικής διάσωσης να αφορά τα κράτη-μέλη και όχι (τουλάχιστον) το σύνολο της Ευρωζώνης λόγω απουσίας σχετικού θεσμικού πλαισίου, δημιουργώντας έντονη ανησυχία στις διεθνείς αγορές αναφορικά με την ικανότητα μεμονωμένων κρατών-μελών να αντέξουν το βάρος της διάσωσης. Το δεύτερο κανάλι μετάδοσης της παγκόσμιας κρίσης σχετίζεται με τις υφεσιακές πιέσεις που προέκυψαν λόγω της έντονης διαταραχής στις διεθνείς αγορές, και στις οποίες η Ευρωζώνη δεν μπόρεσε να απαντήσει με επάρκεια και αποτελεσματικότητα λόγω των θεσμικών ατελειών της ΟΝΕ και της αδυναμίας διαμόρφωσης ενός περιβάλλοντος οικονομικής ανταγωνιστικότητας και δημοσιονομικής ευρωστίας για το σύνολο της Ευρωζώνης, στην προ κρίσης περίοδο. Επρόκειτο για υφεσιακές πιέσεις που επηρέασαν σημαντικά ορισμένες εθνικές τραπεζικές αγορές λόγω της αρρυθμίας στη διατραπεζική αγορά και της μεγάλης αύξησης των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Τέλος, το τρίτο κανάλι μετάδοσης της παγκόσμιας κρίσης σχετιζόταν με τη σημαντική συρρίκνωση της διεθνούς ρευστότητας μετά την περίοδο 2007/2008, οπότε και οι διεθνείς επενδυτικές αγορές αυστηροποίησαν την προσέγγισή τους ως προς την πιστοληπτική ικανότητα των πιο αδύναμων και ευάλωτων κρατών-μελών της Ευρωζώνης, τερματίζοντας μία περίοδο ευφορίας που ακολούθησε την εισαγωγή του κοινού νομίσματος (Τριαντόπουλος και Σταϊκούρας, 2017).

Παράλληλα με τις υστερήσεις στο πλαίσιο της οικονομικής διακυβέρνησης της Ευρωζώνης, τα κενά και οι αδυναμίες, που κατέδειξε η κρίση, στο θεσμικό πλαίσιο του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος αφορούσαν: (α) την απουσία εποπτικής προσοχής επί των αναδυόμενων χρηματοπιστωτικών κινδύνων, καθώς διατηρήθηκε η οπτική της πειθαρχίας στην αγορά και της αυτορρύθμισης, (β) την ελλιπή αξιολόγηση (όπου έγινε) των αναδυόμενων κινδύνων στη χρηματοπιστωτική δραστηριότητα, καθώς δεν αποτυπώθηκαν στις επίσημες εκτιμήσεις τόσο για τη μακρο-χρηματοπιστωτική σταθερότητα, όσο και τη χρηματοπιστωτική καινοτομία, (γ) την επίσημη αδιαφορία για τις «προειδοποιητικές» αναλύσεις, καθώς το ενδιαφέρον των διαμορφωτών πολιτικής εστιάζονταν περισσότερο στα βραχυπρόθεσμα συμφέροντα, (δ) το έλλειμμα εποπτικής συνεργασίας μεταξύ των εθνικών εποπτικών αρχών, (ε) την περιορισμένη ευχέρεια κοινοτικής δράσης, καθώς οι ευρωπαϊκοί θεσμοί ήταν σε θέση –και μετά από μεγάλη διάρκεια διαβουλεύσεις– να καταλήξουν σε αποφάσεις με όρους

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Δραστηριότητα ξένων τραπεζών στις τραπεζικές αγορές της Ευρωζώνης (2001-2016)

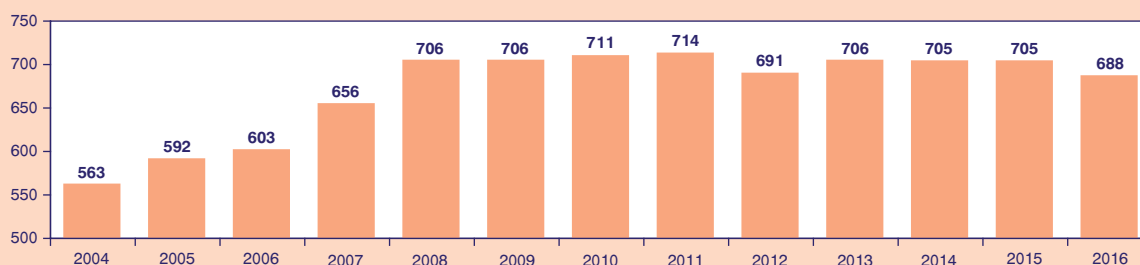

Πηγή: ECB (2006), ECB (2007), ECB (2008), ECB (2010a), ECB (2010b), ECB (2015) και ECB (2017).

Σημείωση: Τα στοιχεία για τα έτη 2008-2016 (ONE-19), 2005-2007 (ONE-16), 2004 (ONE-15), 2003 (ONE-13), 2001-2002 (ONE-12).

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

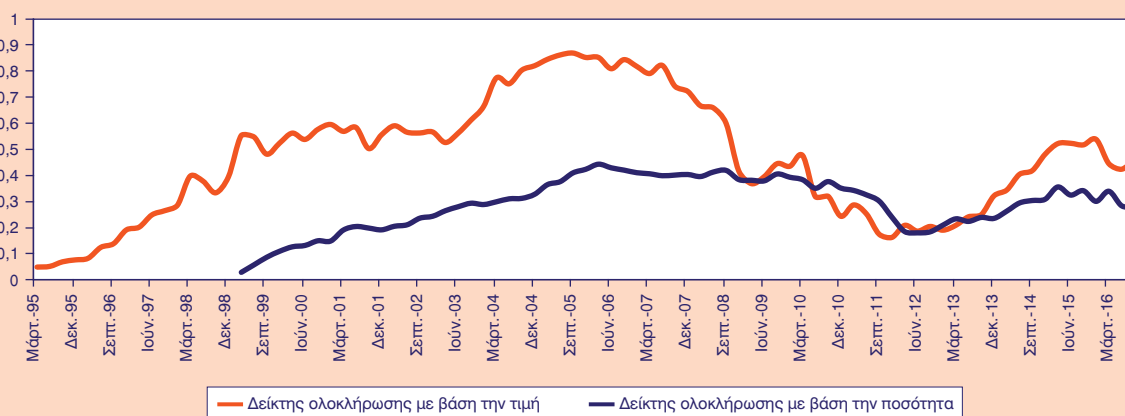
Υποκαταστήματα ξένων τραπεζών στις τραπεζικές αγορές της Ευρωζώνης (2004-2016)

Πηγή: ECB (2010a), ECB (2010b) και ECB (2017).

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση στην Ευρωζώνη (1995-2016)

Πηγή: ECB.

Σημείωση: Το 0 αντιστοιχεί στον πλήρη κατακερματισμό και το 1 στην πλήρη ολοκλήρωση.

ελάχιστου κοινού παρονομαστή, (στ) την αδυναμία των εθνικών εποπτικών αρχών να ελέγξουν επαρκώς την εγχώρια αγορά, λόγω της διεθνοποιημένης δραστηριότητας αρκετών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, και (ζ) την απουσία αποτελεσματικού θεσμικού πλαισίου (ή θεσμού) που να είναι σε θέση να εφαρμόσει μια μακρο-προληπτική πολιτική και να επιτύχει μια συντονισμένη αντίδραση για τον περιορισμό της επέκτασης της κρίσης (Group of Thirty, 2008· Tabellini, 2008· FSA, 2009· De Larosière, 2009· OECD, 2010· Verhelst, 2011· Veron, 2012). Ο εντοπισμός, συνεπώς, αυτών των θεσμικών κενών και αδυναμιών οδήγησε στην ευρύτερη συζήτηση για την αλλαγή και βελτίωση του θεσμικού πλαισίου κανόνων και εποπτείας του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος.

4. Το νέο θεσμικό πλαίσιο

Σε συνέχεια, λοιπόν, της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και παρά την ανάγκη για «γενναίες» θεσμικές αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο του χρηματοπιστωτικού συστήματος, οι πρωτοβουλίες της πρώτης περιόδου δεν είχαν απεγκλωβιστεί από τη θεσμική επιφυλακτικότητα της προγενέστερης της κρίσης περιόδου. Άλλωστε, από τη στιγμή που καθυστερούσε και η ενοποίηση των διαδικασιών και η θέσπιση των κανόνων της οικονομικής διακυβέρνησης στην Ευρωζώνη, κάτι που θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για κάποιο –έστω «δειλό»– επιμερισμό του χρηματοπιστωτικού κινδύνου, ήταν δύσκολο να προωθηθεί μια ενοποιημένη αρχιτεκτονική στην εποπτεία του χρηματοπιστωτικού συστήματος (Τριαντόπουλος και Σταϊκούρας, 2017). Σε αυτό το περιβάλλον, διαμορφώθηκε το Ευρωπαϊκό Σύστημα Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας (2010) –στη λογική της εποπτικής συνεργασίας– που περιλαμβάνει: (α) το νεοϊδρυθέν Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου με διαχειριστική και διοικητική εμπλοκή της ΕΚΤ και με αρμοδιότητα την μακρο-προληπτική εποπτεία, αλλά και την αξιολόγηση και τη διατύπωση προτάσεων για τακτικές περιορισμού του συστημικού κινδύνου (Schoenmaker, 2011), και (β) τις τρεις Ευρωπαϊκές Εποπτικές Αρχές –την Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών, την Ευρωπαϊκή Αρχή των Κινητών Αξιών και Αγορών και την Ευρωπαϊκή Αρχή των Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων. Οι εν λόγω Αρχές αντικατέστησαν τις προηγούμενες τρεις επιτροπές συντονισμού της διαδικασίας «Lamfalussy» και επικεντρώνουν τη δραστηριότητά τους στην εναρμόνιση της χρηματοπιστωτικής εποπτείας στην ΕΕ μέσω της ανάπτυξης ενός ενιαίου πλαισίου κανόνων

και προληπτικών διαδικασιών για τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, ενώ προβλέφθηκε να προχωρούν και σε αξιολογήσεις των κινδύνων και της ευρωστίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ωστόσο, και υπό το νέο θεσμικό περιβάλλον τα ευρωπαϊκά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα συνέχισαν να βρίσκονται υπό την εποπτεία των εθνικών εποπτικών αρχών, μιας και η επιφυλακτικότητα για ένα «γενναίο» βήμα «θετικής» ολοκλήρωσης μέσω της δημιουργίας μιας ισχυρής κοινής ευρωπαϊκής αρχής –με αντίστοιχη μεταφορά της εθνικής εποπτικής ευθύνης– παρέμενε και ήταν αποτέλεσμα της αβεβαιότητας μεταξύ των κρατών-μελών ως προς την κατανομή του κόστους μίας τέτοιας πρωτοβουλίας συγκέντρωσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο της χρηματοπιστωτικής εποπτείας (De Larosière, 2009· Schoenmaker, 2011· Hennessy, 2014· De Rynck, 2014· Chang, 2015).

Η παρατεταμένη αστάθεια στην ευρωπαϊκή οικονομία, με βασικά στοιχεία τόσο την ιδιαίτερα δύσκολη δημοσιονομική θέση αρκετών κρατών-μελών όσο και τη μείωση της πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας, συνέβαλλε στη διαμόρφωση πιέσεων για «γενναία» εμπάθυνση στο σκέλος της οικονομικής ενοποίησης. Έτσι, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής οικονομικής διακυβέρνησης, κυρίως κατά τα χρόνια που ακολούθησαν το ξέσπασμα της κρίσης, θεσπίστηκαν: (α) η Συνθήκη για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση στην Ευρωζώνη, (β) το ενισχυμένο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, μέσω μίας δέσμης πέντε Κανονισμών και μιας Οδηγίας (six pack), (γ) η ενισχυμένη εποπτεία σε κεντρικό επίπεδο των εθνικών προϋπολογισμών των κρατών-μελών της Ευρωζώνης μέσω μίας δέσμης δύο μέτρων (two pack), (δ) το Ευρωπαϊκό Εξάμηνο, και (ε) οι Μηχανισμοί Στήριξης των κρατών-μελών, όπως το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΕΤΧΣ), ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (ΕΜΣ) και ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Χρηματοοικονομικής Σταθεροποίησης (ΕΜΧΣ). Έτσι, και με τον ΕΜΣ –που αντικατέστησε το 2013 το «προσωρινό» ΕΤΧΣ– άρχισαν, μετά από μεγάλη καθυστέρηση, να διαμορφώνονται οι θεσμικές συνθήκες όχι μόνο διαχείρισης μιας οικονομικής και χρηματοπιστωτικής διαταραχής, αλλά και ανάληψης και επιμερισμού του κόστους της διευθέτησής της⁴. Παράλληλα, όμως, με τις πρωτοβουλίες ενοποίησης της οικονομικής διακυβέρνησης, ιδιαίτερα προσοχή δόθηκε –επιτέλους– και στην ενοποίηση της μακρο-προληπτικής εποπτείας του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος, στο πλαίσιο μίας προσπάθειας διάρρηξης της στενής διασύνδεσης μεταξύ δημοσίου χρέους και τραπεζικής αγοράς, ώστε

4. Βλ. περισσότερα στις εκθέσεις των «τεσσάρων Προέδρων» και των «πέντε Προέδρων».

να αποτραπούν μελλοντικές τραπεζικές κρίσεις (βλ. έκθεση «τεσσάρων Προέδρων»⁵).

Συγκεκριμένα, η διάρρηξη της στενής διασύνδεσης της κατάστασης των δημοσίων οικονομικών και της ευρωστίας της τραπεζικής αγοράς θα πραγματοποιούνταν με την ανάθεση στον ΕΜΣ, παράλληλα με τη λειτουργία του ενιαίου εποπτικού φορέα, της δυνατότητας να ανακεφαλαιοποιήσει απευθείας τις ευρωπαϊκές τράπεζες χωρίς να ενσωματώνεται το εν λόγω ποσό στο δημόσιο χρέος κάθε κράτους-μέλους. Επί της ουσίας, άρχισε να διαμορφώνεται η θεσμική απάντηση στο «τρίλημμα» της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης. Και αυτό διότι από τη στιγμή που διαμορφώθηκε –στο ευρύτερο πλαίσιο της (νέας) αρχιτεκτονικής διακυβέρνησης της Ευρωζώνης– ένας ευρωπαϊκός μηχανισμός ανάληψης και επιμερισμού της επιβάρυνσης της διάσωσης, ήταν εφικτή και η ανάληψη της εποπτικής ευθύνης σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Goodhart and Schoenmaker, 2009). Έτσι, πραγματοποιήθηκε ένα καθοριστικό βήμα «θετικής» ολοκλήρωσης του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος που αποτυπώθηκε στο εγχείρημα της Τραπεζικής Ένωσης, περιλαμβάνοντας τη θέσπιση ενός κοινού θεσμού εποπτείας και τη διαμόρφωση ενός θεσμικού περιβάλλοντος (ιδιωτικού και δημοσιονομικού) επιμερισμού του κινδύνου και ανάληψης του κόστους (Buch *et al.*, 2013).

Η Τραπεζική Ένωση συνιστά ένα σημαντικό βήμα εμβάθυνσης της (ευρύτερης) ευρωπαϊκής οικονομικής ολοκλήρωσης που αναπτύχθηκε συμπληρωματικά και υπερκείμενα του προγενέστερου θεσμικού πλαισίου και αποτελείται από τρεις πυλώνες. Ο πρώτος πυλώνας αφορά την ίδρυση του Ενιαίου Μηχανισμού Εποπτείας των συστημικά σημαντικών (ή «συστημικών»⁶) πιστωτικών ιδρυμάτων υπό την ΕΚΤ, εστιάζοντας στη διασφάλιση της ευρωστίας της ευρωπαϊκής τραπεζικής αγοράς και της συνέχισης της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης, και επιτρέποντας την, υπό προϋποθέσεις, ανακεφαλαιοποίηση τραπεζών από τον

ΕΜΣ, ενώ οι υπόλοιπες (λιγότερο σημαντικές συστημικά) τράπεζες παραμένουν υπό την εποπτική ευθύνη των εθνικών αρχών, με την ΕΚΤ, ωστόσο, να έχει την ευχέρεια άμεσης παρέμβασης εάν κριθεί αναγκαίο. Επίσης, ο Ενιαίος Μηχανισμός Εποπτείας είναι σε συνεργασία και με την Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών στο πλαίσιο της αξιολόγησης του ενεργητικού των ευρωπαϊκών τραπεζών (Wymeersch, 2014).

Ο δεύτερος πυλώνας –που βασίζεται και σε σχετική διακυβερνητική συμφωνία⁷– είναι ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης των πιστωτικών ιδρυμάτων, με την παράλληλη θέσπιση του Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης⁸, συμπληρώνοντας τον Ενιαίο Μηχανισμό Εποπτείας και διασφαλίζοντας ότι, αν μια συστημική τράπεζα αντιμετωπίσει σοβαρές δυσχέρειες, η εξυγίανσή της θα αντιμετωπιστεί με αποτελεσματικό τρόπο και με το χαμηλότερο δυνατό κόστος για τους φορολογουμένους, ενώ οι εθνικές αρμόδιες αρχές διατηρούν την ευθύνη για τη διαδικασία εξυγίανσης των λιγότερο συστημικά σημαντικών τραπεζών. Παράλληλα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2017, αναγνωρίζοντας την «ανησυχία» ως προς την ικανότητα του Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης να «καλύψει» μια εκτεταμένη κρίση που θα απαιτήσει χρηματοδοτική αρωγή μεγαλύτερη αυτής που θα διαμορφωθεί σταδιακά και με ιδιωτικούς πόρους ως το 2024, πρότεινε, αρχικά, τη χορήγηση πιστωτικού ορίου από τον ΕΜΣ στο Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης⁹, και, στη συνέχεια, τη μετατροπή του ΕΜΣ σε Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο –στο πλαίσιο του δικαίου της ΕΕ– ώστε να υπάρχουν επαρκείς πόροι (πιστωτική γραμμή και εγγυήσεις) για να αντιμετωπιστεί μία έκτακτη κατάσταση εξυγίανσης μιας μεγάλης τράπεζας ή οι αλληπάλληλες εξυγιάνσεις περισσότερων τραπεζών¹⁰.

Ο τρίτος πυλώνας –ο οποίος είναι και αυτός που έμεινε ημιτελής κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού του θεσμικού εγχειρήματος– αφορά το Κοινό Καθεστώς Εγγύησης Καταθέσεων, όπου, στο πλαίσιο της Τραπεζικής Ένωσης, προωθήθηκε, απλώς, το 2014 η

5. Πρόκειται για την έκθεση του Προέδρου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σε στενή συνεργασία με τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τον Πρόεδρο του Eurogroup και τον Πρόεδρο της ΕΚΤ με τίτλο “Towards a Genuine Economic and Monetary Union”.

6. Στις συστημικά σημαντικές τράπεζες περιλαμβάνονται οι τράπεζες που μπορεί: (α) η αξία του ενεργητικού τους να είναι σημαντική (30 δισ. ευρώ ή άνω του 20% του ΑΕΠ), (β) να έχουν λάβει χρηματοδοτική αρωγή από τον ΕΜΣ, (γ) να έχουν ιδιαίτερη σημασία για την εγχώρια οικονομία, (δ) να είναι εντός των τριών πιο σημαντικών τραπεζών κάθε κράτους-μέλους, και (ε) να έχουν αξιολογηθεί ως σημαντικές από την ΕΚΤ –με ειδικές συνθήκες για τις περιπτώσεις αυτές (Γκόρτσος, 2014).

7. Βλ. περισσότερα για το Intergovernmental Agreement on the Transfer and Mutualisation of Contributions to the Single Resolution Fund εδώ: <<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/11/30/banking-union-single-resolution-fund-for-1-january-2016/>>.

8. Το κεφάλαιο του Ενιαίου Ταμείου Εξυγίανσης, ύψους 55 δισ. ευρώ, διαμορφώνεται από ιδιωτικούς πόρους (τραπεζών) σταδιακά μέχρι (τουλάχιστον) το 2024.

9. Βλ. περισσότερα εδώ: <https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reflection-paper-emu_el.pdf>.

10. Βλ. περισσότερα εδώ: <http://ec.europa.eu/finance/docs/law/171011-communication-banking-union_en.pdf>.

θέσπιση ενός ευρωπαϊκού πλαισίου (βασικής) εναρμόνισης των καθεστώτων εγγύησης των καταθέσεων για όλα τα κράτη-μέλη, αφήνοντας ανοικτό το ενδεχόμενο περαιτέρω πρωτοβουλιών ενοποίησης του καθεστώτος εγγύησης καταθέσεων. Προς αυτή –την τελευταία– κατεύθυνση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προχώρησε στην πρόταση για τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Συστήματος Εγγύησης Καταθέσεων μέσα από μία διαδικασία τριών φάσεων σταδιακής ενοποίησης –την οποία, το 2017, περιόρισε σε δύο φάσεις (βλ. αντασφάλισης και υπό προϋποθέσεις συνασφάλισης¹¹)– που θα έχει ως αποτέλεσμα τα εθνικά καθεστώτα να «συν-ασφαλιζονται» (όλο και περισσότερο) από το Ευρωπαϊκό Σύστημα Εγγύησης Καταθέσεων, το οποίο θα περιλαμβάνει και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Εγγύησης Καταθέσεων και θα διοικείται από το Ενιαίο Συμβούλιο Εξυγίανσης (του προαναφερθέντος Μηχανισμού)^{12, 13}.

Το εγχείρημα της Τραπεζικής Ένωσης ακολούθησε το αντίστοιχο για την Ένωση των Κεφαλαιαγορών, το οποίο, σύμφωνα με τη σχετική πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αφορά την προώθηση μιας σειράς κανονιστικών ρυθμίσεων και παρεμβάσεων, δίνοντας έμφαση –στο πλαίσιο της υλοποίησης του επενδυτικού «πακέτου Juncker»– στην ανάγκη βελτίωσης της πρόσβασης στη χρηματοδότηση για όλες τις επιχειρήσεις, ενίσχυσης και διαφοροποίησης των πηγών χρηματοδότησης, και ενδυνάμωσης της αποδοτικότητας της λειτουργίας των αγορών. Σε αυτό το πλαίσιο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (από το 2015) πορεύεται στην υλοποίηση ενός σχετικού σχεδίου δράσης με βασικές αρχές τη δημιουργία περισσότερων ευκαιριών για τους επενδυτές, την κινητοποίηση κεφαλαίων για τις επιχειρήσεις, την οικοδόμηση ενός ισχυρού χρηματοπιστωτικού συστήματος, και την εμβάθυνση της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης. Προς αυτή την κατεύθυνση, ο αρχικός προσανατολισμός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επικεντρώθηκε στην τιτλοποίηση, στον εκσυγχρονισμό και εναρμόνιση του (σχετικού) ενημερωτικού δελτίου, στα κεφάλαια επιχειρηματι-

κού κινδύνου και στα καλυμμένα ομόλογα, στην επενδυτική μεταχείριση των έργων υποδομής από ασφαλιστικούς φορείς στο πλαίσιο της οδηγίας Solvency II, στη σταδιακή εναρμόνιση ελεγκτικών, κανονιστικών και φορολογικών συνθηκών, ενώ δεν προκύπτει κάποια κινητικότητα στη διάσταση της αρχιτεκτονικής του θεσμικού πλαισίου εποπτείας της Ένωσης των Κεφαλαιαγορών¹⁴. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι το εν λόγω εγχείρημα αφορά την ΕΕ και όχι μόνο την Ευρωζώνη, ώστε να περιλαμβάνεται και το –σημαντικό σε όρους κεφαλαιαγοράς– χρηματοπιστωτικό σύστημα του Ηνωμένου Βασιλείου.

5. Επικείμενες θεσμικές εξελίξεις και προοπτικές

Το θεσμικό πλαίσιο του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος, μετά από μία περίοδο σημαντικής θεσμικής καθυστέρησης και επιφυλακτικότητας, εισήλθε με την προώθηση του εγχειρήματος της Τραπεζικής Ένωσης σε μία νέα φάση ολοκλήρωσης, η οποία και χαρακτηρίστηκε από δύο βασικές τάσεις. Η μία τάση αφορά τη μεγάλη θεσμική ενδυνάμωση της ΕΚΤ στο νέο θεσμικό περιβάλλον της Ευρωζώνης, καθώς, με την ανάθεση του Ενιαίου Μηχανισμού Εποπτείας, η ΕΚΤ αναδεικνύεται, σε συνδυασμό και με την εμπλοκή στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου, στον βασικό εποπτικό θεσμό της ΕΕ αποκτώντας αρμοδιότητες: (α) μικρο-προληπτικής εποπτείας επί των συστημικά σημαντικών τραπεζών, (β) αξιολόγησης ενοποιημένων ισολογισμών, αλλά και (γ) μακρο-προληπτικής εποπτείας. Παράλληλα, βέβαια, η ΕΚΤ επέκτεινε τη δραστηριότητά της σε μία σειρά από παρεμβάσεις που σχετίζονται τόσο με τη νομισματική πολιτική, όσο και τη χρηματοπιστωτική δραστηριότητα. Η δεύτερη τάση αφορά την αλλαγή στη φιλοσοφία της ενοποίησης από τη λογική της «αρνητικής» ολοκλήρωσης, τη λογική του «χαλαρού» συντονισμού και τη λογική της επιφυλακτικά «θετικής» ολοκλήρωσης μέχρι και τα πρώτα έτη μετά την παγκόσμια κρίση, προς

11. Δεν περιλαμβάνεται στη νέα πρόταση η προηγούμενη (Τρίτη) φάση της πλήρους ασφάλισης από το ευρωπαϊκό σύστημα. Βλ. περισσότερα εδώ: <http://ec.europa.eu/finance/docs/law/171011-communication-banking-union_en.pdf>.

12. Βλ. περισσότερα στο link: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6152_el.htm>.

13. Παράλληλα με το εγχείρημα της περαιτέρω ενοποίησης της αρχιτεκτονικής του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος προωθήθηκαν μια σειρά από σχετικές ευρωπαϊκές νομοθετικές κανονιστικές πράξεις που αφορούσαν τους διαχειριστές οργανισμών εναλλακτικών επενδύσεων, τις ανοικτές πωλήσεις, τα CDS, τα εξωχρηματοπιστηριακά παράγωγα, την κατάχρηση της αγοράς, τους οργανισμούς αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας, τις κεφαλαιακές απαιτήσεις, τις αγορές χρηματοπιστωτικών μέσων, την άσκηση δραστηριοτήτων ασφάλισης και αντασφάλισης και την εξυγίανση των πιστωτικών ιδρυμάτων (Τριαντόπουλος και Σταϊκούρας, 2017).

14. Σύμφωνα με την Ενδιάμεση Έκθεση του 2017, ικανοποιητική πρόοδος έχει σημειωθεί μέχρι στιγμής στην εφαρμογή του σχεδίου δράσης του 2015, με τα δύο τρίτα περίπου των 33 δράσεων να έχουν παραδοθεί. Βλ. περισσότερα εδώ: <https://ec.europa.eu/info/publications/mid-term-review-capital-markets-union-action-plan_en>.

μία λογική «θετικής» ολοκλήρωσης που προτάσσει την κεντροποιημένη αρχιτεκτονική της εποπτείας σε ευρωπαϊκό επίπεδο, εμπεριέχοντας την ενοποίηση του θεσμικού πλαισίου σε κοινούς ευρωπαϊκούς θεσμούς και (ουσιαστικά) «απαντώντας» στο χρηματοπιστωτικό «τρίλημμα».

Η επικείμενη έξοδος του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ συνιστά μία σημαντική εξέλιξη για την περαιτέρω προώθηση της διαδικασίας «θετικής» ολοκλήρωσης του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού χώρου, και δη της συγκέντρωσης αρμοδιοτήτων σε κοινούς ευρωπαϊκούς θεσμούς, καθώς πρόκειται για το κράτος-μέλος της ΕΕ που –αν και αποτελεί έναν παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό «παίκτη» με κρίσιμο μερίδιο στη διεθνή αγορά– ήταν (όπως και σε άλλες τις διαστάσεις) επιφυλακτικό στην προώθηση της ενοποιητικής διαδικασίας, μένοντας, συχνά, σε επιδιώξεις «αρνητικής» ολοκλήρωσης. Επιπρόσθετα, η επικείμενη έξοδος του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ θα οδηγήσει σε υπολογίσιμη μετατόπιση της χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας –τόσο της τραπεζικής αγοράς, όσο, κυρίως, της κεφαλαιαγοράς– από το Ηνωμένο Βασίλειο (βλ. Λονδίνο) προς χρηματοπιστωτικά κέντρα της ΕΕ, και μάλιστα της Ευρωζώνης, ενισχύοντας ακόμα περισσότερο την ανάγκη προώθησης της χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης στην Ευρώπη. Τα νέα δεδομένα, λοιπόν, τόσο σε όρους διεύρυνσης της ευρωπαϊκής χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας, όσο και σε όρους λιγότερης «δυσανεξίας» στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, κατατείνουν προς ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την περαιτέρω προώθηση της «θετικής» ολοκλήρωσης του θεσμικού πλαισίου που διέπει το ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα, εστιάζοντας, από τη μία πλευρά, στην ολοκλήρωση και ενδυνάμωση της Τραπεζικής Ένωσης, και, από την άλλη, στην επέκταση της ενοποιητικής διαδικασίας σε όλο το εύρος του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Προς αυτή την κατεύθυνση, λοιπόν, υπάρχουν μία σειρά από ζητήματα που θα απασχολήσουν τη διαδικασία ενοποίησης του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος την ερχόμενη περίοδο, τα οποία και είναι:

(α) Η μικρο-βελτίωση (fine-tuning) του ευρωπαϊκού εποπτικού πλαισίου όσον αφορά την αρχιτεκτονική των εμπλεκόμενων θεσμών και την κατανομή των αρμοδιοτήτων τους¹⁵, ώστε να μην υπάρχουν επικαλύψεις αρμοδιοτήτων, καθυστερήσεις στην ανταπόκριση και «διαφωνίες» ως

προς την ανάληψη της ευθύνης (Wymeersch, 2014), εστιάζοντας στην «επαναποθέτηση» των τριών αρχών –ξεκινώντας από την Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (Chang, 2015)– μέσα στη νέα θεσμική αρχιτεκτονική και στο ενδεχόμενο δημιουργίας μίας υψηλού επιπέδου δομής, με συγκεκριμένη οργανωτική και λειτουργική υπόσταση, που θα μπορούσε να συνεισφέρει στον συντονισμό και στην αποτελεσματικότητα του θεσμικού πλαισίου (Τριαντόπουλος και Σταϊκούρας, 2017).

(β) Η θεσμική ανάδειξη, σε υπερεθνικό επίπεδο, του τρίτου πυλώνα με τη θέσπιση –σε συνέχεια της πραγματοποιηθείσας εναρμόνισης των σχετικών καθεστώτων και της προσπάθειας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής– μιας ευρωπαϊκής αρχής για την εγγύηση των καταθέσεων. Μία τέτοια θεσμική εξέλιξη θα μπορούσε να προκύψει, σύμφωνα με την πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, μέσω της ενσωμάτωσης της εγγύησης των καταθέσεων στον Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης, μετατρέποντάς τον σε Ενιαίο Μηχανισμό Εξυγίανσης και Εγγύησης Καταθέσεων, περιλαμβάνοντας, παράλληλα με το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης, και ένα Ενιαίο Ταμείο Εγγύησης Καταθέσεων (Schoenmaker, 2015).

(γ) Η μετατροπή του ΕΜΣ σε ENT, με το τελευταίο να είναι ικανό (πλήρως) να λειτουργήσει ως ένας μηχανισμός δημοσιονομικής προστασίας της Τραπεζικής Ένωσης και ως ο δημοσιονομικός εταίρος της ΕΚΤ στην προσπάθεια της χρηματοπιστωτικής διασφάλισης της σταθερότητας είτε στην περίπτωση τραπεζικής κρίσης ή κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη, είτε στην περίπτωση απειλής για μία τέτοια κρίση. Συγκεκριμένα, ένας τέτοιος ισχυρός κοινοτικός θεσμός θα μπορούσε να περιλαμβάνει στο Διοικητικό του Συμβούλιο τους υπουργούς του Eurogroup, αλλά και (ορισμένους) άλλους εκπροσώπους της Ευρωζώνης, συνιστώντας το Ευρωσύστημα της Δημοσιονομικής Πολιτικής (“Eurosystem of Fiscal Policy”). Κατ’ επέκταση, το Ευρωσύστημα της Δημοσιονομικής Πολιτικής θα μπορούσε να γίνει ο κοινοτικός θεσμός που θα αντικαθιστούσε το άτυπο Eurogroup ως το όργανο που είναι υπεύθυνο για τις δημοσιονομικές αποφάσεις στην Ευρωζώνη και θα ήταν ο πολιτικός και θεσμικός ομόλογος της ανεξάρτητης ΕΚΤ (Sapir and Schoenmaker, 2017).

15. Για παράδειγμα στην τραπεζική (μόνο) αγορά, η έντονη αρχιτεκτονική δραστηριότητα στο θεσμικό στερέωμα οδήγησε σε μία σειρά από φορείς που εμπλέκονται σε αυτό, όπως η ΕΚΤ, ο Ενιαίος Μηχανισμός Εποπτείας, ο Ενιαίος Μηχανισμός Εξυγίανσης και το Ενιαίο Ταμείο Εξυγίανσης, η Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το ECOFIN, ο ΕΜΣ, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου.

- (δ) Η προώθηση και επιτάχυνση του εγχειρήματος της Ένωσης των Κεφαλαιαγορών, εστιάζοντας, ωστόσο, και στην αρχιτεκτονική διάσταση του θεσμικού πλαισίου, καθώς η προσέγγιση που διαφαίνεται να ακολουθείται είναι αυτή της διαμόρφωσης μιας κοινής αγοράς μέσα από την άρση εμποδίων και την εναρμόνιση κανονισμών και διαδικασιών, χωρίς, όμως, να προβλέπεται η θέσπιση κοινής –ισχυρής– αρχής (ή αρχών) που θα παρακολουθούν στενά τη διαδικασία ολοκλήρωσης και θα εποπτεύουν τη λειτουργία της κεφαλαιαγοράς, ώστε να διασφαλίζεται η σταθερότητα και η ευρωστία της αγοράς (Veron, 2015· Lannoo, 2015). Αυτή η «αδιαφορία» ως προς την ανάγκη θέσπισης κοινού εποπτικού μηχανισμού ενδέχεται να εδράζεται στο γεγονός ότι το νέο ενοποιητικό εγχείρημα δεν αφορά αποκλειστικά την Ευρωζώνη¹⁶, αλλά αφορά το σύνολο των κρατών-μελών της ΕΕ, περιλαμβάνοντας (στο αρχικό σκεπτικό) κράτη-μέλη όπως το Ηνωμένο Βασίλειο λόγω της μεγάλης κεφαλαιαγοράς του (House of Lords, 2015). Η επικείμενη, ωστόσο, έξοδος του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ επιτρέπει την ενδυνάμωση της προοπτικής δημιουργίας ενός κοινού ευρωπαϊκού εποπτικού θεσμού ή μηχανισμού στο πλαίσιο της Ένωσης των Κεφαλαιαγορών. Πρόκειται για μία προοπτική στην οποία συγκλίνει και η έκθεση των «πέντε Προέδρων»¹⁷.
- (ε) Η ενδυνάμωση των κανονιστικών συνθηκών ώστε το εγχείρημα της Ένωσης των Κεφαλαιαγορών να αποτελέσει –σε ένα ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα που είναι τραπεζοκεντρικό– μία αξιόπιστη εναλλακτική χρηματοδότησης στην τραπεζική χρηματοδότηση για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, εστιάζοντας σε δράσεις τόσο στο σκέλος της χρηματιστηριακής αγοράς, όσο και στο σκέλος της αγοράς ομολόγων. Ειδικότερα, όσον αφορά την είσοδο και χρηματοδότηση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων από την κεφαλαιαγορά, στην κορυφή της λίστας των παρεμβάσεων θα πρέπει να είναι ένα περισσότερο εύλεκτο κανονιστικό περιβάλλον για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ο περιορισμός των εμποδίων στην είσοδο και η μείωση του κόστους του συμμετοχικού κεφαλαίου, ενώ, όσον αφορά την αγορά ομολόγων, παρά τη σημαντική αύξηση του αριθμού των εκδόσεων εταιρικών ομολόγων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (μετά την κρίση), η ευρωπαϊκή αγορά εταιρικών ομολόγων πρέπει να ενισχύσει τη ρευστότητα (Thomadakis, 2017).
- (στ) Η ενδυνάμωση της συνεργασίας μεταξύ των εθνικών εποπτικών αρχών της ασφαλιστικής αγοράς μέσω της συγκέντρωσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο της εποπτικής ευθύνης της ασφαλιστικής αγοράς, με την Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων να αποκτά έναν κεντρικό ρόλο σε μία ευρωπαϊκή Ασφαλιστική Ένωση που θα μπορεί να ξεπεράσει τον κατακερματισμό της εποπτείας και να διασφαλίσει την παρακολούθηση των μεγάλων διασυστορικών ασφαλιστικών ομίλων (βλ. παρακολούθηση των διεθνών προτύπων και μοντέλων), ενδυναμώνοντας την αποτελεσματικότητα της εποπτείας (Schoenmaker, 2016).
- (ζ) Η δημιουργία ενός πανευρωπαϊκού συνταξιοδοτικού προϊόντος, το οποίο θα παρέχεται παράλληλα με τα προϊόντα των εθνικών συνταξιοδοτικών καθεστώτων και θα μπορεί να καταστεί μία «ποιοτική ταμπέλα» που θα προσελκύσει και θα ωθήσει τις αποταμιεύσεις (των Ευρωπαίων) σε περισσότερο αποδοτικά περιουσιακά στοιχεία, ενώ το εν λόγω προϊόν θα είναι υπό τη δικαιοδοσία της Ευρωπαϊκής Αρχής Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων, αλλά η προληπτική εποπτεία θα παραμείνει –ως ευθύνη– στις εθνικές αρχές (Lannoo, 2017).
- (η) Η επεξεργασία του σεναρίου προώθησης της αρχιτεκτονικής των «δίδυμων κορυφών (twin-peaks)» στο εποπτικό πλαίσιο του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ευρώπης, όπου τους στόχους της συστημικής εποπτείας και της προληπτικής εποπτείας έχει επωμιστεί μία αρχή και την εποπτεία της επιχειρηματικής δραστηριότητας των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων έχει επωμιστεί μία άλλη (διακριτή) αρχή. Ειδικότερα, η μία εκ των δύο «κορυφών» μπορεί να έχει ως επίκεντρο τον Ενιαίο Μηχανισμό Εποπτείας της ΕΚΤ, που θα μπορούσε να αναλάβει (μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ) τις τρέ-

16. Το εγχείρημα της Ένωσης των Κεφαλαιαγορών σχετίζεται με την προώθηση του επενδυτικού «πακέτου Juncker» λόγω της μεγάλης χρηματοοικονομικής μόχλευσης που αυτό προσδοκά και σε κράτη-μέλη εκτός Ευρωζώνης με ιδιαίτερη βαρύτητα σε όρους ανάπτυξης, εξέλιξης και μεγέθους της κεφαλαιαγοράς, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο.

17. Πρόκειται για την έκθεση του Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σε στενή συνεργασία με τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, τον Πρόεδρο του Eurogroup και τον Πρόεδρο της ΕΚΤ με τίτλο “Completing Europe’s Economic and Monetary Union”.

χουσες ευθύνες της Ευρωπαϊκής Τραπεζικής Αρχής, περιλαμβάνοντας την προετοιμασία των τεχνικών προδιαγραφών και την προληπτική εποπτεία, και να αναπτύξει μία στενή συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων μιας και δεν μπορεί να συγχωνευθεί στην ΕΚΤ¹⁸. Η άλλη «κορυφή» μπορεί να αφορά την ενδυνάμωση και τον εμπλουτισμό –μετά την αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου– του ρόλου της Ευρωπαϊκής Αρχής Κινητών Αξιών και Αγορών μέσω της διεύρυνσης των αρμοδιοτήτων της (στην εποπτεία της λειτουργίας των αγορών και της επιχειρηματικής δραστηριότητας), της διοικητικής ενδυνάμωσής της και της ενίσχυσης της ανεξαρτησίας της (Schoenmaker and Veron, 2017).

Επί της ουσίας, οι προαναφερθείσες θεσμικές παρεμβάσεις συνιστούν τις προκλήσεις του εγχειρήματος της ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος, οι οποίες και μπορούν να ενταχθούν σε μία ευρύτερη στόχευση για τη δημιουργία της Χρηματοπιστωτικής Ένωσης της Ευρώπης, συμπληρώνοντας το εγχείρημα της Τραπεζικής Ένωσης, με τις «Ενώσεις» των άλλων δύο πυλώνων του χρηματοπιστωτικού συστήματος, επιτρέποντας τη διαμόρφωση των συνθηκών ασφαλούς και λελογισμένης χρηματοπιστωτικής άνθησης που θα συνεισφέρει καθοριστικά στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Η επέκταση και εμβάθυνση της ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος εκτιμάται ότι θα έχει θετικές επιπτώσεις για το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα και την ελληνική οικονομία, συνεισφέροντας στην ευρύτερη προσπάθεια διαμόρφωσης συνθηκών διατηρήσιμης ανάπτυξης σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Συγκεκριμένα, η εμβάθυνση της ολοκλήρωσης και στις τρεις αγορές του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος –προς την κατεύθυνση μίας Χρηματοπιστωτικής Ένωσης της Ευρώπης– θα συνεισφέρει: (α) στην ενδυνάμωση του κλίματος (καταθετικής) εμπιστοσύνης στην εγχώρια τραπεζική αγορά με την ενοποίηση του καθεστώτος εγγύησης καταθέσεων, (β) στη διαμόρφωση συνθηκών άντλησης εναλλακτικής χρηματοδότησης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων από την κεφαλαιαγορά, και (γ) στη δημιουργία μίας αξιόπιστης και δυναμικής αγοράς ιδιωτικής και επαγγελματικής ασφάλισης. Πρόκειται για θεσμικές και δομικές εξελίξεις που θα

συμβάλουν σημαντικά στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος.

6. Αντί συμπεράσματος

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007/2008 και, εν συνεχεία, οι άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις αυτής στην οικονομία και στο χρηματοπιστωτικό σύστημα της Ευρώπης, σε συνδυασμό με την αδυναμία επαρκούς αντιμετώπισης από την πλευρά της Ευρωζώνης, δημιούργησαν την ανάγκη για τη μετατόπιση της θεσμικής ενοποίησης του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος από μία λογική «αρνητικής» ολοκλήρωσης προς τη λογική της «θετικής» ολοκλήρωσης και της «κεντροποίησης» της εποπτείας της τραπεζικής αγοράς, εντάσσοντας δυναμικά το πεδίο της χρηματοπιστωτικής δραστηριότητας στην υπό διαμόρφωση αρχιτεκτονική διακυβέρνησης της ΕΕ. Επρόκειτο, φυσικά, για μία σημαντική θεσμική εξέλιξη, οι προϋποθέσεις για την προώθηση της οποίας δημιουργήθηκαν με τη διαμόρφωση του νέου πλαισίου οικονομικής διακυβέρνησης στην Ευρωζώνη, το οποίο εμπεριέχει ευρωπαϊκούς μηχανισμούς επιμερισμού και ανάληψη της επιβάρυνσης μιας διάσωσης και, γενικότερα, της διαχείρισης μιας διαταραχής, απαντώντας στο (γνωστό) χρηματοπιστωτικό «τρίλημμα».

Στο πλαίσιο, λοιπόν, της νέας λογικής ενοποίησης του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος και σε συνέχεια του εγχειρήματος της Τραπεζικής Ένωσης, υπάρχουν μία σειρά από θεσμικές παρεμβάσεις που –σε συνέχεια της επικείμενης εξόδου του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ– μπορούν, αφενός, να ολοκληρώσουν το εγχείρημα της Τραπεζικής Ένωσης και, αφετέρου, να προχωρήσουν στη δημιουργία αντίστοιχων «Ενώσεων» στους άλλους δύο πυλώνες του χρηματοπιστωτικού συστήματος (κεφαλαιαγορά και αγορά ιδιωτικής ασφάλισης), στοχεύοντας στη διαμόρφωση μίας Χρηματοπιστωτικής Ένωσης στην Ευρώπη.

Προς αυτή την κατεύθυνση, το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα θα ωφεληθεί από την επέκταση και εμβάθυνση του ευρωπαϊκού χρηματοπιστωτικού συστήματος, και δη από την ενοποίηση του καθεστώτος εγγύησης των καταθέσεων, την ανάπτυξη της εναλλακτικής χρηματοδότησης από την κεφαλαιαγορά και την άνθηση της αγοράς ιδιωτικής ασφάλισης, συμβάλλοντας στον εκσυγχρονισμό του εγχώριου χρηματοπιστωτικού συστήματος και στη στήριξη της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

18. Από τις συνθήκες της ΕΕ δεν προβλέπεται η ανάληψη από την ΕΚΤ της εποπτείας των ασφαλιστικών εταιρειών –μόνο των τραπεζών.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Γκόρτσος, Χρ. (2001), «Συνολική Θεώρηση του Ισχύοντος Πλαισίου Εποπτείας της Κεφαλαιακής Επάρκειας και η Επερχόμενη Αναθεώρησή του», *Δελτίο Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών*, Β΄ – Γ΄ Τριμηνία, σ. 18-31.

Γκόρτσος, Χρ. (2014), «Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ως Εποπτική Αρχή στο Ευρωπαϊκό Τραπεζικό Σύστημα: Μία Μείζονος Σημασίας Θεσμική Τομή», Εισήγηση στον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Δημοσίου Δικαίου, 4 Νοεμβρίου 2014.

Καζάκος, Π. (2006), *Εξηγώντας την Κοινωνία. Μια Εισαγωγή σε Μεθόδους και Τεχνικές*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Σταϊκούρας, Χρ. και Χρ. Τριαντόπουλος, (2008), «Το Ευρώ και η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Χρηματοπιστωτικής Αγοράς: Ο Ρόλος του Ρυθμιστικού και Εποπτικού Πλαισίου», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, 15, σ. 170-202.

Στεφάνου, Κ. (2001), «Στόχοι και Μέθοδοι της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης», στο Κ. Στεφάνου, Αρ. Φατούρος και Θ. Χριστοδουλίδης (επιμ.), *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές: Ιστορία, Θεσμοί, Δίκαιο*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, σ. 183-211.

Τριαντόπουλος, Χρ. και Χρ. Σταϊκούρας (2017), «Θεσμικό Πλαίσιο Χρηματοπιστωτικού Συστήματος στην Ευρώπη: Μετατρέποντας την Αργοπορία σε Κινητήριο Μοχλό», *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, 39, σ. 155-192.

Τσιτσιζέλης, Μ. (2001), *Quo Vadis Europa?*, Σύγχρονες Ακαδημαϊκές και Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Buch, C., Korner, T. and Weigert, B. (2013), "Towards Deeper Financial Integration in Europe: What the Banking Union Can Contribute", Working Paper 2/2013, German Council of Economic Experts.

Cervellati, E.M. (2003), "Financial Regulation and Supervision in EU Countries", paper presented at the 2003 EFMA Annual Meeting, Helsinki, 25-29 June 2003.

Chang, M. (2015), "The Rising Power of the ECB: The Case of the Single Supervisory Mechanism", paper prepared for the Biennial Conference of the European Union Studies Association, Boston, 5-7 March 2015.

De Larosière, J. (2009), *The High Level Group on Financial Supervision in the EU Report*, European Commission, Brussels.

De Rynck, S. (2014), "Hanging Banking Supervision in the Eurozone: The ECB as a Policy Entrepreneur", Bruges Political Research Papers, 38, College of Europe, Bruges.

ECB (2006), (2007), (2008), *EU Banking Structures*, European Central Bank, Frankfurt am Main.

ECB (2010a), *Structural Indicators for the EU Banking Sector*, European Central Bank, Frankfurt am Main.

ECB (2010b), *Report on EU Banking Structures*, European Central Bank, Frankfurt am Main.

ECB (2015) (2017), *Report on Financial Structures*, European Central Bank, Frankfurt am Main.

FSA (2009), *The Turner Review: A Regulatory Response to the Global Banking Crisis*, The Financial Services Authority, London.

Goodhart, C. and Schoenmaker, D. (2009), "Fiscal Burden Sharing in Cross-Border Banking Crises", *International Journal of Central Banking*, 5(1), pp. 141-165.

Group of Thirty (2008), *Financial Reform: A Framework for Financial Stability*, Group of Thirty, Washington DC.

Haas, E. B. (1958), *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces 1950-57*, Stanford University Press, Stanford.

Hennessy, A. (2014), "Redesigning Financial Supervision in the European Union (2009-2013)", *Journal of European Public Policy*, 21 (2), pp. 151-168.

House of Lords (2015), *The Post-crisis EU Financial Regulatory Framework: Do the Pieces Fit?*, European Union Committee 5th Report of Session 2014-15, London.

Kiehlborn, T. and M. Mietzner (2005), "EU Financial Integration: Is there a 'Core Europe'? – Evidence from a Cluster-based Approach", Finance and Accounting Working Paper, 130, Goethe University, Frankfurt am Main.

Lannoo, K. (2015), "EU Supervisory Cooperation Scaled Back at the Expense of Capital Markets Union", CEPS Commentary, Centre for European Policy Studies, Brussels.

Lannoo, K. (2017), "At Last, a Pan-European Pension Product!", ECMI Commentary, 45, European Capital Markets Institute.

Lastra, R. (2003), "The Governance Structure for Financial Regulation and Supervision in Europe", Financial Markets Group Special Paper No 149, London School of Economics, London.

Moravcsik, A. (1998), *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca NY.

OECD (2010), *Economic Surveys: Euro Area*, Organisation for Economic Cooperation and Development Publishing, Paris.

Sapir, A. and Schoenmaker, D. (2017), "The Time is Right for a European Monetary Fund", Bruegel Policy Brief, 4, Bruegel, Brussels.

Schoenmaker, D. (2011), "The Financial Trilemma", *Economics Letters*, 111, pp. 57-59.

Schoenmaker, D. (2015), "Firmer Foundations for a Stronger European Banking Union", Bruegel Working Paper, 2015/13, Bruegel, Brussels.

Schoenmaker, D. (2016), "European Insurance Union and How to Get There", Bruegel Policy Brief, 4, Bruegel, Brussels.

Schoenmaker, D. and Veron, N. (2017), "A 'Twin-peaks' Vision for Europe", Bruegel Policy Contribution, 30, Bruegel, Brussels.

Tabellini, G. (2008), "Why Did Bank Supervision Fail?", στο *VoxEU The First Global Financial Crisis of the 21st Century*, Centre for Economic Policy Research, London.

Thomadakis, A. (2017), "Developing EU Capital Markets for SMEs: Mission impossible?", ECMI Commentary, 46, European Capital Markets Institute.

Tsoukalis, L. (1997), *The New European Economy Revisited*, Oxford University Press, Oxford.

Verhelst, S. (2011), "The Reform of the European Economic Governance: Towards a Sustainable Monetary Union", Egmont Paper 47, Egmont, Royal Institute for International Relations, Gent.

Veron, N. (2012), "Financial Reform after the Crisis: An Early Assessment", Working Paper 2012/01, Bruegel, Brussels.

Veron, N. (2015), "Europe's Capital Markets Union and the New Single Market Challenge", Bruegel Comment, Bruegel, Brussels.

Wymeersch, E. (2014), "The Single Supervisory Mechanism or "SSM", Part One of the Banking Union", Law Working Paper No 240/2014, European Corporate Governance Institute, Brussels.

Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Ελλάδα την περίοδο 2015-2017: Μια περιγραφική καταγραφή

Ευαγγελία Κασιμάτη*¹,
Ρόη Παναγιωτοπούλου**

1. Εισαγωγή

Από τα μέσα του 2015 η Ελλάδα άρχισε να δέχεται ένα πρωτόγνωρο κύμα προσφύγων και μεταναστών², τάση η οποία διογκώθηκε με την πάροδο του έτους, και συνεχίστηκε τα επόμενα έτη, αλλά σε σαφώς πιο περιορισμένη κλίμακα. Το 2015 το μεγαλύτερο τμήμα προσφύγων και μεταναστών ήρθε στη χώρα δια θαλάσσης προσεγγίζοντας τα νησιά του Αιγαίου που βρίσκονται κοντά στα παράλια της Τουρκίας.

Το παρόν άρθρο επιχειρεί αρχικά να αποτυπώσει μια σύντομη διαχρονική περιγραφή των μεταναστευτικών ροών και των χαρακτηριστικών τους³. Δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην έκταση και εξέλιξη του φαινομένου αυτού από το 2015 έως και το 2017. Στη συνέχεια καταγράφει τα ευρήματα μελετών της ελληνικής και

διεθνούς βιβλιογραφίας σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους οι πρόσφυγες-μετανάστες επηρεάζουν μια οικονομία ως προς τα δημοσιονομικά μεγέθη, την αγορά εργασίας, την οικονομική ανάπτυξη και το κοινωνικό κράτος. Μολονότι η πλειονότητα των προσφύγων δεν επιθυμεί να παραμείνει στην Ελλάδα⁴, οι πιθανότητες που διαθέτουν να μετοικήσουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες έχουν μειωθεί, με αποτέλεσμα ένας σημαντικός αριθμός των νεοαφιχθέντων να αναγκαστεί να παραμείνει στη χώρα. Οι συνθήκες αυτές επιβάλλουν να εξεταστούν και να εφαρμοστούν το ταχύτερο πολιτικές οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης (βλ. επίσης Καβουνίδη 2017: 45-46).

Στα πλαίσια αυτά εξετάζονται οι στάσεις και οι αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας αναφορικά με τις δυνατότητες κοινωνικής αποδοχής και ενσωμάτωσης των μεταναστών σε αυτήν, ενώ καταδεικνύονται οι ξενοφοβικές αντιδράσεις σημαντικής μερίδας του πληθυσμού. Οι τελευταίες φαίνεται ότι διαφοροποιούνται ελαφρώς προς το θετικότερο, εκφράζοντας κυρίως ανθρωπιστική αλληλεγγύη λόγω της αυξανόμενης παρουσίας μεταναστών και προσφύγων στη χώρα ύστερα από το κλείσιμο των συνόρων προς Βορρά και τον ακούσιο εγκλωβισμό τους σε ελληνικό έδαφος.

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται, επίσης, η χρηματοδοτική στήριξη της Ελλάδας από την ΕΕ, και καταγράφονται στοιχεία προσφύγων και μεταναστών που διαμένουν στην Ελλάδα, είτε σε δομές κλειστής

* Διεύθυνση Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών, Τράπεζα της Ελλάδος.

** Καθηγήτρια, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

*,** Το παρόν άρθρο αποτελεί συνέχεια προγενέστερου ερευνητικού έργου των συγγραφέων, βλ. Kasimati (2016, 2017) και Panagiotopoulou (2016, 2017). Οι συγγραφείς ευχαριστούν τους ανώνυμους κριτές του ΚΕΠΕ, αλλά και τους συμμετασχόντες στο εσωτερικό σεμινάριο της Διεύθυνσης Οικονομικής Ανάλυσης και Μελετών της Τράπεζας της Ελλάδος για τα εποικοδομητικά σχόλια και τις εύστοχες παρατηρήσεις τους. Επίσης θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στον Νικόλαο Καρδαρά για τη βοήθειά του στην επεξεργασία στοιχείων και μελετών, αλλά και στο Αρχηγείο Λιμενικού Σώματος-Θαλάσσιας Ακτοφυλακής και ειδικότερα στον Παναγιώτη Μπαρουλάκη για την παροχή στατιστικών στοιχείων.

1. Οι απόψεις που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο είναι προσωπικές και δεν απηχούν απαραίτητα τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος. Τυχόν λάθη ή παραλείψεις βαρύνουν αποκλειστικά τη συγγραφέα.

2. *Πρόσφυγας*: είναι ένα άτομο που εγκαταλείπει τη χώρα του εξαιτίας πολιτικής, εθνικής, φυλετικής και θρησκευτικής δίωξης ή επειδή ανήκει σε μια ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα η οποία διώκεται. *Πρόσφυγας* είναι επίσης εκείνος που αναγκάζεται να εγκαταλείψει τη χώρα του λόγω πολέμου ή γενικευμένης βίας. *Μετανάστης*: θεωρείται ένα άτομο που εγκαταλείπει τη χώρα του προσπαθώντας να βρει εργασία και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Συχνά υποχρεώνεται να φύγει λόγω απόλυτης φτώχειας και αντίξωων περιβαλλοντικών συνθηκών (UNHCR, 1951). Στο παρόν κείμενο τα στοιχεία που αναφέρονται αφορούν μόνον σε πρόσφυγες ή σε μετανάστες όταν αυτό διευκρινίζεται ρητά από τις πηγές που συλλέγουν τα εν λόγω στοιχεία, ενώ σε πρόσφυγες-μετανάστες όταν δεν καθίσταται δυνατή η παραπάνω διάκριση.

3. Κατά τη συλλογή και επεξεργασία στοιχείων από τους διάφορους διεθνείς οργανισμούς που ασχολούνται με τις μεταναστευτικές - προσφυγικές ροές εντοπίζονται συχνά μικρότερες ή μεγαλύτερες αποκλίσεις σε συναφή μεγέθη λόγω της πληθώρας στοιχείων, αλλά και των διαφορετικών τρόπων που συλλέγονται από ποικίλους φορείς. Σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. ροές) τα στοιχεία διαφοροποιούνται επειδή συλλέγονται σε ημερήσια βάση.

4. Σε εμπειρική έρευνα που διεξήγαγε το Παρατηρητήριο του Δήμου Αθηναίων για τους πρόσφυγες και μετανάστες τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 2016 σε 543 οικογένειες που διέμεναν στο Κέντρο Υποδοχής Προσφύγων στον Ελαιώνα, καταγράφηκε ότι μόνον το 5% των ερωτηθέντων επιθυμεί να παραμείνει στην Ελλάδα. Διαθέσιμη στο: <http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2016/11/var-160-oct-2016_ref.pdf>.

φιλοξενίας είτε σε διαφορετικών ειδών καταλύματα φιλοξενίας. Τέλος, το άρθρο παρουσιάζει στοιχεία αιτήσεων διεθνούς προστασίας και δυνατότητες μετακίνησης-μετεγκατάστασης των προσφύγων καθώς και επανένωσης με τις οικογένειές τους, αποσκοπώντας να δώσει μια σφαιρική εικόνα της εξέλιξης των μεταναστευτικών ροών σε επίπεδο χώρας και να εκτιμήσει τις επιδράσεις που ασκούν οι ροές αυτές στις τοπικές κοινωνίες υποδοχής.

Η ανάλυση των παραπάνω στοιχείων, των προσπαθειών του ελληνικού κράτους να αντιμετωπίσει το πρωτόγνωρο αυτό φαινόμενο, τα μέτρα διαφόρων χωρών της ΕΕ αλλά και η επίσημη πολιτική της σχετικά με το μεταναστευτικό, καθώς επίσης οι συνεχιζόμενες αφίξεις προσφύγων και μεταναστών σε συνάρτηση με το ελλιπέστατο σύστημα επαναπατριsmού όσων δεν δικαιούνται ασύλου, έχουν προσδώσει επείγουσα προτεραιότητα στο μεταναστευτικό ζήτημα, ιδίως στις νησιωτικές κοινωνίες που πλήττονται άμεσα. Ο χειρισμός του μεταναστευτικού ζητήματος δεν αποτελεί απλά μία πολιτική που αφορά μόνον τις χώρες άμεσης υποδοχής, αλλά εξελίσσεται σε ένα μακροχρόνιο κοινωνικό φαινόμενο αποδοχής και ένταξης αλλοδαπών πληθυσμών στον εθνικό κοινωνικό ιστό που απαιτεί πολυσχιδείς πολιτικές πρωτοβουλίες και αποφάσεις σε βάθος χρόνου. Τόσο τα κράτη της ΕΕ όσο και η Ελλάδα φαίνεται ότι δεν είναι ακόμα επαρκώς προετοιμασμένα να αντιμετωπίσουν μακροχρόνια και αποδοτικά τα νέα κύματα μετανάστευσης και να επανασχεδιάσουν την οικονομική και κοινωνική πολιτική που θα επιτρέψει την ανάπτυξη και ευημερία των κοινωνιών τους. Επίσης δεν έχουν ενημερώσει επαρκώς τους γηγενείς πληθυσμούς για τα ενδεχόμενα πλεονεκτήματα της παρουσίας μεταναστών-προσφύγων, με αποτέλεσμα τα τελευταία χρόνια να εμφανίζεται ένα πρωτοφανές κύμα εθνικισμού σε πολλές χώρες της ΕΕ που εκδηλώνεται με κάθετη απόρριψη οποιασδήποτε απόπειρας ενσωμάτωσης μεγάλου αριθμού μεταναστών στις εν λόγω κοινωνίες.

2. Σύνομο ιστορικό των μεταναστευτικών ροών από και προς την Ελλάδα

Η Ελλάδα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παρουσιάζει διαχρονικά έντονη μεταναστευτική δραστηριότητα, αρχικά ως χώρα αποστολής μεταναστών, κατόπιν ως προορισμός των παλιννοστούντων Ελλήνων μετα-

ναστών από την Ευρώπη αλλά και από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και, τέλος, ως χώρα υποδοχής μεταναστών από τα Βαλκάνια, την Αφρική και την Ασία⁵. Η γεωγραφική της θέση ως πύλη εισόδου προς την ΕΕ από Ανατολάς την καθιστά ιδιαίτερα θελκτικό μεταναστευτικό προορισμό είτε για μόνιμη διαμονή, είτε κυρίως ως χώρα διέλευσης με στόχο την εγκατάσταση σε χώρες της Βόρειας Ευρώπης.

Οι μετακινήσεις πληθυσμών μεταπολεμικά στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από σημαντικές μεταβολές ως προς την κατεύθυνσή τους, αλλά και ως προς τις εθνικότητες και τα κίνητρα μετακίνησης. Συνοπτικά οι μεταναστευτικές ροές στην Ελλάδα μπορούν να διαιρεθούν στις ακόλουθες χρονικές περιόδους (βλέπε Πίνακα 1):

- 1951-1970: Η καθαρή μετανάστευση του ελληνικού πληθυσμού ήταν έντονα αρνητική δεδομένης της αθρόας μετανάστευσης Ελλήνων πολιτών προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης (κυρίως Γερμανία, Βέλγιο, Σουηδία και Γαλλία).
- 1971-1990: Η καθαρή μετανάστευση μειώνεται και αποκτά σταδιακά θετικό πρόσημο επειδή πολλοί Έλληνες, ιδίως από την Ευρώπη, επιλέγουν να επαναπατριστούν, ενώ ένας μικρός αριθμός ξένων μεταναστών εισέρχεται στη χώρα.
- 1991-2000: Η καθαρή μετανάστευση είναι πλέον σαφώς θετική, δεδομένου ότι αλλοδαποί μετανάστες (κυρίως από Αλβανία, Παλαιστίνη, Κουρδιστάν, Βουλγαρία, Ρουμανία, κ.ά.) εισέρχονται μαζικά στη χώρα με σκοπό να βρουν εργασία και να εγκατασταθούν μόνιμα ή να μετακινηθούν προς κάποια άλλη χώρα της ΕΕ ή, τέλος, μετά από ένα χρονικό διάστημα να επιστρέψουν στην πατρίδα τους.
- 2001-2011: Η καθαρή μετανάστευση ακολουθεί σταδιακά καθοδική πορεία επειδή πολλοί αλλοδαποί μετανάστες επιλέγουν να εγκαταλείψουν τη χώρα.

Ωστόσο, από το 2010 και μετά παρατηρείται ένα νέο φαινόμενο μετανάστευσης Ελλήνων πολιτών προς το εξωτερικό το οποίο σχετίζεται άμεσα με την οικονομική κρίση και την αδυναμία των νέων και μορφωμένων ατόμων να βρουν κατάλληλη εργασία⁶. Υπολογίζεται ότι, σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού του Υπουργείου Εξωτερικών,

5. Για μια ενδελεχή μελέτη σχετικά με την περιοδικότητα, τη διάρκεια και την κοινωνικο-οικονομική σύνθεση των μεταναστευτικών ρευμάτων κατά τον 20ό αιώνα από και προς την Ελλάδα, βλ. Λιανός και Καβουνίδη, 2012.

6. Σχετικά με την αδυναμία εξεύρεσης απασχόλησης λόγω της μεγάλης αύξησης της ανεργίας (26,5% το 2014) και ιδιαίτερα της ανεργίας των νέων (περίπου 52,4% για την ηλικιακή κατηγορία 15-24 ετών) καθώς και των δυσμενών συνθηκών απασχόλησης και χαμηλών μισθών, πρβλ. Cavounidis 2016: 29-31 και Λαζαρέτου 2016: 37-41.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Γεννήσεις, θάνατοι, φυσική κίνηση πληθυσμού και μεταναστευτικά ρεύματα ανά δεκαετίες από το 1951 έως το 2011

Δεκαετία	Γεννήσεις	Θάνατοι	Φυσική αύξηση	Μεταναστευτικά ρεύματα		
				Ελλήνων	Αλλοδαπών	Σύνολο
1951-1960	1.533.249	577.212	956.037	- 244.450	24.165	- 220.285
1961-1970	1.532.475	693.050	839.425	- 497.169	37.832	- 459.337
1971-1980	1.338.877	801.509	637.368	265.552	78.856	334.408
1981-1990	1.183.634	911.193	272.441	251.190	- 4.148	247.042
1991-2000	1.021.361	999.764	21.617	52.746	629.817	682.563
2001-2011	1.098.440	1.062.785	35.654	-267.620	150.187	-117.433

Πηγές: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1928-1984. ΚΕΠΕ, Ο πληθυσμός της Ελλάδας, Αθήνα 1978 και <<http://www.inade.gr/forum/Klimis.htm>>.

ο αριθμός των Ελλήνων που μετανάστευσαν στη διάρκεια της πενταετίας 2010-2015 άγγιξε τις 332.000⁷.

Παρ' όλες τις διακυμάνσεις των μεταναστευτικών ροών προς τη χώρα μας, η Ελλάδα παρουσιάζει ως προς την υπηκοότητα αξιοπρόσεκτα υψηλή συνοχή, εφόσον το 1981 μόνον το 1,8% του πληθυσμού είχε ξένη υπηκοότητα, το 1991 το αντίστοιχο ποσοστό μειώθηκε ελαφρά σε 1,6%, το 2001 αυξήθηκε σημαντικά και έφτασε το 7% λόγω της εισροής οικονομικών μεταναστών και το 2011 συνεχίστηκε η άνοδος και ανήλθε στο 8,4%⁸. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 το ποσοστό των αλλοδαπών στο σύνολο του πληθυσμού κυμάνθηκε γύρω στο 8-10% και βρίσκεται λίγο πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ (Κόντης: 22, υπό έκδοση).

3. Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές

Το κύμα μετανάστευσης (πρόσφυγες, οικονομικοί μετανάστες, αιτούντες άσυλο και παράνομοι μετανάστες) προς τις χώρες της ΕΕ έχει αυξηθεί κατακόρυφα από τα μέσα της δεκαετίας του 2010. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, το 2015 στην ΕΕ εισήλθαν 4,5 εκατ.

άτομα, καταγράφοντας τον υψηλότερο ετήσιο αριθμό εισόδου μεταναστών στην ιστορία. Την προηγούμενη χρονιά είχαν φτάσει 3,8 εκατ. άτομα, ενώ ποτέ μέχρι τότε ο αριθμός τους δεν ξεπέρασε τα 4,0 εκατ. Όσον αφορά τους αιτούντες άσυλο, από τις 626 χιλ. αιτήσεις ασύλου το 2014, ανήλθαν στο ιστορικά υψηλό 1,3 εκατ. αιτήσεις για το 2015, ενώ σταθεροποιήθηκαν στις 1,2 εκατ. το 2016 στις 28 ευρωπαϊκές χώρες⁹.

Οι βασικότερες χώρες εισόδου-υποδοχής των πρόσφατων μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών στην ΕΕ είναι η Ελλάδα και η Ιταλία. Η Βουλγαρία, η Ουγγαρία, η Σερβία, η Κροατία, η Σλοβακία και η πΓΔΜ αποτελούν τις σημαντικότερες χώρες διέλευσης. Αντίθετα, οι τρεις βασικότερες χώρες προορισμού για τους αιτούντες άσυλο είναι η Γερμανία, η Αυστρία και η Γαλλία, με τη Γερμανία να συγκεντρώνει το 34% των εισερχόμενων μεταναστών και το 60% των αιτήσεων ασύλου το 2016 σύμφωνα με την Eurostat (στοιχεία στις 6/6/2017). Στα παρακάτω διαγράμματα διακρίνεται η αύξηση της καθαρής ροής¹⁰ μεταναστών και προσφύγων προς την ΕΕ (Διάγραμμα 1) και προς την Ελλάδα ειδικότερα (Διάγραμμα 2).

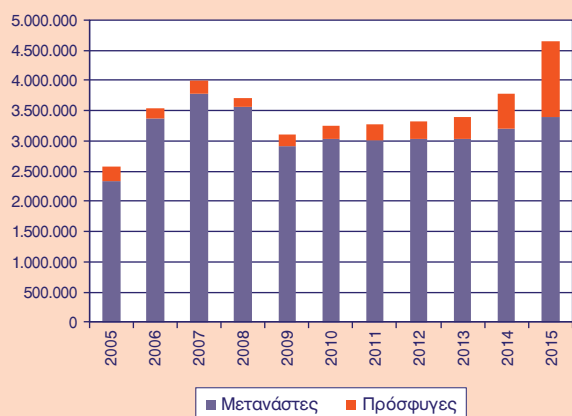
7. Τα στοιχεία προέρχονται από καταγραφές των ελληνικών πρεσβειών στο εξωτερικό και περιλαμβάνονται στην επίσημη έκθεση που κατατέθηκε τον Σεπτέμβριο 2016 στη Βουλή. Όπως διευκρινίζεται στην αρχή της έκθεσης, τα στοιχεία αυτά προσεγγίζουν την πραγματικότητα χωρίς να είναι ακριβή επειδή δεν υπάρχει υποχρεωτικό σύστημα καταγραφής (Μουρίκη: 69, υπό έκδοση).

8. ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού. Δεν συμπεριλαμβάνονται οι απάτριδες, τα αγνώστου υπηκοότητας άτομα, ενώ συμπεριλαμβάνονται οι πολίτες των κρατών-μελών της ΕΕ.

9. Eurostat (6/6/2017), διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics>. Για να υπάρχει μέτρο σύγκρισης της σημερινής κρίσης αξίζει να σημειωθεί ότι οι αιτήσεις ασύλου το 1992 κατά την πτώση του τείχους του Βερολίνου ήταν 672.000, ενώ την εξαετία 1996-2001, με τη εμπόλεμη κατάσταση στην πρώην Γιουγκοσλαβία και την κρίση στο Κόσσοβο, οριακά ξεπέρασαν τις 400.000 κατ' έτος.

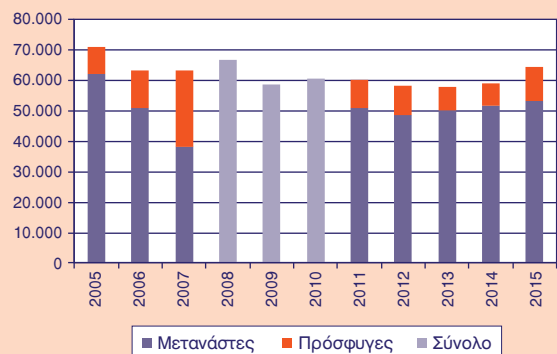
10. Καθαρή ροή είναι η διαφορά των εξερχομένων από τους εισερχόμενους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Μεταναστευτικές και προσφυγικές καθαρές ροές στην ΕΕ, 2005-2015

Πηγή: Eurostat.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2
Μεταναστευτικές και προσφυγικές καθαρές ροές στην Ελλάδα, 2005-2015

Πηγή: Eurostat.

Σημείωση: Για τα έτη 2008-2010 δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για τους πρόσφυγες στην Ελλάδα.

Τα μεταναστευτικά ρεύματα προς την Ευρώπη δεν αποτελούν πρόσφατο φαινόμενο. Οι μετανάστες ακολουθούν παραδοσιακά τρεις κυρίως οδούς διέλευσης της Μεσογείου για να προσεγγίσουν την ήπειρο: τη Δυτική, την Κεντρική και την Ανατολική Μεσογειακή οδό¹¹. Ανάλογα με τα αίτια που ωθούν τους πληθυσμούς σε μετανάστευση, επιλέγεται η πιο πρόσφορη οδός, λαμβάνοντας επίσης υπόψη τις συνθήκες ελέγχων και φύλαξης των συνόρων, τις δυνατότητες χρήσης δημόσιων μεταφορικών μέσων καθώς και το νομικό καθεστώς που διέπει την πολιτική απέναντι στους μετανάστες στην εκάστοτε χώρα υποδοχής ή διέλευσης (Alexandridis & Dalkiran 2017: 11-14).

Η Δυτική Μεσογειακή οδός που συνδέει το Μαρόκο με την Ευρώπη (διαμέσου Ισπανίας και Γαλλίας) αποτελεί διαχρονικό μεταναστευτικό δίαυλο για τους πληθυσμούς της Βόρειας και Δυτικής Αφρικής.

Η Κεντρική Μεσογειακή οδός ξεκινά από την Αίγυπτο ή πιο συχνά από τη Λιβύη και καταλήγει στη Μάλτα ή στην Ιταλία. Λαμβάνοντας υπόψη τη μεγάλη θαλάσ-

σια απόσταση μεταξύ των παραλιών της Αφρικής και της Ιταλίας ή Μάλτας, η οδός αυτή θεωρείται εξαιρετικά επικίνδυνη (3.200 θάνατοι το 2014, 2.900 το 2015, 4.581 το 2016 και 2.832 το 2017)¹².

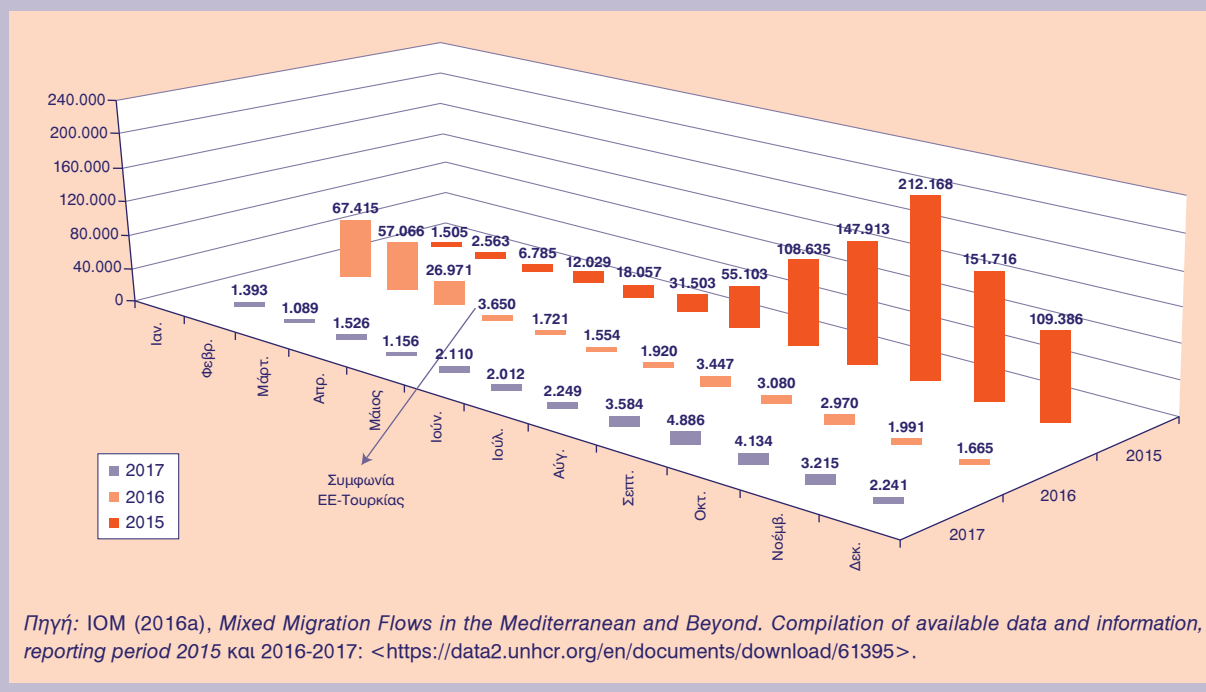
Η χρήση της Ανατολικής Μεσογειακής οδού ως διαύλου διέλευσης πληθυσμών από την Ασία και τη Βόρεια Αφρική είναι μία παλαιά διαδρομή που συνδέει την Κεντρική Ευρώπη με την Τουρκία, την Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τις ενδιάμεσες χώρες των Βαλκανίων. Ωστόσο, μετά το 2014 (έτος κατά το οποίο τον δρόμο αυτό επέλεξαν συνολικά 50.830 άτομα) η οδός αυτή κατέστη κεντρική επιλογή διέλευσης προς την Ευρώπη, αφού το 2015 υπολογίζεται ότι περίπου 1 εκατομμύριο άτομα χρησιμοποίησαν τη δίοδο αυτή (συνολικά πάνω από 885.000 πέρασαν τα σύνορα της Ελλάδας, δηλαδή 17 φορές περισσότερα από το προηγούμενο έτος). Μετά την υπογραφή της Συμφωνίας με την Τουρκία στις 18 Μαρτίου 2016 και το κλείσιμο των συνόρων με την πΓΔΜ, η πλειονότητα των μεταναστευτικών ροών στράφηκε προς την Κεντρική Μεσογειακή οδό.

11. Σύμφωνα με τη Frontex καταγράφονται και τρεις ακόμα δευτερεύουσες μεταναστευτικές οδοί με μικρότερο αριθμό ατόμων που τις χρησιμοποιούν. Συγκεκριμένα αναφέρονται: η Δυτική Βαλκανική οδός που χρησιμεύει αποκλειστικά ως δίαυλος μετακίνησης μεταναστών-προσφύγων από την Ελλάδα, την Τουρκία και τη Βουλγαρία προς τις χώρες της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, τα Ανατολικά σύνορα, που συνδέουν τη Ρωσία και την Ουκρανία με τη Ρουμανία και την Ουγγαρία καθώς και η εσωτερική οδός Αλβανία-Ελλάδα μέσω της οποίας μετακινούνται κατά κύριο λόγο Αλβανοί οικονομικοί μετανάστες για εποχική απασχόληση κυρίως στην Ελλάδα, αλλά και μικρός αριθμός μεταναστών από τις χώρες της Ασίας και Αφρικής <<http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>>.

12. IOM (2015a), *Addressing Complex Migration Flows in the Mediterranean: IOM Response Plan, Spotlight on South-Eastern Europe*, διαθέσιμο στο: <<https://www.iom.int/sites/default/files/country/docs/seeeca/SEE-Addressing-Complex-Flows-in-the-Mediterranean.pdf>>· IOM (2015b), *Response Plan for the Mediterranean and Beyond, Addressing complex migration flows in the countries of origin, transit and destination*, October 2015, διαθέσιμο στο: <https://www.iom.int/sites/default/files/press_release/file/IOM-Response-Plan-for-the-Mediterranean-and-Beyond-Oct2015.pdf> και IOM (2018), *Mediterranean Migrant Arrivals Reached 171,635 in 2017; Deaths Reach 3,116*, διαθέσιμο στο <<https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-reached-171635-2017-deaths-reach-3116>>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Μηνιαίες αφίξεις μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα για τα έτη 2015-2017

Καθ' όλο το έτος 2015 η Ελλάδα δέχθηκε το 84% του συνόλου των μεταναστευτικών ροών που διήλθαν από τη Μεσόγειο. Η μηνιαία διακύμανση των αφίξεων κατά τα έτη 2015-2017 απεικονίζεται στο Διάγραμμα 3.

Είναι προφανές ότι ο αριθμός των αφίξεων των μεταναστών και προσφύγων μειώθηκε δραστικά μετά τη συμφωνία με την Τουρκία, ωστόσο, είναι επίσης εμφανές ότι οι αφίξεις ποτέ δεν ανακόπηκαν εντελώς, μολονότι είναι πλέον γνωστό στους επίδοξους οικονομικούς μετανάστες ότι οι δρόμοι προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης παραμένουν κλειστοί και οι έλεγχοι νόμιμης διέλευσης και παραμονής τους έχουν ενταθεί. Από τον Απρίλιο του 2016 η πλειονότητα των μεταναστών και προσφύγων επιλέγει να αποτολμήσει το πέρασμα στην Ευρώπη μέσω Ιταλίας¹³.

Όσον αφορά τις οδούς έλευσης προς την Ελλάδα οι μετανάστες-πρόσφυγες προτίμησαν τα τελευταία χρόνια εμφανώς τη θαλάσσια οδό έναντι της χερσαίας, επειδή αφενός η διέλευση από τα τουρκικά παράλια στα ελληνικά νησιά θεωρήθηκε πιο ασφαλής και πιο σύντομη, και αφετέρου, επειδή από το 2012 στα σύνορα του Έβρου έχει κατασκευαστεί φράχτης που δυσχεραίνει την παράνομη είσοδο ατόμων μέσω Ηγής.

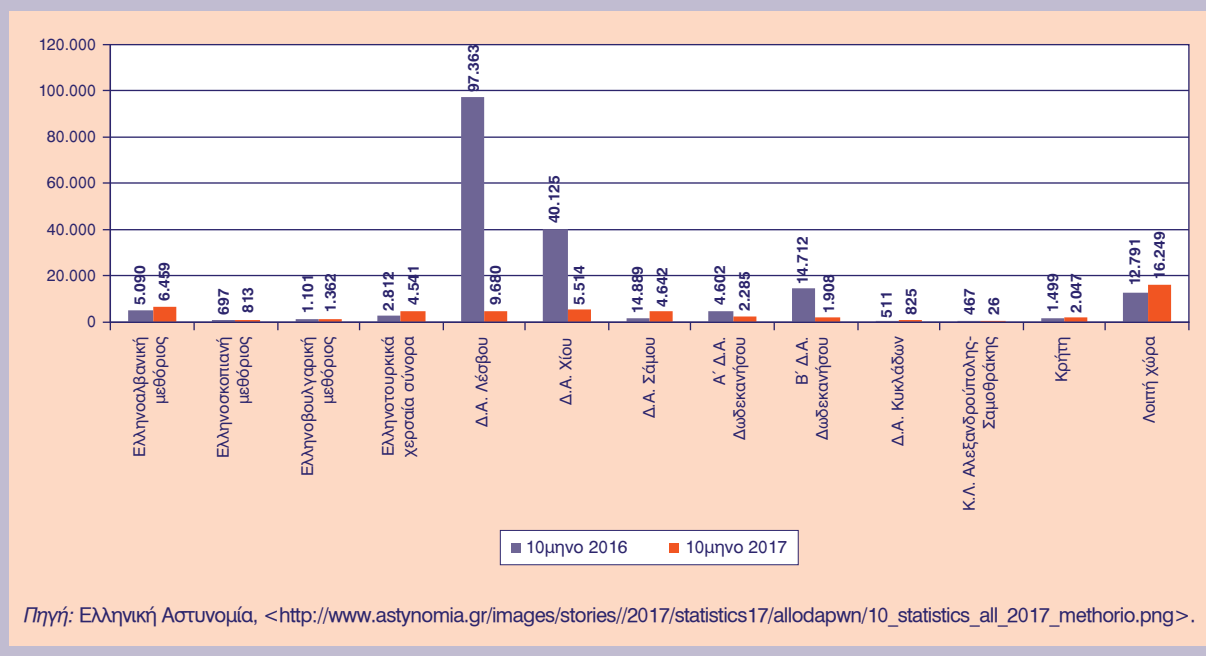
Σχετικά με την αποτελεσματικότητα της φύλαξης των συνόρων, διακρίνονται στο ακόλουθο Διάγραμμα 4 οι συλλήψεις μη νόμιμων αλλοδαπών στα σύνορα της χώρας για το πρώτο δεκάμηνο των ετών 2016 και 2017. Συνολικά το 2016 συνελήφθησαν 196.659 άτομα, ενώ το 2017 μόλις 56.351 άτομα. Η διαφορά (-71,35%) είναι καθοριστική και σηματοδοτεί αφενός τον βελτιωμένο έλεγχο των θαλάσσιων συνόρων και αφετέρου την ανακοπή των μεταναστευτικών ροών από την οδό της Ανατολικής Μεσογείου. Επίσης, για τα έτη 2015 και 2016 ο κύριος όγκος των μη νόμιμων εισόδων μεταναστών έλαβε χώρα στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου με προεξάρχουσα τη Λέσβο και κατόπιν τη Χίο. Σημαντική επιβάρυνση μεταναστευτικών ροών υπέστησαν και τα νησιά Κως, Σάμος, Λέρος και Ρόδος. Η τάση αυτή παρατηρείται και μετά τη συμφωνία με την Τουρκία.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Αυγούστου 2017, στην Ελλάδα βρίσκονται 62.206 πρόσφυγες-μετανάστες (βλ. Παράρτημα, Πίνακας Α). Από αυτούς περίπου το 23% φιλοξενούνται σε δομές στα νησιά του Αιγαίου, το 12% σε δομές υποδοχής στην Αττική και ένα μεγάλο μέρος (34%) φιλοξενείται σε διάφορους χώρους (όπως διαμερίσματα, ξενοδοχεία) που ενοικιάζονται

13. Στην Ιταλία το 2015 εισήλθαν 155.842 μετανάστες-πρόσφυγες, ενώ το 2016 ο αριθμός τους έφτασε τους 181.436. Το 2017 ο αριθμός των μεταναστών-προσφύγων μειώνεται σημαντικά (119.310 άτομα), παραμένει όμως ο υψηλότερος συγκριτικά με τις άλλες χώρες εισόδου μεταναστών-προσφύγων στην ΕΕ. Βλ. IOM (2017) και IOM (2018).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Συλληφθέντες μη νόμιμοι αλλοδαποί ανά μεθόριο (σε θαλάσσια και χερσαία σύνορα) το 10μηνο για τα έτη 2016 και 2017

για τον σκοπό αυτό από την Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες του ΟΗΕ και τις ΜΚΟ.

Η κατανομή των προσφύγων-μεταναστών που εισήλθαν στην Ελλάδα το 2015 ως προς τη χώρα καταγωγής τους ανήλθε σε: 56% Σύριους, 25% Αφγανούς, 10% Ιρακινούς και 9% ανήκαν σε άλλες εθνικότητες. Από αυτούς, το 45% ήταν άνδρες, το 20% γυναίκες και το υπόλοιπο 35% παιδιά. Οι κύριες εθνικότητες όσων αιτήθηκαν άσυλο για να παραμείνουν στην Ελλάδα (στοιχεία από το 2013 μέχρι το α' τρίμηνο 2017) είναι 38% Σύριοι, 12% Αφγανοί, 12% Πακιστανοί, 8% Ιρακίνοι και 4% Αλβανοί. Από τους αιτούντες άσυλο, το 32% είναι ανήλικοι, το 48% στην ηλικιακή ομάδα 18-34, το 19% από 35 μέχρι 64 και μόνο το 1% άνω των 65 ετών. Τέλος, ως προς το φύλο έχουμε 49% άντρες, 20% γυναίκες και το υπόλοιπο 31% παιδιά (Υπηρεσία Άσυλου, 2017).

Η κατανομή των μεταναστών-προσφύγων κατά εθνικότητα το 2016 δεν διαφέρει σημαντικά από εκείνη του 2015 και ανήλθε σε 46,5% Σύριους, 24,2% Αφγανούς, 15,2% Ιρακινούς, 4,9% Πακιστανούς, 3,1% Ιρανούς, και 6,0% χωρίς προσδιορισμό εθνικότητας¹⁴. Μάλιστα επισημαίνεται ότι το 2016 οι αιτήσεις των Σύρων για άσυλο είχαν ξεπεράσει το άθροισμα των υπόλοιπων εθνικοτήτων με ποσοστό 52%.

14. <http://migration.iom.int/docs/2016_Flows_to_Europe_Overview.pdf>.

15. OECD (2015), *Migration Policy Debates No 8*, November 2015.

4. Επιδράσεις των μεταναστευτικών ρευμάτων στην οικονομία

4.1. Δημοσιονομικά μεγέθη

Σύμφωνα με την Τράπεζα της Ελλάδος (2016, σελ. 79) οι βασικές επιδράσεις της μεταναστευτικής κρίσης, ορίζονται σε τρία ευρύτερα πεδία: στα βασικά οικονομικά μεγέθη (δημοσιονομικές μεταβλητές, αγορά εργασίας και ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης), στη βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας και στο κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, με κύριο στόχο την επιτυχή ενσωμάτωση και αποδοχή των αλλοδαπών από τις τοπικές κοινωνίες.

Για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης, η ΕΕ ενέκρινε πρόγραμμα στήριξης ύψους €9,2 δις για τη διετία 2015-16 προς τις χώρες διέλευσης και υποδοχής των προσφύγων¹⁵. Επιπλέον αυτών των κονδυλίων, κάθε χώρα που σχετίζεται με την υποδοχή και φιλοξενία μεταναστών επωμίζεται το κόστος της διαδικασίας έκδοσης ασύλου, όπως και της μεταφοράς των προσφύγων σε άλλες χώρες της ΕΕ. Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος του δημοσιονομικού κόστους των αιτούντων άσυλο εκτιμήθηκε στο 0,08% του ΑΕΠ για το 2014, αυξήθηκε σε 0,14% του ΑΕΠ για το 2015, ενώ για το 2016

είχε προβλεφτεί στο 0,22%. Στην Ελλάδα το αντίστοιχο ποσοστό για το 2015 ήταν ελαφρώς πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και ανερχόταν στο 0,17%¹⁶.

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2015), κατά τα πρώτα στάδια της προσφυγικής κρίσης η εκτίμηση για τις δημόσιες δαπάνες της Γερμανίας – κάλυψη αναγκών και ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας – είχε διαμορφωθεί στο 0,5% του ΑΕΠ για το 2016, καθώς και για το 2017. Η εκτίμηση για την Αυστρία είχε διαμορφωθεί στο 0,3% του ΑΕΠ, ενώ για τη Σουηδία στο 0,9% του ΑΕΠ. Συνεπώς, η αύξηση των δημοσίων δαπανών για την αντιμετώπιση του φαινομένου είχε εκτιμηθεί ότι θα οδηγήσει σε αύξηση της συνολικής ζήτησης στην ευρωπαϊκή οικονομία κατά 0,1%-0,2% του ΑΕΠ. Επιπλέον, στην ίδια μελέτη εκτιμήθηκε ότι η συνολική δημοσιονομική επιβάρυνση για την Ιορδανία κατά τη διαχείριση των προσφυγικών ροών από τη Συρία διαμορφώθηκε στο 1,8% του ΑΕΠ το 2013 και στο 2,4% το 2014 (Nasser and Symansky, 2014).

Το IMF (2016)¹⁷ προχώρησε επίσης σε εκτίμηση της δημοσιονομικής επίπτωσης στις ευρωπαϊκές οικονομίες. Ειδικότερα, η μεγαλύτερη δημοσιονομική επίπτωση, σε σύγκριση με το 2014, εκτιμάται ότι προέκυψε κατά τα έτη 2015 και 2016 στην Αυστρία (0,08% και 0,23% του ΑΕΠ αντίστοιχα), στη Φινλανδία (0,04% και 0,28% του ΑΕΠ, αντίστοιχα), στη Σουηδία (0,2% και 0,7% του ΑΕΠ, αντίστοιχα) και στη Γερμανία (0,12% και 0,27% του ΑΕΠ, αντίστοιχα). Στην περίπτωση της Ελλάδας, εκτιμήθηκε μία αύξηση 0,17% του ΑΕΠ το 2015. Έτσι, η μέση δημοσιονομική δαπάνη, σταθμισμένη με το ΑΕΠ, για τους αιτούντες άσυλο στα κράτη-μέλη της ΕΕ εκτιμάται ότι αυξήθηκε κατά 0,05% και 0,1% του ΑΕΠ το 2015 και το 2016 αντίστοιχα, σε σύγκριση με το 2014. Από την ίδια έρευνα εκτιμήθηκε ότι μεσοπρόθεσμα η παρούσα αξία της δημοσιονομικής συνεισφοράς των μεταναστών είναι θετική για όσους φτάσουν στη χώρα προορισμού σε ηλικία από 10 έως 45 ετών με σκοπό τη μόνιμη εγκατάσταση. Η Ελλάδα ως χώρα υποδοχής και διέλευσης μεταναστών προβλέπεται ότι δεν πρόκειται να ωφεληθεί από τις μεταναστευτικές ροές, διότι, κυρίως λόγω της

υψηλής ανεργίας (20,5% τον Σεπτέμβριο του 2017¹⁸), δεν αποτελεί χώρα τελικού προορισμού, παρά μόνο για το 0,8% των αιτούντων άσυλο.

4.2. Αγορά εργασίας

Η αγορά εργασίας της Ευρώπης έχει εκτιμηθεί ότι θα υποστεί ένα μικρό θετικό σοκ από την εισροή εργατικού δυναμικού¹⁹. Συγκρίνοντας τις αιτήσεις για άσυλο με το εργατικό δυναμικό παρατηρείται ότι αντιστοιχούν περίπου στο 0,5% του συνολικού εργατικού δυναμικού της ΕΕ, ενώ οι αιτήσεις που αφορούν τη Γερμανία φτάνουν το 1% του εργατικού δυναμικού της χώρας. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό είναι σημαντικά χαμηλότερο, εφόσον οι 10.000 αιτήσεις ασύλου το 2015 αντιστοιχούν μόλις στο 0,2% του εργατικού δυναμικού²⁰. Σύμφωνα με την Έγταση Αρμοστεία του ΟΗΕ²¹, το 45% των Σύρων προσφύγων που βρίσκονται στην Ελλάδα (αποτελούν το 30% των αιτούντων άσυλο το 2015) είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ το 29% έχουν πανεπιστημιακό τίτλο (στοιχεία Ιανουαρίου 2016).

Οι πρόσφυγες εμφανίζουν πιο αργό ρυθμό απορρόφησης στην αγορά εργασίας με τους κύριους λόγους που επιδρούν ως προς αυτό να είναι: 1) η ανεπαρκής γνώση της γλώσσας στη χώρα προορισμού, 2) η απουσία αρχικού κεφαλαίου για τη δημιουργία επιχείρησης (αυτοαπασχόληση) και 3) η ελλιπής προετοιμασία για τη μετάβαση στη νέα χώρα, με αποτέλεσμα να μην αναγνωρίζονται τα προσόντα ανθρώπων με υψηλή ειδίκευση²². Σύμφωνα και με έρευνα της Eurostat (2008) οι μετανάστες που βρίσκονται υπό καθεστώς διεθνούς προστασίας ενσωματώνονται πολύ πιο δύσκολα στην αγορά εργασίας. Ενώ όσοι μετανάστευσαν για σπουδές ή εργασία πετυχαίνουν ποσοστό απασχόλησης περίπου 75% από το δεύτερο έτος παραμονής. Αυτή η ομάδα χρειάζεται περίπου έξι έτη για να φτάσει το 50% στην απασχόληση και μετά από 15 έτη στη νέα χώρα εκτιμάται ότι θα πλησιάσει το 75% στην απασχόληση.

Επίσης, έρευνα του IMF (2016)²³ σχετικά με την αποδοχή των μεταναστών στην αγορά εργασίας της Γερμανίας δείχνει μια διαφορά 30 ποσοστιαίων μονάδων

16. IMF (2016), *The Refugee Surge in Europe: Economic Challenges*, January 2016.

17. Ό.π.

18. ΕΛΣΤΑΤ, <<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/->>.

19. IMF (2016), *The Refugee Surge in Europe: Economic Challenges*, January 2016.

20. ΕΛΣΤΑΤ, <<https://www.statistics.gr/statistics/-/publication/SJO01/->>.

21. UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Profiling of Syrian arrivals on Greek islands in January 2016*, 23 February 2016.

22. Migration Policy Center, *From Refugees to Workers, Mapping Labour-Market Integration Support Measures for Asylum Seekers and Refugees in EU Member States*, various authors, 2016, page 16.

23. IMF Staff Discussion Note (2016), *The refugee surge in Europe: Economic Challenges*, January 2016, various authors.

μεταξύ των μισθών εγχώριων εργατών και μεταναστών που δεν γνωρίζουν τη γερμανική γλώσσα. Αυτή η διαφορά στους μισθούς μειώνεται όταν οι μετανάστες αποκτούν γνώση της γερμανικής γλώσσας και διπλώματα ειδικότητας από γερμανικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ακόμα και μετά από αυτές τις δεξιότητες, παραμένει μια μεσοσταθμική διαφορά 12 μονάδων, που τείνει να μηδενιστεί μετά από 20 έτη παραμονής στην εν λόγω χώρα.

4.3. Οικονομική ανάπτυξη

Η οικονομική ανάπτυξη είναι ένας ακόμα τομέας που επηρεάζεται από τη μετανάστευση. Οι μετανάστες χωρίς ικανή εργασιακή εμπειρία καταλαμβάνουν συνήθως χαμηλότερα αμειβόμενες θέσεις εργασίας που ο εγχώριος πληθυσμός είναι απρόθυμος να αναλάβει. Κατά συνέπεια οι εγχώριοι εργαζόμενοι αναβαθμίζονται και συνήθως καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας με καλύτερες συνθήκες απασχόλησης και περισσότερα χρήματα. Αντίστοιχα, οι μετανάστες υψηλού μορφωτικού επιπέδου μεταφέρουν στη χώρα προορισμού τεχνολογία και δεξιότητες που σε συνδυασμό με τον εγχώριο πληθυσμό αυξάνουν την παραγωγικότητα. Σύμφωνα με την Credit Suisse (2015)²⁴ με την απασχόληση μεταναστών αναμένεται αύξηση του παραγόμενου προϊόντος στην ΕΕ από 0,2% μέχρι 1,3% κατ' έτος από το 2015 μέχρι το 2023, χωρίς η μελέτη να εξετάζει εάν αυτό συμβαίνει ανεξαιρέτως μόρφωσης και εξειδίκευσης των μεταναστών. Οι κλάδοι με τη μεγαλύτερη ζήτηση απασχόλησης υψηλού μορφωτικού επιπέδου μεταναστών είναι οι μηχανικοί στη Γερμανία και τη Σουηδία και οι γιατροί στο Η.Β. Σύμφωνα με έρευνα του ΟΟΣΑ (2016), το κόστος πρακτικής ενός πρόσφυγα γιατρού στο Η.Β. υπολογίζεται περίπου στις 25.000 στερλίνες, δηλαδή ανέρχεται σε περίπου το 1/10 του κόστους εκπαίδευσης ενός νέου γιατρού²⁵.

Ο πληθυσμός της ΕΕ γερνάει και αυτό οφείλεται κυρίως στο χαμηλό ποσοστό γονιμότητας (1,55 γεννήσεις ανά γυναίκα²⁶), αρκετά μικρότερο από τον βαθμό αναπαραγωγής του πληθυσμού (περίπου 2 γεννήσεις ανά γυναίκα) καθώς και στην αύξηση του προσδόκιμου ζωής. Η γήρανση του πληθυσμού οδηγεί σε δημοσιονομικά προβλήματα, αναγκάζοντας τις κυβερνήσεις των χωρών να καταβάλλουν περισσότερα χρήματα

σε συντάξεις και κοινωνικές παροχές σε άτομα μεγάλης ηλικίας, χωρίς όμως να εισπράττουν τους αντίστοιχους φόρους και τις ασφαλιστικές εισφορές από τους νεότερους. Στατιστικά ο αριθμός του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην ΕΕ αναμένεται να μειωθεί κατά 3,5% στο χρονικό διάστημα 2015-2020²⁷. Δεδομένου ότι η ηλικία των μεταναστών είναι σχετικά νεαρή (29% ανήλικοι, 53% από 18 μέχρι 34 ετών)²⁸, η παρουσία τους αναμένεται να έχει θετική επίδραση στα δημογραφικά χαρακτηριστικά της χώρας προορισμού. Κατά συνέπεια αυξάνεται ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός, και συγχρόνως διευρύνεται αντίστοιχα η φορολογική βάση παρά τους χαμηλότερους μισθούς. Επίσης, λόγω διαφορετικής κουλτούρας, η μετανάστευση αυξάνει τις γεννήσεις, προσφέροντας προσωρινή τόνωση στον πληθυσμό, αλλά συγχρόνως αυξάνεται η διαφορετικότητα, κάτι που αναφέρει επίσης ο Legrain (OECD 2016: 20-41) ως ένα από τα 7D οφέλη. Σύμφωνα με την έρευνά του τα δυνητικά οφέλη (7D dividends) που προσφέρουν οι μεταναστευτικές ροές στις τοπικές κοινωνίες είναι:

- τόνωση της ζήτησης (*demand dividend*),
- κάλυψη επαγγελματιών που δεν επιθυμεί να καλύψει ο εγχώριος πληθυσμός (*4D dividends*: βρώμικες (*dirty*), δύσκολες (*difficult*), επικίνδυνες (*dangerous*) και βαρετές (*dull*) εργασίες,
- αύξηση της παραγωγικότητας και ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας (*dynamism dividend*),
- συνεισφορά στον πολιτισμό από τις διαφορετικές κουλτούρες (*diversity dividend*),
- ηλικιακή ανανέωση του γερασμένου εγχώριου εργατικού δυναμικού (*demographic dividend*),
- συνεισφορά στα δημοσιονομικά βάρη και στη χρηματοδότηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και του κράτους κοινωνικής πρόνοιας (*debt dividend*) και
- κάλυψη των κενών θέσεων εργασίας υψηλής εξειδίκευσης (*deftness dividend*).

Μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2016) υπολογίζει ότι η μετανάστευση αναμένεται να επηρεάσει θετικά το ΑΕΠ της χώρας προορισμού κατά 0,1-0,2% κατ' έτος

24. Credit Suisse (2015), *Can migrants boost European growth, ease labor constraints?*

25. OECD (2016), *Refugees are not a burden but an opportunity*, διαθέσιμο στο: <www.oecd.org/social/refugees-are-not-a-burden-but-an-opportunity.htm>. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται να καλυφθούν ιατρικές ειδικότητες που βρίσκονται σε έλλειψη.

26. Credit Suisse (2015), *Can Migrants boost European growth, ease labor constraints?*

27. European Commission Report (2016), *Employment and social developments in Europe 2015*.

28. European Commission (2016), *An Economic Take on the Refugee Crisis*, July 2016.

μέχρι το 2020, μειώνοντας όμως τον πραγματικό μισθό κατά 0,1% λόγω της χαμηλότερης αμοιβής των μεταναστών έναντι του γηγενούς πληθυσμού²⁹. Ωστόσο, σημαντική προβλέπεται η αύξηση της απασχόλησης κατά 0,2-0,3% κατά την ίδια περίοδο. Μακροπρόθεσμα επίσης διαπιστώνεται μια ποιοτική βελτίωση στο ανθρώπινο κεφάλαιο της χώρας, ωθώντας τον εγχώριο πληθυσμό σε βελτίωση των δεξιοτήτων του³⁰. Παράλληλα, σε μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο, παρατηρείται ότι το ποσοστό επιχειρηματικότητας των μεταναστών βελτιώνει τις επενδύσεις και το διεθνές εμπόριο. Τέλος, ωφελείται και η οικονομία των χωρών από τις οποίες προέρχονται οι μετανάστες, μέσω των εμβασμάτων που στέλνουν στις οικογένειές τους και μέσω των εμπορικών συναλλαγών που πραγματοποιούν ανάμεσα στη χώρα καταγωγής και τη χώρα διαμονής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Αιθιοπία, μια από τις κατ' εξοχήν χώρες με ισχυρές μεταναστευτικές ροές προς το εξωτερικό, η οποία την τελευταία 10ετία παρουσιάζει ρυθμούς μεγέθυνσης από +8,8% μέχρι και +12,4% του ΑΕΠ ετησίως.

4.4. Κοινωνικό κράτος

Οι υπηρεσίες που προσφέρει το κοινωνικό κράτος προς τους μετανάστες και πρόσφυγες επιφέρουν προφανώς κόστος. Υπολογίζεται από τον ΟΟΣΑ (2015) ότι για κάθε άτομο κατά τον πρώτο χρόνο παραμονής του στη νέα χώρα δαπανώνται γύρω στα €8.000-€12.000, με το ποσό αυτό να βαίνει σημαντικά μειούμενο από τη εφαρμογή διαδικασιών fast-track³¹. Το κόστος επιμερίζεται κυρίως σε φιλοξενία των ανθρώπων σε ενοικιαζόμενες κατοικίες ή δομές υποδοχής, σε κοινωνικές παροχές, εκμάθηση της γλώσσας και πολιτικές για την ενσωμάτωση και απορρόφηση στην κοινωνία και την αγορά εργασίας³².

Μελέτη του Rowthorn (2008) για το Ηνωμένο Βασίλειο υπολόγισε ότι κατά το φορολογικό έτος 2003-04 οι μετανάστες πλήρωσαν 41,2 δις στερλίνες σε φόρους, καταναλώνοντας 41,6 δις στερλίνες σε υπηρεσίες και κοινωνικές παροχές, άρα η δημοσιονομική τους συνεισφορά ήταν £-0,4 δις. Με τις κατάλληλες προσαρμογές (υποστήριξη ασύλου, πολυπολιτισμικές σχέσεις και ειδικά προσαρμοσμένη εκπαίδευση, επιπλέον ιατρικό κόστος, αμυντικές δαπάνες και προσαρμογή του προϋπολογισμού) προκύπτει μια θετική δημοσιονομική συνεισφορά της τάξης των 0,6 δις στερλινών³³. Το παράδειγμα της Σουηδίας στη μελέτη του Ruist (2015)³⁴ παρουσιάζει σημαντική διαφοροποίηση στην κατανομή των δημοσιονομικών εξόδων ανάμεσα στον εγχώριο πληθυσμό και στους πρόσφυγες. Τα προγράμματα κοινωνικής υποστήριξης και οι πολιτικές ένταξης έχουν αναλογικά 10πλάσιο κόστος ανά άτομο, ενώ 4πλάσιο είναι το κόστος για την απασχολησιμότητα. Από την άλλη, ο εγχώριος πληθυσμός καταναλώνει 4,5 φορές περισσότερα χρήματα για συντάξεις, επιπλέον 67% για εκπαίδευση και περίπου 35% για το σύστημα υγείας (Ruist, 2015).

Με βάση υπολογισμούς της Eurostat, το 2014 εντός των ορίων της ΕΕ εισήλθαν 23.150 ασυνόδευτα παιδιά (εκτός από τα παιδιά των προσφύγων), με τον αριθμό τους να εκτινάσσεται στα 96.465 το 2015 και να μειώνεται στα 63.290 το 2016. Ο πρωτοφανής αυτός αριθμός ασυνόδευτων παιδιών απαιτεί κοινωνική μέριμνα, τόσο σε επίπεδο βασικών αναγκών, όσο και εκπαίδευσης. Στη χώρα μας περίπου 2.500 παιδιά προσφύγων απέκτησαν πρόσβαση στην εκπαίδευση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017), αριθμός που είναι πολύ μικρός σε σύγκριση με τον αριθμό των ανηλίκων σε σχολική ηλικία, αλλά ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι οικογένειες των παιδιών αυτών βρίσκονται συνεχώς σε κίνηση³⁵.

29. European Commission (2016), *An Economic Take on the Refugee Crisis*, July 2016.

30. Foged M. and Peri G. (2016), Immigrants' Effect on Native Workers: New Analysis on Longitudinal Data, *American Economic Journal: Applied Economics*, Vol. 8, No 2, April 2016.

31. OECD (2015), *Migration Policy Debates No 8*, November 2015.

32. Ruist, J. (2015), The fiscal cost of refugee immigration: the example of Sweden, *Population and Development Review*, December 2015.

33. Rowthorn, R. (2008), *The fiscal impact of immigration on the advanced economies*, Oxford University Press, table 2, στοιχεία από το Institute for Public Policy Research.

34. Ruist, J. (2015), The fiscal cost of refugee immigration: the example of Sweden, *Population and Development Review*, December 2015, table 4.

35. Τον Μάιο του 2016 σε 40 κέντρα-δομές φιλοξενίας με 36.890 πρόσφυγες σε όλη τη χώρα, καταμετρήθηκε ότι οι ανήλικοι (0-18 ετών) αποτελούσαν το 37% περίπου του συνολικού πληθυσμού (13.677 άτομα). Σύμφωνα με τα στοιχεία της καταγραφής, τα παιδιά ηλικίας 4-15 ετών (υποχρεωτική προσχολική και σχολική εκπαίδευση) ήταν περίπου 8.000-8.500. Τα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες επιβεβαιώνουν ότι περίπου το 37% των εισερχόμενων αλλοδαπών (Ιανουάριος-Αύγουστος 2016) ήταν ανήλικοι. Διαθέσιμα στο: <https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/16_06_17_Epistimoniki_Epitropi_Prostygon_YPPEH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_Final.pdf>.

4.5. Κοινωνική αποδοχή και ενσωμάτωση

Η αρνητική στάση αναφορικά με την κοινωνική αποδοχή ή/και ενσωμάτωση των μεταναστών - προσφύγων στην ελληνική κοινωνία δεν είναι πρόσφατο φαινόμενο. Αντίθετα, εμφανίζεται ως διαχρονική τάση που αναδεικνύει τις φοβίες και ανασφάλειες μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας. Ήδη τα αποτελέσματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας το 2009³⁶, η οποία εξέτασε τις στάσεις και αντιλήψεις των Ελλήνων αναφορικά με τους μετανάστες και την παρουσία τους στη χώρα μας, ανέδειξαν συνοπτικά τα ακόλουθα ευρήματα (Βαρουξή & Σαρρής 2012: 24-26): Η εισοδος και παραμονή μεταναστών στην Ελλάδα θα πρέπει να επιτρέπεται μόνο σε λίγους μετανάστες (46,6%) ή σε κανέναν (13,5%), ακόμη και όταν ανήκουν στην ίδια φυλή ή είναι Έλληνες του εξωτερικού. Ειδικότερα, το 83% των ερωτώμενων δεν αποδέχεται την εισοδο και παραμονή στη χώρα μεταναστών, όταν προέρχονται από διαφορετική φυλή ή εθνική ομάδα. Το ποσοστό αυτό (από το οποίο το 54,5% επιθυμεί να επιτρέπεται η εισοδος σε λίγους, ενώ το 28,5% να μην επιτρέπεται σε κανέναν) είναι σχεδόν διπλάσιο από το αντίστοιχο ποσοστό του συνόλου των ευρωπαϊκών χωρών, το οποίο ανήλθε σε 48,4%.

Περισσότεροι από τους μισούς ερωτώμενους (51,7%) δήλωσαν ότι η παρουσία ξένων «κάνει κακό στην οικονομία της χώρας» (επίσης υψηλότερο ποσοστό σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο που ανήλθε σε 26,2%). Εκτός αυτού, ένας στους δύο Έλληνες (50,4%) αισθάνεται ότι η πολιτιστική ζωή (συνοχή και ομοιογένεια) της χώρας «απειλείται» από τους μετανάστες, και θεωρεί ότι υποβαθμίζεται. Ενώ το 53,5% του δείγματος δήλωσε ότι η παρουσία μεταναστών στη χώρα την κάνει χειρότερο μέρος για να ζει κανείς.

Είναι προφανές ότι οι Έλληνες αισθάνονται ότι απειλούνται από την παρουσία των μεταναστών σε αισθητά μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι πολίτες άλλων ευρωπαϊκών κρατών και φοβούνται ότι υποβαθμίζεται η ποιότητα ζωής τους. Μία εξήγηση της

στάσης αυτής θα μπορούσε να προέρχεται από τις συχνές διακυμάνσεις της οικονομίας και της αγοράς εργασίας, αλλά και από την ολιγωρία του κράτους να θεσπίσει και να εφαρμόσει μια συνεκτική μεταναστευτική πολιτική ένταξης των μεταναστών που δεν θα επιτρέπει την παράνομη παραμονή και εργασία μεγάλου αριθμού μεταναστών (Κόντης, υπό έκδοση). Η πρωτοφανής αύξηση των μεταναστευτικών ροών από το 2014 και ύστερα ήρθε να επιδεινώσει την κατάσταση και να παγιώσει ξενοφοβικές αντιλήψεις σχετικά με τους πρόσφυγες και μετανάστες.

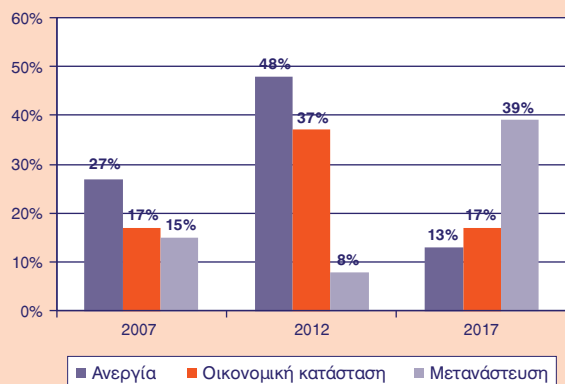
Μία πιλοτική μελέτη της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (2011) είχε ως στόχο να καταγράψει την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των μεταναστών σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό της ΕΕ και να κατασκευάσει κοινούς δείκτες ένταξης που θα περιλαμβάνουν βασικούς τομείς της απασχόλησης, της εκπαίδευσης, της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της ενεργού άσκησης της ιδιότητας του πολίτη³⁷. Τα βασικότερα αποτελέσματα της έρευνας που αφορούν την Ελλάδα κατέδειξαν ότι:

- υπάρχει μεγάλη διαφορά στο ποσοστό αυτοαπασχολούμενων μεταναστών σε σχέση με το αντίστοιχο των γηγενών (-19%, η μεγαλύτερη διαφορά στην ΕΕ), το οποίο φαίνεται να συμβαδίζει με το αντίστοιχα υψηλό ποσοστό αυτοαπασχολούμενων γηγενών,
- εντοπίζεται αναντιστοιχία τυπικών προσόντων και θέσης εργασίας στην ηλικιακή ομάδα 20-64 ετών των μεταναστών (66% για την Ελλάδα, μακράν το μεγαλύτερο ποσοστό, εφόσον ο μέσος όρος στην ΕΕ ανήλθε σε 33%),
- υπάρχει σημαντικό έλλειμμα στο μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών που διαμένουν στην Ελλάδα, το οποίο ανήλθε σε 11%,
- διακρίνονται εξαιρετικά μεγάλες εισοδηματικές διαφορές όσον αφορά το μέσο διαθέσιμο εισόδημα σε σχέση με τον γηγενή πληθυσμό, που για τη χώρα μας ανήλθαν για την ηλικιακή κατηγορία 25-54 ετών σε 75% μικρότερο εισόδημα από τον

36. Η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (EKE) διεξάγεται σε τακτά χρονικά διαστήματα στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης με στόχο να καταγραφούν οι κοινωνικές στάσεις και αντιλήψεις των Ευρωπαίων πολιτών πάνω σε διάφορα επίκαιρα ζητήματα και να δοθεί η δυνατότητα εντοπισμού των εξελίξεων και συγκρίσεων σε διαχρονική βάση. Φορέας υλοποίησης της έρευνας για την Ελλάδα είναι το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών. Ο 4ος γύρος διεξήχθη το 2008/2009. Βλ. σχετικά European Social Survey Data, Rounds 1-4, <<http://ess.nsd.uib.no>>, και Β. Παπλιάκου, Θ. Σταθοπούλου, Χ. Στρατουδάκη (επιμ.), (2011), *Θεσμοί, αξίες, συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009)*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

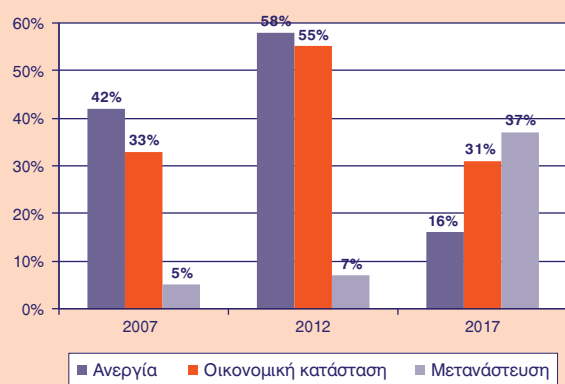
37. Συγκεκριμένα στους εν λόγω δείκτες οι επιμέρους μεταβλητές που τους συνθέτουν αναφέρονται στη συμμετοχή στην οικονομική δραστηριότητα, την απασχόληση, την αυτοαπασχόληση, την ανεργία, την αντιστοιχία μεταξύ τυπικών προσόντων και εργασίας, την εκπαιδευτική επάρκεια, τη σχολική επίδοση και τη σχολική εγκατάλειψη, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα, τον κίνδυνο φτώχειας, την κατάσταση της προσωπικής υγείας και, τέλος, τη χορήγηση ιθαγένειας καθώς και την απόδοση του καθεστώτος του επί μακρόν διαμένοντος μετανάστη. Βλ. <<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5849845/KS-RA-11-009-EN.PDF/9dcc3b37-e3b6-4ce5-b910-b59348b7ee0c>>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5
Γνώμη των Ευρωπαίων για τα πιο σημαντικά προβλήματα

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο Νο. 68 (2007), Νο. 78 (2012) και Νο. 88 (2017).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6
Γνώμη των Ελλήνων για τα πιο σημαντικά προβλήματα

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο Νο. 68 (2007), Νο. 78 (2012) και Νο. 88 (2017).

συνολικό πληθυσμό, με συνέπεια να υπάρχουν υψηλά ποσοστά μεταναστών που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού³⁸.

Σύμφωνα με έρευνα του PEW (Wike R., Stokes B. and Katie Simmons, 2016) σε 10 χώρες της ΕΕ, το 59% των ερωτηθέντων θεωρεί ότι οι πρόσφυγες θα αυξήσουν την τρομοκρατία στη χώρα υποδοχής τους. Επίσης, το 50% θεωρεί ότι οι πρόσφυγες είναι εμπόδιο στην αγορά εργασίας για τους γηγενείς πληθυσμούς, ενώ ένα 30% πιστεύει ότι οι πρόσφυγες είναι πιο επιρρεπείς στην εγκληματικότητα από τους γηγενείς. Στην Ελλάδα επικρατεί εμφανώς μια πιο αρνητική αντίληψη σχετικά με την αγορά εργασίας, με το ποσοστό όσων θεωρούν ότι οι πρόσφυγες και οι μετανάστες θα επηρεάσουν αρνητικά τη δυνατότητα εύρεσης εργασίας να ανέρχεται σε 72%. Τούτο μπορεί να οφείλεται στη μεγάλη αύξηση της ανεργίας και της εργασιακής ανασφάλειας κατά τα έτη της οικονομικής κρίσης. Από την ίδια έρευνα προκύπτει, επίσης, ότι ένα 43% του συνολικού δείγματος έχει γενικότερα αρνητική εικόνα ως προς τους μουσουλμάνους, οι οποίοι αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων. Το αντίστοιχο ποσοστό για τη χώρα μας ανέρχεται σε 65%. Η εμφανής διαφορά σχετικά με την αρνητική αυτή στάση μπορεί να ερμηνευτεί από την ξαφνική είσοδο τόσο

μεγάλου αριθμού μεταναστών και προσφύγων που ανέτρεψαν άρδην τα ειωθότα στις τοπικές κοινωνίες και δημιούργησαν κλίμα οικονομικής και κοινωνικής αβεβαιότητας αλλά και από παλαιότερα ισχύουσες προκαταλήψεις.

Οι γνώμες των πολιτών της ΕΕ για το μεταναστευτικό διίστανται. Υπάρχουν κάποιοι πολίτες που καλωσορίζουν τους μετανάστες και τους πρόσφυγες και προσπαθούν να τους εξασφαλίσουν αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης στις χώρες υποδοχής, και άλλοι που δεν επιθυμούν την παρουσία τους, είτε στην περιοχή κατοικίας τους είτε στους τουριστικούς προορισμούς που σχεδιάζουν να ταξιδέψουν. Η ετήσια έρευνα στάσεων και αντιλήψεων (Ευρωβαρόμετρο) των πολιτών της ΕΕ που διεξάγεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή δείχνει μετατόπιση της κοινής γνώμης των Ευρωπαίων πολιτών αναφορικά με τα προβλήματα που θεωρούν ως πιο σημαντικά και τα οποία αντιμετωπίζει η Ευρώπη τα τελευταία χρόνια (βλ. Διαγράμματα 5 και 6). Η οικονομική κατάσταση μαζί με τη μετανάστευση αναγορεύονται στα πλέον σημαντικά προβλήματα που απασχολούν τους πολίτες της ΕΕ μετά το 2012.

Η έρευνα του Οργανισμού Διανέοσις (2016)³⁹ καλεί τους ερωτώμενους να αξιολογήσουν τα πρόσφατα κύματα ροών μεταναστών και προσφύγων που δέχθη-

38. <<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5849845/KS-RA-11-009-EN.PDF/9dcc3b37-e3b6-4ce5-b910-b59348b7ee0c>> και Βαρουξή Χ., Σαρρή Ν., 2012: 21-22.

39. Η έρευνα έγινε από τον Οργανισμό έρευνας Διανέοσις σε πανελλαδικό δείγμα 1.220 ατόμων από τις 7 έως 15 Ιανουαρίου 2016 με ερωτηματολόγιο και είχε τίτλο *Το προσφυγικό πρόβλημα και οι Έλληνες*. Διαθέσιμο στο: <http://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/02/immigration_04.pdf>.

κε η Ελλάδα από το 2014 και μετά. Επίσης διερευνά, εκτός από τις στάσεις και αντιλήψεις των Ελλήνων αναφορικά με τους πρόσφυγες, και τις ενέργειες που γίνονται για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που ανακύπτουν από την παρουσία τους στο ελληνικό έδαφος, κατά πόσο οι πολίτες έχουν συνειδητοποιήσει την έκταση και ένταση του μεταναστευτικού φαινομένου, καθώς και εάν πρόκειται για παροδικό ή μονιμότερο φαινόμενο. Τα ερευνητικά αποτελέσματα παρουσιάζονται συνοπτικά⁴⁰:

Η πεποίθηση των Ελλήνων ότι η ΕΕ «δεν υποστηρίζει την Ελλάδα» στο ζήτημα της υποδοχής των προσφύγων στα νησιά του Αιγαίου είναι σχεδόν καθολική (92%). Από αυτούς σχεδόν οι μισοί (47%) θεωρούν ότι η ΕΕ «δεν υποστηρίζει καθόλου την Ελλάδα». Η πλειονότητα των ερωτηθέντων (66%) τάσσεται κατά του κλεισίματος των συνόρων ως μέσου για να αποτραπεί η είσοδος-διέλευση των μεταναστών. Τούτο είναι αξιοσημείωτο, εάν ληφθεί υπόψη ότι η Ελλάδα δέχθηκε και δέχεται σημαντική επιβάρυνση από τις ροές των μεταναστών - προσφύγων. Δύο στους τρεις Έλληνες (67%) εκφράζουν θετικά συναισθήματα απέναντι στους πρόσφυγες (συμπόγια 38%, λύπη 29%, κ.ά.) όσον αφορά το ανθρωπιστικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν, ενώ αρνητικά συναισθήματα δηλώνει το 29% των ερωτώμενων (ανησυχία 16%, φόβος 4%, καχυποψία 3%, αίσθημα απειλής 3%, κ.ά.). Το 84% εκφράζει τη συμπάθειά του για τους πρόσφυγες, και το 66% έχει σχηματίσει θετική εντύπωση γι' αυτούς, αλλά έχει λιγότερο θετική εντύπωση για τους μετανάστες (59%). Ωστόσο, το ζήτημα μιας μόνιμης εγκατάστασης προσφύγων στην Ελλάδα δεν γίνεται αποδεκτό από την πλειονότητα των ερωτώμενων (55%). Μόνον το 32% τάσσεται υπέρ της μόνιμης εγκατάστασής τους. Αναφορικά με τον μέγιστο αριθμό προσφύγων που θα πρέπει να δεχθεί η Ελλάδα, το 53% θεωρεί ότι δεν θα πρέπει να ξεπερνά τους 10.000 ανθρώπους, άποψη που απέχει πολύ από την πραγματικότητα των πάνω από 60 χιλιάδων προσφύγων-μεταναστών που διέμεναν στη χώρα.

Η στάση των Ελλήνων απέναντι στη χορήγηση άδειας εργασίας στους πρόσφυγες είναι θετική (81%), σε αντίθεση με ένα μικρότερο ποσοστό (14%) που θεωρεί ότι «δεν πρέπει να δοθεί άδεια». Όσον αφορά το δημογραφικό πρόβλημα, οι μισοί ερωτώμενοι (51%) διαφωνούν ότι οι πρόσφυγες μπορούν να βοηθήσουν στην επίλυσή του, σε αντιδιαστολή με το 32% που πιστεύουν ότι μπορούν να συμβάλλουν

σε αυτήν. Επιπλέον, σχεδόν οι μισοί (49%) ερωτηθέντες θεωρούν ότι οι πρόσφυγες θα επιβαρύνουν τη δημόσια υγεία και παιδεία (41% διαφωνεί), ενώ αναφορικά με τον πολιτισμό οι μισοί δεν θεωρούν ότι οι πρόσφυγες θα εμπλουτίσουν τον πολιτισμό (36% συμφωνεί ότι θα εμπλουτιστεί ο πολιτισμός). Περίπου δύο στους τρεις Έλληνες (66%) πιστεύουν ότι οι πρόσφυγες «θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία επειδή οι περισσότεροι είναι οικογενειάρχες και φιλήσυχοι» και ότι «θα μπορούσαν να κάνουν την Ελλάδα δεύτερη πατρίδα τους» (61%). Από την έρευνα αυτή διαφαίνεται για πρώτη φορά μία ελαφρά θετικότερη στάση των Ελλήνων για τους πρόσφυγες-μετανάστες χωρίς να απαλείφονται οι βαθιά ριζωμένες φοβίες για την κοινωνική ένταξή τους και τις συνέπειες που θα έχει για την κοινωνικο-οικονομική εξέλιξη της χώρας.

Έρευνα του ΣΕΤΕ (2016) κατέγραψε δυσαρέσκεια κυρίως των Γερμανών και Βρετανών τουριστών προς την τουριστική αγορά της Ελλάδας λόγω της προσφυγικής κρίσης. Συγκεκριμένα το β' τρίμηνο του 2016 ενισχύθηκε, σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, η αντίληψη ότι οι πρόσφυγες θα επηρεάσουν αρνητικά τις διακοπές των ως άνω τουριστών στην Ελλάδα. Το 52% των Γερμανών και το 55% των Βρετανών του δείγματος⁴¹ υιοθέτησαν αυτή την αντίληψη. Εξετάζοντας τις αφίξεις εξωτερικού στα αεροδρόμια στα ελληνικά νησιά που σήκωσαν το βάρος της προσφυγικής κρίσης, παρατηρείται σημαντική μείωση για τα έτη 2015 και 2016 σε σχέση με το 2014, εν αντιθέσει με την αύξηση (9% και 14% αντίστοιχα) που παρουσίασαν οι αφίξεις επιβατών εξωτερικού στο σύνολο της χώρας (Πίνακας 2).

Παρόμοια τάση εμφανίζεται και στους επιβάτες της κρουαζιέρας στα εν λόγω νησιά. Όπως διακρίνεται στον Πίνακα 3, παρά τις προσπάθειες των νησιών να εκμεταλλευτούν τις αρνητικές εξελίξεις στη γειτονική Τουρκία, οι αφίξεις επιβατών κρουαζιέρας στη πλειονότητα των νησιών, εκτός της Σάμου, ενδέχεται να επηρεάστηκαν αρνητικά από τη μεταναστευτική κρίση.

Από τα ανωτέρω στοιχεία καθίσταται εμφανές ότι ο τουριστικός τομέας των νησιών που γειτνιάζουν με τα παράλια της Τουρκίας υπέστη μια άνευ προηγουμένου μείωση των αφίξεων που συνεπάγεται, κατά πάσα πιθανότητα, και μείωση των εισοδημάτων των κατοίκων από τις τουριστικές δραστηριότητες. Το γε-

40. <http://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/02/immigration_04.pdf>.

41. INSETE Intelligence (2016), Αποτελέσματα έρευνας, προσφυγικό-μεταναστευτικό, Απρίλιος 2016.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Αφίξεις εξωτερικού στα αεροδρόμια

Αεροδρόμιο	2016	2015	2014	% Μεταβολή 2016/2015	% Μεταβολή 2016/2014
Κως	848.682	970.662	1.011.367	-13%	-16%
Λήμνος	10.492	12.266	9.804	-14%	+7%
Μυτιλήνη	31.480	75.475	75.139	-58%	-58%
Σάμος	96.830	126.830	122.392	-24%	-21%
Χίος	2.266	7.224	8.228	-69%	-72%
Σύνολο	989.750	1.192.497	1.226.930	-17%	-19%
Σύνολο χώρας	18.634.235	17.160.024	16.286.717	+9%	+14%

Πηγή: Υπηρεσία Πολιτικής Αεροπορίας <<http://www.ypa.gr/profile/statistics/yearstatistics/>>.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Αφίξεις επιβατών κρουαζιέρας στα λιμάνια

Λιμάνι	2016	2015	2014	% Μεταβολή 2016/2015	% Μεταβολή 2016/2014
Κως	19.222	18.227	42.040	+5%	-54%
Λήμνος	4.072	15.787	7.657	-74%	-47%
Μυτιλήνη	13.923	24.894	34.150	-44%	-59%
Σάμος	43.659	10.893	24.865	+301%	+76%
Χίος	21.933	25.229	16.963	-13%	+29%
Σύνολο	102.809	95.030	125.675	+8%	-24%
Σύνολο χώρας	5.197.118	4.957.743	4.932.373	+5%	+5%

Πηγή: Ένωση Λιμένων Ελλάδος <<https://www.elime.gr/index.php/delta-typou>>.

γονός αυτό ενδέχεται να εξηγήσει την αύξηση του ποσοστού των πολιτών των νησιών που έχουν αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες.

5. Η χρηματοδότηση της Ελλάδας από την ΕΕ, οι δομές κλειστής φιλοξενίας και οι δυνατότητες μετεγκατάστασης και επανένωσης οικογενειών για τους πρόσφυγες

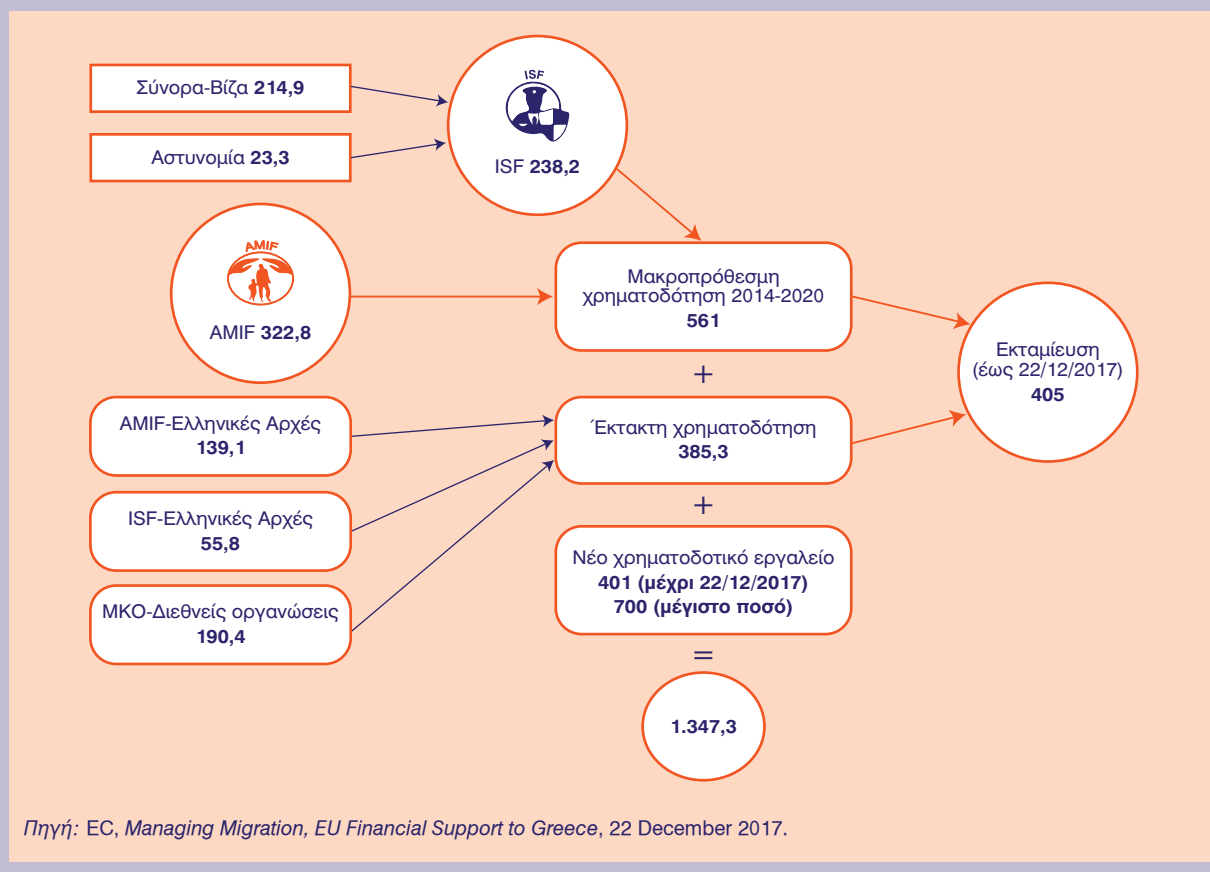
5.1. Χρηματοδότηση της Ελλάδας από την ΕΕ

Η Ελλάδα, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποτελεί βασική πύλη εισόδου και προσωρινής παραμονής προσφύγων και μεταναστών. Ως εκ τούτου, και σε συνδυασμό με την οικονομική κατάσταση της χώρας, κατέστη αναγκαία η στήριξη της χώρας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο σε τεχνογνωσία διαχείρισης κρίσεων, όσο και σε χρηματοδότηση και προσωπικό. Αναλύοντας τη

χρηματοδότηση της ΕΕ, €561 εκατ. προέρχονται από τη μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης (AMIF) και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Εσωτερικής Ασφάλειας (ISF). Τα παραπάνω χρήματα αποσκοπούν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των προσφύγων-μεταναστών και την ένταξή τους στην κοινωνία, στην εναρμόνιση του συστήματος παροχής ασύλου και την ενίσχυση της προστασίας των συνόρων. Επιπλέον της μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης, από τις αρχές του 2015 εγκρίθηκε έκτακτη χρηματοδότηση €385,3 εκατ. για την υποστήριξη τόσο των ελληνικών αρχών, όσο και των διεθνών οργανισμών που συνδράμουν στην αντιμετώπιση της προσφυγικής κρίσης. Από τα ανωτέρω €946,3 εκατ. έχουν εκταμιευτεί μέχρι τις 22/12/2017 τα €405 εκατ. Τον Μάρτιο του 2016 εγκρίθηκε το νέο χρηματοδοτικό εργαλείο 2016-2018 για την Ελλάδα, με μέγιστο ποσό πίστωσης τα €700 εκατ. Μέχρι την παραπάνω ημερομηνία είχαν εγκριθεί προγράμματα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 7

Συνοπτική παρουσίαση της χρηματοδότησης της Ελλάδας από την ΕΕ (σε εκατ. ευρώ)

ύψους €401 εκατ., αθροίζοντας τη χρηματοδοτική στήριξη της ΕΕ στα €1.347,3 εκατ. (βλ. Διάγραμμα 7).

5.2. Οι δομές κλειστής φιλοξενίας (hotspots)

Με τη Συμφωνία της 18ης Μαρτίου 2016 με την Τουρκία δημιουργήθηκε ένα νέο πρόβλημα, αυτό του εγκλωβισμού μεταναστών και προσφύγων σε ελληνικά εδάφη, τόσο όσων είχαν έρθει πριν από τη συμφωνία και βρίσκονται διασκορπισμένοι σε όλη την επικράτεια, όσο και εκείνων που ήρθαν μετά τη συμφωνία και βρίσκονται σε κλειστές δομές υποδοχής των νησιών (hotspots) ή κατοικούν εκτός δομών. Από τη σύναψη της συμφωνίας μέχρι το τέλος του έτους 2016 αφίχθησαν στην Ελλάδα συνολικά 22.659 άτομα, ενώ οι εγκλωβισμένοι ήταν λίγο πριν τη συμφωνία 42.688 άτομα (10/3/2016) και στο τέλος του ίδιου έτους (31/12/2016) ανήλθαν σε 62.784 άτομα (αύξηση κατά 47%)⁴².

Τα hotspots δημιουργήθηκαν στα πέντε νησιά υποδοχής μεταναστών (Λέρος, Λέσβος, Χίος, Σάμος και Κως)

χρησιμοποιώντας είτε τις ήδη υπάρχουσες ανοικτές δομές υποδοχής, είτε δημιουργώντας νέες κλειστές εγκαταστάσεις, οι οποίες είχαν ως κύριο στόχο να αποθαρρύνουν επίδοξους μετανάστες να περάσουν τα σύνορα της ΕΕ και παράλληλα να περιορίσουν τις μεταναστευτικές ροές στις χώρες της ΕΕ. Συνοπτικά η λειτουργία των hotspot είχε ως στόχο (Alexandridis & Dalkiran, 2017: 15-16):

- την καταγραφή και ταυτοποίηση προσωπικών στοιχείων των παράνομων μεταναστών,
- την ενημέρωση των μεταναστών για να αποφεύγουν τα δίκτυα παράνομης διακίνησης,
- την καθοδήγηση των αιτούντων άσυλο ώστε να ακολουθήσουν τη νόμιμη διαδικασία,
- τον συντονισμό της επιστροφής των μεταναστών που δεν δικαιούνται άσυλο ή διεθνή προστασία πίσω στις χώρες προέλευσής τους,
- την παροχή διερμηνέων για να διευκολυνθεί η ως άνω διαδικασία.

42. IOM (2017), <http://migration.iom.int/docs/2016_Flows_to_Europe_Overview.pdf>.

Οι λειτουργίες αυτές διεκπεραιώνονται από κοινού από στελέχη τριών φορέων της ΕΕ –τη Frontex, την Interpol και το EASO (European Asylum Support Office)–, σε συνεργασία με τις ελληνικές τοπικές αρχές και εκπρόσωπο των τουρκικών αρχών. Συνοπτικά, οι δομές αυτές είναι τόσο κέντρα υποδοχής-μετεγκατάστασης όσο και επαναπροώθησης στις χώρες προέλευσης, προσφέροντας έναν ασφαλή τρόπο διαχωρισμού των προσφύγων που δικαιούνται άσυλο από τους οικονομικούς μετανάστες που δεν δικαιούνται. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι συχνά το δικαίωμα αίτησης ασύλου καταπατάται υπό την πίεση του μεγάλου αριθμού αιτούντων και των περιορισμένων θέσεων που υπάρχουν στις κλειστές αυτές δομές (Amnesty International, 2016).

Ήδη από τη σύλληψή τους ως χώρων διαχωρισμού των οικονομικών μεταναστών από τους πρόσφυγες είναι προφανές ότι τα hotspots δημιουργούν προβλήματα στις ελληνικές αρχές που θα πρέπει να αναλάβουν τη διαδικασία επιστροφής των μη νομίμως εισελθόντων, ιδίως όταν αυτοί δεν συναινούν στον επαναπατρισμό τους. Με την περιορισμένη αλλά συνεχή είσοδο μεταναστών-προσφύγων τα κέντρα αυτά ξεπέρασαν κατά πολύ τις δυνατότητες στέγασης, με αποτέλεσμα οι συνθήκες διαβίωσης να καταστούν προβληματικές έως απάνθρωπες. Παρ' όλους τους ενδοιασμούς για τη μεταφορά προσφύγων, ιδίως ευπαθών κοινωνικών ομάδων, από τα νησιά στην ενδοχώρα, τελικά η κυβέρνηση δεν κατόρθωσε να αποφύγει τη σθεναρή πίεση των τοπικών αρχών των νησιών και επέτρεψε τη μεταφορά 5.701 ατόμων σε διάφορες δομές φιλοξενίας στην ενδοχώρα⁴³. Στα κέντρα αυτά συσσωρεύονται ολόένα και περισσότερα άτομα που δεν έχουν δικαίωμα μετεγκατάστασης αλλά δεν επιθυμούν να επιστρέψουν στη χώρα από την οποία μετακινήθηκαν, με αποτέλεσμα να καταγράφονται εντάσεις και βίαια ξεσπάσματα, και εντέλει να δημιουργείται ανθρωπιστικό και κοι-

νωνικό πρόβλημα⁴⁴ που πιέζει όλο και περισσότερο τις ελληνικές αρχές αλλά και τις τοπικές κοινωνίες. Τελικά, το πρόβλημα που εντοπίζεται είναι ότι δημιουργείται υπερβολική επιβάρυνση στα πέντε νησιά όπου λειτουργούν κέντρα υποδοχής μεταναστών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται τόσο στην επιβάρυνση των υποδομών (παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, ύδρευση, αποχέτευση, συγκοινωνίες, σχολεία, κλπ.) όσο και σε απώλειες τουριστικού ή γεωργικού εισοδήματος.

5.3. Δυνατότητες μετακίνησης-μετεγκατάστασης

Με στόχο να εκτονωθεί η πίεση από την έκρυθμη κατάσταση που δημιουργήθηκε από την πρωτοφανή εισροή μεταναστών-προσφύγων στην Ελλάδα και την Ιταλία το 2015, μετά από πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων εκτόνησε και ψήφισε ένα πρόγραμμα μετεγκατάστασης προσφύγων προς τις άλλες χώρες της ΕΕ. Τον Μάιο του 2015 υπήρξε μία πρόταση του Συμβουλίου για μετεγκατάσταση 40.000 ατόμων που αιτήθηκαν άσυλο. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους παρουσιάστηκε νέα πρόταση που προέβλεπε ότι το σύνολο των ατόμων που θα είχαν δικαίωμα μετεγκατάστασης θα ήταν 106.000 αιτούντες άσυλο από την Ελλάδα και Ιταλία συν 54.000 από μη καθορισμένη χώρα, κατά κύριο λόγο την Ουγγαρία, με τον συνολικό αριθμό να ανέρχεται σε 160.000 άτομα⁴⁵. Οι έχοντες δικαίωμα μετεγκατάστασης θα πρέπει να έχουν ταυτοποιηθεί και να έχουν υποβάλει αίτηση ασύλου η οποία μπορεί να αποφασιστεί τελεσίδικα στη χώρα υποδοχής.

Με την σύναψη της Συμφωνίας της 18ης Μαρτίου 2016 τίθεται σε εφαρμογή η πολιτική της μετακίνησης-μετεγκατάστασης και επαναπροώθησης μεταναστών και προσφύγων από τα ελληνικά νησιά είτε προς την Ευρώ-

43. Συγκεκριμένα, από τις 16 Οκτωβρίου μέχρι τις 10 Δεκεμβρίου 2017 μεταφέρθηκαν στην ενδοχώρα 5.701 αιτούντες άσυλο, εκ των οποίων οι 3.589 από τη Λέσβο, βλ. Γεωργιοπούλου (2017), διαθέσιμο στο: <<http://www.kathimerini.gr/938979/article/epikairotha/ellada/metafer8hkan-5701-aitoyntes-asylo-apo-ta-nhsia-se-dyo-mhnes>>.

44. Πολλές ΜΚΟ, όπως οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα και η Διεθνής Αμνηστία, καθώς και η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, έχουν εκφράσει την αντίθεσή τους ως προς τη μορφή των hotspots και ορισμένες οργανώσεις αποχώρησαν από τις δομές φιλοξενίας υπογραμμίζοντας έμπρακτα την αντίθεσή τους, βλ. Amnesty International, 2016: 18-20.

45. Οι προτάσεις αυτές βασίστηκαν στο άρθρο 78(3) της Συνθήκης της ΕΕ (Treaty on the Functioning of the European Union) η οποία επιτρέπει στο Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων, μετά από σύμφωνη γνώμη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, να λαμβάνονται προσωρινά μέτρα που μπορούν να συνδράμουν ένα κράτος-μέλος το οποίο αντιμετωπίζει μία έκτακτη κατάσταση από μία απρόβλεπτη είσοδο ατόμων από τρίτες χώρες. *Treaty on the Functioning of the European Union*, διαθέσιμη στο: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>>. Οι προτάσεις ψηφίστηκαν σε δύο έκτακτες συνεδριάσεις στις 14 και 22 Σεπτεμβρίου 2015 από το Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων (Justice and Home Affairs (JHA) Council). Council Decision (EU) 2015/1523 of 14 September 2015 establishing provisional measures in the area of international protection for the benefit of Italy and of Greece και Council Decision (EU) 2015/1601 of 22 September 2015 establishing provisional measures in the area of international protection for the benefit of Italy and Greece.

πη είτε προς την Τουρκία. Τελικά οι μετεγκαταστάσεις περιορίστηκαν μόνον σε υπηκόους από τη Συρία. Οι ασυμφωνίες⁴⁶ και υπαναχωρήσεις σχετικά με τον αριθμό προσφύγων που δεσμεύτηκαν να δεχθούν τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν μειώσει δραστικά τον αριθμό αυτών που τελικά θα μπορέσουν να μετεγκατασταθούν, ενώ η διαδικασία μεταφοράς των προσφύγων διενεργείται με πολύ αργούς ρυθμούς (Amnesty International, 2016). Μέχρι τις 31/1/2018 είχαν μετεγκατασταθεί από την Ελλάδα 21.729 άτομα από συνολικά 63.302 άτομα, δηλαδή περίπου το 1/3 των αιτούντων (34,3%)⁴⁷. Επίσης προβληματική αναδεικνύεται η επαναπροώθηση μεταναστών χωρίς δικαίωμα ασύλου στην Τουρκία.

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι για τον Μάρτιο του 2017 τα άτομα που επέστρεψαν με το εθελούσιο πρόγραμμα επιστροφής της Διεθνούς Οργάνωσης για τη Μετανάστευση (Assisted Voluntary Return and Reintegration (AVRR)) ανήλθαν σε 740 και προέρχονται κυρίως από το Πακιστάν, το Ιράκ και την Αλγερία, ενώ εκείνοι που επιστράφηκαν ύστερα από νόμιμες τελεσίδικες διαδικασίες ανήλθαν σε περίπου 600 άτομα και προέρχονταν κυρίως από την Αλβανία (400 άτομα) και το Πακιστάν (περίπου 30 άτομα)⁴⁸. Από τα στοιχεία αυτά διακρίνεται μία σταδιακή αλλαγή στην πληθυσμιακή σύνθεση των μεταναστών-προσφύγων που έχουν εγκλωβιστεί στην Ελλάδα. Ο εν λόγω πληθυσμός αλλάζει και μετατρέπεται από άτομα που έχουν δικαίωμα να αιτηθούν άσυλο σε καθαρούς οικονομικούς μετανάστες για τους οποίους δεν υπάρχει κάποια μέριμνα από πλευράς ΕΕ να μετακινηθούν σε άλλη χώρα⁴⁹.

Συνεπώς, η επιλεχθείσα διαδικασία μετεγκατάστασης, εκτός από χρονοβόρα, αποδεικνύεται και ατελέσφορη

για τις χώρες εισόδου μεταναστών-προσφύγων αφού δεν επιλύει σε ικανοποιητικό βαθμό τη συσσώρευσή τους και ο αριθμός τους συνεχώς αυξάνεται. Τούτο προέρχεται από την απροθυμία των περισσοτέρων χωρών της ΕΕ να δεχθούν πρόσφυγες και να αιτιολογήσουν τη συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της κάθε χώρας στον γηγενή πληθυσμό. Εν τέλει, με την πολιτική αυτή τέθηκε σε αμφισβήτηση η αλληλεγγύη των κρατών-μελών μεταξύ τους και η διάθεση να συνδράμουν εταίρους τους που βρίσκονται σε αιψίνδιο κίνδυνο, αλληλεγγύη η οποία εδράζεται στις καταστατικές συνθήκες που διέπουν την ΕΕ. Όπως αναφέρει στην έκθεσή της η Διεθνής Αμνηστία «...Μολονότι έχουν ληφθεί πολλά μέτρα για να κλείσουν τα σύνορα προς και από την Ελλάδα, στην πραγματικότητα δεν πάρθηκαν και πολλά μέτρα όσον αφορά την αλληλεγγύη για να βελτιωθούν οι συνθήκες [διαβίωσης των προσφύγων] στην Ελλάδα και να επιμεριστεί η ευθύνη για τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο που καταφθάνουν στη χώρα.» (Amnesty International 2016: 12).

5.4. Οικογενειακή επανένωση

Κατά το ταξίδι από τη χώρα προέλευσης ή πρώτης προσφυγικής εγκατάστασης στην Ευρώπη, το οποίο διαρκεί εφόσον ακολουθηθεί η Ανατολική Μεσογειακή οδός από δύο εβδομάδες έως τρεις μήνες για σχεδόν τους μισούς μετακινηθέντες⁵⁰, πολλές φορές οι οικογένειες χωρίζονται μεταξύ τους και φθάνουν σε διαφορετικούς τελικούς προορισμούς. Γι' αυτό εφαρμόζεται η διαδικασία επανένωσης των οικογενειών, με σκοπό να μπορέσουν οι πρόσφυγες να ξεκι-

46. Προάγγελος των διαφωνιών ως προς τη δέσμευση κάθε χώρας να δεχθεί πρόσφυγες ήταν το κλείσιμο των συνόρων ορισμένων χωρών της ζώνης Schengen για να ελέγξουν την είσοδο μεταναστών. Χώρες όπως η Αυστρία, Γερμανία, Δανία, Νορβηγία, Σουηδία εισήγαγαν συνοριακούς ελέγχους καταργώντας τη Συνθήκη Schengen για την ελεύθερη διακίνηση πολιτών αλλά όχι για τη διακίνηση αγαθών, για να αποτρέψουν την παράνομη είσοδο μεταναστών. Ελέγχους στα σύνορά τους διενεργούν επίσης η Γαλλία, αλλά για λόγους ασφαλείας μετά από αλληπάλληλες τρομοκρατικές ενέργειες, καθώς και η Μάλτα.

47. Η διαδικασία μετεγκατάστασης προβλεπόταν να διαρκέσει μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2017. Βλ. Παράρτημα, Πίνακα Β για τις χώρες που έχουν δεσμευτεί να δεχθούν πρόσφυγες.

48. Από τα αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας που διεξήγαγε ο Διεθνής Οργανισμός για τη Μετανάστευση από τον Ιανουάριο έως και τον Νοέμβριο του 2016 σε χώρες πρώτης υποδοχής (Ελλάδα και Ιταλία) αλλά και σε χώρες διέλευσης (Βουλγαρία, Ουγγαρία, Σερβία, Κροατία, πΓΔΜ, και Σλοβενία) σε δείγμα 13.159 μεταναστών διαφαίνεται ότι οι Πακιστανοί μετανάστες αναφέρουν ως κύριο λόγο μετανάστευσης την οικονομική κατάσταση στη χώρα τους, δηλαδή, πρόκειται στην πλειονότητά τους για οικονομικούς μετανάστες και όχι για πρόσφυγες, (IOM (2016), *Analysis: flow monitoring surveys*, Reporting period January 2016 - November 2016: 6).

49. <<http://fra.europa.eu/en/theme/asylum-migration-borders/overviews/april-2017>>.

50. Σύμφωνα με την παραπάνω εμπειρική έρευνα του IOM, η Ανατολική Μεσογειακή οδός χρησιμοποιείται συνήθως από μετανάστες και πρόσφυγες που ταξιδεύουν σε ομάδες (84% των ερωτώμενων), ενώ 65% ταξιδεύουν με την οικογένειά τους. Μόνον το 21% των μεταναστών ταξιδεύει ατομικά. Για τους μισούς περίπου μετανάστες (47%) το ταξίδι διαρκεί από δύο εβδομάδες έως τρεις μήνες από το χρονικό διάστημα που θα εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και μέχρι την έρευνα. Το υπόλοιπο μισό δήλωσε ότι χρειάστηκε περισσότερο από τρεις μήνες από τότε που έφυγε από την πατρίδα του (21% ανέφερε ότι το χρονικό διάστημα ήταν από τρεις έως έξι μήνες, ενώ το 25% δήλωσε ότι βρισκόταν καθ' οδόν περισσότερο από έξι μήνες). Τέλος, το 6% δήλωσε ότι το ταξίδι του διήρκεσε λιγότερο από δύο εβδομάδες (IOM (2016b), *Analysis: flow monitoring surveys*, Reporting period January 2016 - November 2016: 3).

νήσουν μια πιο ομαλή ζωή στις χώρες υποδοχής και να υπάρξει ταχύτερη ένταξη στις εκεί κοινωνίες. Οι προϋποθέσεις για επανένωση αφορούν παιδιά και συζύγους που προϋπήρχαν ως οικογένεια πριν από την εγκατάλειψη της πατρίδας τους. Τα παιδιά πρέπει να είναι ηλικίας κάτω των 18 ετών όταν κάνουν αίτηση επανένωσης και οι σύζυγοι πρέπει να έχουν ήδη ένα χρόνο γάμου⁵¹.

Το 2016 εισήλθαν στην Ελλάδα 63.920 ανήλικα παιδιά (το 37% του συνόλου των μεταναστών-προσφύγων) και από αυτά περίπου το 8% αποτελούν ασυνόδευτα ανήλικα παιδιά. Περίπου 21.000 ασυνόδευτα παιδιά στεγάστηκαν είτε σε ειδικά διαμορφωμένα κέντρα προσωρινής φιλοξενίας, είτε σε ανάδοχες οικογένειες, ή στις δομές υποδοχής μεταναστών⁵². Σύμφωνα με στοιχεία (3 Απριλίου 2017) του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ) στην εποπτεία του παραπέμφθηκαν συνολικά 6.189 ασυνόδευτα ανήλικα. Τον Απρίλιο του 2017 από περίπου 2.000 συνολικά καταγεγραμμένα ασυνόδευτα ανήλικα παιδιά, τα 1.382 (69%) βρίσκονταν σε δομές προστατευτικής φιλοξενίας, ενώ 952 είναι σε λίστα αναμονής για τοποθέτηση σε δομές φιλοξενίας. Είναι προφανές ότι οι υποδομές για να καλύψουν τις ανάγκες των ασυνόδευτων παιδιών στην Ελλάδα δεν επαρκούν, παρόλο που συνολικά λειτουργούν 54 δομές φιλοξενίας μακράς ή βραχείας διαμονής σε όλη την επικράτεια⁵³.

Από το σύνολο των ασυνόδευτων ανηλίκων το 39% ήταν ηλικίας από 0 έως 4 ετών, το 52% από 5 έως 14 ετών και το 18% από 15 έως 17 ετών. Από τα ασυνόδευτα παιδιά στην Ελλάδα το 84% ήταν αγόρια ηλικίας 15 έως 17 ετών⁵⁴. Πολλά ασυνόδευτα παιδιά είτε έχασαν τους γονείς ή συγγενείς τους κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, είτε αποτολμούν το ταξίδι μαζί με ομάδες γνωστών με σκοπό, όταν φτάσουν στον τελικό προορισμό τους, να καλέσουν την οικογένειά τους μέσω της διαδικασίας της οικογενειακής επανένωσης. Η πρακτική αυτή εξηγεί το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό των αγοριών 15-17 ετών που ταξιδεύουν ασυνόδευτα. Από αυτά το 42% προερχόταν από το Πακιστάν, μία χώρα που ο πληθυσμός της μεταναστεύει κυρίως για οικονομικούς λόγους, ενώ το 19% από το Αφγανιστάν⁵⁵.

Από τα στοιχεία του Ιουνίου 2017, 2.616 άτομα⁵⁶ που βρίσκονται στην Ελλάδα εμπίπτουν στην κατηγορία της οικογενειακής επανένωσης και αναμένεται να διεκπεραιωθούν οι σχετικές διαδικασίες. Ο αριθμός των δικαιούχων επανένωσης δεν είναι αμελητέος, ωστόσο το ζήτημα δύσκολα μπορεί να επιλυθεί ικανοποιητικά, δεδομένου ότι τόσο οι χώρες υποδοχής δεν είναι πάντα διατεθειμένες να τους δεχθούν, όσο και οι συνθήκες επανένωσης δεν είναι εύκολες (π.χ., διασπορά των οικογενειακών μελών σε πολλές χώρες της ΕΕ).

6. Συμπεράσματα

Οι μαζικές ροές προσφύγων και μεταναστών προς στην Ευρώπη το 2015 έχουν δημιουργήσει πρωτοφανείς προκλήσεις στις χώρες υποδοχής και διέλευσής τους, όπως και στην ΕΕ γενικότερα. Ποικίλα είναι τα ευρήματα μελετών της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας για το πώς οι μετανάστες - πρόσφυγες επηρεάζουν μια οικονομία ως προς τα δημοσιονομικά μεγέθη, την αγορά εργασίας, την οικονομική ανάπτυξη και το παραγόμενο προϊόν. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ και απέναντι από την Τουρκία, η Ελλάδα έχει επωμιστεί, όσο καμιά άλλη χώρα της ΕΕ, το βάρος της κρίσης αυτής. Στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει την ανθρωπιστική αυτή κρίση και να μεριμνήσει για τις ανάγκες των προσφύγων και μεταναστών που φτάνουν στο έδαφός της, έχει δαπανήσει και θα χρειαστεί να αφιερώσει ακόμα σημαντικούς πόρους, τη στιγμή ακριβώς που τα μέσα της είναι ιδιαίτερα περιορισμένα λόγω της οικονομικής κρίσης που διανύει και του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής που εφαρμόζει.

Ο απροσδόκητα μεγάλος αριθμός μεταναστών και προσφύγων, που εισήλθε στην Ελλάδα αρχικά με σκοπό τη διέλευση προς χώρες της Βόρειας Ευρώπης και κατόπιν ως χρονικά αόριστη παραμονή μέχρι να εμφανιστούν πιο πρόσφορες ευκαιρίες μετακίνησης, άλλαξε τα δεδομένα αναφορικά τόσο με την πολιτική αντιμετώπισης του φαινομένου όσο και με τις πρακτικές οικονομικής και κοινωνικής μέριμνας των νέων πληθυσμών.

51. <<https://www.freemovement.org.uk/refugee-family-reunion-a-users-guide/>>.

52. <<http://fra.europa.eu/en/theme/asylum-migration-borders/overviews/april-2017>>.

53. <<https://data2.unhcr.org/fr/documents/download/55998>>.

54. <<http://fra.europa.eu/en/theme/asylum-migration-borders/overviews/april-2017>>.

55. <<https://data2.unhcr.org/en/documents/download/55971>>.

56. Δελτίο Τύπου Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 6/6/2017, *Migration management Greece: key figures*.

Από μία πολιτική για τη μετανάστευση που έθετε μεγαλύτερα ή μικρότερα εμπόδια στην ενσωμάτωση των μεταναστών η χώρα πέρασε στην πολιτική της ανοχής και εν μέρει παροχής δικαιωμάτων, χωρίς όμως να προσφέρει εύκολη και ουσιαστική δυνατότητα νομιμοποίησης και ενσωμάτωσης των αλλοδαπών κατοίκων (Triantafyllidou A. & Mantanika R., 2016). Η προσπάθεια αυτή προσκρούει στη διαχρονικά αμυντική στάση των Ελλήνων απέναντι στον διαρκώς αυξανόμενο αριθμό μεταναστών-προσφύγων. Οι ξενοφοβικές τάσεις υπερτερούν με αφορμή τη συνεχιζόμενη οικονομική και πολιτική κρίση που δημιουργεί ποικίλες φοβίες και ανασφάλειες για πολλά κοινωνικά στρώματα τόσο σε προσωπικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, ωστόσο σποραδικά εντοπίζονται και τάσεις συμπάθειας και αλληλεγγύης για τα δεινά που αντιμετωπίζουν οι πληθυσμοί αυτοί.

Οι στάσεις αυτές ενισχύθηκαν με τη συμφωνία με την Τουρκία (18/3/2016) και το οριστικό κλείσιμο των συνόρων στην πΓΔΜ λίγες ημέρες νωρίτερα, με αποτέλεσμα να εγκλωβιστούν πάνω από 60 χιλιάδες μετανάστες και πρόσφυγες στο ελληνικό έδαφος. Ο αριθμός τους σταδιακά αυξάνεται, ενώ είτε η μετεγκατάστασή τους σε άλλες χώρες της ΕΕ καθυστερεί ανεπίτρεπτα είτε μειώνονται οι θέσεις μετεγκατάστασης λόγω της απροθυμίας των χωρών και της αρνητικής στάσης των πολιτών τους να υποδεχθούν τους πρόσφυγες που αρχικά δήλωσαν ότι προτίθενται να ενσωματώσουν. Αυτό πρακτικά σημαίνει για την Ελλάδα ότι όσοι μετανάστες-πρόσφυγες είχαν εισέλθει στη χώρα πριν από τη συμφωνία βρίσκονται διασπαρμένοι σε διάφορες μορφές φιλοξενίας ή σε διαμερίσματα σε όλη την επικράτεια, ενώ εκείνοι που ήλθαν μετά τη συμφωνία στεγάζονται σε κλειστές δομές φιλοξενίας. Οι διαδικασίες απόδοσης ασύλου έχουν επιταχυνθεί σημαντικά, ωστόσο η διεκπεραίωσή τους δεν είναι ικανοποιητική, επειδή προσκρούει σε διαδικαστικά εμπόδια ή νομικές ασάφειες και η στελέχωση της Υπηρεσίας Ασύλου με αρμόδια άτομα εξακολουθεί να είναι ελλιπής.

Είναι γεγονός ότι η συμφωνία του Μαρτίου 2016 επέφερε ανακούφιση στην Ελλάδα σχετικά με τις αφίξεις μεταναστών-προσφύγων, αλλά είναι επίσης προφανές ότι οι ροές τους δεν ανακόπηκαν ποτέ ολοσχερώς. Μικρότεροι αριθμοί ατόμων εξακολουθούν να καταφθάνουν και να παραμένουν υποχρεωτικά σε κλειστές δομές φιλοξενίας στα νησιά μέχρι να καταγραφούν και να κατατεθεί η αίτηση ασύλου για τους πρόσφυγες. Οι οικονομικοί μετανάστες επι-

στρέφονται πίσω στις χώρες προέλευσης ή στην Τουρκία, ωστόσο οι ρυθμοί επαναπροώθησής τους είναι εξαιρετικά αργοί και συχνά ατελέσφοροι, αφού πολλοί από αυτούς προτιμούν να παραμείνουν στη χώρα σε καθεστώς παρανομίας. Σταδιακά εντοπίζεται μια ποιοτική διαφοροποίηση στη σύνθεση των μεταναστών που παραμένουν στη χώρα. Αυξάνονται οι οικονομικοί μετανάστες που δεν έχουν πιθανότητα να μετεγκατασταθούν νόμιμα σε άλλη χώρα της ΕΕ, αλλά δεν επιθυμούν να επαναπατριστούν. Αυτό αναπόφευκτα δημιουργεί εντάσεις στις τοπικές κοινωνίες, οι οποίες μετρούν ήδη σημαντικές απώλειες σε εισόδημα (κυρίως από τον τουρισμό) και από άλλες δραστηριότητες. Εάν οι τάσεις εισροής μεταναστών-προσφύγων συνεχιστούν με τους έστω πιο περιορισμένους ρυθμούς αφίξεων, υπάρχει ορατός κίνδυνος να εμφανιστεί έντονη ανθρωπιστική κρίση όχι μόνον μεταξύ των μεταναστών στα νησιά εκείνα που έχουν επωμιστεί την αναγκαστική φιλοξενία τους, δεδομένου ότι οι δομές φιλοξενίας είναι υπερπλήρεις και οι συνθήκες διαβίωσης σε αυτές απελπιστικές, αλλά και σε εκείνους που διαμένουν στην ενδοχώρα. Οι οικονομικές ενισχύσεις από την ΕΕ δεν φαίνεται να μπορούν να υπερκαλύψουν τις απώλειες εισοδημάτων για τον γηγενή πληθυσμό, αλλά ούτε να επουλώσουν τις φοβίες για οικονομική επιδείνωση της κατάστασης και πολιτιστική υποβάθμιση των περιοχών αυτών όπου σε ορισμένες περιπτώσεις ο αριθμός των μεταναστών-προσφύγων προσεγγίζει ή υπερβαίνει κατά πολύ εκείνον του ντόπιου πληθυσμού.

Εν κατακλείδι το ζήτημα της ενσωμάτωσης των μεταναστευτικών ροών είναι ένα πολιτικό ζήτημα που απασχολεί τις περισσότερες χώρες της ΕΕ, χωρίς να έχει βρεθεί κάποια λυσιτελής αντιμετώπισή του. Οι περισσότερες χώρες υπαναχωρούν από τις αρχικές δεσμεύσεις τους υπό την πίεση των ξενοφοβικών τάσεων που επικρατούν σε πολλές από αυτές. Αυτό που επίσης υποχωρεί είναι η αλληλεγγύη των κρατών-μελών της ΕΕ τόσο απέναντι στο ανθρωπιστικό ζήτημα της μετανάστευσης όσο και στις χώρες που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τις εισροές λόγω γεωγραφικής θέσης. Αυτό που παραμένει αναλλοίωτο είναι το κυρίαρχο πρόβλημα της διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών και η χάραξη μίας πολιτικής ενσωμάτωσης που θα αναζωογονήσει την εθνική οικονομία και θα ανακουφίσει αφενός τους μετακινούμενους πληθυσμούς και αφετέρου τις τοπικές κοινωνίες υποδοχής.

ΠΙΝΑΚΑΣ Α Πρόσφυγες και μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα ανά δομή και χώρο φιλοξενίας (στοιχεία στις 1/8/2017)

Δομές και χώροι φιλοξενίας	Φιλοξενούμενοι		Χωρητικότητα
	Δομές	Χώροι*	
Ανατολικό Αιγαίο			
Λέσβος	4.843	0	3.500
Χίος	2130	1.369	1.100
Σάμος	2.562	0	850
Λέρος	685	125	1.000
Κως	1.830	1.072	1.000
Λοιπά νησιά		642	
Σύνολο νησιών	11.146	3.208	8.685
Βόρεια Ελλάδα			
Πολύκαστρο (Νέα Καβάλα)	418		4.200
Σέρρες (Πρώην Κ.Ε.Γ.Ε)	343		600
Πιερία (Κτήμα Ηρακλής)	14		200
Βέροια (Στρατόπεδο Αρματωλού Κόκκινου)	204		400
Αλεξάνδρεια Ημαθίας (Στρατόπεδο Γ. Πελάγου)	274		1.200
Διαβατά (Στρατόπεδο Αναγνωστόπουλου)	372		2.500
Δερβένι – ALEXIL (Θεσσαλονίκη)	188		850
Κορδελιό – SOFTEX (Θεσσαλονίκη)	296		1.900
SINATEX – Καβαλάρη (Θεσσαλονίκη)	114		500
Δερβένι – ΔΙΟΝ ΑΒΕΤΕ	0		400
Δράμα (ΒΙΠΕ)	148		550
Καβάλα (Περιγιάλι)	345		270
Κόνιτσα (Δήμος)	83		200
Δολιανά Ιωαννίνων	66		400
Πρέβεζα-Φιλιπιάδα (Στρατόπεδο Πετροπουλάκη)	165		700
Λαγκαδάκια	157		
Σύνολο Βόρειας Ελλάδας	3.187		14.870
Κεντρική Ελλάδα			
Λάρισα Κουτσόχερο (Στρατόπεδο Ευθυμιόπουλου)	1.096		1.500
Βόλος (Νομός Μαγνησίας)	109		200
Τρίκαλα-Ατλάντικ	166		360
Οινόφυτα Βοιωτίας	600		600
Εύβοια-Ριτσώνα (Στρατόπεδο Π.Α)	712		1.000
Θήβα-Πρώην κλωστοϋφαντουργία Σαγίρογλου	356		750
Φθιώτιδα-Θερμοπύλες	360		500
Σύνολο Κεντρικής Ελλάδας	3.029		4.910

ΠΙΝΑΚΑΣ Α (συνέχεια)

Δομές και χώροι φιλοξενίας	Φιλοξενούμενοι		Χωρητικότητα
	Δομές	Χώροι*	
Νότια Ελλάδα			
Ανδραβίδα (Δήμος)		146	300
Σύνολο Νότιας Ελλάδας		146	300
Αττική			
Ελαιώνας	2.038		2.500
Σχιστό	715		2.000
Προβλήτα Σκαραμαγκά	3.101		3.200
Ελευσίνα (Σχολή Εμπορικού Ναυτικού)	261		346
Μαλακάσα	700		1.500
Ραφήνα	91		120
Λαύριο (Δομή φιλοξενίας αιτούντων άσυλο)	373		600
Λαύριο (Κατασκήνωση Αγροτικής Ανάπτυξης)	270		400
Σύνολο Αττικής	7.549		10.666
Θέσεις φιλοξενίας UNHCR & λοιπών Μ.Κ.Ο			
Διαμερίσματα	9.039		
Ξενοδοχεία	2.125		
Ανάδοχες οικογένειες	21		
Ξενώνες για ασυνόδευτα παιδιά	415		
«ΑΓ. ΕΛΕΝΗ» Ιωαννίνων	234		508
ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ	8.672		2.800**
Σύνολο δομών UNHCR ενδοχώρας & λοιπών Μ.Κ.Ο	20.506		17.192
Σύνολο UNHCR νησιών	904		1.235
Μη οργανωμένες δομές			
Γήπεδο Hockey	0		1.400
Χώρος Αφίξεων	0		1.400
Γήπεδο Baseball	0		1.300
Σύνολο μη οργανωμένων δομών	0		
Λοιπές κρατικές δομές			
Κέντρα υποδοχής και ταυτοποίησης ενδοχώρας	235		240
Προαναχωρησιακά κέντρα ενδοχώρας	3.676		2.661
Εκτός δομών φιλοξενίας (ΕΚΤ.)	8.250		
Γενικό σύνολο	62.206		
Ονομαστική χωρητικότητα δομών σε λειτουργία			64.067

Πηγή: Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης, στοιχεία στις 1/8/2017.

Σημειώσεις:

* Η χωρητικότητα των χωρών φιλοξενίας αναφέρεται στις δομές νήσων UNHCR & λοιπών κρατικών δομών.

** Εκκρεμεί επίσημη ενημέρωση για τη χωρητικότητα της Κοινωνίας των Πολιτών.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β Ανταπόκριση κρατών μελών στον επείγοντα μηχανισμό μετεγκατάστασης (στοιχεία στις 31/1/2018)*

Κράτος-Μέλος	Θέσεις που έχουν δεσμευτεί επίσημα ¹	Αριθμός προσφύγων που μετεγκαταστάθηκαν από Ιταλία	Μετεγκατάσταση		Υπόλοιπο θέσεων από τη δέσμευση
			Αριθμός προσφύγων που μετεγκαταστάθηκαν από Ελλάδα	Δέσμευση που προβλέπεται νομικά ²	
Αυστρία	x	29	x	1.953	1.924
Βέλγιο	1.480	444	700	3.812	2.668
Βουλγαρία	970	10	50	1.302	1.242
Κροατία	246	22	60	968	886
Κύπρος	205	47	96	320	177
Τσεχία	50	x	12	2.691	2.679
Δανία	x	x	x	N/A	N/A
Εσθονία	390	6	141	329	182
Φινλανδία	2.128	779	1.202	2.078	97
Γαλλία	6.540	486	4.394	19.714	14.834
Γερμανία	12.250	4.902	5.371	27.536	17.263
Ελλάδα	x	x	x	N/A	N/A
Ουγγαρία	x	x	x	1.294	1.294
Ιρλανδία	1.152	x	773	600	0
Ιταλία	x	x	x	N/A	N/A
Λεττονία	563	27	294	481	160
Λιθουανία	970	29	355	671	287
Λουξεμβούργο	470	249	300	557	8
Μάλτα	164	67	101	131	0

Ολλανδία	2.575	940	1.754	5.947	3.253
Πολωνία	100	x	x	6.182	6.182
Πορτογαλία	2.618	326	1.192	2.951	1.433
Ρουμανία	2.102	45	683	4.180	3.452
Σλοβακία	60	x	16	902	886
Σλοβενία	434	72	172	567	323
Ισπανία	2.000	205	1.124	9.323	7.994
Σουηδία	3.777	1.390	1.656	3.766	720
Ηνωμένο Βασίλειο	N/A	x	x	N/A	N/A
Νορβηγία	1.500	816	693	N/A	0 ³
Ελβετία	1.530	901	580	N/A	49 ³
Λιχτενστάιν	10	x	10	N/A	0 ³
Ισλανδία	x	x	x	N/A	N/A
Σύνολο	44.284 από τις 160.000 25 Χώρες	11.792 (από τους 34.953)⁴	21.729 (από τους 63.302)⁵	98.255	64.734 (των αρχικών 98.255)⁶

Πηγές: <https://web.archive.org/web/2018021090007/https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/press-material/docs/state_of_play_-_relocation_en.pdf> και <<https://www.nds-fluerat.org/wp-content/uploads/2017/08/Member-States-Support-to-Emergency-Relocation-Mechanism-Stand-16.8.2017.pdf>>.

Σημειώσεις:

* Χρησιμοποιούνται στοιχεία που δημοσιεύθηκαν στις 16 Αυγούστου 2017 και 31 Ιανουαρίου 2018.

1. Αντικατοπτρίζει τις σταθερές δεσμεύσεις που ανέλαβε κάθε χώρα σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπεται στο άρθρο 5, παράγραφος 2, των αποφάσεων του Συμβουλίου.
2. Η δέσμευση προβλέπεται νομικά στις αποφάσεις του Συμβουλίου, η οποία δεν περιλαμβάνει τα 7.745 άτομα που πρόκειται να κατανεμηθούν στο πλαίσιο της πρώτης απόφασης του Συμβουλίου και τις 54.000 θέσεις που διατέθηκαν για τη νόμιμη είσοδο των Σύριων από την Τουρκία στην ΕΕ.
3. Η Νορβηγία, το Λιχτενστάιν και η Ελβετία έχουν καταρτίσει διμερείς ρυθμίσεις σύμφωνα με το άρθρο 11 των αποφάσεων του Συμβουλίου και έχουν προσχωρήσει στο καθεστώς μετεγκατάστασης. Στο πλαίσιο αυτών των δεσμεύσεων η Νορβηγία έχει δεσμευτεί επίσημα για 1.500 θέσεις, η Ελβετία 1.530 και το Λιχτενστάιν 10.
4. Από τους 39.600 πρόσφυγες που προβλεπόταν αρχικά να μετεγκατασταθούν από την Ιταλία, 34.953 δεσμεύσεις προβλέπονται νομικά στις αποφάσεις του Συμβουλίου.
5. Από τις 66.400 που προβλεπόταν αρχικά να μετεγκατασταθούν από την Ελλάδα, 63.302 δεσμεύσεις προβλέπονται νομικά στις αποφάσεις του Συμβουλίου.
6. Από τις 160.000 θέσεις, 7.745 δεν έχουν ακόμη κατανεμηθεί από την Απόφαση των 40.000 θέσεων, ενώ 54.000 μη διατεθείσες από την Απόφαση των 120.000 θέσεων αποφάσισαν να διατεθούν για νόμιμη είσοδο Σύρων από την Τουρκία στην ΕΕ.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βαρουξή Χ., Σαρρή Ν. (2012), Μετανάστευση και ένταξη: προκλήσεις και διακρίσεις, στο: *Ένταξη των μεταναστών: αντιλήψεις, πολιτικές, πρακτικές*, επιμ.: Α. Αφουξενίδης, Ν. Σαρρή, Ο. Τσακηρίδη, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σελ. 17-37.

Γεωργιοπούλου Τ. (2017), Μεταφέρθηκαν 5.701 αιτούντες άσυλο από τα νησιά σε δύο μήνες, *Καθημερινή*, 3.12.2017. Διαθέσιμο στο: <<http://www.kathimerini.gr/938979/article/epikairothta/ellada/metaferthkan-5701-aitoyntes-asylo-apo-ta-nhsia-se-dyo-mhnes>>.

Διανέοσις, *Το προσφυγικό πρόβλημα και οι Έλληνες*. Διαθέσιμο στο: <http://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2016/02/immigration_04.pdf>.

Δελτίο Τύπου, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 6/6/2017, *Migration management Greece: key figures*.

Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, 18 Μαρτίου 2016. Διαθέσιμο στο: <<http://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement/>>.

ΕΚΚΑ (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης) (2017), Επικαιροποιημένη κατάσταση ασυνόδευτων ανηλίκων (ΑΑ) στην Ελλάδα, Μάρτιος 2017. Διαθέσιμο στο: <<https://data2.unhcr.org/fr/documents/download/55998>>.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ, *Στατιστικά στοιχεία παράνομης μετανάστευσης 2017*. Διαθέσιμο στο: <[ΕΛΣΤΑΤ, *Εργατικό δυναμικό και ανεργία στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.statistics.gr/statistics/-/publication/SJO01/->>, <<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/->>.](http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=70776&Itemid=1240&lang=>>.</p></div><div data-bbox=)

INSETE Intelligence (2016), *Αποτελέσματα έρευνας προσφυγικό-μεταναστευτικό*, Απρίλιος 2016.

Καβουνίδη Τ. (2017), Η νέα φάση της προσφυγικής κρίσης και οι σχετικές απόψεις της ελληνικής κοινωνίας, στο: *Οικονομικές εξελίξεις*, τχ. 33, Ιούλιος 2017, σελ. 42-45.

Κόντης Α., Ελληνική μεταναστευτική πολιτική, στο: Ν. Δεμερτζής, Η. Κικίλιας, Δ. Μπαλούρδος, Ν. Σπυροπούλου, Μ. Χρυσάκης, επιμ., *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2016-2017*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, υπό έκδοση, σελ. 18-37.

Λαζαρέτου Σ. (2016), Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης, *Οικονομικό Δελτίο*, Τράπεζα της Ελλάδος, τχ. 43, σελ. 33-57.

Λιανός Θ., Καβουνίδη Τ. (2012), *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*, Μελέτες 72, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), Αθήνα.

Μουρίκη Α., Το φαινόμενο της επιστημονικής νέο-μετανάστευσης: η μεγάλη έξοδος; στο: Ν. Δεμερτζής, Η. Κικίλιας, Δ. Μπαλούρδος, Ν. Σπυροπούλου, Μ. Χρυσάκης, επιμ., *Το κοινωνικό πορτραίτο της Ελλάδας 2016-2017*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, υπό έκδοση, σελ. 64-84.

Παπαδόπουλος Α., Η 'μεταναστευτική κρίση' στην Ελλάδα της οικονομικής ύφεσης: Αναζητώντας ένα νέο πλαίσιο για την προσέγγιση του φαινομένου, στο: Ν. Δεμερτζής, Η. Κικίλιας, Δ. Μπαλούρδος, Ν. Σπυροπούλου, Μ. Χρυσάκης, επιμ., *Το κοινωνικό πορτραίτο*

το της Ελλάδας 2016 -2017, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, υπό έκδοση, σελ. 38-63.

Παπλιάκου Β., Σταθοπούλου Θ., Στρατουδάκη Χ. (επιμ.), (2011), *Θεσμοί, αξίες, συμπεριφορές: Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009)*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Στάσεις απέναντι στο προσφυγικό ζήτημα, Ειδικό αφιέρωμα, *Πολιτικό Βαρόμετρο της Public Issues 160*, Οκτώβριος 2016 Αθήνα. Διαθέσιμο στο: <http://www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2016/11/var-160-oct-2016_ref.pdf>.

Τράπεζα της Ελλάδος (2016), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2016*, Αθήνα: ΤτΕ.

Υπηρεσία Ασύλου (2017), Στοιχεία αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα, 2013-3^{ος} 2017, 15/4/2017.

Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (2017), *Επιστημονική Επιτροπή για τη Στήριξη των Παιδιών των Προσφύγων. Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων, Α. Έκθεση Αποτίμησης του Έργου για την Ένταξη των Παιδιών των Προσφύγων στην Εκπαίδευση (Μάρτιος 2016-Απρίλιος 2017)*, Β. Προτάσεις για την Εκπαίδευση των Παιδιών των Προσφύγων κατά το σχολικό έτος 2017-2018, Αθήνα. Διαθέσιμο στο: <https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2017/16_06_17_Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_Final.pdf>.

Ξένη

Alexandridis A. & Dalkiran M. (2017), *Routes Change, Migration Persists: The Effects of EU Policy on Migratory Routes*, Al Sharq Forum, Istanbul. Διαθέσιμο στο: <<http://sharqforum.org/2017/03/28/routes-change-migration-persists-the-effects-of-eu-policy-on-migratory-routes/>>.

Amnesty International (2016), *Trapped in Greece. An avoidable refugee crisis*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.amnesty.org/en/documents/eur25/3778/2016/en/>>.

Cavounidis J. (2016), *The Emigration of Greeks and Diaspora Engagement Policies for Economic Development*, Reports 76, Centre for Planning and Economic Research (KEPE), Athens.

Credit Suisse (2015), *Can migrants boost European growth, ease labor constraints?*

European Commission (2007), *Standard Eurobarometer 68 Autumn 2007*, Published December 2007. Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb68/eb68_en.htm>.

European Commission (2012), *Standard Eurobarometer 78 Autumn 2012*, Published November 2012. Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb78/eb78_en.htm>.

European Commission (2016), *An economic take on the refugee crisis, Institutional Paper 033*, July 2016, Publications office of the European Union. Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/greece/news/20170303_istories_prosfigwn_metanastwn_ellinikasxoleia_el>.

European Commission (2017), *Managing Migration*, EU Financial Support to Greece, August 2017.

European Commission (2017), *Standard Eurobarometer 88 Autumn 2017*, Published November 2017. Διαθέσιμο στο: <<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2143>>.

- European Union Agency for Fundamental Rights-FRA (2017), Monthly data collection: April 2017. Διαθέσιμο στο: <<http://fra.europa.eu/en/theme/asylum-migration-borders/overviews/april-2017>>.
- Eurostat (2008), *Labour market situation of migrants*, Eurostat Labour force survey.
- Eurostat (2011), *Methodologies and Working Papers, Indicators of Immigrant Integration, A Pilot Study*, Eurostat, European Commission. Διαθέσιμο στο: <<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5849845/KS-RA-11-009-EN.PDF/9dccc3b37-e3b6-4ce5-b910-b59348b7ee0c>>.
- Eurostat, *Asylum and Managed Migration Data*. Διαθέσιμο στο: <<http://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/main-tables>>.
- Eurostat, *Asylum Statistics*. Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics>.
- Eurostat, *First time asylum applicants in the EU-28 by citizenship*. Διαθέσιμο στο: <[ec.europa.eu/Eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_quarterly_report](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_quarterly_report)>.
- Eurostat, *Migration and Migrant Population Statistics*. Διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics>.
- EY (2016), *Managing the EU migration crisis: from panic to planning*.
- Foged M. and Peri G. (2016), Immigrants' Effect on Native Workers: New Analysis on Longitudinal Data, *American Economic Journal: Applied Economics*, Vol 8, No 2, April 2016.
- FRONTEX (2017), *Migratory routes map*. Διαθέσιμο στο: <<http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>>.
- IMF Staff Discussion Note (2016), *The refugee surge in Europe: Economic Challenges*, January 2016, various authors.
- IMF (2016), *The Labor Market Performance of Immigrants in Germany*, Robert Beyer, January 2016.
- IOM (2015a), *Addressing Complex Migration Flows in the Mediterranean: IOM Response Plan, Spotlight on South-Eastern Europe*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.iom.int/sites/default/files/country/docs/seeeca/SEE-Addressing-Complex-Flows-in-the-Mediterranean.pdf>>.
- IOM (2015b), *Response Plan for the Mediterranean and Beyond, Addressing complex migration flows in the countries of origin, transit and destination*, October 2015. Διαθέσιμο στο: <https://www.iom.int/sites/default/files/press_release/file/IOM-Response-Plan-for-the-Mediterranean-and-Beyond-Oct2015.pdf>.
- IOM (2016a), *Mixed Migration Flows in the Mediterranean and Beyond. Compilation of available data and information, reporting period 2015*. Διαθέσιμο στο: <https://www.iom.int/sites/default/files/situation_reports/file/Mixed-Flows-Mediterranean-and-Beyond-Compilation-Overview-2015.pdf>.
- IOM (2016b), *Analysis: flow monitoring surveys, Reporting period January 2016 - November 2016*. Διαθέσιμο στο: <http://migration.iom.int/docs/AnalysisFlow_Monitoring_Surveys_in_the_Mediterranean_and_Beyond_-_16_November_2016.pdf>.
- IOM (2017) *Mixed Migration Flows in the Mediterranean and Beyond. Compilation of available data and information*. Διαθέσιμο στο: <http://migration.iom.int/docs/2016_Flows_to_Europe_Overview.pdf>.
- IOM (2018) *Mediterranean Migrant Arrivals Reached 171,635 in 2017; Deaths Reach 3,116*. Διαθέσιμο στο: <<https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-reached-171635-2017-deaths-reach-3116>>.
- Kasimati, E. (2016), Migration flows and their impact on the Greek Tourism, *A Round-Table Discussion on The Current Refugee Crisis in the Mediterranean Basin*, 21 March 2016, Athens, Greece. Διαθέσιμο στο: <<https://www.atiner.gr/press/2016-07-DT-RT-MDT.pdf>>.
- Kasimati, E. (2017), The impact of migration flows on Greek tourism, *12th Annual International Symposium on Economic Theory, Policy and Applications*, 22-25 May 2017, Athens, Greece. Διαθέσιμο στο: <<https://www.atiner.gr/2017/2017PRO-ECO.pdf>>.
- Migration Policy Center (2016), *From Refugees to Workers, Mapping Labour-Market Integration Support Measures for Asylum Seekers and Refugees in EU Member States*, various authors, 2016.
- Nasser, R. and S. Symansky (2014), *The Fiscal Impact of the Syrian Refugee Crisis on Jordan*, USAID Report.
- OECD (2015), How Will the Refugee Surge Affect the European Economy? *Migration Policy Debates* No 8, November 2015, OECD Publishing.
- OECD (2016), *Social and Welfare issues, Refugees are not a burden but an opportunity*. Διαθέσιμο στο: <www.oecd.org/social/refugees-are-not-a-burden-but-an-opportunity.htm>.
- OECD (2016), *Perspectives on Global Development 2017: International Migration in a Shifting World*, OECD Publishing, 2016, Paris. Διαθέσιμο στο: <http://dx.doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2017-en>.
- Panagiotopoulou R. (2016), Migration Flows, Nationalism and Extreme Right: Ideological Challenge for European Solidarity, *ESA RN18 Mid-Term Conference Rethinking Power in Communicative Capitalism, Critical Perspectives on Media, Culture and Society*, ISCTE-IUL, 8-10 September 2016, Lisbon. Διαθέσιμο στο: <https://bib.irb.hr/datoteka/836321.Book_of_Abstracts_ESA_RN18_2016.pdf>.
- Panagiotopoulou R. (2017), Immigrants vs natives: Threats and fears for European solidarity, *Media and Fear International Symposium*, 16 March 2017, Lund Sweden. Διαθέσιμο στο: <http://linklab.unilink.it/wp-content/uploads/2017/03/Programma-Media-and-fear_aggiornato.pdf>.
- Rowthorn, R. (2008), *The fiscal impact of immigration on the advanced economies*, Oxford University Press.
- Ruist, J. (2015), The fiscal cost of refugee immigration: the example of Sweden, *Population and development review*, December 2015, published on behalf of the Population Council by Wiley-Blackwell.
- Triantafyllidou A. & Mantanika R. (2016), *Migration in Greece: Recent Developments in 2016*. Report prepared for the OECD Network of International Migration Experts (formerly SOPEMI), Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), Athens. Διαθέσιμο στο: <<http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/10/2016.pdf>>.
- United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR (1951), *Convention and Protocol relating to the status of refugees*. Διαθέσιμο στο: <<http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.pdf>>.

United Nations High Commissioner for Refugees-UNHCR (2013), *A new beginning Refugee integration in Europe*, September 2013.

United Nations High Commissioner for Refugees- UNHCR (2016), *Profiling of Syrian arrivals on Greek islands in January 2016*, 23 February 2016.

Wike R., Stokes B. and K. Simmons (2016), *Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs*, PEW Research Center, July 2016. Διαθέσιμο στο: <<http://www.pewglobal.org/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs/>>.

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 77 I. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market*. Athens, 2016.
- No 76 I. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014*. Αθήνα, 2015.
- No 75 Τζ. Καβουνίδη, I. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 E. A. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 A. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Th. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 I. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 M. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος*, των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.
- No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development*, by J. Cavounidis. Athens, 2016.

- No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece*, by Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.
- No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα*, του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.
- No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.
- No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα*, του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.
- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελμάτων και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, by R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.
- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασσιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.
- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, by R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.

- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

